

ACTA NUMISMÀTICA 49

2019

ACTA NUMISMÀTICA 49

DIRECTOR: *Miquel de CRUSAFONT*

REDACTORS: *Jaume BOADA*
Rosend CASANOVA
Manuel GARCÍA GARRIDO
Xavier JORBA
Xavier SANAHUJA

SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS NUMISMÀTICS
INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
BARCELONA 2019

Acta Numismàtica és una revista periòdica de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (Institut d'Estudis Catalans) que acull treballs de recerca en els camps de la numismàtica, la història de la moneda i la medallística, en el sentit més ampli. És oberta als socis de l'entitat i a tots els estudiosos que ens trametin els seus treballs complint les normes que s'especifiquen en els criteris d'admissió que consten al final de la revista. Es dirigeix especialment als estudiosos de l'especialitat, als historiadors i, en general, a totes les persones interessades per aquesta branca de la història.

Acta Numismàtica té una periodicitat anyal i fou fundada l'any 1971 sota els auspicis de la Secció Numismàtica del Cercle Filatèlic i Numismàtic de Barcelona i la direcció del Dr. Leandre Villaronga. L'any 1979 el Cercle la cedí a la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, acabada de crear.

Acta Numismàtica admet articles fins al mes de novembre de l'any anterior al d'edició i dins el mes següent en decideix l'acceptació. La revista ha d'aparèixer abans que acabi l'any d'edició.

COPYRIGHT: És propietat dels autors que han col·laborat a l'edició de l'obra. Tots els drets reservats. Aquesta publicació no pot ésser reproduïda ni en tot ni en part, ni registrada o tramesa per un sistema de recuperació d'informació en cap forma ni per cap mitjà, sigui mecànic, fotoquímic, electrònic, magnètic, electroòptic, per fotocòpia o qualsevol altra sense el permís previ per escrit de l'editor i dels autors.

DIPÒSIT LEGAL: B-43421-1985
ISSN: 0211-8386

DISENY: M. García Garrido
COMPOST PER: Ascen Á Maruri
Email: amaruribcn@gmail.com
IMPRIMEIX: Agpograf, SA

EDITA: Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (Institut d'Estudis Catalans).
Carme, 47, 08001 Barcelona.
REDACCIÓ: Acta Numismàtica. Escola Pia, 85, 08201 Sabadell (Barcelona).
Tel. 937 252 036
Email: miquel.crusafont@cmail.cat

SUMARI

Introducció

<i>La Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, un model d'èxit.</i> <i>A mode de comiat</i> , per M. de Crusafont	5
--	---

Memòria de les activitats de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics durant l'any 2018 , per Xavier Sanahuja	23
--	----

Josep Fontana i Eva Serra, en recordança , per M. de Crusafont	35
---	----

Vària

SANAHUJA, Xavier, <i>Aspectes lèxics de la numismàtica catalana: “incusa”, “poder lliurador” i “pugeses”</i>	39
--	----

Món Antic

AMELA, Luís, <i>Les seques ausetanes</i>	51
DEBERNARDI, Pierluigi, <i>Tivissa 1, Drieves, Valera, Armuña de Tajuña e X4 un aggiornamento dei tesoretti romani repubblicani del fronte ispanico</i>	95

Medieval

FRANCÈS, David, <i>El misteriós dirham andalusí de l'any 130 H (747/8 dC), finalment retrobat a Catalunya</i>	129
FRANCÈS, David, <i>Un dirham i un handús de Múrcia a nom d'al-Mu'tamid, inèdits</i>	135
PONT, Joaquim, <i>El dirham quadrat almohade de Menorca</i>	139
PLIEGO, Ruth, <i>“Inceio”, ceca visigoda bajo los reinados de Gundemaro (609-612) y Sisebuto (612-621)</i>	145
CRUSAFONT, Miquel de, <i>Dues novetats importants de la numismàtica catalana. Els òbols inèdits: 1) a nom de Lluís, de transició carolíngia (877-878); 2) del comtat del Rosselló, de Gelabert II (1074-1102)</i>	149
VILÀ I CASOL, Albert, <i>Novetats monetàries del Regne de Sicília sota sobirania de la Corona Catalano-Aragonesa (II)</i>	153
VALL-LLOSERÀ, Jordi, <i>La moneda del Regne de Nàpols. Addenda 2</i>	159
SANAHUJA, Xavier, <i>Documents inèdits sobre la moneda de Girona del segle XV (1463-1500)</i>	171

Medieval-modern

CRUSAFONT, Miquel de, <i>Dos segells inèdits d'àmbit català</i>	189
---	-----

Modern i contemporani

CRUSAFONT, Miquel de, <i>Carles I: dos tipus auris inèdits del Regne d'Aragó</i>	193
PERFETTO, Simonluca, " <i>Ad tutti li officiali di essa zecca, che si havesse ad obedire lo nobile Leonardo de Zochis</i> ": il "discorso del fraude connesso in lo fondere de li argenti" e la "zecca" di Torre dell'Oro	197
AGUILÓ, Bernat, <i>El bust de perfil a la moneda de Mallorca (i II): de Felip II a Ferran VII</i>	219
JORBA I SERRA, Xavier, <i>El paper moneda municipal anoienc (1937-1938)</i>	259
BLANCO, Santiago; DEMUCHO, Patricio, <i>Algunos comentarios acerca de los supuestos 10 céntimos de 1938 emitidos por la II República Española</i>	273

Medallística

BOADA, Jaume, <i>La disputa per Menorca del segle XVIII en medalles i gitons</i>	281
CASANOVA, Rossend, <i>Una medalla inèdita d'Eusebi Arnau per a la Junta Provincial de Sanitat</i>	311
CASANOVA, Rossend, <i>Antonio Bagué prefranquista: el carnet dels Jocs Florals de Montevideo de 1913</i>	315
FORTEA, Vicent Josep, <i>Presentació de la medalla de l'Alta Distinció de la Generalitat Valenciana. Sis-cents anys d'una estructura d'estat</i>	321

Tresors i troballes monetàries XXXIV

AN-96, <i>Troballa de Vallcorb (comtal)</i> , per M. de Crusafont.	
AN-97, <i>Troballa de la Real (Mallorca, occità)</i> , per Jaume Boada.	
AN-98, <i>Troballa de Pollença (portuguès)</i> , per Jaume Boada.	
AN-99, <i>Troballa de Bages (comtal)</i> , per M. de Crusafont.	
AN-100, <i>Troballa de Santa Margalida (Mallorca, reial mallorquí)</i> , per Jaume Boada.	
AN-101, <i>Troballes del Castell de Ponts (aquità)</i> , per M. de Crusafont.	
AN-102, <i>Troballes d'Agramunt 6 (aquità)</i> , per M. de Crusafont	

Presentació de llibres

CRUSAFONT, Miquel de, <i>Les medalles de proclamació de les terres de parla catalana</i> , de Jaume Boada Salom	339
---	-----

Recensions bibliogràfiques

Publicacions de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics

Indicacions per als autors

La Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, un model d'èxit. A mode de comiat

Quan aquest volum d'*Acta Numismàtica* arribi als nostres lectors, jo ja hauré deixat (finalment!) d'ésser el president de la SCEN. Això no vol pas dir que em desentengui del meu treball dins la Societat, ni encara menys, és clar, que abandoni la meva tasca investigadora. Seguiré portant encara la feixuga tasca de la responsabilitat sobre les publicacions, una feina que arrossego des de l'any 1979, és a dir, des que es va crear la nostra societat. Tinc l'esperança de poder-me'n descarregar l'any 2021. De la tasca investigadora no me'n penso pas desistir mentre l'ordinador funcioni correctament i fins que no passi a visitar-me la desnerida senyora de la dalla.

Totes aquestes inèrcies, tots aquests allargaments dels càrrecs no es deuen pas a la voluntat de perpetuar-se, sinó a la necessitat de poder fer el relleu en les degudes condicions. Villaronga fou president durant disset anys i director de l'*Acta Numismàtica* durant trenta. Però ell no tenia pas cap afecció a mantenir-se en aquests càrrecs. Quan, vers l'any 1982, va veure que l'Anna Balaguer i jo mateix manejàvem bé la revista i el control de la societat, ja em volia passar la presidència i la direcció del nostre anuari. Certament que no ho vaig pas voler perquè no hi havia cap necessitat de fer els canvis, i fou per això que els relleus es produïren, afortunadament, molt més tard. D'altra banda, cada any hi ha hagut renovació de càrrecs a la Junta per meitats i només una vegada hi varen haver candidatures alternatives i per causes molt concretes. El fet és que, per poder fer els relleus en bones condicions, calia que hi hagués uns nous candidats que complissin aquests requisits: 1-que tinguessin una bona preparació, 2-que acceptessin el repte; 3- que visquessin a Barcelona o al seu entorn; 4- que fossin prou joves com per tenir l'empenta suficient per dur a terme les sempre necessàries renovacions. En un país petit i per a una tasca tan especialitzada com la nostra, no és fàcil que es donin aquestes quatre condicions.

A moltes societats estrangeres, generalment força més potents i amb més capacitat de fer els relleus en marges molt més curts de temps, el president eixint sol

donar compte de la seva gestió, allò que els francesos en diuen el “*rapport moral*”. Com que això no es va fer en canviar de responsabilitats l’any 1996 i assumir jo la presidència, he pensat que potser seria millor de fer un breu balanç dels quaranta anys de la SCEN i, en part, dels gairebé cinquanta d’*Acta Numismàtica*.

Un model d’èxit

M’agradaria, en primer lloc, justificar el títol d’aquest article.

Al meu entendre, hi ha uns elements que justifiquen el resultat positiu de la tasca d’aquests anys, de la continuïtat de l’entitat i de la seva projecció. Mirarem de fer-ne una mica d’història.

La primera cosa a destacar és la **quantitat de publicacions** de qualitat que hem arribat a ésser capaços de tirar endavant. Des de la fundació de la SCEN el 1979 fins ara, hem pogut editar uns cinquanta llibres (hi compto les previsions per al 2019), a banda de les eixides anyals d’*Acta Numismàtica*, que, comptant amb els volums dobles (2) i triples (1), sumen trenta-sis volums més, és a dir, un total de vuitanta-sis volums. Deixant de banda els volums de l’*Acta* que s’acorden, amb escasses excepcions, a la cadència anyal, els altres llibres es reparteixen en el temps d’una manera desigual. En els primers disset anys vàrem editar deu llibres, és a dir, una cadència anyal de 0,6 llibres per any, mentre que en els trenta-tres darrers se n’han editat quaranta i la cadència ha estat de 1,2 llibres anyals, és a dir, el doble que en la primera etapa. El ritme de la segona etapa significa un llibre anyal, més un altre d’extra cada cinc anys. D’altra banda, si en la primera etapa vàrem publicar dos llibres dels grans volums de la *Història Monetària Catalana* que tenen al voltant de les vuit-centes pàgines i gran format, en la segona etapa se n’han publicat set, a més dels altres grans volums del *Corpus de la monedes visigodes de Tarragona* de Jaume Benages i la versió catalano-anglesa de Villaronga i Benages, *Les monedes de l’Edat Antiga a la Península Ibèrica*. No estem parlant, doncs, de petites monografies o d’aplecs de comunicacions, sinó de veritables obres de referència.

Tot això, però, no ha estat pas fàcil sinó enormement difícil.

El primer punt a considerar és la generositat dels autors i dels responsables de les edicions. Cap d’ells, ni com a autor ni com a responsable de publicacions ni com a responsable de col·leccions, no ha percebut mai res, ni per la seva feina ni per a les despeses complementàries que cada llibre exigeix, com ara fotografies, desplaçaments a museus o col·leccions privades, drets de reproducció o el material de base necessari.

El segon és el dels nombrosos ajuts externs que s’han sabut recaptar.

L’edició de l’*Acta* fou sostinguda pel Cercle Filatèlic i Numismàtic de Barcelona els dos primers anys, és a dir, el 1971 i el 1972. Els sis anys següents, Villaronga va poder arribar a un acord amb una editorial petita, de nom Cymys, que

es feu càrrec de l'edició, mantenint el Cercle com a entitat responsable i cobrint Cymys el cost d'edició que podia compensar amb la percepció de les vendes. En iniciar-se l'any 1979 la SCEN, va arribar a un acord amb el Cercle per a la cessió de la revista però vàrem necessitar els exemplars per als nostres socis, de manera que vàrem haver d'establir uns acords provisionals amb Cymys, complementant la part de la SCEN amb aportacions personals de L. Villaronga i jo mateix. Els anys 1980 i 1981, vàrem aconseguir un ajut del Departament d'Arxius de la Generalitat de Catalunya i ajuts menors de la Caixa de Pensions i de la Banca Mas Sardà, i no fou fins el 1982 que l'Institut d'Estudis Catalans ens començà a donar una dotació que, juntament amb les quotes dels socis, ens permeté de mantenir la revista. De llavors ençà, *Acta Numismàtica* s'ha anat sostenint amb aquests ingressos i només tingué un ajut especial en el número 20, quan editàrem en color el fons de moneda mallorquina d'or de la Caixa de Balears i rebérem un ajut d'aquesta entitat per a cobrir el sobrecost d'aquesta tirada especial i d'un nombre suplementari de separates. Pel que fa a l'*Acta Numismàtica*, doncs, els ajuts externs obtinguts han estat els divuit següents:

Editorial Cymys (nou edicions)

Servei d'Arxius de la Generalitat (dues edicions)

Cercle Filatèlic i Numismàtic de Barcelona (dues edicions)

Caixa de Pensions (una edició)

Banca Mas Sardà (una edició)

Caixa de Balears (una edició)

Leandre Villaronga (una edició)

Miquel de Crusafont (una edició)

Certament, els ajuts del Cercle i de Cymys, excepte dos d'aquest darrer, són anteriors a la creació de la SCEN.

L'edició dels llibres ha estat força més complexa ja que, a més dels increments de socis, que detallarem més endavant, hem anat necessitant, especialment al principi, el concurs de moltes altres entitats i institucions. En primer lloc, hi ha hagut una actuació intensa en el si de l'Institut d'Estudis Catalans, especialment aprofitant les reunions de la presidència amb els representants de les societats. En un primer moment, vàrem assolir que els ajuts destinats a "activitats" es poguessin demanar també per a publicacions. En segon lloc, i després de gairebé deu anys de lluita, vàrem assolir que es creés un fons de 50.000 euros per a totes les societats (llavors, una vintena; ara, a prop de la trentena) a fi de sostenir programes concrets d'edició que no quedaven coberts per la dotació anual que ha estat gairebé sempre d'uns 5.000 euros; i, finalment i també després de molta pressió, assolírem que aquestes dotacions fixes per a publicacions que algunes societats no haguessin emprat poguessin revertir en altres societats que

ho necessitessin. Aquestes dues formes d'aportacions són les que consten a la llista següent com a ajuts extres de l'Institut.

També s'ha de tenir present que un altre sistema de finançament ha estat col·laborar en iniciatives alienes d'edició de llibres de numismàtica (moltes vegades, és clar, suggerides també per nosaltres). Amb aquesta fórmula, hem ajudat publicacions alienes, que hem distribuït també, però, a tots els nostres socis.

Amb tot plegat hem arribat a aconseguir quaranta-set ajuts de les entitats, associacions o particulars següents:

- Institut d'Estudis Catalans (ajuts extres, deu ocasions)
- Asociación Numismática Española (sis ocasions)
- Diputació de Girona (sis ocasions)
- Autors (cinc ocasions; Benages (tres), Villaronga(una) i Crusafont (una)
- Caixa d'Estalvis de Sabadell (tres ocasions)
- Institut d'Estudis Penedesencs (dues ocasions)
- Miquel de Crusafont (dues ocasions)
- Diputació de Barcelona (una ocasió)
- Centre d'Estudis del Bages (una ocasió)
- Ajuntament de Granollers (una ocasió)
- Ajuntament de Roses (una ocasió)
- Ajuntament de Tortosa (una ocasió)
- Ajuntament de Reus (una ocasió)
- Leandre Villaronga (una ocasió)
- Jaume Benages (una ocasió)
- Banc Sabadell (una ocasió)
- Centre de Lectura de Reus (una ocasió)
- Grup Filatèlic i de Col·leccionisme de Palma (una ocasió)
- Centre Comarcal de la Segarra (una ocasió)
- Conselleria de Cultura del Govern Balear (una ocasió)

Hem participat, en conjunt, en deu edicions externes, amb la reserva de dos-cents exemplars per als nostres socis, i les altres trenta-nou edicions han estat pròpies, amb o sense algun dels ajuts esmentats. També s'ha de tenir present que quan hem editat llibres d'alt cost, essencialment els de la sèrie *Història Monetària Catalana*, els nostres associats han col·laborat també en el finançament de l'edició aportant el 50% del preu de venda. Això ha succeït en vuit ocasions i, en tots els altres casos, els llibres s'han lliurat als socis, juntament amb l'*Acta Numismàtica*, com a contraprestació de la quota. També en algun cas (com en el llibre *La moneda catalana local*) vàrem poder establir convenis amb diferents comerciants numismàtics de Barcelona i amb algunes entitats, com ara l'ANE i el Cercle, per a l'adquisició d'un nombre mínim d'exemplars a preu favorable,

cosa que va ajudar també molt en la cobertura del cost. Alguns dels ajuts s'han concertat amb la cessió d'una certa quantitat de llibres als aportadors. Podem concloure, doncs, de forma aproximada, que només cinc llibres han estat finançats exclusivament per la SCEN.

Als darrers anys, les dificultats produïdes per la crisi han tornat a minvar el suport de l'Institut. La possibilitat de demanar ajuts per activitats es va anul·lar en crear-se l'ajut dels 50.000 euros. Aquest ajut extra va desaparèixer el primer any de la crisi i la reversió de sobrants ha estat també anul·lada, de manera que hem tornat als 5.000 euros justos, amb els quals no cobrim ni tant sols el cost de l'*Acta Numismàtica*. Afortunadament, la gran quantitat de títols editats ens ha acabat per aportar els beneficis de les vendes, que en alguns llibres han estat importants ja que han tingut molt bona sortida. Així, llibres de gran format i extensió, com ara el *Catàleg General*, *La moneda catalana local o Història de la moneda dels comtats catalans*, dels quals, tot i fer una edició de 1.000 exemplars (dels altres llibres en fem només 500, i de l'*Acta*, 400) ja estan pràcticament exhaurits. Però a més de l'èxit d'algunes edicions, hem pogut sumar encara el degoteig del conjunt dels altres llibres i de l'*Acta Numismàtica*, que cada any ens aporta una ajuda preciosa. Tot i així, és ben injust que l'Institut es limiti a una mena de "cafè per a tothom" i doni el mateix a totes les societats, tant si editen molt com si editen poc o fins i tot si no editen. És una qüestió per a la qual caldrà renovar la lluita de cara al futur.

Ja es pot comprendre que aconseguir tot aquest conjunt d'ajuts no ha estat pas fàcil sinó el resultat d'un treball tenaç i continuat, però podem observar, amb legítim orgull, que la SCEN és la societat que publica més llibres de l'Institut i que dubtem molt que cap altra societat numismàtica del món hagi arribat a les nostres xifres.

Parlem, en segon lloc, del fet excepcional del manteniment del **nombre de socis**. És ben sabut que la major part del teixit associatiu del nostre país es troba en una clara situació de crisi. Són moltíssimes les entitats que malden per subsistir, ofegades per les manques de tresoreria que els genera la reducció del nombre d'associats. Ho podem veure prou clarament en analitzar la deriva de la major part de les societats numismàtiques del nostre país i de caire més aviat col·leccionista, com ara l'ANE o el Cercle, entre d'altres.

Pel que fa a la SCEN, la gènesi de la seva creació i de la formació del nucli inicial de socis fou la següent:

1- A finals del 1978, Leandre Villaronga i sis persones més van adreçar a l'Institut la sol·licitud formal de creació de la SCEN. Signaven els següents: L. Villaronga, A. M. Balaguer, Marta Campo, Miquel de Crusafont, Domingo Figuerola, Josep Maria Gurt i Miquel Tarradell.

2- En constituir-se la Societat el gener del 1979, Villaronga va disposar que tinguessin el títol de socis fundadors els signants anteriors i també els quinze següents: Lourdes Avellà, Assumpta Giner, Enric Goig, Josep Maria Llobet, Enric Llobregat, Joan Maluquer de Motes, Manuel Mundó, Pere de Palol, Josep Pellicer, Ignasi Puig, Eduard Ripoll, Joan Romagosa, Núria Tarradell, Pere Vegué i Joan Vilaret. Hi hagué, doncs, en total, vint-i-un socis fundadors.

3- L'Assemblea constitutiva va acceptar, a més, la incorporació dels vint-i-dos membres següents: Joan Almirall, Josepa Ballada, Miquel Barceló, Francesc Xavier Calicó, Pere Campo, Jaume Colomer Montset, Sebastià Datzira, Oriol Granados, Amèlia Juncal, Esperança Manera, Ramon Martí Cot, Marc Mayer, Xavier Mora, Josep M. Nuix, Leocadi d'Olabarria, Mercè Roca, Isabel Rodà, Manuel Tizón i Antoni Villoldo.

4- Al mateix temps, foren acceptades les tretze sol·licituds d'ingrés que relacionem, les quals foren ratificades el 19 de març del 1979: Xavier Barral, Joan Baucis, Àngel Fàbrega, A. M. de Guadan, Víctor Lafont, Felip Mateu y Llopis, M. Dolors Mateu, Rudolf Morgenstern, Francesc Padró, Margarida Tintó, Antoni Turró, Frederic Udina i Joaquim Vidal Pellicer.

Es pot dir, doncs, que la SCEN es va iniciar amb una dotació total de cinquanta-set socis i que els primers anys hi hagué un augment lent, però també algunes baixes, generalment per defunció. En aquells primers anys, hi hagué uns pocs que, responen més a interessos particulars que als col·lectius, exigiren que no es paguessin les quotes en cas de duplicitat familiar i que l'*Acta Numismàtica* s'hagués d'adquirir al marge de la quota. El primer embat fou per eliminar aquestes distincions que no feien altra cosa que crear entrebancs i dificultats i ho assolirem en poder demostrar que l'*Acta* l'adquiria gairebé tothom i que els casos de duplicitat familiar eren mínims.

A partir de l'any 1985, em vàig proposar d'incrementar aquest nombre d'associats fins a cent atès que, amb els que ara teníem, no podíem cobrir els nostres programes de publicacions, especialment a causa que l'Institut passava uns anys de crisi i no ens concedia encara ajuts. La captació de socis és una tasca pesada i de tipus individual, de manera que no fou fàcil, però, amb l'ajut d'Anna M. Balaguer, arribarem a assolir aquest objectiu vers l'any 1992.

En plantejar la primera Junta Directiva, Villaronga volia que jo en fos el vicepresident, seguint en això l'esquema del I Simposi en què ell havia estat el director de la primera secció i jo el de la segona, però, en tornar a trobar oposició, va haver d'acceptar la composició següent: president, Leandre Villaronga; vicepresident, Josep Pellicer; secretària, Marta Campo; tesorero, Josep Maria Gurt; comptador i responsable de publicacions, Miquel de Crusafont, i vocal, Anna M. Balaguer.

A finals del 1996 era evident que, malgrat que ja podíem assegurar l'eixida de l'*Acta Numismàtica*, ens calien més socis per poder cobrir les altres publicacions, mentre anàvem batallant per obtenir recursos extres de l'Institut. Novament em vaig proposar una nova fita, força més ambiciosa: assolir els dos-cents socis. L'any 1997 i comptant també amb l'ajut d'Anna M. Balaguer, ja n'haviem arribat a fer trenta, catorze el 1998 i quinze el 2001, de manera que, vers el 2002, ja pràcticament en teníem dos-cents, tot i que en aquesta ocasió la cosa fou extremadament difícil i haguérem d'anar a cercar socis sota les pedres.

De llavors ençà, el nombre d'associats ha anat oscil·lant entorn d'aquesta xifra amb poques variacions. Les baixes han estat sovint per defunció i, fora dels darrers anys de crisi econòmica, poques vegades voluntàries. Una acció atenta de cara a la captació ha anat mantenint el nivell. Actualment, tenim cent noranta socis i cal destacar que l'expansió del Fòrum Numiscat també ens ha ajudat a fer-nos conèixer i, per tant, a captar socis nous. En aquest sentit, cal agrair la seva tasca i especialment als nostres socis Albert Vilà i Marc Batlle, que el mantenen en actiu.

Al marge de les campanyes i dels moments crítics, és obvi que la major part d'associats no solen deixar pas la nostra societat. A què és degut? De segur que la nostra SCEN no té cap atractiu per a la major part dels inversors en numismàtica ni per als anomenats "tapa-forats", és a dir, per aquells col·leccionistes que només estan interessats en trobar aquella moneda que els manca, sense voler saber-ne més. Són, per tant, una minoria de numismàtics els que s'hi senten interessats. En concret, els que darrera de cada moneda hi saben veure un gruix històric, en volen saber més i els plau d'estar al corrent de les descobertes que es van produint. Per aquests, la quota actual cobreix sobradament el cost de l'*Acta Numismàtica* i el segon llibre que solem donar anyalment o, en qualsevol cas, el descompte en els llibres grossos (50%) acaba de perfilar una situació en la qual el soci paga, com a molt, la meitat del cost que en resultaria de cara a un que no en fos. Aquest és, naturalment, un factor bàsic per mantenir el teixit social, però exigeix d'editar obres de qualitat i saber trobar fonts de finançament per a les publicacions que permetin de mantenir aquesta situació favorable.

En qualsevol cas, és evident que el nombre de socis no es manté d'una manera "natural", sinó que hi ha un treball constant a fer.

En una de les seves enginyoses incursions en la història de la nostra especialitat, François de Callatay va estimar, l'any 1994,¹ el nombre de numismàtics per nombre d'habitants que havien estat capaços d'aplegar quatre societats mundials: la belga (Société Royale de Numismatique de Belgique), l'anglesa, la francesa i la nord-americana. Arribà a aquestes xifres:

1. CALLATAY, François de, "L'évolution démographique de quelques grandes sociétés de numismatique", *Revue Belge de Numismatique*, vol. CXL, Brussel·les, 1994, p. 71-87. No creiem que passats aquests anys, més aviat magres, les xifres hagin variat gaire.

Bèlgica:	16,5 membres per milió d'habitants
França:	8,0 membres per milió d'habitants
Anglaterra:	7,7 membres per milió d'habitants
Estats Units:	6,9 membres per milió d'habitants

Si repartíem els nostres cent noranta socis entre els catorze milions d'habitants de les terres de parla catalana,² arribaríem a la xifra de 13,57 membres per milió d'habitants. Tenint present que els altres quatre països esmentats compten amb un aparell d'estat, mentre que la nostra nació es troba en part repartida en tres estats, dos dels quals prou bel·ligerants amb la nostra llengua, podem considerar el resultat com a excel·lent i, en qualsevol cas, força per damunt de les tres societats numismàtiques considerades tradicionalment com a principals.

Com a tercer factor bàsic del nostre “model d'èxit” crec que podem assenyalar, sens cap mena de dubte, la **consolidació d'un equip**. Ens referim al grup de col·laboradors de la nostra revista i també de l'ampli equip que presta el seu ajut dins de les tasques de la Junta Directiva. Però també ens referim al conjunt de la nostra massa social, ja que són molts els que ens ajuden de diferents maneres, col·laboren en l'adquisició dels llibres de major cost i ens fan arribar materials nous i notícies. I el que és més important i més encoratjador és que podríem dir que, tots plegats, constituïm una àmplia colla d'amics.

Novament ens caldrà explicar que arribar fins aquí no ha estat gens fàcil i que hi ha hagut llargues etapes en les quals el futur no es podia pas albirar amb optimisme.

Cal dir que el primer gran encert fou la creació de la revista, la nostra *Acta Numismàtica*. A l'entorn de Leandre Villaronga s'anà formant un petit equip de deixebles, alguns procedents del camp universitari, d'altres del camp col·leccionista, però perquè tots ells arribessin a produir articles era essencial tenir una revista on anar-los publicant. Villaronga explica que, abans de la creació de la nostra publicació, ell mateix havia de publicar els seus treballs en revistes d'arqueologia o de numismàtica, però estrangeres. En aparèixer les revistes de la SIAEN i de l'ANE, ja hi hagué una mica més de possibilitats, però, al marge d'altres limitacions, ambdues eren en castellà. *Acta* va permetre de publicar, finalment, recerca numismàtica en català i amb els criteris de qualitat que podia marcar una persona ja experimentada en el camp des estudis numismàtics com ho era Leandre Villaronga.

Al llarg dels gairebé cinquanta anys de la revista i dels gairebé quaranta de la SCEN, hi ha hagut moltes col·laboracions puntuals, però el que ha estat més important per a la continuïtat de tot plegat ha estat aquell grup de persones que

2. Dades d'habitants generalment del 2017 i l'actual, dels socis.

han anat fent aportacions d'una manera regular. Ens referirem, en endavant, sobretot a aquest grup de persones i generalment els ordenarem per la quantitat total de treballs fets en cada dècada.

A la primera dècada de la revista, amb la major part de les sortides editades abans de constituir-se la SCEN, Villaronga va haver de demanar l'ajut d'uns pocs d'amics ja investigadors com ara Guadan o Barceló i, sobretot, estimular antics col·leccionistes perquè escrivissin treballs numismàtics, malgrat no estar-hi afeïxats. En aquest sector hi trobem els Almirall, Vilaret, Goig, Badia, Pellicer, Romagosa, Datzira o Turró, que feren nombroses aportacions. També va animar, però, els joves deixebles que anava captant, com ara Crusafont, Balaguer, Llobet o Campo. Tot i això, no assolí de cobrir les necessitats de la revista i va haver de demanar encara la col·laboració d'un grup d'investigadors de l'estat francès, com ara Saves, Richard, Majurel, Depeyrot o Lafont, de manera que, en alguna de les edicions d'*Acta*, la llengua francesa era la que omplia més pàgines.

En la segona dècada, molts dels antics col·laboradors, ja grans, ens varen anar deixant: Almirall, Guadan, Goig, Badia o Collantes. També hi va haver un petit sector dels deixebles que va desaparèixer del mapa (entre ells, i per sort, els que aixecaven tensions dins de la Junta Directiva). Mancant nova gent i havent minvat l'aportació dels francesos, el pes va recaure, sobretot, sobre Villaronga, Crusafont i Balaguer, fins que es produïren les primeres incorporacions: Benages i García Garrido.

En la tercera dècada, només hi hagué una nova incorporació significativa, la de Xavier Sanahuja, de manera que, al cap de trenta anys de l'eixida de l'*Acta*, el pes de l'edició requeia sobre Villaronga, que ja s'anava fent gran, Crusafont, Balaguer i Benages, que ja anaven tenint una edat, i només García Garrido i Sanahuja aportaven una entrada veritablement jove. El futur, en aquell moment, no es podia pas albirar, doncs, amb gaire optimisme.

No cal dir que tot aquest procés d'incorporacions de col·laboradors, en termes generals, es va anar reflectint en la composició de les successives Junes Directives.

El tomb positiu no es va començar a produir fins a la quarta dècada, quan entraren al grup altres firmes joves com ara Casanova, Boada, Francès, Jorba, Sendra i Vall-Llosera. I ha estat en la cinquena i darrera dècada quan, a més dels esmentats, que han seguit col·laborant assíduament, hem pogut comptar amb la incorporació de nous reforços com ara Amela, Aguiló, Fortea, Gabriel Villaronga, Pont i Berdun.

Avui, finalment, podem esguardar el futur de la SCEN i d'*Acta* amb tranquil·litat i optimisme, però és evident que sense una publicació periòdica oferint unes pàgines per publicar i un llarg temps d'espera fins que s'han despertat noves vocacions numismàtiques, el projecte no hauria pas anat endavant.

Cal comentar, finalment, la **projecció exterior** que la SCEN ha anat assolint i com molts dels seus membres han obtingut un reconeixement al nostre país i fins i tot internacionalment de molt relleu. De fet, la SCEN és l'únic col·lectiu estudiós de la numismàtica que hi ha en el nostre país i això l'ha convertit en un referent.

Als inicis especialment, aquesta projecció tingué el seu vessant institucional i es feren diferents treballs per a la Generalitat de Catalunya, com els estudis de les importants troballes d'Òrrius i d'Alguaire. Darrerament, també fou la SCEN qui s'ocupà de la catalogació del fons Vilaret per encàrrec de l'Ajuntament de S. Feliu de Guíxols.

Són moltíssimes les consultes que rebem anyalment per temes de la nostra especialitat, els més notables dels quals anem relacionant a la memòria que publica el nostre secretari Xavier Sanahuja a *Acta Numismàtica*. En aquest sentit, i des que s'ha generalitzat la figura de l'anomenat *referee* per a informar sobre la qualitat dels articles, han estat nombroses les vegades que hem estat consultats des del país o de l'exterior.

Altrament, és ben conegut el paper de Leandre Villaronga en organismes internacionals, com ara la Comissió Internacional de Numismàtica, de la qual som membres des del principi i del Comitè Directiu de la qual Villaronga formà part en dues ocasions. També hem estat presents en els *Surveys* bibliogràfics que es fan amb motiu dels congressos internacionals i que han estat encomanats a socis nostres, com ara L. Villaronga, A. M. Balaguer, M. de Crusafont, P. P. Ripollès o M. Campo. Igualment, han estat molt nombroses les invitacions com a ponents a congressos estatals o internacionals, que no detallarem.

Cal ressaltar també el Doctorat *Honoris Causa* obtingut per L. Villaronga per la Universitat de Colònia i les concessions d'alguns dels tres grans premis de numismàtica (societats americana, anglesa i francesa) obtinguts pel mateix Villaronga (3), Ripollès (2), Mateu y Llopis (1) i Crusafont (1), i altres nombrosos guardons o nomenaments de socis d'honor obtinguts per associats nostres, com ara alguns dels esmentats anteriorment i també A. M. Balaguer, A. Turró, M. Garcia Garrido, Badia, Goig o J. Vall-llosera, per mencionar-ne només alguns.

Els reptes i les disjuntives de cara al futur

És evident que la nostra societat necessitava una renovació i que el futur, com és lògic, correspon a les persones joves que s'hi han anat incorporant.

De tota manera, voldria aportar la meua visió d'aquest futur. Som conscients que aquesta pot ésser, en alguns aspectes, errònia, entre altres raons per la meua edat excessiva, però pot tenir l'avantatge dels meus llargs anys d'experiència. L'exposarem, en qualsevol cas, amb el desig que sigui d'alguna utilitat.

El primer punt a comentar és quin pot o ha d'ésser el **futur de la numismà-**

tica, o, dit d'una altra manera, dels estudis numismàtics. O expressat de forma diferent: quins camps semblen albirar-se com a necessaris de cara a un millor coneixement històric i quins ens poden oferir més espai de recerca. Certament, l'estudi dels tresors i les troballes, l'eixamplament del nostre corpus documental i la descripció i atribució dels nous tipus monetaris que ens vagin apareixent serà sempre una tasca de base que caldrà anar fent. Però també s'albiren altres horitzons i camps nous que potser convindrà explorar. Sense ordre de prioritats, n'assenyalarem alguns:

1- *Quin és l'origen i la funció de la moneda?* En l'ordre dels conceptes generals, ja fa molts anys que diferents autors, entre ells Villaronga, han assenyalat que l'origen de la moneda no es deu a una acció paternal de l'estat a fi de facilitar les transaccions, sinó a la necessitat de recaptar còmodament els impostos i poder pagar amb ells l'aparell de l'estat i també els cossos de seguretat i l'aparell coercitiu, i que aquests factors foren el motor de la seva creació. Aquest fet indubtable no ha de portar a negar que, en el futur, la moneda no vagi tenir i segueixi tenint un gran paper en l'ordre econòmic i en el món de les transaccions. Per tant, pretendre que, ara també, la moneda segueix essent un mer instrument de l'estat, no sembla tenir gaire sentit.

Ja fa temps que anem repetint, sembla que inútilment, que el paper de la moneda depèn essencialment de l'estructura del poder. Quan hi ha estats amb poder absolut, la moneda és essencialment fisc. Quan es tracta de repúbliques comercials, la moneda és un instrument de negoci controlat per l'oligarquia comercial per damunt d'altres funcions.

Avui la funció de la moneda, a nivell general, recau no tant en els estats ni en les oligarquies locals o estatals, sinó en els grans poders econòmics internacionals. Aquests sovint tenen més poder que els estats o el petit comerç i poden determinar les orientacions generals en matèria econòmica. Per tant, assajar de donar una única explicació a la funció de la moneda sense tenir en compte l'estructura del poder, estatal o internacional, no deixa d'ésser un pas enrere.

2- *Els estudis de circulació monetària* segueixen essent de la més gran utilitat. Actualment ja sabem que hi ha dos camins d'aproximació al seu coneixement: l'estudi de les troballes i l'anàlisi dels mitjans de pagament que es pot obtenir de la documentació notarial. Pel que fa a l'estudi de les troballes, tots els països que no tenen una legislació realista i eficaç provoquen unes pèrdues d'informació absolutament irreparables, de manera que podem dir que són uns grans destructors del patrimoni numismàtic. Ja hem dit en nombroses ocasions que la legislació anglesa és de tota eficàcia.

Els dos mitjans d'aproximació a la circulació monetària tenen cadascuna les seves limitacions i, per tant, cal saber conjugar-les. Val a dir que, després dels treballs de despull de la documentació notarial de Mireia Castaing-Sicart,

d'Anna M Balaguer i Miquel de Crusafont, s'han fet ben pocs treballs en aquest sentit i hi ha una multitud de col·leccions documentals i cartularis ja publicats i totalment inexplorats.

3- Seguim tenint mancances greus en els estudis de contingut de metall. Ja fa gairebé quaranta anys que vàrem publicar unes primeres sèries d'anàlisis de tipus químic sobre peces de billó, aprofitant que tenia a mà un laboratori en la meua feina d'enginyer. Anys després, vàrem poder establir un conveni amb el Museu Puig de Perpinyà i el Centre Ernest Babelon d'Orleans per a les anàlisis dels florins fetes amb el seu ciclotró. Ambdues aportacions varen ésser decisives, especialment les segones, de cara a l'estudi dels florins. Pel que fa al billó, tot i que vàrem assajar les anàlisis per raigs X, aviat vàrem poder comprovar que no són útils per aquest aliatge i que cal fer-los igualment amb ciclotró, o bé llimant la vora de les monedes, una operació no sempre ben vista. Cal dir que s'han publicat nombrosos "estudis" amb continguts de metall de billó fets amb raigs X, amb un alegre desconeixement de tots els llibres fets des de fa dècades que demostren que aquesta mena de determinacions només poden llegir la superfície i que aquesta està alterada per l'oxidació fins a profunditats importants i, per tant, donen resultats completament alterats respecte a la massa metàl·lica inicial de la moneda.

El fet és que no hem avançat gaire més. Ara tenim el sincrotró de Cerdanyola i, tot i que vàrem fracassar en el nostre primer intent de fer-hi anàlisis, caldria insistir-hi i trobar-hi el camí. Altrament, seguirem a les fosques en bona part de les sèries comtals o en el valor intrínsec real del billó aragonès, per mencionar només un parell d'exemples.

4- Cal incidir també en la necessitat imperiosa i bàsica que els numismàtics sàpiguen emprar correctament l'anomenat "mètode científic". Inicialment es va considerar ciència només tot allò que es podia demostrar de forma experimental. Hom podia plantejar, per exemple, una hipòtesi sobre un determinat fenomen físic i veure si per via experimental es podia demostrar, fent palès com es reitereaven uns resultats que demostraven la validesa de la hipòtesi plantejada. Més endavant, es va separar el que eren les ciències experimentals de les altres vies de recerca, com ara les de tipus històric. Les nostres demostracions no són experimentals, sinó essencialment documentals i, per tant, són també verificables o almenys, acumulativament verificables (a mesura que augmentem les dades documentals a la nostra mà) i, per tant, també estem fent ciència.

Per fer-ho correctament, s'han de complir, però, unes condicions elementals que sembla estrany que s'hagin de recordar, però que l'alegria d'alguns en fer treballs històrics sense cap rigor ens obliga a resumir:

a) Abans de plantejar qualsevol nova hipòtesi, s'han de conèixer i sotmetre a crítica les altres hipòtesis plantejades anteriorment sobre la mateixa qüestió.

b) No es pot fer cap hipòtesi sense un coneixement del context o traient un fet puntual, per exemple, d'una seriació de fets encadenats.

c) Si sobre un determinat tema hi ha una hipòtesi plantejada que compta amb arguments positius, és inútil i desorientador de plantejar-ne una altra si els nous arguments no superen els de la hipòtesi anterior.

d) No es poden fer noves hipòtesis sense tenir un coneixement suficient del context històric. Un numismàtic no pot ésser només especialista en l'estudi de les monedes. Ha d'ésser, per damunt de tot, un historiador, i això li evitarà de caure en errors de gruix. D'altra banda, l'objectiu final de tot estudi numismàtic ha d'ésser el d'aportar nous elements per a la reconstrucció històrica.

5- Els estudiosos de la moneda han passat de la *numismàtica* a la *història de la moneda* no pas per atzar o per fer un canvi de nom capriciós. La numismàtica va ésser, fins al segle XIX, merament descriptiva. Calia classificar les monedes i atribuir-les, i aquesta era una primera tasca que forçosament s'havia de dur a terme si, a partir d'aquí, hom volia anar més enllà. Aquest fet va produir que el terme "numismàtica" restés ancorat a aquesta forma d'anàlisi. Els estudis documentals i de circulació monetària varen voler sortir d'aquest clos i varen començar a plantejar les primeres teories sobre l'ús i la funció de la moneda i sobre les espècies circulants en determinats àmbits. Això ha estat el que ha dut a parlar d'*història de la moneda*.

En un altre aspecte, els numismàtics també hem pogut observar que, quan els economistes fan història econòmica, solen aplicar a la moneda-valor conceptes com ara els de devaluació o d'inflació, per exemple, que són fenòmens propis de la moneda fiduciària. És per això que crec que serà també tasca dels numismàtics acabar per elaborar, no tan sols una història de la moneda, sinó una veritable *història monetària*, entrant decididament en l'espai de a *història econòmica*.

6- Considerem de la màxima utilitat mantenir un contacte fluid amb el *col·lectiu internacional* de la nostra especialitat. És ben cert que els numismàtics amb l'especialitat del món antic solen estar més fàcilment en comunicació perquè ben sovint treballen sobre fenòmens de gran abast, com poden ésser els mons grec, púnic o romà. Els medievalistes, però, també poden adonar-se fàcilment que es produeixen fenòmens paral·lels en llocs diversos i que això pot ésser molt instructiu. I si Philip Grierson va ésser un dels més destacats medievalistes, això va ser degut justament a la seva visió panoràmica del context bàrbar, bizantí i general europeu.

D'altra banda, l'experiència demostra que, malgrat que el coneixement de les revistes d'altres països i els congressos de numismàtica poden tenir la seva part d'espais poc útils, tenen però l'avantatge que ens fan veure, i sentir explicar quines són les noves perspectives que els joves investigadors es proposen d'emprendre. En aquest sentit, és important i creiem que necessari de no mante-

nir-nos tancats en el nostre clos nacional o estatal, sinó relacionar-nos amb altres societats internacionals i participar en aquestes ocasions de trobada i d'intercanvi a fi de millorar la nostra metodologia de treball i aprendre que hi poden haver altres instruments d'anàlisi.

En aquest sentit, l'actuació de Leandre Villaronga va ésser un exemple clar i un model a seguir ja que sempre va estar en estret contacte amb els seus col·legues internacionals, rebia la major part de les revistes importants i participava en les trobades que s'anaven convocant.

El futur de la SCEN

El segon punt que voldria comentar breument és el del futur de la SCEN, és a dir, quines actuacions em semblen necessàries i convenients. Com en el cas anterior, l'ordre de temes no pressuposa prioritats i les nostres propostes tenen el valor d'una opinió d'entre altres de possibles.

1- Caldria ampliar o almenys consolidar el *nombre dels nostres associats*. Aquesta és una tasca que correspon a tothom, però certament, en major mesura, al Consell Directiu. El que volem dir és que, sense una actuació persistent, aquest objectiu no es pot acomplir i caldria no abandonar aquesta cota dels dos-cents que hem pogut anar mantenint durant una bona colla d'anys.

2- Hi ha qüestions difícils que ja s'han debatut en diferents ocasions, però que caldrà anar abordant de tant en tant, a fi de trobar el camí adient. Un d'ells és el de la *difusió dels nostres treballs*. Em sembla evident que refiar-nos només del mecanisme de distribució editorial de l'IEC no és suficient. Obres com ara els volums de l'*Obra Esparsa* de Botet i Sisó i de Leandre Villaronga no han estat fetes per ser comercialitzades, sinó més aviat perquè estiguessin a les grans biblioteques de la nostra especialitat, cosa que vol dir, com a mínim, les de les grans societats internacionals.

Però hi ha un altre vessant de la distribució dels nostres treballs que és encara més difícil de resoldre de forma adient. Em refereixo al costum creixent de difondre lliurement els continguts dels articles i dels llibres. És evident que si ens hem de sostenir amb les vendes, no podem pas fer alhora una distribució lliure dels continguts. Però també es veu cada vegada més clar que l'absència dels nostres treballs a les xarxes en perjudica greument el coneixement.

Pel que fa als llibres, l'Institut d'Estudis Catalans va establir un acord amb Google que permetia la difusió parcial del seu contingut, és a dir, un percentatge fix de les seves pàgines. És una fórmula adient ja que ajuda a difondre l'existència de l'estudi i dona una idea prou clara de la importància i del contingut del treball, sense eliminar la necessitat d'adquirir-lo en cas de voler-ne obtenir la informació completa.

Pel que fa als articles de la nostra *Acta Numismàtica*, al principi la nostra postura fou del tot negativa ja que la venda d'*Acta* era gairebé l'única font

d'ingressos que teníem. Per tant, ens limitàvem a difondre els índexs de cada edició. Més endavant, vàrem optar per autoritzar la lliure difusió dels articles corresponents als números ja exhaurits que, en aquell moment, eren els quatre primers. Llavors, però, la dificultat fou que calia escanejar-los, cosa que, en aquell moment, l'Institut no estava en disposició de fer. Certament, els darrers números, ja digitalitzats, són els que tenen la sortida més fàcil i caldrà veure en el futur quina decisió cal prendre. Naturalment, no fer-ho perjudica els autors, però no podem deixar lliure sortida mentre no tinguem un suport de l'Institut de cara al finançament de les noves publicacions.

Al nostre entendre, doncs, la solució del problema passa per una renegociació del finançament econòmic de les publicacions amb l'Institut, restablint, almenys, la partida desapareguda dels 50.000 euros per a totes les societats, sempre sobre programes concrets, o bé fent la distinció entre les societats en funció de la seva capacitat editora, cosa que seria la solució més justa.

3- Un altre tema debatut sovint ha estat el de les diferents *fórmules* o *índexs de qualificació* de les publicacions científiques, que han inventat els americans. Tot i que la major part dels criteris que exigeixen no tenen res a veure amb la qualitat científica dels treballs, el fet és que la major part de les revistes científiques, fins i tot les europees (que en principi sembla que haurien de mostrar més seny) s'hi han plegat submisament, fins i tot quan al damunt de demanar coses tan poc científiques com la data final de recollida dels treballs originals, s'hi han afegit unes idees tan americanes com la percepció d'unes taxes per part de les entitats qualificadores.

L'Institut d'Estudis Catalans va instar a les publicacions del seu àmbit de complir els requisits exigits, divulgant unes llistes de condicions imprescindibles o complementàries a complir, i la SCEN es va avenir a entrar dins del quadre de les exigències, tot i que pràcticament cap d'elles entraven en la qualitat dels treballs, sinó que eren elements completament externs, de manera que qualsevol persona que no sabés res de l'especialitat corresponent podia establir sense dificultat el grau de compliment i, amb ell, la "qualitat" de la publicació. Quan a tot això s'hi van sumar el pagament d'unes taxes, vàrem dir prou.

De cara al futur, caldrà repensar la qüestió. És evident que no tenim força per a fer veure que tot plegat és un despropòsit i que el que caldria, en tot cas, és que les qualificacions fossin fetes per un grup d'experts de cada especialitat.

El mateix podem dir de cara a la valoració pel nombre de citacions a les xarxes. És obvi que no hi cap disciplina especialitzada com la nostra que pugui competir amb el nombre de mencions de qualsevol article escandalós que pugui sorgir en l'àmbit de la història general o de la teoria de la història, per exemple, ni tenim tampoc prou capacitat per a crear una "xarxa de socors mutus" per anar-nos citant continuament l'un a l'altre com se sol fer.

Fins ara hem anat seguint el criteri de vetllar per la qualitat de la publicació, cosa que hem fet amb el criteri dels membres del Consell de Redacció o d'alguns dels nostres col·laboradors externs, ja que tampoc no estem en condicions d'establir llargues llistes de possibles consultors, com ho fan les revistes d'àmbit més general.

De tota manera, mentre la mania del "rinoceront" (de Ionesco) es vagi estenent i consolidant sense un contrapunt més assenyat, caldrà anar-nos replantejant aquesta qüestió.

4- La pèrdua d'informació numismàtica que provoca l'actual legislació de patrimoni del nostre país, basada en la persecució i el càstig dels buscadors, és, com ja s'ha dit abans, un veritable daltabaix patrimonial i una lesió irreparable per als nostres estudis. Ja s'ha demostrat a bastament la inutilitat d'aquestes lleis purament repressives, mentre que ha mostrat una plena eficàcia la legislació anglesa. En les poques ocasions en què hem estat consultats, hem manifestat el nostre parer i també ho hem fet en articles o fins i tot en sessions de la Secció Històrico-Arqueològica, sempre amb resultats negatius.

Per tant, caldrà veure com fer arribar l'evidència d'aquest desastre patrimonial als estaments polítics a fi d'assajar de corregir la situació.

5- La capacitat de les societats científiques (denominades erròniament "filials") de l'Institut per incidir en les decisions de l'ens que ens acull és pràcticament nul·la en no tenir representació en cap dels seus organismes decisoris, situació que evidencia una escassa consciència democràtica per part de la institució. El fet d'estar adscrits a les anomenades "seccions" fa recaure en aquestes la nostra aportació d'opinions o d'idees, però llavors estem a l'albir dels membres de les seccions esmentades en el sentit que canalitzaran o no, al seu criteri, aquestes aportacions o suggeriments i, naturalment, les resoldran a favor seu quan es tracti de qüestions que afectin per igual les seccions i les societats, com pot ésser, per exemple, una determinada assignació de fons.

D'altra banda, ni tan sols la mateixa existència de les societats no està garantida ja que els estatuts de l'IEC diuen que les societats "poden existir", no "que existeixen", amb la qual cosa si un dia l'IEC decidís de suprimir-les, ho podria fer. En la darrera reforma dels estatuts, vàrem presentar la proposta de canviar aquest "poden existir" per un "existeixen", cosa que ens hauria donat carta de naturalesa, però la major part dels membres de l'Institut varen tombar aquesta raonable proposta.

Finalment, l'existència dels delegats de l'Institut a les societats, tot i que ara siguin una mica menys els "comissaris polítics" que havien estat (sense la seva signatura, abans no podien anar endavant les publicacions de les societats), ens atorga un paper de segona, ja que sembla que el nostre treball sigui d'inferior valor i calgui que algú de més nivell n'hagi de donar el vist-i-plau. És obvi que

el fet de dur a terme tasques d'investigació en camps especialitzats no situa la nostra feina per sota de les que fan els membres de l'Institut i que aquests, ben sovint, saben ben poca cosa de les qüestions relatives al nostre camp de recerca.

Amb aquests plantejaments i la designació dels membres de l'Institut per cooptació entre els membres ja existents i només de les seccions, i no per valoració a base d'un concurs de mèrits i per un tribunal solvent, fa que els membres de les societats no siguin mai elegits i restem relegats a un paper de segona i a una recerca de segona que se situa sempre molt per sota, pel que fa al suport econòmic, dels projectes que poden tirar endavant els membres de l'Institut de les seccions mercès als denominats programes de recerca.

Són problemes de molt difícil solució, però en els quals caldrà anar incidint, ja que es tracta d'actuacions ben poc científiques i també escassament democràtiques.

Llista històrica dels nostres associats

El dia a dia és, a voltes, enemic de la història. Vull dir amb això que sovint anem resolent els problemes a mesura que se'ns van presentant, però que de vegades no ens adonem que acabem per perdre de vista la panoràmica global o històrica del procés que estem seguint.

En aquest sentit, cal dir que, si bé al principi dúiem rigorosament un fitxer dels nostres associats, a partir d'un determinat moment aquest control es va perdre perquè mantinguérem el fitxer dels socis en actiu, però no dels que anaven deixant d'ésser-ho, fos per defunció, per baixa, etc. Ja fa uns anys que em vaig proposar de reconstruir el llistat històric de socis. Quan l'hagi pogut completar podrem veure que ara mateix tenim cent noranta socis, que al llarg del temps n'hem perdut uns cent cinquanta i que n'han entrat de nous, gairebé la mateixa quantitat. Més d'un terç dels que hem perdut ha estat per defunció, la qual cosa demostra que els nostres associats solen ésser-nos fidels i que només situacions difícils com la darrera crisi han propiciat que es produïssin un conjunt important de baixes voluntàries a causa dels problemes econòmics que han afectat tantes famílies i han obligat també molts col·leccionistes d'apartar-se, ni que fos temporalment, de la seva afecció.

Més endavant, crec que podré reconstruir també amb detall l'evolució detallada de la nostra Junta Directiva.

Agraïments

Aquest apartat l'ha d'encapçalar, amb tota justícia, el nostre primer president, Leandre Villaronga, creador de la nostra publicació, *Acta Numismàtica* i principal impulsor de la nostra Societat Catalana d'Estudis Numismàtics.

Segueixo, amb gust, anomenant els actuals companys components de la Junta, que han estat part important, cadascú des del seu càrrec, però ben sovint ben per damunt de les seves obligacions i sempre de forma altruista, en totes les consecucions de la nostra SCEN: Rossend Casanova, Xavier Sanahuja, Rafel Comes, Anna M. Balaguer, Jaume Benages, Xavier Jorba, Jaume Boada, Toni Sendra, Manuel Garcia Garrido, Vicent Fortea i Montserrat Berdún.

Em cal anomenar també els amics ja traspassats que, com en el cas de Leandre Villaronga, ja mencionat, en algun moment varen formar part de la nostra Junta i hi varen fer, igualment les seves aportacions; Sebastià Datzira, Lluís Domingo Figuerola, Antoni Turró i Jordi Ventura. Hi ha també alguns antics membres de la junta, encara vivents: Marta Campo, Josep Maria Gurt, Josep Pellicer i Núria Tarradell.

L'agraïment s'ha d'estendre als tres delegats de l'Institut que ens han acompanyat en les nostres tasques, sempre amb esperit constructiu i col·laborador: Miquel Tarradell, Manuel Riu i Gaspar Feliu.

Com ja ho hem comentat, han estat factor essencial del nostre èxit el conjunt dels nostres socis que ens han sostingut amb la seva fidelitat, que ens han aportat articles i que ens han cedit dades importants, notícia de materials inèdits, dades de troballes o altres ajuts igualment substancials, com ara el bon acolliment de les nostres publicacions, amb el pagament de les quotes i dels escreixos que han estat necessaris quan ha calgut editar els llibres de gran format i paginacions molt llargues. El nostre agraïment, doncs a tots ells.

Finalment no hi pot mancar també el nostra agraïment al conjunt de col·legues i altres col·laboradors externs que en algun moment ens han facilitat dades, ens han donat informacions o en han prestat algun ajut.

Conclusió

L'any que ve, si tot va com esperem, eixirà l'Acta 50. Serà una altra fita que caldrà celebrar com cal i tindrem l'avantatge que en ella hi anirà inclòs l'índex dels 50 primers números i podrem deixar de banda, doncs, els índexs parcials decennals. També tindrà alguns avantatges de contingut, com ara l'índex per autors, no realitzat fins ara, entre altres novetats.

Esperem que sigui, doncs, una nova fita d'aquest model d'èxit d'un projecte que varen iniciar Leandre Villaronga i els seus companys, i que ara podem veure amb satisfacció que continua amb bones mans.

Miquel de Crusafont

Memòria de les activitats de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics durant l'any 2018

SOCIS I GOVERN

L'Assemblea General Ordinària anual fou convocada el dia 22 de maig de 2018 a la sala Pi i Sunyer de la seu de l'Institut d'Estudis Catalans. La SCEN va tancar l'any amb 190 membres inscrits, entre socis numeraris, col·laboradors i d'honor. En el decurs de l'any, s'hi han incorporat com a socis numeraris Maria Eugènia Ripoll Roig i Montserrat Berdun Colom; i com a socis col·laboradors, Jordi Cedó Pedrosa, José Hervás Aparicio, Tomás Montilla Díaz, Jorge Portolés Gascón i Ramon Maria Puigcorbé Feliu. L'Assemblea va aprovar la incorporació d'un nou membre a la Junta Directiva, Vicent Josep Fortea Marzà, de Borriana, com a vocal 7è, i també va aprovar fixar la quota anual d'associat a la SCEN en 50 euros per a l'any 2019.

SOCIS D'HONOR

L'Assemblea d'enguany va aprovar per unanimitat d'incorporar a la SCEN dos nous socis d'honor. Es tracta de:

Dra. Immaculada Socies, professora d'Història de l'Art de la Universitat de Barcelona. La doctora Socies ha incorporat la nostra especialitat en el seu espai docent i ha organitzat diferents cursos perquè els alumnes de postgrau n'adquireixin alguns coneixements. El seu contacte amb la numismàtica s'inicià amb l'estudi de l'obra del pare Antoni Agustí i la seva presència a les nostres trobades i presentacions de llibres ha estat habitual. Autora de nombrosos llibres i treballs sobre la Història de l'Art i el col·leccionisme, darrerament ha estudiat les interessants vicissituds del fons d'art del polític Francesc Cambó. Redactà el pròleg del llibre de M. de Crusafont, *Glossari català de Numismàtica* (Barcelona, 2017), i ella mateixa en feu la presentació a la seu de l'Institut el 23 de maig del 2017.

Sr. Claudio López Arias, president de l'activa Sociedad Numismática Avilesina, que ha fet una extraordinària tasca informativa de la nostra especialitat, ha organitzat diferents cursos d'estudi i va arribar a organitzar un *Congreso Nacional de Numismática* dins de la sèrie promoguda des de la SIAEN i una edició dels *Problems of Medieval Coinage in the Iberian Area*, la sèrie de trobades promoguda pel professor portuguès Mario Gomes Marques des de l'Institut de Sintra. En ambdós casos, la Societat Avilesina feu un generós acolliment dels congressistes i publicà les actes d'aquests esdeveniments amb la seva col·laboració. Ha creat també una nombrosa biblioteca numismàtica destinada a la seva societat.

PUBLICACIONS

Edicions pròpies

Es presentà el llibre de Jaume Boada i Salom, *Les medalles de proclamació de les terres de parla catalana. Catalunya, València i Balears (1728-1843)*, dins de la col·lecció «Medallística catalana» (volum núm. 2). El nou treball de Jaume Boada documenta i cataloga les medalles commemoratives que es repartien durant les festes de proclamació dels nous regnats, especialment durant els segles XVIII i XIX. En total, l'autor descriu 132 medalles (entre tipus i variants) de medalles encunyades a onze poblacions dels Països Catalans, datades entre 1724 i 1843; recopila 307 documents i notícies, molts d'ells inèdits i obtinguts dels arxius municipals i comarcals, generalment de forma personal i, en altres casos, amb l'ajut de corresponents, i aporta informació sobre argenteres, gravadors i l'organització i el desenvolupament de les festes de proclamació reial. Atès el seu caràcter de coedició entre la SCEN (IEC) i l'Institut d'Estudis Baleàrics (Conselleria de Cultura, Participació i Esports del Govern de les Illes Balears), l'obra es va presentar a les seus respectives: el 22 de maig a la de l'Institut d'Estudis Catalans, a Barcelona, i el 18 de juny a Ca n'Oleo, a Palma, seu de la conselleria implicada. A les presentacions, hi intervingueren els màxims responsables d'ambdues entitats: Joandomènec Ros, president de l'IEC; Fanny Tur, consellera de Cultura de Balears, i Pepe Serra, director del Museu Nacional d'Art de Catalunya, als quals seguiren Francesc Rotger, director de l'Institut d'Estudis Baleàrics, i Miquel de Crusafont, president de la SCEN, que fou el presentador del llibre en ambdós llocs. Donem una síntesi d'ambdues presentacions en aquesta mateixa *Acta Numismàtica*.

Des del mateix mes de maig, es va distribuir l'*Acta Numismàtica* 48, que en aquesta ocasió consta de 308 pàgines, que inclouen vint-i-tres articles de recerca i dues presentacions de treballs monetàries, a més de les seccions habituals d'introducció, memòria i recensions. En total, hi han intervingut divuit autors.

Col·laboracions

Tal com ja s'havia fet en els dos volums anteriors, la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics ha col·laborat en l'edició i distribució del llibre d'Isidre Aymerich i Bernal, *El paper moneda al Baix Penedès durant la Guerra Civil (1936-1939)*, editat per l'Institut d'Estudis Penedesencs. Els dos volums anteriors estaven dedicats a les emissions monetàries de necessitat de les comarques de la Segarra i l'Alt Penedès, i foren editats, respectivament, els anys 2008 i 2013. Aquest tercer volum fou distribuït als nostres socis el mateix dia de la presentació de les nostres publicacions, és a dir, el 22 de maig.

A primers de juny, va eixir la tercera reimpressió, primera en rústica, del volum 6 de la sèrie *Medieval European Coinage*, dedicat a *The Iberian Peninsula*, obra de Miquel de Crusafont, Anna M. Balaguer i Philip Grierson, editat per Cambridge University Press.

Al llibre *Cultura de postguerra a Barcelona*, editat per l'Ajuntament de Barcelona i l'editorial Àmbit, el soci Rossend Casanova ha publicat l'article "Les arts decoratives i el disseny industrial" on, entre altres aspectes, detalla la *Medalla de la Ciutat* que Frederic Marès va obrar el 1940 per al nou règim franquista, i també publica la medalla inèdita que l'Institut Francès de Barcelona dedicà el 1942 a l'interiorista i president del FAD, Santiago Marco, i que és obra de Paul-Marcel Damman.

Al suplement CULTURA/S de *La Vanguardia* del dissabte 1 de setembre (pàgina 2), el soci Rossend Casanova -que col·labora regularment amb aquest diari-, publicà tres medalles commemoratives: *Exposició Internacional del Mobile* (1923), de Joan Borrell Nicolau; *Exposició Hispano-Francesa de Saragossa* (1908), de la casa Anduiza de Bilbao, i *Exposició Nacional de Belles Arts* (1940), de Frederic Marès. Aquestes peces responien al "Quadern d'estiu" que publica el diari en període estiuenc i on es convida el lector a endevinar de quina exposició tracta cada medalla.

Al portal digital *Panorama Numismático* (panoramanumismatico.com) del 20 de setembre, el soci Rossend Casanova hi publicà l'article "Exposición sobre Armand Bonnetain, el Pisanello del siglo XX", dedicat a la mostra que el Centre Arqueològic, d'Art i Historia de la Tour d'Anhaive, a la ciudad belga de Namur, dedicà al medallista Armand Bonnetain (1883-1973).

La societat belga Comissió de Numismàtica de Limburg publicà, el novembre de 2018, el voluminós llibre *Godefried Devreese 1861-1941*, que donem a conèixer en una recensió d'aquesta Acta Numismàtica. La publicació, escrita per prestigiosos estudiosos belgues, ha comptat amb aportacions del soci Rossend Casanova, col·leccionista de medalles i foses de bronze d'aquest medallista, que estudia des de fa més d'una dècada.

Durant l'any 2018, el soci Rossend Casanova ha enllestit el llibre *Historias de medallas*, que serà publicat per l'Editorial Àmbit durant el primer trimestre de 2019. Consta d'onze contes que conviden a la reflexió sobre les medalles commemoratives, les vicissituds de les quals són explicades en temps real i basades en fets verídics. S'hi tracten aspectes com el treball del medallista, la seva vida, la seva passió per l'ofici, els seus clients... i fins i tot temes relacionats amb les passions humanes, com un robatori o un assassinat. Una manera diferent d'apropar l'apassionant món de la medalla al públic en general.

Projectes en curs

Miquel de Crusafont ha ultimat una monografia titulada *Sectors complementaris de la numismàtica catalana*, que tracta d'un grup de produccions monetàries que, sense poder-se considerar pròpiament catalanes, hi tenen una relació evident. N'hi ha de dos grups. D'una banda, el de les emissions d'alguns dignataris importants, com ara els Grans Mestres de l'Hospital (després de Rodes i, finalment, de Malta), o els papes que eren originaris de terres de la Corona Catalano-Aragonesa. Els lligams d'aquests dignataris amb diferents episodis de la nostra història és prou palès i és, per tant, interessant de conèixer-ne les emissions. Entre elles, cal destacar una moneda del gran mestre Pere Ramon Sacosta, qui feu les llegendes de les seves monedes en català, un fet ben excepcional ja que en tots els països se solien fer en llatí. El tema dels grans mestres ja fou tractat per l'autor a *Acta Numismàtica*, i el dels papes, tot i que hi ha treballs anteriors d'altres autors, ha estat posat al dia. L'altre grup d'amonedacions són aquelles que, tot i correspondre totalment als sistemes monetaris castellà o francès, foren emeses a diferents tallers monetaris de les nostres terres, com ara Barcelona, Palma, Perpinyà, Reus, Saragossa, Tarragona i València. L'obra comprèn una part introductòria de tipus històrico-numismàtic i una catalogació sistemàtica. Està previst que el llibre formi part de la col·lecció «Complements d'Acta Numismàtica», que arribarà així als dotze volums. La seva presentació es preveu pel maig del 2019, juntament amb l'*Acta Numismàtica* 49 i coincidint amb la nostra Assemblea General.

Rossend Casanova segueix treballant en la monografia que recollirà l'obra medallística del notable escultor Ramon Ferran. La gran quantitat de peces emeses ha estat, juntament amb altres factors, la causa principal del retard, però comptem que es pugui editar l'any 2020.

Al llarg de l'any 2019 podria veure la llum el primer volum d'una nova col·lecció de publicacions que emprenem amb molta il·lusió. Es tracta de la primera sistematització plantejada de manera ambiciosa i científica que recollirà i documentarà tota la producció paramonetària catalana. La col·lecció, dirigi-

da per Xavier Sanahuja Anguera, durà el nom de “Paramonetària catalana”. El primer volum, titulat *Gitons publicitaris*, obra de Xavier Sanahuja, està gairebé enllestit a finals de 2018. Dos volums més, dedicats a la crisi de la moneda de circulació general de 1977-1978, i als gitons dels majoristes de mercats, especialment del Born, també estan en un procés avançat de redacció.

PROJECTES

Base de dades de la moneda catalana «Crusafont-Villaronga»

El mes de maig, la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans va acordar concedir un ajut de 2.120 euros a la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics per a dur a terme un projecte de recerca durant el darrer trimestre de 2018 i que es preveu que pugui seguir durant els anys 2019 i 2020, amb ajuts anuals de 4.240 euros. El projecte de recerca du el títol *Base de dades de la moneda catalana*, que la SCEN ja havia començat el 2004 amb un primer projecte que finançà la Secció Històrico-Arqueològica i que, el 2005, es convertí en programa de recerca de l'Institut de tres anys de durada. Complert el trienni d'activitat, l'any 2008 la secció no el va prioritzar i, per tant, no es va renovar. Tot i així, l'Institut, des de la secretaria científica, encara atorgà uns ajuts inferiors per tres anys més. Aquesta primera etapa fou dirigida per Miquel de Crusafont i la van dur a terme ell mateix i Anna M. Balaguer. En aquesta ocasió, el projecte preveu continuar la tasca feta en aquella primera etapa, tot fixant i ordenant la resta dels arxius numismàtics aplegats fins ara per Miquel de Crusafont i els que aplegà, al llarg de la seva vida, Leandre Villaronga. Es tracta d'un conjunt d'unes 95.000 fitxes de monedes, unes 35.000 dels temps medievals i gairebé totes relacionades amb la Corona Catalano-Aragonesa, que és la part de Crusafont, i principalment d'època antiga i fabricades o relacionades amb la Península Ibèrica, la part de Villaronga. El projecte, dirigit per M. de Crusafont, com ja ho va ésser en la primera etapa, serà realitzat ara, per encàrrec de la SCEN, per Xavier Sanahuja Anguera i, inicialment, amb el finançament de la Secció Històrico-Arqueològica. De moment, s'ha iniciat el treball en el sector de Villaronga i es calcula que per cada any complet es puguin realitzar unes 5.000 fitxes.

ACTIVITAT ACADÈMICA I CONGRESSOS

Activitat acadèmica

Dins del marc de les «Aules d'Extensió Universitària de la Gent Gran» de la Universitat Rovira i Virgili (URV), Xavier Sanahuja Anguera va impartir tres

conferències amb el títol «La moneda a la Catalunya sobirana medieval i moderna», corresponents als cursos acadèmics 2017-2018 i 2018-2019. Les ponències es feren a Valls (18 de maig), Reus (16 d'octubre), i Tarragona (26 de novembre).

Del 3 al 5 de maig, Miquel de Crusafont va participar al VII Congr s d'Història que l'entitat Nova Història va fer a Montblanc, on va glossar el seu llibre sobre les relacions entre Catalunya i Occitània.

El Museu de Prehistòria de València organitzà, un any més, les seves *Jornades de Numism tica. Documentació i catalogació del Patrimoni cultural numismàtic*, que enguany han arribat a la 6a edició amb el lema «Documentació i catalogació del patrimoni cultural numismàtic». Els cursos, orientats de manera pr ctica, van tenir lloc el dia 25 d'octubre i van ser impartits per set professors, entre els quals hi havia Joan Antoni Sendra i David Franc s Va  .

Els mesos d'octubre i novembre, els Amics del Romànic de la Comarca del Bages i l'Ajuntament de Manresa varen organitzar un curs titulat *Avenços i tecnologies a l'Edat Mijana*. Miquel de Crusafont hi pronunci  una lliçó sobre la moneda catalana medieval.

Del 22 al 24 de novembre, varen tenir lloc a la seu de l'Institut Menorquí d'Estudis, a Maó, les XXXVI Jornades d'Estudis Locals que, sota el t t l *Els jueus a les Balears. Presència, expulsió i repressió*, es dedicaren a divulgar diversos aspectes de la historiografia jueva i xueta de Balears. El dia 23, a les 19.15 h, Jaume Boada hi pronunci  una comunicació titulada «Els xuetes en la fabricació de moneda a Mallorca», amb la qual donà a conèixer dades sobre les persones d'origen hebraic que, des de l'edat mitjana fins a la darrera moneda mallorquina de curs legal, les 5 pessetes de 1823, participaren en la fabricació monetària a l'illa. Aquesta comunicació ser  inclosa, amb la resta de les que es pronunciaren en les jornades, en un volum que es publicar  l'any 2019.

El passats dies 28, 29 i 30 de novembre tingué lloc a Barcelona el XVI *Congreso Nacional de Numism tica*, organitzat pel Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC) i per la *Sociedad Iberoamericana de Estudios Numismáticos* (SIAEN), vinculada amb el *Museo Casa de la Moneda* de Madrid. Malgrat la ubicació i la temàtica de l'esdeveniment, l'organització del *Congreso* no va demanar a la SCEN cap tipus de col laboraci , ni tampoc sembla que la necessitessin de cap altra institució catalana dedicada a l'estudi de la moneda o de la Història. De fet, a la convocatòria per a participar-hi s'especificava la limitació de l'ús dels idiomes a un de sol: l'espanyol. El propi director del MNAC, Pepe Serra, inaugur  l'esdeveniment adreçant un discurs en castellà als assistents. Les ponències i comunicacions presentades es publicaran a la revista *Numisma*, que és la que edita cada any la SIAEN.

CONFERÈNCIES, DIFUSIÓ I CONSULTES

Conferències

El 23 de març, Miquel de Crusafont pronuncià una conferència per a l'entitat Memorial 1714 a l'edifici de l'antiga Escola Industrial sobre el present i les perspectives de futur de l'Institut d'Estudis Catalans.

Exposicions i difusió

Una representació de la Junta de la SCEN va participar en la inauguració de la nova seu del Museu d'Història de Molins de Rei.

Del 13 al 17 d'agost va tenir lloc a la Sala Capitular del monestir de la Real, a Palma, una exposició de ploms i vals eclesiàstics mallorquins que es pogué visitar en horari de tarda, de 18 a 20 h. L'activitat, acollida pels missioners del Sagrat Cor de la Real, fou una iniciativa de Jeroni Orell i comptà amb la col·laboració d'altres numismàtics de Palma: Bernat Aguiló, Jaume Boada, Antoni Calero i Emilio Trilla. Tant els dos primers com l'organitzador són membres de la SCEN. Orell hi exposà la pràctica totalitat de la seva col·lecció, mentre que Aguiló, Boada i Calero aportaren algunes peces que hi faltaven. S'hi exposaren un total de setanta-un ploms, l'exposició més àmplia de la qual es té constància, i s'hi inclogueren peces de gran raresa, com les d'Alaró, Campanet, Selva i dos ploms primerencs de Felanitx i de Porreres, aquest darrer inèdit, a més d'alguns exemplars de bibliografia que fan referència als ploms, nou vals de Manacor de diverses èpoques dels segles XIX i XX i deu discs de cartró amb anotacions manuscrites que es feren servir a Campanet en substitució dels ploms. Però probablement l'estrella de l'exposició fou una composició emmarcada, cedida per la parròquia de Sant Jaume de Palma i mostrada en públic per primera vegada, en la qual es conserven les dues valves d'un motlle dels seus ploms, un arbre fet amb aquest i una bossa de bosser amb la qual es feien les distribucions quotidianes. L'exposició fou complementada amb una ponència sobre ploms eclesiàstics pronunciada per Jaume Boada el 16 d'agost, a les 20.30 h, en la qual feu un breu repàs de la història de la introducció i de l'ús dels ploms a Mallorca, passà revista d'alguns ploms, tot explicant-ne la iconografia de les empremtes, i mostrà les imatges d'alguns dels motlles que té documentats, bona part dels quals, segons denuncià, es troben en una situació de custòdia precària.

A començaments de setembre, la Secretaria de Comunicació del Bisbat de Mallorca proposà a Jeroni Orell i a Jaume Boada d'enregistrar un reportatge sobre els ploms eclesiàstics per ser inclòs en el programa *Mosaic* d'IB3. Finalment, l'enregistrament de les imatges tingué lloc a la sagristia de l'església

parroquial de Sant Jaume, on es custodia el marc amb la bossa, els motllos i els ploms. Boada parlà sobre els inicis dels ploms i Orell sobre l'exposició del mes anterior. El programa *Mosaic* fou emès per la televisió autonòmica balear el matí del diumenge 16 de setembre i fou penjat al seu web posteriorment, on encara es pot visualitzar.

Per commemorar els sis-cents anys de la Generalitat Valenciana, el govern autonòmic va organitzar, entre altres esdeveniments, una triple exposició al propi Palau de la Generalitat: la primera, amb documents de l'època foral titulada «La Memòria del Regne»; la segona, «L'heràldica», amb escuts reials i de la Generalitat, i la tercera, de numismàtica, titulada «Les Seques Valencianes», amb l'exhibició d'una selecció de monedes de la magnífica col·lecció de moneda valenciana de Vidal Valle Ortí, cedida pels seus hereus per aquesta ocasió. Els responsables d'aquesta part numismàtica han estat Pere Pau Ripollés, Manuel Gozalbes, Joan Antoni Sendra i David Francès. El 30 de novembre de 2018, el president Ximo Puig, acompanyat del president de les Corts, Enric Morera, i dos dels anteriors presidents de la Generalitat, Alberto Fabra i Joan Llerma, va inaugurar la triple exposició. En aquest acte, Sendra va ser l'encarregat de guiar les autoritats durant la seva visita a l'exhibició numismàtica (vegeu imatge). L'acte va ser recollit pels mitjans de comunicació valencians, entre ells, la televisió valenciana À Punt i el diari *Levante*, que l'1 de desembre va publicar un article titulat «La Generalitat acuña su 600 aniversario», que es pot consultar a internet tant en la seva versió valenciana com castellana.

El 21 de desembre, es va presentar al local de l'Associació de Persones Majors de Sencelles el volum de les I Jornades d'Estudis Locals de Sencelles, en el qual surt publicat un article sobre els ploms eclesiàstics de la parròquia de Sant Pere d'aquesta vila mallorquina, escrit per Jaume Boada arran de la comunicació que l'autor va pronunciar un any enrere en el mateix auditori. Vegeu el comentari sobre aquest article en l'apartat de recensions d'aquest mateix número d'*Acta Numismàtica*.

Consultes

L'11 de desembre de 2017, Magdalena Cerdà Garriga, del Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts de la Universitat de les Illes Balears, es posà en contacte amb Jaume Boada per demanar-li la forma en què es poden calcular les equivalències entre les lliures catalana, valenciana i mallorquina per poder analitzar amb més criteri uns salaris de fusters medievals de diferents indrets de la Corona Catalanoaragonesa dels segles XV i XVI. Després de fer una consulta amb Miquel de Crusafont, Boada li donà algunes indicacions per trobar una resolució senzilla però poc exacta a aquest problema tan complex, basant-se en informacions de l'article «Comentario numismático al Manual Mallorquín de Mercadería (Último tercio del siglo XV) 1a parte», d'Antonio Manuel de Guadán, publicat a *Acta Numismàtica* 10, i en el llibre *Història de la moneda catalana local* del mateix Crusafont.

El 4 de gener de 2018, la investigadora mallorquina Carme Simó es posà en contacte amb Jaume Boada per demanar-li una imatge amb bona resolució de la moneda de 30 sous mallorquins de 1821, coneguda amb el sobrenom de *Salus Populi*, sobre la qual Boada va publicar, l'any 2007, l'estudi *Les monedes de 30 sous mallorquins de 1821*. En el moment de la consulta, la investigadora estava finalitzant el seu llibre *Gabriel Nadal i Huguet. Noticiari de fets memorables de Mallorca (1749-1828)* (Lleonard Muntaner editor), que finalment fou publicat a la tardor. Entre molts altres documents sobre els temes més diversos, s'hi transcriu la carta que el vicari general de la diòcesi de Mallorca, Joan Muntaner, traslladà al superior del convent palmesà de Sant Domingo, enderrocat més endavant en el segle XIX, perquè no posàs impediments al lliurament dels objectes de plata que s'havien de destinar a la fabricació de moneda. Nadal fou, precisament, el notari que rebé l'inventari de tots aquests objectes.

El 8 de gener, Antoni Escolà, del departament de publicacions de l'IEC, ens trameté els índexs generals de l'*Acta Numismàtica* 40, que comprenen les revistes 31 a 40, de cara a la preparació dels índexs generals 1 a 50 que s'estan preparant per al proper número de la nostra revista.

L'11 de gener, vàrem trametre a Aureo Calicó un breu informe sobre una moneda àuria aragonesa híbrida a nom de Carles I i Ferran II. Durant l'any, s'han acordat intercanvis de material gràfic per a la nova edició del catàleg que prepara la firma i per al llibre *Sectors complementaris de la numismàtica catalana*, de Miquel de Crusafont.

A primers d'any, tinguérem diferents contactes amb Salvador Soley, antic dirigent de l'empresa sabadellenca Gorina S.A., de cara a la preparació de l'article sobre les medalles de la firma que foren publicades a la nostra revista anterior.

El 23 de gener, el professor Belenguer ens feu una consulta sobre el concepte de devaluació en el context de la moneda-valor.

El 12 de març, es tingué un contacte amb l'Arxiu Nacional de Catalunya en relació a l'adscripció al mateix de la Societat Catalana de Sigil·lografia.

El 19 de març, el nostre president tingué una entrevista amb Pepe Serra, director el Museu d'Art de Catalunya, i Albert Estrada, responsable del Gabinet Numismàtic de Catalunya, en relació a futures col·laboracions entre les dues entitats. El resultat positiu es palesà en l'assistència d'ambdós a la presentació de llibres que la SCEN va organitzar el 22 de maig.

El 5 d'abril, proporcionàrem dades bibliogràfiques sobre numismàtica àrab al nostre consoci Joaquim Pont.

El 14 de maig, i en relació a un litigi sobre la possessió d'unes monedes, Miquel de Crusafont actuà com a expert a un jutjat de Sevilla.

Al juliol, Jordi Gili Barenys ens va mostrar dos diners medievals de Portugal a identificar. Es tractava de dos diners del segle XIII dels reis Sanç III i Alfons III.

El 8 de novembre, Miquel de Crusafont actuà com a expert en un plet al jutjat de Figueres en relació al valor de mercat d'unes monedes que havien estat tassades pel Gabinet Numismàtic de Catalunya.

Al novembre, Josep Carles Balasch ens va adreçar la imatge d'una moneda medieval a identificar que va resultar ser un liard francès del tipus del Delfinat, encunyat a Lió a la segona meitat del segle XV.

Durant el segon semestre, Marc Bouzas (Universitat de Girona) ens va manifestar el seu interès i el de Joan Frigola per la publicació de les troballes monetàries efectuades en context arqueològic a Besalú. Des de la SCEN, els vam donar algunes orientacions per a millorar la catalogació numismàtica i assenyalàrem les peces de més interès històric, entre les quals destaca un dirham andalusí que possiblement sigui anterior al segle X però que caldria restaurar adequadament.

El 4 de desembre, Jaume Benages i el president assessoraren Josep Maria Saladié, de Tarragona, sobre temes històrics i numismàtics referents al poble de l'Hospitalet de l'Infant i el seu entorn.

El 20 de desembre, vàrem rebre una consulta sobre un segell de cera vermena que conservava encara una part del seu cordó i que resultà ésser del rei Pere III el Cerimoniós.

El 30 de desembre vàrem assessorar el nostre consoci Gabriel Villaronga en relació a la important biblioteca numismàtica que havia estat del seu pare.

Al llarg del mes de desembre, vàrem tenir diferents contactes amb el nostre soci P-Y. Melmoux, qui ens proporcionà un conjunt notable de fotografies per al llibre en curs. Alhora, l'assessoràrem sobre una moneda trobada a la zona rossellonesa i que resultà ésser italiana i de Peruggia.

A finals de desembre, facilitàrem al nostre company de Junta Jaume Boada dades sobre un llibre anglès de medallística relativa a Menorca.

A finals d'any i primers del 2019, vàrem establir un útil debat entre diferents membres de la Junta i via internet sobre conceptes de definició i terminologia en relació a la nova sèrie de llibres projectat i que farà referència als gitons.

NECROLÒGIQUES

Al llarg de l'any hem tingut dues pèrdues importants, ja que es tracta de dos socis amb un pes important en la nostra societat. En donem un breu perfil a continuació.

Isidre AYMERICH i BERNAL (El Vendrell, 1927-Vilafranca del Penedès, 2018).

Isidre Aymerich ens ha deixat el 21 de març del 2018, amb 91 anys i després d'una vida activa, generosa i plena de curiositat intel·lectual. Sempre amb delit col·leccionista, es destacà en els seus treballs de divulgació filatèlica, tasca per la qual va rebre importants guardons. També s'interessà per la numismàtica i es feu soci de la SCEN. Havia viscut la Guerra Civil i aquella experiència el marcà profundament, però aquest sentiment el va voler convertir en quelcom positiu i es va proposar de recopilar i documentar tots els signes monetaris que es van emetre en aquella contesa, tant els municipals com els particulars. Això el portà a fer un important treball de camp a fi de poder-los documentar, un fet que atorga un valor excepcional als llibres que va editar i en els quals hi col·laborà la nostra societat. Són els següents:

- *El paper moneda, els bons i els vals a la Segarra durant la Guerra Civil (1936-1939)*. Cervera, 2008.

- *El paper-moneda de l'Alt Penedès durant la Guerra Civil (1936-1939)*. Vilafranca del Penedès, 2013.

- *El paper-moneda al Baix Penedès durant la Guerra Civil (1936-1939)*. El Vendrell, 2018.

Va deixar encara l'original d'un quart volum dedicat al Garraf, que té en curs d'elaboració la seva filla Montserrat i que esperem que aviat pugui ésser també una realitat.

Joan MONTAÑÈS i ALTURA (Tarragona, 1934-Barcelona, 2018)

El passat 24 de juliol del 2018, ens deixava Joan Montañès, farmacèutic i numismàtic. Es feu soci de la SCEN poc després de la seva fundació i va mostrar sempre un gran interès per saber el més enllà de la peça numismàtica, és a dir, la seva història i la seva significació. Va col·laborar generosament en totes les iniciatives i no solament ajudava els estudiosos, sinó que era extremadament generós cedint dades, peces per a poder estudiar i reproduir i fins i tot observacions i reflexions personals que ajudaven sovint a trobar les claus de les peces difícils. Fou en aquesta línia que signà diferents treballs estudiosos amb Miquel de Crusafont i amb Manuel Garcia Garrido, publicades a la nostra *Acta Numismàtica* o bé a *Gaceta Numismática*, que comptaren sempre amb la seva participació activa. Figura indispensable en les nostres activitats, on solia acudir juntament amb les seva esposa, la seva companyia en els nostres sopars de celebració de les noves publicacions era sempre benvinguda pel seu bon humor i la seva capacitat de comunicació i de crear un ambient agradable. El seu interès per la numismàtica era d'ampli abast i en tots els camps es documentava i, a voltes, avançava fins i tot hipòtesis ben raonades que acabaven per fer-se realitat en aparèixer noves peces o noves informacions. Montañès fou, doncs, una figura estimada i un animador d'aquesta colla d'estudiosos, però també d'amics que, afortunadament, ha estat sempre la nostra SCEN.

Xavier Sanahuja, secretari

Josep Fontana i Eva Serra, en recordança

Se'm pot dir, amb raó, que ni el professor Josep Fontana ni la professora Eva Serra varen ésser pas numismàtics i, per tant, que la seva presència ara i aquí, en un escrit fet amb motiu del seu comiat, podria semblar sobrera.

Són tan pocs, però, els historiadors de síntesi que s'interessen per la nostra especialitat que bé mereixen, ni que sigui en una breu menció, la presència i l'evocació aquests dos historiadors que han figurat entre les poques excepcions a aquesta regla nefasta. Com és lògic, no és aquest, però, el lloc per fer-ne la biografia, que ja ha estat prou divulgada recentment amb motiu del seus traspassos, sinó de donar alguns elements per mostrar el seu interès per la història de la moneda.

Vaig conèixer l'obra de tots dos quan jo no era pas encara historiador i gràcies al fet que els estudis històrics sempre varen constituir per a mi un esplai, enmig de les meves primeres feines de tipus tècnic. Més endavant, vaig poder aprofundir en els seus treballs, en fer, ja de gran, els estudis i el doctorat d'Història. Fou llavors quan vaig poder assaborir més a fons els brillants treballs de Fontana sobre la història moderna i contemporània i les seves intel·ligents reflexions sobre la història i l'ofici dels historiadors. També, naturalment, la densa i acurada labor investigadora d'Eva Serra, així com el seu ferm compromís amb el nostre país. Malauradament, no vaig pas poder-los tenir com a professors, ja que llavors ambdós estaven a la Pompeu Fabra i jo seguia els estudis a la Universitat Autònoma.

Amb qui vaig tenir un primer contacte personal fou amb Josep Fontana. Feia dos mesos que jo havia acabat la carrera d'història i només un que havia estat nomenat director del Museu d'Història de Sabadell, a finals del 1982. Vaig haver d'improvisar una primera activitat de cara al públic i vaig endegar una exposició sobre la Renaixença, prenent com a suport material de les seves diferents facetes les monedes, les medalles i fins i tot els gitons, i la vaig titular *El ressorgiment de la Nació Catalana, resultat d'un esforç col·lectiu*. Li vaig demanar a Fontana,

que llavors no em coneixia de res, si voldria fer-nos la presentació de l'exposició el dia de la seva inauguració, i ell, ben amablement, ho va acceptar. En ésser a Sabadell, i abans de l'acte, li vaig mostrar el material exposat i el catàleg i li vaig explicar la meva idea. Ell llavors em va dir:

“Així el que vols dir és que la Renaixença no va ésser cosa d'uns quants sinó cosa de molts”.

Vaig trobar molt exacta la seva síntesi i, en presentar-lo públicament, vaig dir, sense embuts i amb ple convenciment, que en Josep Fontana era el més important dels nostres historiadors. Ell va manifestar, llavors, la seva incomoditat per la meva afirmació i amb això em vaig adonar d'aquest tret del seu caràcter, que eludia tota mena d'alabances i d'honors. Era un savi humil, com tota persona amb molts coneixements i un bon gruix d'intel·ligència. En la darrera vegada que ens vàrem veure, ara fa dos anys, acabava de rebre, ben justament, un d'aquests reconeixements públics que tant li varen estalviar i, en el seu parlament, va bromejar dient que a voltes sentia a dir grans elogis d'una persona i anava pensant: “sí que n'ha fet de coses, aquest home, és admirable” i, finalment, descobria amb estupor que s'estava parlant d'ell i que tot allò que s'havia dit tenia ben poc a veure amb la seva realitat.

Després d'aquella primera trobada a Sabadell, ens vàrem veure en altres ocasions i, quan l'any 1984 anava a iniciar la meva tesi doctoral, li vaig demanar si me la voldria dirigir. I ell, fent gala, altra vegada, del seu tarannà senzill i realista em va dir:

“Bé, jo t'acompanyaré a presentar la tesi, si vols, però com comprendràs aquest tema no és pas de la meva especialitat”.

Certament, no hi havia llavors, aquí i en el camp universitari, cap numismàtic de relleu, de manera que jo em vaig acollir als seus bons criteris i, fets els cursos de doctorat, vaig presentar el meu text sobre *La moneda catalana local* l'any 1989. En el decurs de la seva preparació, vaig poder veure ben clar que tenia coneixements molt amplis i exactes sobre la nostra matèria, de manera que el seu ajut em va ésser molt útil. De cara a la presentació, va ésser ell també qui va cercar, per exercir de president del tribunal, una persona de prestigi com Emili Giralt, destacat deixeble de Vicenç Vives i, en aquell moment, president de l'Institut d'Estudis Catalans.

Més endavant, refondria aquest text de la meva tesi en el llibre del mateix títol que vàrem publicar a la SCEN l'any 1990. Va accedir amablement a fer-me també el pròleg del llibre i d'ell vaig aprendre, entre moltes altres coses, una

definició rigorosa de la moneda, feta per De Jaucourt, com a “mesura del valor” econòmic de les coses. En aquell text, ell també va incidir en l’aïllament en què treballàvem els especialistes i manifestava el desig “d’un nou diàleg entre numismàtics i historiadors, un diàleg que mai no s’hauria d’haver interromput i que ens ha de resultar mútuament profitós”.

No tardà gaire a fer-me un encàrrec que enllaçava amb aquest desig. Es tractava d’elaborar una mena de manual de numismàtica adreçat als estudiants d’història i als historiadors en general. Ell, que sempre va estar vinculat amb el món editorial, m’oferia de publicar-lo en català a la col·lecció Crítica de l’Editorial Grijalbo, on ja havia fet publicar notables estudis sobre la matèria, com el de Peter Spufford (*Dinero y moneda en la Europa medieval*, 1991). Certament, era per mi una gran prova de confiança i un seriós repte que vaig acollir, com és lògic, amb gran il·lusió. Entre altres raons, perquè, gairebé per primera vegada, s’editaria un llibre sobre la nostra especialitat fora dels nostres estrets canals de comercialització i específicament dirigit a un públic més ampli que el dels numismàtics.

El treball em va resultar realment difícil, atès que m’havia d’adreçar a un públic diferent del que és habitual i no podia donar res per sabut. El llibre es va titular *Història de la moneda catalana. Interpretació i criteris metodològics* i fou publicat l’any 1996. Novament, em vaig poder beneficiar d’un magnífic pròleg on ell va adonar-se clarament del problema en afirmar, tot parlant de l’autor, que “la seva feina ha estat llarga i feixuga” i on, a més d’interessants anàlisis sobre l’evolució de la nostra especialitat, tornava a advocar pel diàleg entre els historiadors i els especialistes com ara nosaltres amb el seu llenguatge clar i agosarat:

“Avui hi ha entre nosaltres numismàtics que fan excel·lents treballs d’història de la moneda – de la moneda, com diu Crusafont, considerada com a element que ‘dóna informacions sobre la dinàmica econòmica’ - però els historiadors, amb escasses i honorables excepcions, continuen ignorant-los: continuen actuant com si tot el que es pogués trobar en els seus treballs fossin descripcions d’objectes de metall i toquen pel seu compte, quan ho fan, les qüestions monetàries, amb una alegria indocumentada que els fa caure sovint en errades, que s’haurien pogut estalviar amb algunes lectures ben triades”.

En la recent trobada que he mencionat abans, jo li vaig dur el meu *Glossari català de Numismàtica* (2017), que acabava d’eixir. Havíem comentat moltes vegades la necessitat de fer una obra d’aquestes característiques i ell sovint feia broma d’alguna de les encarcarades definicions de Mateu y Llopis en el seu conegut *Glosario*... Va rebre l’obra, doncs, amb gran interès, i quan jo em vaig

oferir de dur-li on em digués a fi de no fer-lo anar carregat, em va mostrar la seva faceta bibliòfila dient-me que no, que se l'enduia ell mateix amb molt de gust.

La preparació del meu manual per a historiadors em portà a entrar en contacte amb la Dra. Eva Serra, que aviat va deixar la Pompeu Fabra per passar a la Universitat de Barcelona. Tant ella com el mateix Fontana havien experimentat les dificultats habituals a l'hora de manejar les dades monetàries en una edat moderna en la qual conviuen les unitats de compte en lliures i sous amb les monedes circulants castellanques, que tenen altra mena de valors. Es va interessar molt, doncs, pel meu llibre i aviat em va anar demanant anyalment, i fins la seva jubilació, que fes un breu curs d'iniciació a la història de la moneda per als seus estudiants de postgrau, que venen a ésser com els màsters actuals. La seva assistència a aquests cursos no era pas passiva, sinó que preguntava i demanava aclariments a fi de facilitar la comprensió dels, a voltes enrevessats, problemes numismàtics de cara als seus alumnes.

Cal recordar que, en iniciar-se la nostra Societat Catalana d'Estudis Numismàtics l'any 1979 i essent nosaltres conscients que els estudiants d'història i d'arqueologia solien (i solen) sortir de les nostres universitats sense cap mena de noció sobre aquest instrument monetari amb el qual forçosament hauran de topar ben sovint, ens vàrem adreçar a totes les universitats catalanes oferint els nostres serveis com a especialistes en la matèria. Només una d'elles ens va contestar i fou negativament. De fet, només en una ocasió la Universitat Central havia demanat a Leandre Villaronga un curs de numismàtica per als arqueòlegs, de manera que els nostres cursos a la càtedra de l'Eva Serra foren la segona vegada en què la numismàtica tornava a entrar altra volta a la universitat. Hi ha hagut després altres casos, però malauradament sempre puntuals o temporals.

Eva Serra no es va limitar només a aquests cursos, sinó que també ens va convidar a participar en diferents congressos per aportar-hi la visió numismàtica i va redactar el nostre perfil investigador que vàrem publicar a l'*Acta Numismàtica* 37. En aquella ocasió, però, ella no es va pas limitar a un escrit de compromís, com se sol fer, sinó que, seguint el seu quefer rigorós i responsable, va donar una visió exhaustiva del nostre treball i va anar comentant, un per un, tots els nostres llibres.

Aquestes són les meves vivències a prop d'aquests dos grans historiadors, però crec que resulten prou il·lustratives per fer-nos veure la qualitat del seu treball i l'interès que sempre varen mostrar per tots els aspectes dels estudis històrics i per valorar com calia la nostra especialitat en història de la moneda.

Miquel de Crusafont

Aspectes lèxics de la numismàtica catalana: “incusa”, “poder lliurador” i “pugesa”

XAVIER SANAHUJA ANGUERA*

La precisió del llenguatge és una virtut molt valuosa a l'hora de fer recerca històrica. Sempre hi ha mots i conceptes que cal aclarir i, si cal, matisar o reconsiderar. També pot ser enriquidor conèixer l'etimologia d'alguns mots.

INCÚS, INCUSA

Fa uns pocs anys, vaig escoltar com una reconeguda especialista en numismàtica europea es queixava que els catalans, com en tantes altres ocasions que ens inventem conceptes falsos o tergiversats, utilitzem la paraula “incusa” de manera inapropiada. Segons ella, a Europa hi ha un mot correcte per a designar una moneda fabricada amb un sol encuny i una planxa de metall molt prima, de manera que l'empremta de l'anvers queda visible en negatiu al revers: aquest mot hauria de ser l'adjectiu “bracteada” i no pas “incusa”. Em va semblar interessant investigar la idoneïtat d'aquest retret.

És cert que l'adjectiu “bracteate” és utilitzat sistemàticament a Alemanya, d'on és originari, i usualment utilitzat a França, a Itàlia i a Anglaterra per a designar el que aquí coneixem com a “incús”. Però aquest ús real no es reflecteix en els diccionaris normatius d'aquestes llengües, excepte en el cas francès, que relaciona estretament els dos conceptes. Així, el *Dictionnaire de l'Académie Française* (9a edició, en curs actual)¹ repertoria:

Bractéate: adj. XVIIIe siècle. Dérivé savant du latin bractea, « feuille de métal ». NUMISM. Formé d'une mince plaque de métal où l'empreinte est en relief sur la face et en creux sur le revers. Une monnaie bractéate. Subst. Une bractéate, un bijou funéraire ancien de même configuration.

* Doctor en Geografia i Història. Universitat de Barcelona.

1. Vegeu el contingut al web <http://www.academie-francaise.fr/le-dictionnaire/la-9e-edition> (14/11/2018).

Incuse: *adj. f. XVIIe siècle. Emprunté du latin incusa, féminin de incusus, «forgé au marteau, incrusté». NUMISM. Se dit d'une médaille ou d'une monnaie sur laquelle, soit volontairement, soit par accident, on a frappé en creux tout ou partie du type. Une pièce incuse. Subst. Une incuse. Les bractéates sont des incuses.*

En el món anglosaxó, s'utilitza el mot “*bracteate*”, però no pas com a referent d'un sistema de fabricació, sinó com a referent de similitud amb les monedes alemanyes i amb altres objectes antics fets amb làmines primes d'or. L'*Encyclopaedia Britannica* no té una entrada per aquest adjectiu, però el *Dictionary of the English Language* de The American Heritage (5a ed., 2016) sí que la mostra:²

Bracteate: *A thin, coinlike, usually gold medallion or pendant produced especially by Germanic peoples during the early Middle Ages.*

La Wikipedia en anglès confirma aquesta doble atribució, no relacionada amb qüestions tècniques:³

*A **bracteate** (from the Latin bractea, a thin piece of metal) is a flat, thin, single-sided gold medal worn as jewelry that was produced in Northern Europe predominantly during the Migration Period of the Germanic Iron Age (including the Vendel era in Sweden). The term is also used for thin discs, especially in gold, to be sewn onto clothing in the ancient world, as found for example in the ancient Persian Oxus Treasure, and also later silver coins produced in central Europe during the early Middle Ages.*

A Itàlia, “*incùso*” apareix als diccionaris amb un sentit completament diferent del francès. Són incuses les monedes o les cares d'una moneda empremtades amb un encuny que no deixa marques en relleu, sinó en profunditat. El *Dizionario Olivetti* defineix:⁴

Incùso. *Aggettivo. Riferito a monete coniate in alcune città della Magna Grecia verso la metà del VI sec. a. C. che avevano la caratteristica di riprodurre a rovescio in incavo la stessa immagine del diritto.*

2. <https://www.ahdictionary.com/> (14/11/2018).

3. <https://en.wikipedia.org/wiki/Bracteate> (14/11/2018).

4. <https://www.dizionario-italiano.it/> (14/11/2018).

També defineix el mateix mot el Grande Dizionario Italiano de Gabrielli Aldo, editat per Hoepli:⁵

Incuso. *Agg. NUMIS. Con il conio in incavo anziché in rilievo: moneta incusa.*

L'adjectiu italià “brateatto” només l'he pogut retrobar a la Wikipedia italiana, tot i que limita el seu ús a les monedes d'or i argent:⁶

*Un **brateatto** (dal latino bractea, sottile pezzo di metallo) è una moneta piatta, sottile, battuta su una singola faccia in oro o argento. I bratteati furono prodotti principalmente in Europa centro-settentrionale durante la Tarda antichità e il Medioevo.*

A Espanya, el *Diccionario de la Lengua Española* de la Real Academia de la Lengua deixa molt clar el significat del mot “incuso”, que coincideix amb el que els numismàtics catalans hem utilitzat sempre:⁷

Incuso. *adj. Dicho de una moneda o de una medalla: Que lleva en hueco por una cara el mismo cuño que por la opuesta tiene en relieve.*

La RAE no contempla la paraula “bracteado”. En canvi, la Wikipedia espanyola té una entrada per al mot “bracteato”, que sembla adaptat a partir del concepte anglès:⁸

*Un **bracteato** (del latín bractea, pieza fina de metal) es un tipo de medalla generalmente de oro que se llevaba como ornamento en la Europa del Norte en la edad del hierro germánica, principalmente durante la época de las invasiones bárbaras (incluida la era de Vendel en Suecia). El término se usó también posteriormente para denominar a unas monedas de plata que se fabricaron en Europa central en la primera mitad de la edad media.*

5. http://www.grandidizionari.it/Dizionario_Italiano (14/11/2018).

6. <https://it.wikipedia.org/wiki/Bratteato> (14/11/2018).

7. <http://dle.rae.es> (14/11/2018).

8. <https://es.wikipedia.org/wiki/Bracteato> (14/11/2018).

A Catalunya, el Diccionari de la Llengua Catalana de l'Institut d'Estudis Catalans defineix “bracteada” i “incusa” més o menys segons l'orientació francesa. En el cas del primer mot, la definició es la següent:⁹

Bracteada. [NU] moneda bracteada. Moneda batuda damunt un full metàl·lic molt prim amb un únic encuny de bat, per tant, una sola cara, on el dibuix apareix en relleu.

En el cas de l'adjectiu “incusa”, la definició és errònia i caldria corregir-la o eliminar-la. L'error es deu probablement a una mala traducció d'una edició antiga del *Dictionnaire de l'Académie Française* (DAF, per exemple, la 8a edició, 1932-1935):¹⁰

[Versió del Diec2]: **Incús.** adj. [HIH] [NU] Empremtat d'un sol costat. Una medalla incusa.

[Versió del DAF]: **Incuse.** adj. f. Dont l'un des côtés, ou même les deux, sont gravés en creux en parlant de Médailles. Médaille incuse. On dit quelquefois comme nom Une incuse.

Malgrat la manca de referent correcte al nostre Diec2, el cert és que la definició del mot “incús” en els diccionaris normatius espanyol i francès —en aquest segon cas, compartit amb el mot “bracteate”— coincideix amb l'ús que els numismàtics catalans li hem donat des de temps pretèrits. Joaquim Botet l'usava amb normalitat.¹¹ Però és que el mateix Josep Salat ja l'emprava el 1818.¹²

La resposta a la pregunta inicial és, doncs, que sí, que, com feien Salat i Botet, podem seguir parlant de monedes incuses. Això sí, hauríem de corregir l'entrada “Incús” del Diec2 seguint, per exemple, la definició que surt al *Glossari català de numismàtica* de Miquel de Crusafont:¹³

9. <https://mdlc.iec.cat> (14/11/2018).

10. L'edició de 1932-1935 del DAF també es pot consultar al web <https://academie.atilf.fr/9> (14/11/2018).

11. BOTET SISÓ, Joaquim, *Les monedes catalanes*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, vol. 1, 1908; vol. 2, 1909; vol. 3, 1911.

12. SALAT, Josep, *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña, con documentos justificativos*, Barcelona, Antoni Brusi, 2 vols., 1818. Per exemple al parlar de les monedes incuses de Cardona, Lleida, Solsona, o del Comtat d'Urgell, p. 271-300.

13. CRUSAFONT, Miquel de, *Glossari català de numismàtica*, Barcelona, SCEN, 2017, p. 333.

Incús, -a: Aplicat a la moneda, es refereix a les peces batudes sobre planxa fina de metall, generalment llautó o llauna (per bé que, a Alemanya i altres llocs, també se'n feren molts tipus d'argent) i emprant un sol encuny que grava l'anvers, mentre que al revers queda marcat amb el mateix dibuix però en relleus inversos.

1. Landgraviat de Gotha. Bracteada d'argent de Lluís III (1172-1190) (*Classical Numismatic Group, Inc.* <http://www.cngcoins.com>).
2. Comtat d'Urgell. Pugeses incuses de Balaguer (c. 1328); concessió personal d'Alfons el Benigne a Pere Cornelles (*Aureo & Calicó*, 09/02/2017).

PODER LLIURADOR

L'actualment denominat –de forma incorrecta– “Poder *liberatori*” és el nombre màxim de monedes o de bitllets d'un determinat tipus que es poden emprar en un sol pagament. L'autoritat emissora pot establir, per llei o per reglament, el poder *liberatori* d'un tipus determinat de moneda o del conjunt de monedes en circulació. Aquesta definició és molt senzilla però, com que es veu que pertany a un àmbit molt especialitzat i de difícil comprensió –la moneda–, no ha sigut capaç d'introduir-se en cap diccionari acadèmic normatiu de les principals llengües properes a nosaltres. En canvi, els organismes oficials que estan relacionats amb la circulació de la moneda no tenen cap problema en utilitzar el concepte de manera normalitzada.

Per exemple, la pàgina web del Banc d'Espanya¹⁴ defineix així el concepte:

El poder liberatorio de las monedas: Los billetes en euros tienen poder liberatorio ilimitado, es decir, cualquier deuda puede satisfacerse con cualquier cantidad de billetes de cualquier denominación, con independencia de su

14. https://www.bde.es/bde/es/areas/billemone/Publico_general/Monedas_de_euro/liberatorio/El_poder_libera_6fe9baff11bc821.html (10/11/2018).

importe. En cambio, en el caso de las monedas, según lo dispuesto en el artículo 11 del Reglamento (CE) 974/98, excepto la autoridad emisora y las personas expresamente designadas por la legislación nacional, ninguna parte estará obligada a aceptar más de cincuenta monedas en cada pago.

En canvi, continuant a Espanya, el *Diccionario de la Lengua Española de la Real Academia de la Lengua* canvia completament el sentit del concepte:¹⁵

Poder liberatorio = Fuerza liberatoria: *f. Der. Fuerza que legalmente se concede al dinero de curso legal para extinguir las obligaciones.*

El Diccionari espanyol omet la definició monetària i ens ofereix una definició del món del dret que, com és habitual en aquest camp, recargola els mots perquè semblin més incomprensibles per a la gent profana. En realitat, la definició jurídica és semblant a la monetària (les monedes i els bitllets serveixen per pagar deutes) però omet que hi ha un límit que s'imposa a cada espècie monetària. I, de fet, aquesta part és la més important del concepte. Si la definició jurídica de “poder liberatori” fos certa, seria sinònima de “curs legal”. El poder liberatori va més enllà: limita l'ús legal a un cert nombre d'unitats segons l'especie monetària.

A França, el concepte de *Pouvoir Libératoire* no existeix al *Dictionnaire de la Langue Française* però, des de força edicions enrere, sí que hi podem trobar el concepte “*Liberatoire*” (per exemple, a la 9a ed., actualment en construcció):¹⁶

LIBÉRATOIRE *adj. XVIe siècle. Dérivé de libérer. FINANCES. Qui a pour effet de libérer d'une dette, d'une obligation. Un paiement libératoire. Prélèvement libératoire, impôt prélevé à la source sur le paiement des intérêts des obligations et titres.*

La definició del DLF és financera i segurament és la font de confusió de tot plegat ja que fa derivar “*Liberatoire*” de “*Libérer*” i, per tant, accentua en un pagament el fet que un deute s'alliberi en detriment del fet que unes monedes es lliurin per a saldar el deute. A partir d'aquesta definició, s'entén la traducció que van fer els del *Diccionario* de la RAE.

15. <http://dle.rae.es> (14/11/2018).

16. <http://www.academie-francaise.fr/le-dictionnaire/la-9e-edition> (14/11/2018).

En canvi, sense moure'ns de França, el *Diccionari Larousse* en línia sí que defineix “poder *liberatori*” d’una manera força correcta i sintètica:¹⁷

Pouvoir libérateur: *Somme la plus élevée d’une monnaie dont le débiteur peut exiger l’acceptation par son créancier.*

A Catalunya, algú va veure les definicions acadèmiques francesa i espanyola i va deduir que “*liberatori*” era un gal·licisme o un castellanisme, però també va deduir desencertadament que, com que era un derivat del verb “alliberar”, només podria traduir-se per “alliberador”. Per tant, a cap diccionari català no hi trobem el concepte “poder *liberatori*”, però sí el de “poder alliberador”. De tota manera, el *Diec2* (*Diccionari de la Llengua Catalana de l’Institut d’Estudis Catalans*) no inclou cap de les dues entrades. El *Diccionari de l’Enciclopèdia Catalana* (actualment *Diccionari.cat*) ens ofereix una definició de “poder alliberador” que parteix de la del *Diccionario* de la RAE, però acaba sent desconcertant:¹⁸

Poder alliberador: *ECON, Facultat d’alliberar deutes que les autoritats monetàries concedeixen a determinats tipus de diner.*

El *Diccionari.cat* transporta la definició des de l’àmbit jurídic de la versió espanyola a l’àmbit econòmic, però en lloc d’aclarir el concepte, el fa encara més hermètic. El problema és que els filòlegs autors de les definicions catalanes i espanyoles no coneixien el veritable sentit del concepte i amb prou feines van poder traduir una frase incomprensible. Segurament, l’autor francès que primer va definir “*libératoire*” tampoc no va estar gaire encertat. El concepte ha de derivar del verb “lliurar”, i no pas del verb “alliberar”, perquè el seu subjecte passiu són les monedes o bitllets (que són lliurats) i no pas els deutes (que són alliberats). El poder *liberatori* el tenen les monedes i els bitllets, com bé saben els bancs centrals com l’espanyol.

De fet, potser hauríem de buscar l’origen etimològic de l’expressió en una altra virtut romana: la *Liberalitas*, una deïtat que encarnava la generositat de l’emperador i que era sovint representada duent un comptador de monedes a la mà.

17. <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/pouvoir/63206/locution?q=Pouvoir+liberatoi-re#183474> (10/11/2018).

18. <http://www.diccionari.cat/lexicx.jsp?GECART=0106118> (14/11/2018).

3

4

La *Libertas*, allibera; la *Liberalitas*, lliura.

3. La *Libertas* romana representada en un denari de Sever Alexandre (222-235 dC); du a les mans una cornucòpia i un pili o capell frigi (*Tauler & Fau*, 20/02/2018).
4. La *Liberalitas* romana representada en el revers d'un auri de Septimi Sever (193-211 dC); du a les mans una cornucòpia i un comptador de monedes (*Triton V*, 15/01/ 2002).

No vull entossudir-me en la genuïnitat del mot “*liberatori*”. És cert que jo no he trobat l'ús prou reculât d'aquest mot per no suposar-lo un calc del francès o de l'espanyol. Però en cap cas podem parlar de “poder alliberador”. Hauríem de parlar de “poder lliurador”. Aquest és el concepte correcte i és prou genuí com per retrocedir al segle XIV i trobar una font que ens el validi:

“... que la Magestat del Senyor Rey sie suplicada que **dels diners a sa Altesa lliurats o lliuradors** per los deputats e concell qui en los dies passats foren destinats per al socors de la vila de Cervera, face contents Menant de Beamunt, Bertran Darmendaris e altres qui demanen pagua...”. Guerra de Cervera, 19 de març de 1464.¹⁹

Lliurador = dit d'allò que haurà de ser lliurat; **Poder lliurador** = fins on arriba la capacitat d'allò que ha de ser lliurat, per exemple, fins a quina quantitat o fins a quin valor poden ser lliurats (uns bitllets o unes monedes). Ara sí que rutlla l'expressió.

19. Font: *Vocabulari de la llengua catalana medieval de Lluís Faraudo de Saint-Germain* (en construcció), en línia a: <https://www.iec.cat/faraudo/> (10/11/2018).

PUGESA

No hi ha cap dubte de la correcció de la paraula “pugesà”. A Catalunya, una pugesa és una fracció d’un quart del diner de compte, o bé una moneda que tingui aquest valor circulatori, especialment les fabricades a Lleida entre poc abans del 1300 i part del segle XVI.²⁰ En aquest cas, el que és interessant és investigar el seu origen i deslligar-lo de la seva fama lleidatana, que va ser molt posterior a la introducció del mot a Catalunya i a la Península Ibèrica, durant el primer quart del segle XIII.²¹

D’entrada cal dir que l’etimologia del mot “pugesà” ha hagut de patir força interpretacions esotèriques al llarg del segle XX. Per exemple, Felip Mateu Llopis feia derivar el mot “pugesà” de *picta* o *pictaviensis*.²² Tarragó,²³ seguint les indicacions de Pleyan,²⁴ que al seu torn les havia tret del *Diccionario Etimológico* de Roque Barcia, feia derivar el mateix mot de pui, una suposada moneda de coure que afirmava circular a Àsia i feia retrocedir la denominació a l’època de la batalla de Poitiers (732), importada per guerrers siris, perses o egipcis.

De fet, el mot i el valor monetari conseqüent no existien durant els primers segles d’implantació dels sistemes metrològics i monetaris de Carlemany (794 dC) i Offa (770 dC).²⁵ No hi havia cap denominació per a una moneda d’un quart de diner, principalment perquè no sembla que es fabriqués cap moneda d’aquest valor abans del segle XII a cap territori de l’Europa Occidental. A mitjan segle XI, la moneda pugesa era únicament la pròpia del bisbat del Puei (Alvèrnia, actualment Le Puy-en-Velay),²⁶ la qual era valorada per la meitat del que valien altres monedes d’èxit de l’entorn francès (els diners del Poitou, de Charentes, de Le Mans, de Valença, de Melgueil). Poc després, el seu valor encara fou abaixat a la quarta part del que valien les altres, i aquest fet fou el causant de l’assimilació del valor (quart de diner) amb el nom (pugesà) i la seva conseqüent popularització més enllà dels límits territorials propis.²⁷ De fet, el mot es popularitzà fins al punt que algunes monedes encunyades pels estats croats de l’Orient llatí

20. Vegeu per exemple, una definició semblant a: CRUSAFONT, Miquel de, *Glossari català...*, op. cit., p. 496.

21. Sense comptar les imatges, el text que segueix forma part íntegrament de la meua tesi doctoral, publicada en línia a: <http://hdl.handle.net/10803/119328>.

22. MATEU LLOPIS, F., *Glosario hispánico de numismática*, Barcelona, CSIC, 1956.

23. TARRAGÓ PLEYÁN, J. A., *La moneda “pugesà” de Lleida*, Lleida, Institut d’Estudis Ilerdencs, 1977 [però enllestí el 1936], p. 14.

24. PLEYAN DE PORTA, J., *Apuntes de historia de Lérida*, Lleida, Imp. de Carruez, 1873; *La numismática ilerdanesa*, Lleida, 1885 [inèdit, citat per Tarragó (1936)].

25. GRIERSON, PHILIP, *Coins of Medieval Europe*, Londres, Seaby, 1991, p. 34-37.

26. El nom de la qual, però, no va aparèixer escrit a les monedes fins molt més tard, durant el segle XIV, duent la llegenda occitana “Poiesa del Puei” (POEY D’AVANT, F., *Monnaies féodales françaises*, París, 1858-1862, 4 vols., lám. XXXIX-5).

27. AMANDRY, Michel (Dir.), *Dictionnaire de numismatique*, Larousse, París, 1987; BOMPAIRE, Marc, i DUMAS, Françoise, *Numismatique médiévale: monnaies et documents d’origine française*, Turnhout, Brepols, 2000, p. 315.

van acabar per dur inscrit aquest mot com a marca de valor. És el cas de les pugeses de Jerusalem d'Enric de Xampanya (1192-1197).²⁸ Al segle següent, altres emissions monetàries efectuades a Poitiers (comtat de Poitou) van ser valorades en un quart de diner tornès. La moneda de Poitiers era coneguda amb la denominació de moneda "picta" o "pita" (abreviatura de *pictaviensis*) i, de resultes del seu valor de canvi, el mot va passar a ser un sinònim del mot pugesa, és a dir, d'una moneda de valor d'un quart de diner.²⁹ L'existència de pites i pugeses encara va provocar una altra confusió historiogràfica: Enrique Mut,³⁰ seguint Villanueva,³¹ creia que la moneda "pita" era l'emprada a Aragó, mentre que la "pugesa" era la de Lleida.

A altres parts d'Europa, les primeres monedes d'un quart de diner també es van començar a fabricar el segle XIII, arran de la modernització i progressiva necessitat de moneda assenyalada anteriorment. Així, a Anglaterra, aquestes petites monedes reberen el nom de *farthing*, essent encunyades des del regnat d'Eduard I (1272-1302). A Castella i a Catalunya, el nom popular emprat per a designar les monedes de quart de diner fou el de *pujesa* i pugesa, respectivament.³²

Cal advertir que, si bé és cert que en català i castellà s'utilitzava el mot pugesa per a designar popularment les monedes de valor d'un quart de diner, en els documents en llatí la traducció usada era diferent. En llatí, la moneda pugesa no era la moneda *podienne* o *podiensis* (del Puei),³³ com hauria d'haver estat, sinó *picta*, *pictavia* o *pictaviensis* (de Poitiers).³⁴ És a dir, els dos mots que designaven monedes d'un quart de diner a Occitània i França es van importar a Catalunya, però l'un va passar al registre popular, mentre que l'altre va passar al registre culte.³⁵ És curiós, però, que no tinguem notícia de troballes signifi-

28. MALLOY, Alex G., PRESTON, IRENE FRALEY, i SELTMAN, Arthur J.; juntament amb BERMAN, Allen G. (Ed.), *Coins of the Crusader States*, Attic Books Ltd., Nova York, 1994.

29. AMANDRY, Michel (Dir.), *Dictionnaire de numismatique*, op. cit., p. 460-461.

30. MUT REMOLÀ, E., *La vida econòmica de Lérida de 1150 a 1500*, Lleida, IEI, 1956, p. 156.

31. VILLANUEVA ASTENGO, J., *Viage literario a las iglesias de España*, Madrid i València, toms V a XX [Catalunya], 1806 a 1852.

32. Per a Castella cal llegir Antonio Roma (Roma Valdés, A., *Moneda y sistemas monetarios en Castilla y en León durante la Edad Media (1087-1366)*, Barcelona-Madrid, ANE, 2000, p. 199-200; *Emisiones monetarias leonesas y castellanas de la Edad Media*, [Santiago de Compostela], Morabetino.es, 2010, p. 235-236); en canvi, el recent *Diccionario de numismática* del Ministerio de Cultura (ALFARO ASINS, C., MARCOS ALONSO, C., OTERO MORÁN, P., I GRAÑEDA MIÑÓN, P., *Diccionario de numismática*, Ministerio de Cultura, Madrid, 2009, p. 151) ignora incomprensiblement l'existència de pugeses castellanes.

33. Com existeix la "Via Podienne", que és la via del camí de Sant Jaume que transcorre entre el Puei i Roncesvalles (vegeu la pàgina web oficial del *Camino de Santiago*: www.webmii.es).

34. Però cal no confondre aquest ús general del mot *picta* o *pictavia* com a sinònim de quart de diner, amb la llegenda que duen els *cornados* castellans d'imitació batuts per Aimeric de Poitiers, comte del Valentínès i del Diès (1345-1374). Aquests *cornados* duen la llegenda A DE PICTAVIA COM ("el comte Aimeric de Poitiers"), però no són monedes d'aquest valor circulatori (SANAHUJA, X., i ROMA, A., "SANTA ORSA / ADEPCTAVIA COM. Imitaciones de moneda castellana por los condes de Valence y Die en el siglo XIV", *Numisma* 251, Madrid, 2007, p. 261-274).

35. Per exemple vegeu el document on Alfons el Benigne concedeix llicència a Pere de Cornelles per a fabricar pugeses, l'any 1328, on surt escrit: "*monetam pictarum, sive pugeses*" (BOTET SISÓ, J., *Les monedes catalanes*, op. cit., vol. 3, 1911, doc. XXI).

catives de monedes del Puei ni a Castella, ni a Catalunya, malgrat la circulació coneguda de monedes de poc valor d'altres estats occitans, com Arle o Viviers. És curiós també que a Occitània el nom més usual per a designar les monedes d'un quart de diner no era el de *puges*, sinó el de *picta* o *pita*.³⁶ D'aquestes dues curiositats es dedueix que la importació del nom i del concepte pugesa no es produí fent circular monedes efectives importades del Puei, sinó per alguna altra via diferent a la de l'ús quotidià com, per exemple, la popularització del mot a nivell internacional gràcies al seu ús en els territoris orientals ocupats pels croats. Per tant, no és gens probable una relació causal com l'esmentada per Josep Carles Balasch³⁷ arran d'una informació de Jordi Bolòs: "Era un costum fortament arrelat en aquella època la peregrinació als santuaris i, entre ells, a l'occità de Lo Puèg,³⁸ on va poder iniciar-se un intercanvi cultural que afavoriria l'arribada del concepte del divisor monetari occità a les terres de Lleida".

A Castella, l'única emissió coneguda de pugeses efectives fou el 1281, en temps d'Alfons X. De tota manera, l'ús del mot pugesa a Castella sembla molt anterior. Segons Joan Coromines, la primera referència literària d'aquest mot es remunta a l'any 1255.³⁹ A Catalunya, el mot *puges* també és documentat abans de les primeres encunyacions lleidatanes de finals del segle: el DCVB no assenyalava cap ús documental en llengua catalana anterior a 1283,⁴⁰ però Ignasi Puig i Miquel de Crusafont⁴¹ confirmen molts exemples de l'expressió "tants diners menys pugesa" que apareixen al *Llibre de lleudes de Barcelona i Mediona*, des de 1222.⁴² D'igual manera, l'ús del mot "pugesal", com a fracció de compte equivalent a una quart part d'un diner, ja el trobem documentat des del primer quart del segle XIII. L'ús el retrobem en unes fórmules notariales estandarditzades que diuen "*ad rationem pugesimalium*", i que fan referència a un interès monetari del 25% (pugeses per diner). Es coneixen mencions d'aquesta fórmula en documents adreçats als comtats de Girona i Besalú, des del 1229,⁴³ i encara abans, el 1228, dins del *Llibre de privilegis, estatuts i ordinacions de la ciutat de Lleida*,⁴⁴ en els quals es prohibeix aquest interès considerat usurer.

36. BOMPAIRE, Marc, i DUMAS, Françoise, *Numismatique médiévale*, op. cit., p. 292.

37. BALASCH, J. C., *Catàleg de les pugeses de Lleida. Moneda fraccionària de la ciutat entre els segles XIII i XVI*, Lleida, 2005, p. 19.

38. BOLÒS MASCLANS, J., *Catalunya medieval*, Barcelona, Pòrtic, 2000.

39. Concretament a l'obra *Milagros de Nuestra Señora*, de Gonzalo de Berceo (COROMINES, J., *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, vol. III, Madrid, Gredos, 1954, p. 914).

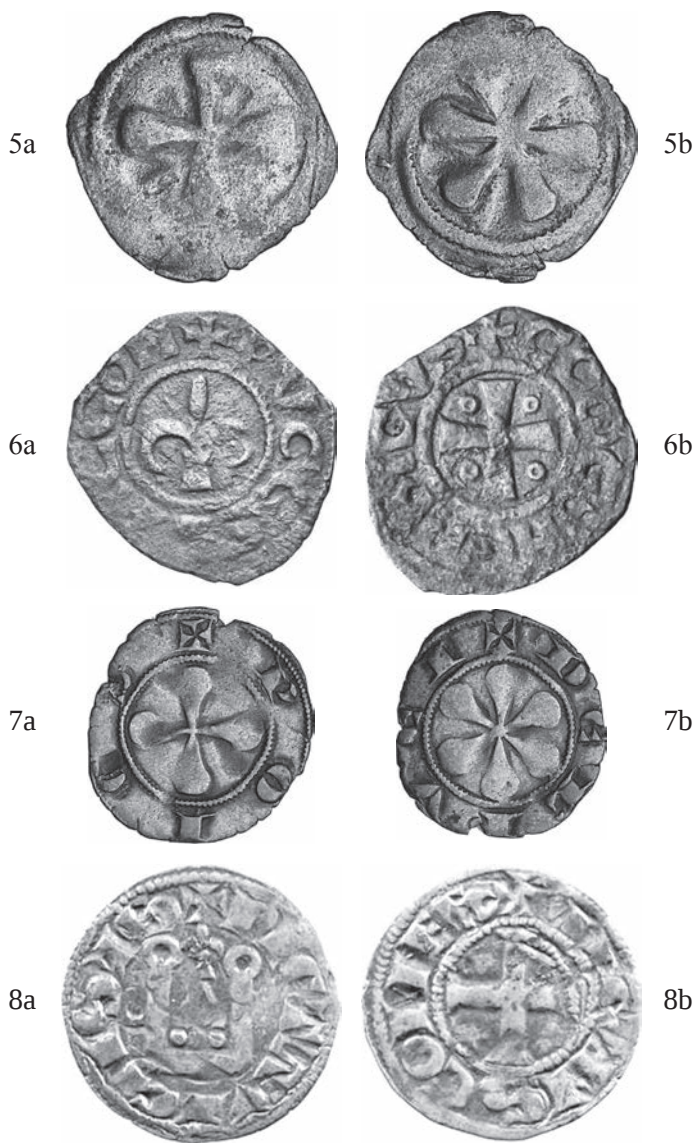
40. Es tracta del *Capbreu de Ribes*, transcrit dins la *Revue des Langues Romaines*, vol. III, Montpeller, p. 44-60.

41. PUIG, I., i CRUSAFONT SABATER, M. de, "Classificació de la moneda pugesa de Lleida a través de l'anàlisi paleogràfica (s. XIII-XVI)", a *Acta Numismàtica II*, Barcelona, 1981, p. 144.

42. Arxiu de la Catedral de Barcelona, *Llibre de lleudes de Barcelona i Mediona*, Llibre I de privilegis, f. 1-16.

43. RIERA SANS, J., "The regulations of James I concerning the Jewish moneylenders: a preliminary report", *Imago Temporis. Medium Aevum* iv, 2010, Universitat de Lleida, Lleida, p. 263-285.

44. TARRAGÓ PLEYÁN, J. A., *La moneda "puges"*, op. cit., p. 55 i doc. I.

Pugeses i pites medievals (ampliades al doble)

5. Bisbat del Puei. Diner anònim, origen del mot “pugesà” (c. 1180-c.1280)
(*Monnaies d’Antan. Laurent Fabre, numismate.* <http://www.monnaiesdantan.com>)
6. Regne de Jerusalem. Enric, comte de Xampanya (1192-1197). Pugesà amb llegenda d’anvers PVGES D’ACCON (que es tradueix per Pugesà d’Acre)
(*Classical Numismatic Group, Inc.* <http://www.cngcoins.com>).
7. Bisbat del Puei. Pugesà (segles XIII-XIV) amb llegendes occitanes +POIES / +DEL PUEI
(*Monnaies d’Antan. Laurent Fabre, numismate.* <http://www.monnaiesdantan.com>).
8. Comtat de Poitiers. Diner picta d’Alfons de França (1241-1271), origen dels mot “pita” i “picta”, amb llegenda de revers +PICTAVIENSIS (*iNumis.* <http://www.iNumis.com>).

Les seques ausetanes

LUÍS AMELA VALVERDE*

Els ausetans (no confondre amb els ausetans de l'Ebre o ositans) eren un poble ibèric que habitava l'actual Plana de Vic i les muntanyes que l'envolten (és a dir, l'actual comarca d'Osona).¹ Segons el geògraf egipci del segle II aC Claudi Ptolemeu, les ciutats que pertanyerien als ausetans serien *Aquae Calidae*, *Ausa*, *Baicula* i *Gerunda* (Ptol. 3, 6, 69), la qual cosa implicaria que, a part d'ocupar la comarca d'Osona, els ausetans estarien presents així mateix en les comarques del Pla de l'Estany, el Gironès i la Selva.² En realitat, no només la geografia separa aquests territoris de la Plana de Vic, sinó que l'arqueologia mostra l'afinitat d'aquests territoris amb l'Empordà, és a dir, amb el poble dels indigets,³ com mostra la pròpia circulació monetària.

D'aquesta manera, podem dir que els ausetans s'estenien per les actuals comarques d'Osona i Ripollès, amb el Montseny i les Guillerries com a frontera natural amb els indigets,⁴ uns 2.000 km². Dins d'aquest territori tradicionalment se situen tres tallers monetals considerats com ausetans: Ausesken, Eusti(baikula) i Ore,⁵ objectes d'aquest treball.

* Doctor en Geografia i Història, Universitat de Barcelona i Doctor en Humanitats, Art i Educació, Universitat de Castella-La Manxa.

1. CORTADELLA (1993), p. 78; ROLDÁN (2001), p. 156. CANUDAS (2017), p. 23.
2. MOLAS (1982), p. 41; IÑIESTA (1989), p. 364.
3. BURCH I NOLLA (1995), pp. 22-23; SANMARTÍ I SANTACANA (2005), p. 38.
4. PADRÓS (2016), p. 226.
5. CRUSAFONT, GARCÍA GARRIDO I BALAGUER (1986), pp. 22 y 29; VILLARONGA (1994), p. 185, (2004), p. 201; DURAN I CAIXAL et alii (1995), p. 70, (2017a), pp. 17 i 31, (2017b), p. 478, (2017c), p. 175, (2017d), p. 295; DOMÍNGUEZ ARRANZ (1998), p. 136; ÁLVAREZ ARZA et alii (2000), p. 275; GARCÍA-BELLIDO I BLÁZQUEZ (2002b), p. 49; AA.VV. (2008), p. 132; PÉREZ ALMOGUERA (2008), p. 59; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 230; NOGUERA, PRINCIPAL I ÑACO DEL HOYO (2014), p. 43. CANUDAS (2017), p. 61.- GUADÁN (1980), p. 121, considera l'existència del que anomena "el grup d'Ausesken", en el qual integra les següents seques: Ausesken, Eustibaikula, Eusti, Arketurki, Ilturo, Laiesken, Abariltur, Iltirkesken-Iltirkes, Ore, Lauro i Baitolo, que en GUADÁN (1969), p. 196, es reduïen a: Ausesken, Eustibaikula, Ilturo, Laiesken i probablement Iltirkesken. Per la seva banda, VILLARONGA (1979), pp. 129-130 i 208-210, (1982), p. 137, va esmentar l'existència, en una primera etapa, d'un "Grup Ausetà Antic", format pels tallers d'Arketurki, Ausesken, Eustibaikula i Ilturo, i en una segona d'un "Grup Ausetà Modern", format per Arketurki, Ausesken, Eustibaikula, Iltirkesken i Ore. Anteriorment, VILLARONGA (1973), p. 25, esmentava, com a tallers pertanyents al grup ausetà, Ausesken, Eustibaikula, Ori, Arketurki i la primera emissió d'Ilturo.

cal tenir en compte la importància del Turó del Montgròs [mun. Brull, comarca d'Osona, prov. Barcelona] en època prerromana), de la qual ha de derivar el seu nom. *Ausa* ha donat origen al nom de la comarca d'Osona (*Ausona*). Destruïda la ciutat l'any 788 dC durant una incursió musulmana, es va reconstruir més endavant un dels seus barris (*vicus*) i va passar a denominar-se *Vicus Ausonensis*, d'on procedeix el topònim actual. Les peces d'aquest taller es localitzen gairebé exclusivament a Osona i zones de la Catalunya interior pròximes.⁹

Ausesken pertanyeria, lògicament, al grup estilístic ausetà descrit per L. Villaronga, en què el símbol senglar juga un paper preeminent i que apareix en tres de les quatre emissions en què pot dividir-se la producció d'aquest taller monetari.

Recentment, M. Campo ha assenyalat que aquest taller encara no ha estat localitzat.¹⁰ Això pot ser degut al fet que s'ha proposat el jaciment del Camp de les Lloses (mun. Tona, comarca Osona, prov. Barcelona) com a seu de la seca d'Ausesken.¹¹ Es tracta d'un assentament, més concretament, d'un *vicus*, relacionat amb la logística de l'exèrcit romà, on es va dur a terme una important activitat metal·lúrgica. Per aquest motiu, en aquest lloc podria haver-se encunyat moneda, ateses la tecnologia documentada durant les excavacions, la seva ubicació en territori ausetà i la seva proximitat a Vic (la posterior *Ausa* romana), a les que cal sumar el fet que la moneda d'Ausesken és predominant entre les troballes aïllades recuperades en el jaciment.

Per la nostra part, seguim considerant que *Ausa* ha de ser el lloc on ha d'ubicar-se Ausesken. Per confirmar o desmentir aquesta assertió, caldria l'existència d'una excavació planificada de l'actual nucli urbà de Vic, que pogués documentar l'existència o no d'estrats d'almenys el segle II aC per verificar si realment pot situar-s'hi el citat taller monetari.¹² De fet, en principi es considera que *Ausa* és una creació d'època de l'emperador August (27 aC-14 dC).¹³ Però P. Padrós adverteix que, si bé certament *Ausa* no fou consolidada com a entitat fins als temps de la dinastia Flàvia (69-96 dC), ja existia al final de l'època republicana

9. Un llistat de troballes en: TORREGROSA I RAMÓN (2016), pp. 427-428.

10. CAMPO (2000), p. 66, (2005), p. 76, (2010), pp. 27 i 30, (2011), p. 1135, (2012), p. 22.

11. SINER (2013), p. 175. OLESTI (2017), p. 444.

12. PÉREZ ALMOGUERA (1993-1994), p. 200, (1996), p. 39, ja va assenyalar que, des del punt de vista arqueològic, el fet que no s'hagi documentat l'existència d'*Ausa* en temps romà republicà no és un obstacle insalvable. Aquest autor ens recorda que aquesta població no va tenir ni tan sols una entitat urbana notable durant l'època imperial, i no s'ha conservat l'epigrafia del lloc, encara que es coneix la seva organització municipal gràcies a un epígraf de *Barcino* (CIL II 4537 = IRB 86 = IRC IV 83), i es conserven restes d'un conegut temple alt-imperial.

13. MOLAS (1979), p. 202; PÉREZ ALMOGUERA (1993-1994), p. 200; ARRAYÁS (2007), p. 57; MOLAS, OLLICH I CABALLÉ (2008), p. 722; PLÁCIDO (2008), p. 144; GUTIÉRREZ GARCÍA-M., MESTRES I RODÀ (2013), pp. 148 i 151; DURAN I CAIXAL et alii (2017), p. 18.- ARRAYÁS et alii (2002), p. 313, consideren que *Ausa* va assolir l'estatut de municipi en època Flàvia.

un petit assentament a l'actual Vic,¹⁴ encara que per ara no ofereix una cronologia que pugui relacionar-se amb les encunyacions d'Ausesken, ja que sembla posterior a la guerra sertoriana (82-72 aC).¹⁵

Temple romà d'època imperial a Vic (Wikipedia)

En qualsevol cas, el Camp de les Lloses degué albergar una seca de menor importància, entre les quals considerem que van estar ubicades al nord-est peninsular, però desconexem el lloc exacte, com Eustibaikula, Ore, etc.¹⁶ Cal assenyalar que, en aquest jaciment, s'ha trobat abundant numerari: 208 monedes ibèriques, quinze monedes romanes i tres ploms monetiformes en l'últim recompte conegut.¹⁷

Un d'aquests ploms esmentats mesura 31 mm de diàmetre i pesa 44 g que, pels materials relacionats amb ell, es data ca. els anys 130-80 aC. Aquest mostra, a l'anvers, un cap viril amb una cinta i, en l'entorn, l'antropònim en escriptura ibèrica Berkalneti...n, segons J. de Hoz,¹⁸ encara que I. Panosa llegeix Beřbaiekinetimi, que sembla més correcte,¹⁹ podria ser un magistrat indígena,²⁰ al qual

14. PADRÓS (2010), p. 260, (2016), p. 221.

15. PADRÓS (2011), p. 131.

16. DURAN I CAIXAL et alii (2017a), pp. 34-35, (2017c), p. 178, (2017d), p. 295, esmenten els pros i els contres de l'existència d'un taller monetar en aquest jaciment arqueològic, que creuen realment molt plausible.

17. DURAN I CAIXAL et alii (2017d), p. 295.

18. DURAN I CAIXAL et alii (1995), p. 70; JÁRREGA (2000), p. 281; VIVO (2015), p. 229, núm. 10.

19. PANOSA (2001), p. 530 n° 15. 1; CANUDAS (2017), p. 57.- RODRÍGUEZ RAMOS (2002), pp. 44-45, ho considera lectura dubtosa.

20. DURAN I CAIXAL et alii (1995), p. 70; JÁRREGA (2000), p. 281.

acompanyaria, potser, el valor del plom i un topònim.²¹ El revers del plom presenta una petxina, motiu (imitació) que el relaciona amb les monedes d'Arse.²² Aquests grans ploms es consideren encunyacions locals de les autoritats com a símbol de la concessió d'un determinat permís o adjudicació, i s'havien de fer servir en el mercat local i rarament en el mercat exterior.

Dibuix de l'anvers del plom segons I. Panosa

El segon plom està fragmentat per la meitat i, en l'anvers, presenta el mateix símbol de petxina.²³ Del tercer plom no hem pogut obtenir cap informació.

El Camp de les Lloses (Wikipedia)

A la comarca d'Osona han d'existir diversos jaciments que podrien albergar un taller monetar com, per exemple, un que ens ha comentat el nostre company del grup de recerca CEIPAC, M. González Vázquez. No creiem que es tracti d'un fenomen aïllat. És lògic que al Camp de les Lloses es trobin exemplars d'Ausesken, atesa la importància d'aquesta seca i, si suposem que va estar ubicada a l'actual Vic, la seva proximitat a aquest nucli n'explicaria sobradament la presència.

21. MONCUNILL (2007), p. 132; CANUDAS (2017), p. 58.

22. DURAN I CAIXAL et alii (1995), p. 70; JÀRREGA (2000), p. 281.

23. DURAN I CAIXAL et alii (1995), p. 70.

En aquest sentit, és interessant ressaltar l'existència en el territori d'Osona de l'*oppidum* de l'Esquerda (mun. les Masies de Roda), destruït durant el segle III aC, encara que va ser reconstruït posteriorment,²⁴ que s'ha pensat que pogués tractar-se de l'*Ausa* preromana,²⁵ i així mateix de l'esmentat assentament de Turó del Montgròs, desaparegut durant el període de la Segona Guerra Púnica (218-201 aC). Per F. Burillo, tots dos llocs serien reemplaçats per la vila emergent d'*Ausa*, situada al centre de gravetat dels ausetans i equidistant de tots dos.²⁶ Ens sembla una opinió molt interessant que, com indica el citat autor, l'encunyació de monedes plasmava la seva posició preeminent en el territori, però, a diferència d'altres casos que F. Burillo al·ludeix, no figura cap menció a elements arqueològics que donin suport a aquest auge (i origen?) d'*Ausa*.

Vista aèria del Turó de Montgròs (MAC. La Ruta dels Ibers)

Per a alguns investigadors, el sufix *-(e)sken*, que denota el gentilici en idioma ibèric, faria referència possiblement a un ètnic, els ausetans, en què *Ausa* seria el centre principal i podria emetre moneda en representació de tota l'ètnia;²⁷ de fet, fins i tot s'ha defensat que *Ausa* no existiria durant el temps d'encunyació de les monedes d'*Ausesken*.²⁸ El problema del gentilici *-(i)sken* el podem també observar en els casos, per exemple, de *Laiesken* i *Untikesken*, al nord-est peninsular, sobre els quals els investigadors debaten si es tracta del nom d'una ciutat

24. OLESTI (2000), p. 63, es pregunta si en aquest jaciment va estar el taller monetari d'*Ausesken*.

25. OLLICH Y DE ROCAFIGUERA (2012), p. 97; CANADAS (2017), p. 34.

26. BURILLO (2005), p. 88.

27. VILLARONGA (1961), p. 51, (1994), p. 185, (1995), p. 92; TARRADELL (1986), p. 915; MOLAS (1993), p. 138. PÉREZ ALMOGUERA (1993-1994), p. 198; PONS (1994), p. 142; GARCÍA-BELLIDO I BLÁZQUEZ (2002b), p. 49; CAMPO, ESTRADA-RIUS I CLUA (2004), p. 32; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 230.- PITA MERCÉ (1956), p. 169, ja havia identificat la seca d'*Ausesken* amb els *Ausetani*, no amb *Ausa*.

28. VILLARONGA (1961), p. 56; UNTERMANN (1973), p. 167.

o fa referència al col·lectiu ètnic en general. Nosaltres, per la nostra part, en consideració al fet que el món romà s'articula en *civitates*, no sembla coherent que en una agrupació “tribal” s'encunyés moneda, sinó que sembla més lògic que aquesta responsabilitat recaigués en un nucli urbà, independentment de la seva amplitud. Així mateix, caldria explicar per què, en el cas d'Ausesken i Laiesken, si fossin emissions de caràcter “ètnic”, també diferents nuclis urbans pertanyents a aquests pobles van encunyar moneda, com és el cas, en l'àmbit ausetà, d'Eustibaikula,²⁹ i en el laietà, el de Baitolo i Ilduro.

Seques del nord-est de la Hispania Citerior (segons M. Campo)

Potser la utilització del terme -(e)sken sigui una reminiscència (una “còpia mecànica”, com manifesta L. Silgo) de la utilització, a les monedes gregues, del genitiu del plural per indicar l'entitat emissora,³⁰ encara que es tracti d'una ciutat (o, en cas contrari, d'un grup ètnic). Hem de pensar que, per exemple, els romans no parlaven de l'“Imperi Romà”, sinó de l'“Imperi dels Romans”. Precisament, la utilització del nombre plural en les fonts literàries ocasiona de vegades confusions a l'hora de saber si s'al·ludeix a una entitat ètnica o als habitants d'una localitat. S'ha volgut veure en Ausesken alguna cosa així com: «(moneda) dels originaris d'Ausa».³¹

29. UNTERMANN (1992), p. 25.

30. UNTERMANN (1984), p. 10, (1998), p. 82, núm. 48; PÉREZ ALMOGUERA (2001), p. 80, (2008), p. 50; GARCÍA-BELLIDO I BLÁZQUEZ (2002a), p. 43; Hoz (2002), p. 164; PADRÓS (2005), p. 27; SILGO (2007), p. 19.- SILGO (2007), p. 19, creu que aquest sufix així mateix indicaria que les seques responsables de la seva encunyació tindrien una organització política afí al de les ciutats gregues, cosa en la qual no creiem.

31. JORDÁN I BELTRÁN LLORIS (2013), p. 240.

As ACIP 1294 = CNH Ausesken 1 (ampliat x 2)

Unitat ACIP 1301 = CNH Ausesken 8 (ampliat x 2)

En qualsevol cas, pel que pot advertir-se de la dinàmica sociopolítica del món ibèric, el nom del *populus*, els *Ausetani*, derivaria d'*Ausa*,³² i no a l'inrevés, com de vegades s'ha defensat.³³ Sempre, això sí, en la tònica que aquí hem defensat.

Ausesken, un taller de producció mitjana,³⁴ va efectuar emissions en plata, denaris, i en bronze, aquestes últimes prolongades i riques en valors.³⁵ asos/

32. TOVAR (1989), p. 42.

33. PÉREZ ALMOGUERA (1993-1994), p. 198.

34. CAMPO (2002), p. 66, (2010), p. 30, (2011), pp. 1135 i 1138, (2012), p. 22.- VILLARONGA (1983), pp. 97-98, assenyala l'existència de tres encunyats d'anvers per als denaris i catorze encunyats d'anvers per a les monedes de bronze [unitats] que, en el primer cas, VILLARONGA (1985), p. 26, (1995), p. 75; GOZALBES (2009), p. 87, l'estimen en un total de quatre encunyats d'anvers.

35. GARCÍA-BELLIDO I BLÁZQUEZ (2002b), p. 47.

unitats, semis/meitats i quadrants/quarts,³⁶ durant el segle II aC.³⁷ Tots els valors presenten, a l'anvers, el típic cap masculí a la dreta, mentre que, al revers, varia segons el valor: genet amb palma a denaris (ACIP 1247 = CNH 4) i unitats (ACIP 1294, 1298, 1301 i 1304-1306 = CNH 1, 5, 8 i 11-12),³⁸ cavall galopant en meitats (ACIP 1295, 1299 i 1302 = CNH 2, 6 i 9), i mig pegàs als quarts (ACIP 1296, 1300 i 1303 = CNH 3, 7 i 10), tots a la dreta.

Els denaris emesos per Auseken es caracteritzen per presentar la paraula ban a l'anvers en un moment molt primerenc, possiblement un terme metrològic, com esdevé en altres seques de l'àrea catalana,³⁹ un terme al qual se li ha donat el valor de 10 *Nummi*,⁴⁰ és a dir, que la peça en qüestió equivalia a deu unitats de bronze, a semblança amb el que passava contemporàniament amb la moneda romana, en què el denari equivalia a deu asos. No en va, la primera sèrie d'aquest taller pertany al sistema uncial romà.⁴¹ Però sembla ser que el terme ban vol dir simplement "unitat", com es desprèn de l'anàlisi dels bronzes d'Untikesken,⁴² és a dir, en el nostre cas, unitat de plata, és a dir, un denari. El seu pes correspondria al del denari romà: 3,90 g.⁴³

Denari ACIP 1297 = CNH Ausesken 4 (ampliat x 2)

36. La denominació dels valors canvia segons si es tracta de la metrologia romana (asos, semis, quadrants) o cessenana (els noms dels quals no es coneixen, de manera que es parla d'unitats, mitjans, quarts).

37. MOLAS (1993), p. 138; VILLARONGA (1993), p. 78, (1994), p. 185; DOMÍNGUEZ ARRANZ (1998), p. 136; ARRAYÁS (2006b), p. 117; VILLARONGA i BENAGES (2011), p. 230; ESTARAN i BELTRÁN LLORIS (2015), p. 63.- GIL Farrés (1966), pp. 147, 201, 205 i 223, es pregunta si aquest taller va encunyar en tres etapes, entre els anys 120 i 90 aC, entre els anys 100 i 50 aC, moment aquest últim en què s'efectuarien les emissions de plata, i entre els anys 80-72 aC, és a dir, durant el conflicte sertorià. Guadán, 1980, p. 122, divideix així mateix la producció monetària d'Ausesken en dos períodes: el primer entre els anys 206 i 133 aC, en què s'encunyarien els denaris i les unitats més pesades, i el segon entre l'any 133 aC i l'època d'August.

38. ÁLVAREZ BURGOS (2008), p. 51, ofereix una cronologia per a tota la producció d'Ausesken entre els anys 120 i 20 aC, una data molt baixa.

39. GARCÍA-BELLIDO i BLÁZQUEZ (2002b), p. 48.

40. VILLARONGA (1973), p. 28, (1979), p. 138, (1995), p. 26, (2004), pp. 77 i 135; Collantes (1997), p. 75.

41. VILLARONGA (1998), p. 53; Mora Serrano (2006), p. 40.

42. FERRER (2007), pp. 54, 56 i 71-72, (2009), pp. 453 i 469-470, (2010), pp. 174-175 i 184, (2011), p. 123. FERRER i GIRAL (2007), p. 93; ESTARAN (2013), p. 66.

43. CRUSAFONT, GARCÍA GARRIDO i BALAGUER (1986), p. 33.

S'ha de tenir en compte que únicament Kese, Iltirta i Ausesken van emetre moneda de plata del sistema del genet al nord-est peninsular,⁴⁴ amb una producció no gaire àmplia.⁴⁵ Aquestes emissions ja estarien en circulació a la dècada dels anys 170s del segle II aC.⁴⁶

Es coneixen tres emissions d'aquesta seca, segons M. P. García-Bellido i C. Blázquez,⁴⁷ que segueixen L. Villaronga.⁴⁸ Nosaltres n'hem determinat quatre, segons la inscripció de la llegenda. La primera i la segona emissió presenten el mateix rètol ibèric per al taller monetar, mentre que tant la tercera com la quarta emissió presenten inscripcions diferents, com pot observar-se en la reproducció d'aquests, que figura en les descripcions de les peces ACIP 1294 = CNH 1, ACIP 1301 = CNH 8 i ACIP 1304 = CNH 11.

S'ha dit que la primera sèrie monetar hauria estat feta a principis del segle II aC,⁴⁹ una data que ens sembla excessivament primerenca, de la mateixa manera que considerar que es va fabricar en la segona meitat del segle II aC⁵⁰ és una cronologia una mica tardana, motiu pel qual, en la nostra opinió, aquesta sèrie hauria de datar-se en la primera meitat del segle II aC.⁵¹

Aquesta primera emissió d'Ausesken és excepcional perquè presenta monedes de plata, denaris (ACIP 1297 = CNH 4), mentre que a les peces de bronze, unitats i fraccions (meitats i quarts), figura el símbol senglar a l'anvers (ACIP 1294 -1296 = CNH 1-3). La mètrica d'aquesta sèrie sembla ser el patró uncial romà, mentre que des de la segona emissió en endavant el pes estaria ja alineat amb el de la seca de Kese.⁵² Per aquesta raó, els valors de les monedes de bronze d'aquesta primera emissió estan descrits com as, semis i quadrant, com en el sistema metrològic romà; mentre que les restants figuren com unitat, meitat i quart. Aquests tres valors es repeteixen en la següent emissió, però no en les últimes, que només presenten unitats. Evidentment, els denaris van seguir la metrologia romana, encara que podrien haver estat encunyats amb la segona sèrie de monedes d'Ausesken, atenent que no porten el símbol senglar darrere del cap sinó, com ja hem indicat anteriorment, el vocable ibèric ban.

44. VILLARONGA (1961), p. 57, (1973), p. 29, (1979), p. 137, (1988), p. 151; RICHARD I VILLARONGA (1973), p. 94; MOLAS (1982), p. 44; BELTRÁN LLORIS (1986), p. 897; KEAY (1990), p. 128; PÉREZ ALMOGUERA (1993-1994), pp. 197 i 201, (2008), p. 59; RIPOLLÉS (2000), p. 335; CAMPO (2000), pp. 61 i 70, (2002), pp. 78-79, (2005), p. 74, (2010), p. 27, (2011), p. 1135, (2012), p. 26; ARÉVALO (2003), p. 65; MORA SERRANO (2006), p. 41; CHAVEZ (2007), p. 58, (2012), p. 72; PANOSA (2009), p. 33; PREVOSTI (2010), p. 29; SINNER I MARTÍ (2012), p. 70; GOZALBES I TORREGROSA (2014), p. 295. CANUDAS (2017), p. 62.

45. CAMPO (2010), p. 27.

46. RIPOLLÉS (2000), p. 335.

47. GARCÍA-BELLIDO I BLÁZQUEZ (2002b), pp. 48-49.

48. VILLARONGA (1982), pp. 163-164 ofereix un total de sis emissions.

49. VILLARONGA (1994), p. 185, (1995), p. 95; COLLANTES (1997), p. 75; GARCÍA-BELLIDO I BLÁZQUEZ (2002b), p. 48; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 231.

50. CAMPO (2005), p. 76, (2010), p. 30.

51. VILLARONGA (1982), p. 164, (1994), p. 185. CANUDAS (2017), p. 62.

52. COLLANTES (1997), p. 75; BURCH I NOLLA (1995), p. 22.

As ACIP 1294 = CNH Ausesken 1

Semis ACIP 1295 = CNH Ausesken 2

AQuadrant ACIP 1296 = CNH Ausesken 3

Denari ACIP 1297 = CNH Ausesken 4

L'encunyació de denaris per part d'aquesta seca va ser molt limitada.⁵³ M. Campo indica encertadament que l'anterior sembla indicar-nos que la seva fabricació no va ser per al pagament regular d'impostos a Roma o per finançar grans empreses bèl·liques, sinó més aviat obeeix a un o diversos pagaments de caràcter puntual, desconeguts, com ara la remuneració de les tropes o el pagament d'empreses relacionades amb la reorganització del territori i el desenvolupament urbà, com pot ser la construcció d'edificis públics o de vies de comunicació.⁵⁴ En la nostra opinió, aquestes monedes de plata han de relacionar-se amb l'expansió romana, amb alguna operació militar que no ens ha quedat reflectida

53. GUADÁN (1969), p. 196; CAMPO (2010), p. 30.

54. CAMPO (2005), p. 74, (2010), p. 30.

en les fonts literàries conservades. Pel que fa a la moneda fraccionària, estaria destinada a facilitar els pagaments relacionats amb la vida quotidiana.

La segona sèrie, ja només de bronzes (unitats, meitats i quarts), seria de la primera meitat del segle II aC⁵⁵ i presenta el símbol d'una palma a l'anvers, encara que aquest només únicament figura en les unitats, ja que en les meitats no figura cap símbol, mentre que en els quarts apareix la marca romana de tres glòbuls (ACIP 1298-1300 = CNH 5-7). Com ja hem dit, aquesta emissió seguiria el patró cessetà que,⁵⁶ per L. Villaronga, correspondria en concret al sistema de 28 monedes en lliura, d'un pes teòric d'11,66 g,⁵⁷ que sembla ser molt alt però que s'ajusta millor a la següent sèrie (ACIP 1301-1303 = CNH 8-10).

Unitat ACIP 1298 = CNH Ausesken 5

Unitat ACIP 1301 = CNH Ausesken 8

Unitat ACIP 1302 = CNH Auseken 9

Quart ACIP 1303 = CNH Ausesken 10

55. VILLARONGA (1982), p. 164, (1994), p. 186; GARCÍA-BELLIDO I BLÁZQUEZ (2002b), 48; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 232.

56. VILLARONGA (1979), pp. 130 i 208.

57. VILLARONGA (1983), p. 119, que també va atribuir a la primera emissió.

La tercera emissió, del mateix metall, amb els mateixos valors però amb un rètol identificador del taller diferent al de les dues sèries anteriors, hauria de datar-se en un moment indeterminat de la segona meitat del segle II aC,⁵⁸ i de nou presenta el símbol senglar en les unitats i les meitats, mentre que els quarts presenten un dofi (ACIP 1301-1303 = CNH 8-10), que, per la seva tosquedat, s'ha considerat que pogués tractar-se realment d'imitacions.⁵⁹

Igualment sembla que són imitacions les unitats ACIP 1304 (= CNH 11), ACIP 1305 (= CNH 12) i ACIP 1306 (no en CNH), que semblen seguir l'emissió anterior, que formen un grup propi en presentar el mateix rètol identificador de la seca. Es pot tractar d'un cas semblant al de la segona sèrie de Iaka (Jaca, prov. Osca), que en realitat són imitacions efectuades en la Gàl·lia meridional (ACIP 1439 = CNH 2). Totes aquestes emissions estarien dins del sistema metrològic cessetà,⁶⁰ com hem dit. Per les evidències arqueològiques actuals, Ausesken va haver de finalitzar la seva producció a la dècada dels anys 90-80 aC del segle I aC,⁶¹ si no ho havia fet abans.

Unitat ACIP 1304 = CNH Ausesken 11

Unitat ACIP 1305 = CNH Ausesken 12

Cal destacar que en el jaciment del Camp de les Lloses s'ha trobat una moneda partida (denominació meitat) d'Ausesken contramarcada amb una "s" llatina, és a dir, un valor semis.⁶²

58. VILLARONGA (1982), p. 164, (1994), p. 186; GARCÍA-BELLIDO i BLÁZQUEZ (2002b), p. 48; VILLARONGA i BENAGES (2011), p. 232.

59. GARCÍA-BELLIDO i BLÁZQUEZ (2002b), pp. 47-48.

60. VILLARONGA (1994), p. 185; VILLARONGA i BENAGES (2011), p. 230.

61. CAMPO (2005), pp. 76 i 87, (2011), p. 1137, (2012), p. 24; MARTÍ (2009), p. 383.

62. DURAN i CAIXAL et alii, 2017, p. 31.

El taller d'Eusti(baikula),⁶³ que va emetre únicament monedes de bronze amb rètols en sistema ibèric llevantí, presenta una alternança en l'ús del topònim en les peces amonedades:⁶⁴ Eusti (ACIP 1311-1320 = CNH 5-12) o Eustibaikula (ACIP 1307-1310 i 1321 = CNH 1-4 i 13); és a dir, la primera identifica la seca de forma abreujada, mentre que la següent ho fa de forma completa. La segona part del nom sembla que cal relacionar-lo amb *Baicula*, ciutat ausetana (Ptol. 2, 6, 69), i amb els *Baeculonenses* estipendiàries del convent Tarraconense citats per Plini (Plin. NH 3, 23).⁶⁵ Per contra, no sabem res sobre la primera part d'aquest topònim.⁶⁶

As ACIP 1307 = CNH Eustibaikula 1

Es desconeix la ubicació d'aquesta seca,⁶⁷ tot i que s'ha suposat que degué situar-se a l'àrea catalana.⁶⁸ Són freqüents les troballes d'exemplars d'Eustibai-kula a la Plana de Vic i al Vallès.⁶⁹ Per L. Villaronga, la tipologia del taller la

63. CURIOSAMENT, GUADÁN (1980), pp. 121 i 124-125; CARO BAROJA (2003), p. 683, presenten aquest taller monetari com si es tractés de dos diferents: un, Eustibaikula, i l'altre, Eusti.

64. DOMÍNGUEZ ARRANZ (1998), p. 136.

65. PITA MERCÉ (1952), p. 305; VILLARONGA (1961), p. 59, (1973), p. 32, (1982), p. 166, (1994), p. 187; UNTERMANN (1964), pp. 134-135, (1975), p. 187, BELTRÁN MARTÍNEZ (1972), p. 208, MOLAS (1979), p. 190, (1982), p. 46; TOVAR (1989), p. 447; PÉREZ ALMOGUERA (1994), p. 321, (1996), p. 40, (2001-2002), p. 248; COLLANTES (1997), pp. 78 i 160; CARO BAROJA (2003), p. 683; BALSERA (2006), p. 54; ROLDÁN (2006), p. 397; GARCÍA-BELLIDO Y BLÁZQUEZ (2002b), pp. 49 i 144; BURILLO (2005), p. 88; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 233; FERRER (2012), pp. 31-32; PANOSA (2012), p. 141; SILGO (2013), p. 140; ESTARAN I BELTRÁN LLORIS (2015), p. 98.

66. UNTERMANN (1975), p. 188; GARCÍA-BELLIDO Y BLÁZQUEZ (2002b), p. 144; SILGO (2013), p. 140.

67. MOLAS (1993), p. 138; RIPOLLÉS I ABASCAL (2000), p. 171.

68. HILL (1931), p. 62; MARTÍN VALLS (1967), p. 108; TARRADELL (1986), p. 915; CAMPO (2000), p. 66; (2005), p. 76, (2010), p. 27, (2011), p. 1135, (2012), p. 22; ÁLVAREZ BURGOS (2008), p. 179.

69. MARTÍN VALLS (1967), p. 47; VILLARONGA (1979), p. 209, (1994), p. 187, (2004), p. 201; CRUSAFONT, GARCÍA I BALAGUER (1986), p. 29; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 233; GARCÍA-BELLIDO Y BLÁZQUEZ (2002b), pp. 49 i 144; SILGO (2013), p. 140.

fa considerar una seca ausetana,⁷⁰ com indica la presència del símbol senglar⁷¹ que apareix a l'anvers de certes monedes, encara que la seva substitució, en cert moment, per una àmfora l'acosta al sud, al grup central català, és a dir, a Laietània.⁷² Segurament és per aquesta última causa que M. I. Panosa inclou "possiblement" a Eustibaikula entre les seques laietanes.⁷³

La presència d'aquests símbols en l'anvers ens ajuda a diferenciar les diferents sèries. D'aquesta manera, en la primera i en la segona emissió, es pot observar que els asos/unitats i semis/meitats presenten el símbol àmfora (ACIP 1307-1308 = CNH 1-2 i ACIP 1311-1312 = CNH 5-6, respectivament), mentre que els quadrants/quarts i sextants presenten un símbol dofí (ACIP 1309-1310 i 1313 = CNH 3-4 i 9 respectivament). La tercera sèrie presenta com a símbol un senglar tosc per a totes les seves denominacions (ACIP 1314-1316 = CNH 7-8), tot i que cal advertir que, pel que fa al quart, no vam apreciar clarament aquest animal, de manera que caldria considerar que es tracta d'un dofí, com en les dues emissions anteriors. A continuació, una sèrie de diferents unitats (quatre variants, ACIP 1317-1320 = CNH 10-12), amb el símbol àmfora, per finalitzar aquest taller amb una emissió així mateix d'unitats (ACIP 1321 = CNH 13), però amb el símbol senglar, com a l'inici.

Termes de Caldes de Montbui (Wikipedia)

70. VILLARONGA (1961), p. 59, (1982), pp. 137, 139 i 165-166, (1985), p. 21, (1994), p. 187; MARTÍN VALLS (1967), p. 108; ROMAGOSA (1970), p. 27; BELTRÁN VILLAGRASA (1972), p. 208; GUADÁN (1980), p. 121; DOMÍNGUEZ ARRANZ (1998), p. 136; CAMPO (2000), p. 62; PÉREZ ALMOGUERA (2008), p. 59; MARTÍ (2008), p. 66, (2009), p. 32; CRUSAFONT (2009), p. 164; FEUGÈRE I PY (2011), p. 388; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 233; SILGO (2013), p. 140; SINER (2013), p. 173.

71. GUADÁN (1969), p. 197, pensa que, en realitat, es tracta d'un lleó.

72. VILLARONGA (1994), p. 187; GARCÍA-BELLIDO I BLÁZQUEZ (2002b), 49 i 144; BALSERA (2006), p. 54; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 233; SILGO (2013), p. 140.- BELTRÁN LLORIS (1976), p. 325, (1978), p. 105, situa aquest taller a prop d'Ilturo, sense dir per què.

73. PANOSA (2012), p. 139.

Per tot l'anterior, s'ha buscat situar aquest taller cap al sud de l'actual Vic⁷⁴ o, de forma més generalitzada, a la comarca d'Osona,⁷⁵ el centre del món ausetà. S'ha proposat la candidatura de Caldes de Montbui (comarca del Vallès Oriental, prov. Barcelona),⁷⁶ l'antiga *Aquae Calidae*,⁷⁷ comunitat ausetana (Ptol. 2, 6, 69), però no hi ha evidències fermes que donin suport a aquesta atribució.⁷⁸

Torre del segle X dC de la Torre Roja (Wikipedia)

74. VILLARONGA (1973), p. 33, (2004), p. 125; DOMÍNGUEZ ARRANZ (1998), p. 136.- RUIZ TRAPERÓ (2000), p. 225, es pregunta si Eustibaikula es troba en les proximitats de Vic.

75. MOLAS (1982), p. 44 (Plana de Vic); MALUQUER (1987), p. 443 (per la regió de Vic); VILLARONGA (1993), p. 420; CHAVES (2007), p. 73.

76. ROMAGOSA (1970), p. 27; RICHARD I VILLARONGA (1973), p. 112; MOLAS (1982), p. 40; PÉREZ ALMOGUERA (1993-1994), p. 201, (1996), p. 41; GARCÍA-BELLIDO I BLÁZQUEZ (2002a), p. 186; RIPOLLÉS (2005), p. 165 (en interrogant); MARTÍ (2008), p. 68; PANOSA (2012), p. 141; SILGO (2013), p. 140; ESTARAN I BELTRÁN LLORIS (2015), p. 98 (en interrogant). La problemàtica no és nova, vid: L. Sala Sala, "¿Fue la ciudad de Eusti la antecesora de Caldas de Montbuy?", Montbuy XXIII, núm. 1126 (Fiesta Mayor, Sábado, 1 de octubre), 1966, s/n. Recentment, s'han trobat les primeres evidències arqueològiques d'*Aquae Calidae* a Caldes de Montbui: <https://www.20minutos.es/noticia/3284390/0/aparece-girona-ciudad-romana/>, que confirmen l'existència d'un assentament del segle II aC a segle II dC.

77. MAYER (2010), pp. 307-308. En qualsevol cas, és força complicat que dues comunitats esmentades per Ptolemeu (en aquest cas Baecula i *Aquae Calidae*) fossin una sola ciutat, tret d'una greu confusió d'aquest autor, que no creiem probable.

78. En aquest sentit, el treball de MAYER (2010), pp. 303-317, intenta desentranyar aquesta problemàtica. En el seu moment, FOLCH et alii (1988), p. 154; MIRÓ, FOLCH I MENÉNDEZ (1998), pp. 386-387, van assenyalar que Llogari Sala havia situat Eustibaikula al terme de Caldes de Montbui, exactament al lloc de les Cremades, però no hi ha una seguretat en aquesta asserció pel fet que, de les vint-i-quatre monedes d'època republicana trobades a la zona, únicament quatre corresponen a la seca en qüestió. D'altra banda, més recentment, OLESTI (2010), p. 41, ha postulat com a seu del taller monetari d'Eustibaikula l'important oppidum de la Torre Roja (Caldes de Montbui, comarca del Vallès Oriental), que va patir una important remodelació urbanística a principis del segle I aC, situat a la muntanya del mateix nom, dividida entre els municipis de Caldes de Montbui i Sentmenat (Vallès Occidental), amb el que fa de frontera entre les dues comarques vallesanes. Curiosament, VILLARONGA (1978), p. 134, ja havia proposat que aquesta seca estigués situada en aquesta localitat.

Així mateix, A. Beltrán Martínez i P. Beltrán Villagrasa es preguntaven si Eustibaikula es trobava en Estiula.⁷⁹ Però nosaltres no hem trobat cap informació sobre aquest lloc, més enllà de la referència a Sant Feliu d'Estiula (mun. les Lloses, comarca Ripollès, prov. Girona), i al rierol del mateix nom. En qualsevol cas, tampoc hi ha proves per mantenir aquesta atribució.

En definitiva, podem dir que aquest taller monetar es trobava a la comarca d'Osona o al seu voltant però, en l'actual estat dels nostres coneixements, no podem fer majors precisions.

Unitat d'Eusti (ACIP 1320 = CNH 12), reencunyada sobre un exemplar d'Untikesken (Cores 1526)⁸⁰

Les emissions, totes de bronze, d'Eustibaikula, un taller de producció mitjana,⁸¹ s'han datat al segle II aC.⁸² Cal destacar la presència d'aquestes peces, tant amb el símbol singular com amb el d'àmfora, en els tresors catalans de Balsareny i Cànoves, així com en l'ocultació d'Azaila II.⁸³ La funció d'aquestes peces era la de proveir moneda fraccionària a Eustibaikula i el seu entorn immediat.

Des d'un punt de vista iconogràfic, les peces d'aquest taller presenten, a l'anvers, un cap masculí a dreta mentre que, al revers, figura a les unitats un genet amb palma (ACIP 1307, 1311, 1314 i 1317-1321 = CNH 1, 5, 7 i 10-13), un cavall galopant en les meitats (ACIP 1308, 1312 i 1315 = CNH 2, 6 i 8), mig pegàs als quarts (ACIP 1309, 1313 i 1316 = CNH 3 i 9) i un dofí en els sisens (ACIP 1310 = CNH 4), de manera que la tipologia servia per identificar els diferents valors. Cal destacar que certs quarts i sisens presenten dos i tres glòbuls respec-

79. BELTRÁN MARTÍNEZ (1950), p. 327; BELTRÁN VILLAGRASA (1953), p. 27; MARTÍN VALLS (1967), p. 47; CRUSAFONT (2009), p. 164.

80. JESÚS VICO S. A., subhasta 150, lot núm. 135, d'1 de març de 2018.

81. CAMPO (2000), p. 66, (2010), p. 30, (2011), p. 1135, (2012), p. 22.- VILLARONGA (1983), p. 98, assenyala l'existència de disset encunyats d'anvers.

82. VILLARONGA (1979), p. 209, (1982), p. 166, (1993), p. 420; MOLAS (1993), p. 138; PÉREZ ALMOGUERA (1996), p. 40, (2008), p. 53; COLLANTES (1997), p. 160; DOMÍNGUEZ ARRANZ (1998), p. 136; ÉSTARAN I BELTRÁN LLORIS (2015), p. 98.- E. Collantes, fidel a la seva tradició d'una cronologia alta per a les emissions ibèriques, considera que la primera sèrie d'Eustibaikula pertanyeria a les primeres sèries efectuades al nord-est peninsular i pensa que, com les d'Ausesken i Ilirta, seria molt propera al any 195 aC i estaria relacionada amb les campanyes de M. Porci Cató (cos. 195 aC) a la regió, o algun fet similar. Per la seva banda, GUADÁN (1980), pp. 124-125, assenyala que, per a la seca d'Eustibaikula, hi ha dos períodes de producció: un entre els anys 206 i 133 aC i un altre entre l'any 133 aC i l'època d'August, mentre que per al taller d'Eusti (que aquest autor considera diferent de Eustibaikula), es datarien les seves emissions entre l'any 133 aC i l'època d'August.

83. GARCÍA-BELLIDO I BLÁZQUEZ (2002b), p. 144.

tivament (ACIP 1309 = CNH 3 i ACIP 1310 i 1316 = CNH 4 respectivament),⁸⁴ com al taller de Kese, per influència romana.⁸⁵

Les tres primeres emissions tenen els valors as/unitat, semis/meitat i quadrant/quart, als quals cal afegir un sextant en la primera sèrie. Les posteriors sèries només encunyen unitats.

Per M. P. García-Bellido i C. Blázquez, Eustibaikula presenta tres emissions,⁸⁶ de les quals cal destacar que la primera semblaria encunyada segons dos patrons diferents.⁸⁷ Aquesta primera sèrie presentaria unitats, meitats, quarts i sisens, de pes alt (ACIP 1307-1310 = CNH 1-4), si seguim la teoria de les autores esmentades de l'existència de dos patrons metrològics, i només unitats de pes baix (ACIP 1321 = CNH 13). Però nosaltres no veiem la dificultat que aquesta última sigui una emissió diferent, que L. Villaronga dona com sèrie final del taller.

Les monedes que hem esmentat tenen la característica que presenten complet el rètol, Eustibaikula, encara que es diferenciï per una simple qüestió d'escriptura del rètol, que és el que ha fet que les dues autores esmentades considerin que es tracta d'una única emissió, tot i que no ho són per aquesta diferència d'escriptura. Atès que les amonedacions següents presenten el topònim abreujat, Eusti, menys la sèrie final del taller, potser aquesta última sigui anterior al que suposa L. Villaronga, però per ara les evidències no permeten aventurar una altra solució.

As ACIP 1307 = CNH Eustibaikula 1

Semis ACIP 1308 = CNH Eustibaikula 2

84. Aquests punts no apareixen en el valor meitat de la segona sèrie (ACIP 1313 = CNH 9).

85. COLLANTES (1997), p. 160.

86. DOMÍNGUEZ ARRANZ (1998), p. 136, considera només l'existència de dues emissions, la primera amb el símbol senllar i la segona amb el símbol àmfora.

87. GARCÍA-BELLIDO I BLÁZQUEZ (2002b), p. 144; Silgo (2013), p. 140; ESTARAN I BELTRÁN LLORIS (2015), p. 98.

Quadrant ACIP 1309 = CNH Eustibaikula 3

Sextant ACIP 1310 = CNH Eustibaikula 4

Per la seva banda, L. Villaronga considerava que aquesta seca estaria formada per quatre sèries,⁸⁸ la primera dins del patró metrològic uncial romà (d'aquí que les denominacions siguin les romanes, mentre que, per a les següents emissions, només se'n facilita el valor), i les següents pertanyents a la metrologia cessetana,⁸⁹ en concret al sistema de 28 monedes en lliura, pes teòric d'11,66 g,⁹⁰ i després al sistema de 30 monedes en lliura, pes teòric de 10,88 g,⁹¹ corresponent a l'última emissió.

Monument a la "moneda ibera" a Planoles (Ripollès, prov. Girona), en la qual s'observa el revers d'un exemplar d'aquesta seca localitzat en el municipi del mateix nom l'any 1992, al prat de la Colomina. Fotografia d'Antonio Mora i Vergés.⁹²

88. VILLARONGA (1982), p. 165.

89. VILLARONGA (1982), p. 165, (1998), p. 65; COLLANTES (1997), p. 160.

90. VILLARONGA (1983), p. 119.

91. VILLARONGA (1983), p. 120.

92. <http://coneixercatalunya.blogspot.com.es/2011/12/la-moneda-iberica-de-planoles-el.html>.

<http://www.naciodigital.cat/elripolles/noticia/16898/racons/moneda/ibera/planoles>.

<http://relatsencatala.cat/relat-per-imprimir/la-moneda-iberica-de-planoles-el-ripolles/1034958>.

En qualsevol cas, la primera emissió presenta un símbol senlar a l'anvers, potser amb una cronologia de la primera meitat del segle II aC,⁹³ encara que és més probable que l'inici d'aquesta seca se situï en la segona meitat del segle II aC.⁹⁴

La segona sèrie, segons M. P. García-Bellido i C. Blázquez, mostra també símbol senlar i sembla pertànyer a la segona meitat del segle II aC, amb unitats, meitats i quarts (ACIP 1311-1315 = CNH 5-9),⁹⁵ en unificar les autores citades dues emissions diferents, segons l'opinió de L. Villaronga. Aquest últim autor manté l'existència de les dues sèries amb idèntica cronologia: segona meitat del segle II aC.⁹⁶ Tot i que la fracció de quarts ha estat transferida d'una emissió a una altra, inclou una variant inèdita d'aquesta denominació: ACIP 1311-1313 (= CNH 5-6 i 9) i ACIP 1314-1316 (= CNH 7-8).

Unitat ACIP 1311 = CNH Eustibaikula 5

Meitat ACIP 1312 = CNH Eustibaikula 6

La tercera sèrie de M. P. García-Bellido i C. Blázquez presenta idèntica cronologia que l'anterior, però com a símbol presenta una àmfora (CNH 11-12), composta només d'unitats.⁹⁷ Cal destacar que aquestes autores no citen CNH 10.

Per la seva banda, L. Villaronga considera diverses variants amb aquest símbol d'àmfora (ACIP 1317-1320 = CNH 10-12), que potser puguin reduir-se. Com hem esmentat anteriorment, per aquest investigador, Eustibaikula tancaria

93. VILLARONGA (1982), p. 165, (1994), p. 187; GARCÍA-BELLIDO i BLÁZQUEZ (2002b), p. 144. VILLARONGA i BENAGES (2011), p. 234; PANOSA (2012), p. 141.- ÁLVAREZ BURGOS (2008), pp. 179-180, considera que les emissions d'Eustibaikula es van fer entre els anys 120 i 20 aC, mentre que GIL FARRÉS (1966), pp. 148 i 210, es pregunta si aquest taller va treballar en dos períodes, entre els anys 120 i 90 aC, i 100 i 80 aC.

94. BALSERA (2006), p. 54; CAMPO (2005), p. 76.

95. GARCÍA-BELLIDO i BLÁZQUEZ (2002b), p. 144.

96. VILLARONGA (1994), p. 188; VILLARONGA i BENAGES (2011), p. 234; PANOSA (2012), p. 141.

97. GARCÍA-BELLIDO i BLÁZQUEZ (2002b), p. 144.

amb una nova emissió d'unitats amb el símbol del senglar després del del cap masculí de l'anvers (ACIP 1321 = CNH 13) perquè la seva classificació obeeix a la reducció de pesos de les diferents unitats.

Unitat ACIP 1317 = CNH Eustibaikula 10

Unitat ACIP 1318 = CNH Eustibaikula 11

Unitat ACIP 1319

Unitat ACIP 1320 = CNH Eustibaikula 12

Unitat ACIP 1321 = CNH Eustibaikula 13

En definitiva, podem concloure que aquest taller va encunyar més emissions de les que M. P. García-Bellido i C. Blázquez han assenyalat, encara que no podem precisar el nombre. Eustibaikula va haver de finalitzar la seva producció a la dècada dels anys 90-80 aC del segle I aC.⁹⁸

Ore és un taller monetar de localització insegura,⁹⁹ possiblement situat a l'actual Catalunya.¹⁰⁰ No s'ha de relacionar aquest topònim ni amb la regió d'Oretània ni amb la ciutat d'*Oretum* (Oreto i Zuqueca, mun. Granátula de Calatrava, prov. Ciudad Real) (Plin. NH 3, 25. Str. 3, 3, 2), com tampoc amb la llegenda Orose constatada en dracmes d'imitació emporitana del tresor de les Ànsies (ACIP 352-353 = CNH dracmes i divisors ibèrics 40-41), tot i que aquesta sí que sembla relacionada amb la d'Orosis.¹⁰¹ Les monedes d'Ore, pel seu estil, deno-

Unitat ACIP 1322 = CNH Ore 1 (ampliat x 2)

Meitat ACIP 1323 = CNH Ore 2 (ampliat x 2)

98. CAMPO (2005), p. 76, (2011), p. 1137, (2012), p. 24.

99. VILLARONGA (1982), p. 154; COLLANTES (1997), p. 299; MOLAS (1993), p. 138; GARCÍA-BELLIDO I BLÁZQUEZ (2002b), p. 302; CAMPO (2000), p. 66, (2010), p. 27, (2011), p. 1135; RIPOLLÉS (2005), p. 166.

100. ÁLVAREZ BURGOS (2008), p. 260; ESTARAN I BELTRÁN LLORIS (2015), p. 245.

101. GARCÍA-BELLIDO I BLÁZQUEZ (2002b), p. 302; SILGO (2013), p. 224.

ten una procedència de la regió al nord del riu Ebre,¹⁰² i el bou darrere del cap de l'anvers té trets semblants als dels senglars del grup ausetà,¹⁰³ per la qual cosa no és d'estranyar que s'inclogui aquesta seca entre les emissions ausetanes.¹⁰⁴

S'ha vinculat Ore amb l'ètnia dels *Airenosioi* (Pol. 3, 35, 19) i amb la dels *Aresinari* (Sall. *Hist.* 3, 5),¹⁰⁵ i s'ha pensat fins i tot que es podria tractar del mateix poble.¹⁰⁶ Els airenosis, a partir de la cita de Polibi sobre el pas dels Pirineus per Anníbal, tant per la seva posició en el relat com per homofonia, s'ubiquen a la comarca de la Val d'Aran, encara que es van poder estendre a comarques limítrofes com l'Alt Urgell i el Pallars Sobirà.¹⁰⁷ Quant als *Aresinari*, semblen en realitat estar ubicats a la costa segons la cita esmentada,¹⁰⁸ això sí, al litoral català.¹⁰⁹ No sembla que tinguin aquests dos grups ètnics res a veure amb la present seca.

Poble abandonat d'Orrit (Wikipedia).

102. COLLANTES (1997), p. 299.

103. COLLANTES (1997), pp. 299-300; GARCÍA-BELLIDO I BLÁZQUEZ (2002b), p. 302.

104. GUADÁN (1969), p. 198; VILLARONGA (1982), pp. 137, 139 i 166, (1985), p. 21, (1994), p. 189; PÉREZ ALMOGUERA (1996), p. 46, (2008), p. 59; DOMÍNGUEZ ARRANZ (1998), p. 136; GARCÍA-BELLIDO I BLÁZQUEZ (2002b), p. 302; CRUSAFONT (2009), p. 193; FEUGÈRE I PY (2011), p. 389; VILLARONGA I BENAGES (2011), pp. 174 i 236; SILGO (2013), p. 225; SINER (2013), p. 173.

105. PÉREZ ALMOGUERA (1996), p. 46.- CARO BAROJA (2003), p. 683, només amb la primera ètnia i únicament com a possibilitat.

106. SCHULTEN (1935), p. 47; INIESTA (1989), p. 368; SILGO (2013), p. 224.

107. PITA MERCÉ (1975), p. 61, assenyala que aquest poble estava situat a la Vall d'Aran, alta vall de la Garona i de la Noguera Ribagorçana. Per la seva banda, Iniesta (1989), p. 368, considera que aquesta ètnia estava no només a la vall d'Aran, sinó que s'estenia per la Noguera Ribagorçana i la Noguera Pallaresa.

108. TOVAR (1989), pp. 45-46; VILLAR (2004), p. 217.

109. Villar (2004), p. 223.

estaria a la Catalunya central,¹¹⁸ d'acord amb la seva relació amb el grup ausetà, sense poder efectuar una major concreció.¹¹⁹ L. Villaronga la situa a la comarca d'Osona,¹²⁰ però no hi ha cap seguretat en aquesta atribució.

Ore, un taller de baixa producció,¹²¹ només va efectuar una única sèrie de bronzes (ACIP 1322-1323 = CNH 1-2),¹²² composta per unitats i meitats, que presenta, en el cas del primer valor, un cap masculí a dreta a l'anvers (més un símbol bou) i un genet amb palma a dreta al revers (ACIP 1322 = CNH 1); la meitat presenta el mateix anvers i, al revers, un cavall galopant (ACIP 1323 = CNH 2). La cronologia d'aquesta emissió sembla ser de la segona meitat del segle II aC,¹²³ i ja havia estat encunyada, segons els testimonis arqueològics, a la primera dècada del segle I aC.¹²⁴

L. Villaronga considera que aquesta sèrie pertanyeria al sistema de 28 monedes en lliura, d'un pes teòric d'11,66 g de pes, que va datar en la primera meitat del segle II aC.¹²⁵ Si bé la metrologia sembla ser correcta, la cronologia, com hem indicat, és posterior a aquesta data. Com en altres petits tallers ubicats a l'àrea de l'actual Catalunya, es tracta d'una emissió puntual per necessitat de moneda fraccionària que en condicions normals havia de proporcionar un dels tallers importants de la regió.

Hi ha una unitat ACIP 1322 = CNH 1 amb una contramarca de tipus CXXIII de Guadán que ocupa gairebé tota la cara de l'anvers. Si bé aquesta contramarca sembla ser un numeral (X), la forma del grafit és diferent de les habituals contramarkes militars; sembla que l'objectiu era convertir aquesta moneda en una téssera.¹²⁶

118. FEUGÈRE I PY (2011), p. 389, donen Isona (prov. Lleida) com a seu de la seca, la qual, en realitat, se situa on es troba el taller monetar d'Eso.

119. M. DE ROCAFIGUERA A CANUDAS (2017), p. 64, i que Ore podria estar a la zona de Sora i Besora (ambdues a la comarca d'Osona), per homofonia.

120. VILLARONGA (1978), p. 134, (1982), p. 167, (1993), p. 761.

121. VILLARONGA (1983), p. 98, assenyalava l'existència de 3 encunyats d'anvers.

122. UNTERMANN (1975), p. 223; VILLARONGA (1982), p. 167; CAMPO (2002), p. 66, (2011), p. 1135, (2012), p. 22; SILGO (2013), p. 224; ESTARAN I BELTRÁN LLORIS (2015), p. 245.

123. VILLARONGA (1979), p. 209, (1982), pp. 166-167, (1993), p. 761, (1994), p. 189; PÉREZ ALMOGUERA (1996), p. 46; GARCÍA-BELLIDO I BLÁZQUEZ (2002b), p. 302; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 236; SILGO (2013), p. 224; ESTARAN I BELTRÁN LLORIS (2015), p. 245.- COLLANTES (1997), p. 300, situa aquesta emissió a mitjan segle II aC, mentre que GUADÁN (1980), p. 132, va considerar que la producció d'aquest cinturó monetari es va efectuar entre l'any 133 aC i l'època d'August, mentre que ÁLVAREZ BURGOS (2008), p. 179, proposa el període entre els anys 120 i 20 aC. En el seu moment, GIL FARRÉS (1966), p. 213, es va preguntar si aquesta amonedació es va efectuar entre els anys 100 i 80 aC.

124. CAMPO (2005), pp. 77 i 87, (2011), p. 1137, (2012), p. 24; MARTÍ (2009b), p. 383.

125. VILLARONGA (1983), p. 119.

126. GUADÁN (1960), p. 86.

CATÀLEG (a partir de les descripcions de L. Villaronga)

Ausesken

ACIP 1294 = CNH 1. AE. As. 31 mm de diàmetre. 21,92 g de pes mitjà (en 28 exemplars).¹²⁷

Anv.: cap masculí a dreta; darrere, senglar. Rev.: genet amb palma a dreta; a sota, inscripció ibèrica Ausesken (𐤀𐤓𐤌𐤔𐤍𐤏𐤍).

ACIP 1295 = CNH 2. AE. Semis. 24/25 mm de diàmetre. 11,11 g de pes mitjà (en 23 exemplars).¹²⁸

Anv.: cap masculí a dreta; darrere, senglar. Rev.: cavall galopant a dreta; a sota, inscripció ibèrica Ausesken.

ACIP 1296 = CNH 3. AE. Quadrant. 21 mm de diàmetre. 5,81 g de pes mitjà (en 13 exemplars).¹²⁹

Anv.: cap masculí a dreta; darrere, senglar. Rev.: mig pegàs a dreta; a sota, inscripció ibèrica Ausesken.

127. VILLARONGA (1994), p. 185; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 231.

128. VILLARONGA (1994), p. 185; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 231.

129. VILLARONGA (1994), p. 185; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 231.

ACIP 1297 = CNH 4. AR. Denari. 18 mm de diàmetre. 3,80 g de pes mitjà (en 25 exemplars).¹³⁰

Anv.: cap masculí a dreta; darrere, marca ibèrica ban (𐤁𐤍). Rev.: genet amb palma i clàvide a dreta; a sota, inscripció ibèrica Ausesken.

ACIP 1298 = CNH 5. AE. Unitat. 25 mm de diàmetre. 10,24 g de pes mitjà (en 8 exemplars).¹³¹

Anv.: cap masculí a dreta; darrere, palma. Rev.: genet amb palma a dreta; a sota, inscripció ibèrica Ausesken.

ACIP 1299 = CNH 6. AE. Meitat. 18 mm de diàmetre. 4,52 g de pes mitjà (en 2 exemplars).¹³²

Anv.: cap masculí a dreta. Rev.: cavall galopant a dreta; a sota, inscripció ibèrica Ausesken.

ACIP 1300 = CNH 7. AE. Quart. 15 mm de diàmetre. 2,72 g de pes mitjà (en 1 exemplar).¹³³

Anv.: cap masculí a dreta; darrere, tres glòbuls. Rev.: mig pegàs a dreta; a sota, inscripció ibèrica Ausesken.

130. VILLARONGA (1994), p. 185; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 231.

131. VILLARONGA (1994), p. 186; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 232.

132. VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 232.- VILLARONGA (1994), p. 186, indica 18 mm de diàmetre i 3,96 g de pes mitjà (en 1 exemplar).

133. VILLARONGA (1994), p. 186; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 232.

ACIP 1301 = CNH 8. AE. Unitat. 25 mm de diàmetre. 11,31 g de pes mitjà (en 53 exemplars).¹³⁴

Anv.: cap masculí a dreta; darrere, senglar. Rev.: genet amb palma a dreta; a sota, inscripció ibèrica Ausesken (𐤁𐤓𐤌𐤔𐤚𐤕𐤍).

ACIP 1302 = CNH 9. AE. Meitat. 20 mm de diàmetre. 5,77 g de pes mitjà (en 23 exemplars).¹³⁵

Anv.: cap masculí a dreta; darrere, senglar. Rev.: cavall galopant a dreta; a sota, inscripció ibèrica Ausesken.

ACIP 1303 = CNH 10. AE. Quart. 16 mm de diàmetre. 2,98 g de pes mitjà (en 3 exemplars).¹³⁶

Anv.: cap masculí a dreta; darrere, dofí. Rev.: mig pegàs a dreta; a sota, inscripció ibèrica Ausesken.

134. VILLARONGA (1994), p. 186; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 232.

135. VILLARONGA (1994), p. 186; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 232.

136. VILLARONGA (1994), p. 186; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 232.

ACIP 1304 = CNH 11. AE. Unitat. 25 mm de diàmetre. 11,19 g de pes mitjà (en 85 exemplars).¹³⁷

Anv.: cap masculí a dreta; darrere, senglar. Rev.: genet amb palma a dreta; a sota, inscripció ibèrica Ausesken (P ↑ M E S S E N).

ACIP 1305 = CNH 12. AE. Unitat. 24 mm de diàmetre. 10,05 g de pes mitjà (en 15 exemplars).¹³⁸

Anv.: similar a l'anterior, però d'estil proper a ACIP 1321 de Eustibaikula. Rev.: similar a l'anterior.

ACIP 1306 = CNH - . AE. Unitat. 24 mm de diàmetre. 9,52 g de pes mitjà (en 4 exemplars).¹³⁹

Anv.: similar a l'anterior, però pentinat i estil molt diferents. Rev.: similar a l'anterior.

137. VILLARONGA (1994), p. 186; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 233.

138. VILLARONGA (1994), p. 186; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 233.

139. VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 233.

Eusti (baikula)

ACIP 1307 = CNH 1. AE. As. 31 mm de diàmetre. 19,52 g de pes mitjà (en 9 exemplars).¹⁴⁰

Anv.: cap masculí a dreta; darrere, senglar. Rev.: genet amb palma a dreta; a sota, inscripció ibèrica Eustibaikula ($\text{E} \uparrow \text{M} \Psi \text{I} \text{C} \uparrow \text{P}$).

ACIP 1308 = CNH 2. AE. Semis. 26 mm de diàmetre. 11,37 g de pes mitjà (en 3 exemplars).¹⁴¹

Anv.: cap masculí a dreta; darrere, senglar. Rev.: cavall galopant a dreta; a sota, inscripció ibèrica Eustibaikula.

ACIP 1309 = CNH 3. AE. Quadrant. 20 mm de diàmetre. 7,17 g de pes mitjà (en 5 exemplars).¹⁴²

Anv.: cap masculí a dreta; darrere, dofí. Rev.: mig pegàs a dreta; a sobre, tres glòbuls; a sota, inscripció ibèrica Eustibaikula.

140. VILLARONGA (1994), p. 187; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 234.

141. VILLARONGA (1994), p. 187; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 234.

142. VILLARONGA (1994), p. 187; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 234.

ACIP 1310 = CNH 4. AE. Sextant. 18 mm de diàmetre. 4,29 g de pes mitjà (en 4 exemplars).¹⁴³

Anv.: cap masculí a dreta; darrere, dofí. Rev.: dofí a dreta; a sobre, dos glòbuls; a sota, inscripció ibèrica Eustibaikula.

ACIP 1311 = CNH 5. AE. Unitat. 25 mm de diàmetre. 11,44 g de pes mitjà (en 45 exemplars).¹⁴⁴

Anv.: cap masculí a dreta amb mantell al coll; darrere, senglar. Rev.: genet amb palma a dreta; a sota, inscripció ibèrica Eusti (Ϸ↑ΜΨ).

ACIP 1312 = CNH 6. AE. Meitat. 20 mm de diàmetre. 6,41 g de pes mitjà (en 4 exemplars).¹⁴⁵

Anv.: cap masculí a dreta; darrere, senglar. Rev.: cavall galopant a dreta; a sota, inscripció ibèrica Eusti.

ACIP 1313 = CNH 9. AE. Quart. 16 mm de diàmetre. 2,82 g de pes mitjà (en 3 exemplars).¹⁴⁶

Anv.: cap masculí a dreta; darrere, dofí. Rev.: mig pegàs a dreta; a sobre, tres glòbuls; a sota, inscripció ibèrica Eusti.

143. VILLARONGA (1994), p. 187; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 234.

144. VILLARONGA (1994), p. 188; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 234.

145. VILLARONGA (1994), p. 188; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 234.

146. VILLARONGA (1994), p. 188; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 235.

ACIP 1314 = CNH 7. AE. Unitat. 25 mm de diàmetre. 10,86 g de pes mitjà (en 10 exemplars).¹⁴⁷

Anv.: cap masculí a dreta sense mantell al coll; darrere, senglar d'estil tosc.
Rev.: genet amb palma a dreta; a sota, inscripció ibèrica Eusti.

ACIP 1315 = CNH 8. AE. Meitat. 20 mm de diàmetre. 6,67 g de pes mitjà (en 5 exemplars).¹⁴⁸

Anv.: similar a l'anterior. Rev.: cavall galopant a dreta; a sota, inscripció ibèrica Eusti.

ACIP 1316 = CNH -. AE. Quart. 16 mm de diàmetre. 3,10 g de pes mitjà (en 2 exemplars).¹⁴⁹

Anv.: similar a l'anterior. Rev.: mig pegàs a dreta; a sobre, 3 glòbuls; a sota, inscripció ibèrica Eusti.

ACIP 1317 = CNH 10. AE. Unitat. 25 mm de diàmetre. 11,49 g de pes mitjà (en 30 exemplars).¹⁵⁰

Anv.: cap masculí a dreta amb torques; darrere, àmfora. Rev.: genet amb palma a dreta; a sota, inscripció ibèrica Eusti.

147. VILLARONGA (1994), p. 188; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 235.

148. VILLARONGA (1994), p. 188; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 235.

149. VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 235.

150. VILLARONGA (1994), p. 188; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 235.

ACIP 1318 = CNH 11. AE. Unitat. 25 mm de diàmetre. 12,15 g de pes mitjà (en 33 exemplars).¹⁵¹

Anv.: similar a l'anterior, però sense torques. Rev.: similar a l'anterior.

ACIP 1319 = CNH -. AE. Unitat. 25 mm de diàmetre. 11,04 g de pes mitjà (en 5 exemplars).¹⁵²

Anv.: similar a ACIP 1317, però amb mantell al coll i fíbula. Rev.: similar a l'anterior.

ACIP 1320 = CNH 12. AE. Unitat. 25 mm de diàmetre. 10,82 g de pes mitjà (en 18 exemplars).¹⁵³

Anv.: similar a l'anterior, però tosc i sense mantell. Rev.: similar a l'anterior.

151. VILLARONGA (1994), p. 188; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 235.

152. VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 235.

153. VILLARONGA (1994), p. 188; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 236.

ACIP 1321 = CNH 13. AE. Unitat. 25 mm de diàmetre. 10,49 g de pes mitjà (en 39 exemplars).¹⁵⁴

Anv.: cap masculí a dreta amb mantell al coll; darrere, senglar. Rev.: genet amb palma a dreta; a sota, inscripció ibèrica Eustibaikula (𐤅𐤕𐤙𐤕𐤁𐤀𐤕𐤁𐤕𐤁𐤕) (rètol lleugerament diferent que en les anteriors variants).

Ore

ACIP 1322 = CNH 1. AE. Unitat. 25 mm de diàmetre. 11,47 g de pes mitjà (en 46 exemplars).¹⁵⁵

Anv.: cap masculí a dreta amb mantell al coll; darrere, bou. Rev.: genet amb palma a dreta; a sota, inscripció ibèrica Ore (𐤅𐤕𐤙𐤕).

ACIP 1323 = CNH 2. AE. Meitat. 21/22 mm de diàmetre. 7,46 g de pes mitjà (en 2 exemplars).¹⁵⁶

Anv.: cap masculí a dreta amb mantell al coll; darrere, bou. Rev.: cavall galopant a dreta; a sota, inscripció ibèrica Ore.

154. VILLARONGA (1994), p. 189; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 236.

155. VILLARONGA (1994), p. 189; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 236.

156. VILLARONGA (1994), p. 189; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 236.- VILLARONGA (1994), p. 189, ofereix les següents dades: 21 mm de diàmetre, 6,82 g de pes mitjà (en 1 exemplar).

BIBLIOGRAFIA

AA.VV., *Les col·leccions de l'exposició permanent del Camp de les Lloses, Tona, Tona*, 2008.

ÁLVAREZ ARZA, R. ET ALII, “El jaciment del Camp de les Lloses (Tona, Osona) i el seu taller de metalls”, a *Ibers. Agricultors, artesans i comerciants. III Reunió sobre Economia en el Món Ibèric*, València, 2000, pp. 271-281.

ÁLVAREZ BURGOS, F., *La Moneda Hispánica. Desde sus orígenes hasta el siglo V*, Madrid, 2008.

AMELA VALVERDE, L., “La ceca de Ausesken”, *GN* 190 (2015a), pp. 3-14.

AMELA VALVERDE, L., *Cecas del sistema del denario ibérico del nordeste peninsular (Cataluña). Una síntesis*, Barcelona, 2015b.

AMELA VALVERDE, L., “Eusti/Eustibaikula. Una ceca del interior catalán”, *Revista Numismática Hécate* 2 (2015c), pp. 60-70.

AMELA VALVERDE, L., “La ceca de Eso”, en *Varia Nummorum V*, Barcelona, 2016a, pp. 65-74.

AMELA VALVERDE, L., “Localización de las cecas ibéricas del sistema del denario del noreste de la Península Ibérica”, *GN* 191 (2016b), pp. 3-57.

AMELA VALVERDE, L., “De nuevo sobre la ceca de Iaka”, *Varia Nummorum VII* Barcelona, 2017, pp. 111-118.

ARÉVALO GONZÁLEZ, A., “La moneda hispánica del jinete ibérico. Estado de la cuestión”, a *El caballo en la antigua Iberia. Estudios sobre los équidos en la edad del hierro*, Madrid, 2003, pp. 63-74.

ARRAYÁS MORALES, I., “Ausa”, a *Diccionario Akal de la Antigüedad hispana*, Madrid, 2006a, p. 117.

ARRAYÁS MORALES, I., “Ausesken”, a *Diccionario Akal de la Antigüedad hispana*, Madrid, 2006b, p. 117.

ARRAYÁS MORALES, I., “Ore”, a *Diccionario Akal de la Antigüedad hispana*, Madrid, 2006c, p. 693.

ARRAYÁS MORALES, I., “Al voltant de la «romanització» del nord-est de la Península Ibèrica. Reflexions sobre l'organització territorial i els fluxos comercials”, *Pyrenae* 38 (2007), pp. 47-72.

ARRAYÁS, I. ET ALII, “Civitas y Urbs en el nordeste hispánico: algunas reflexiones”, a *Actas del I Congreso Internacional de Historia Antigua. La Península Ibérica hace 2000 años*. Valladolid, 2002, pp. 311-317.

BALSERA MORANO, R., “El oppidum ibérico de La Serra de l'Espasa (Capçanes, Priorat) y su conjunto numismático: interpretación económica y territorial”, *BA* 28 (2006), pp. 35-73.

BELTRÁN LLORIS, F., “Sobre la función de la moneda ibérica e hispano-romana”, a *Estudios en Homenaje al Dr. Antonio Beltrán Martínez*, Zaragoza, 1986, pp. 889-914.

BELTRÁN LLORIS, M., *Arqueología e historia de las ciudades antiguas del Cabezo de Alcalá de Azaila*, Zaragoza, 1976.

BELTRÁN LLORIS, M., “La cronología de los tesoros monetarios de Azaila”, *Numisma* 150-155 (1978), pp. 93-125.

BELTRÁN MARTÍNEZ, A., *Curso de Numismática. Tomo I. Numismática Antigua, Clásica y de España*, Cartagena, 1950.

BELTRÁN MARTÍNEZ, A., “Problemas que plantean las monedas con inscripciones ibéricas”, *Nummus* 4-6 (1981-1983), pp. 93-118.

BELTRÁN VILLAGRASA, P., “Las cecas pirenaicas”, *Pirineos* 27 (1953), pp. 17-51.

BELTRÁN VILLAGRASA, P., “La cronología del poblado ibérico del Cabezo de Alcalá (Azaila), según las monedas allí aparecidas”, a *Obra completa I. Antigüedad*, Zaragoza, 1972, pp. 159-209.

BURCH, J. I NOLLA, J. M., “Gerunda i els Ausetans. Una qüestió recurrent”, *AIEG* 35 (1995), pp. 9-23.

BURILLO MOZOTA, F., “La roue de l’Histoire: frontières et territoires monétaires dans le nord-est de la péninsule Ibérique et la vallée de l’Ebre avant 153 av. J.-C.”, *MCV* 35/2 (2005), pp. 75-106.

CAMPO, M., “Moneda, organització i administració del nord-est de la «Hispania Citerior» (del 218 a l’inici del segle I aC)”, a *Moneda i administració del territori. IV Curs d’Història monetària d’Hispania*, Barcelona, 2000, pp. 57-75.

CAMPO, M., “La producció d’Untikesken i Kese: funció i circulació a la ciutat i al territori”, a *Funció i producció de les seques indígenes. VI Curs d’Història monetària d’Hispania*, Barcelona, 2002, pp. 77-104.

CAMPO, M., “Emissió i circulació monetària al nord-est de la Hispania Citerior al final de la República”, a *La Moneda al final de la República: entre la tradició i la innovació. IX Curs d’Història monetària d’Hispania*, Barcelona, 2005, pp. 73-93.

CAMPO, M., “Les emissions dels ibers: del sud-est de la Gàl·lia a la desembocadura de l’Ebre”, a *Els ibers, cultura i moneda*, Barcelona, 2010, pp. 26-31.

CAMPO, M., “La moneda ibérica del nordeste de la Hispania Citerior: consideraciones su cronología y función”, a *Proceedings of the XIVth International Numismatic Congress Glasgow 2009. Vol. II*, Glasgow, 2011, pp. 1135-1140.

CAMPO, M., “La moneda ibérica en el nordeste de la Citerior”, a *La moneda de los iberos. Ilturo y los talleres layetanos*, Premià de Mar, 2012, pp. 17-27.

CAMPO, M.; ESTRADA-RIUS, A. I CLUA I MERCADAL, M., *MNAC. Guia numismàtica*, Barcelona, 2004.

CANUDAS GRABULOSA, P., *Aquells bàrbars d'Osona. Estudi sobre el territori i el poblament dels antics ausetans*, Vic, 2017.

CARO BAROJA, J., “Le problème ibérique à la lumière des dernières recherches”, a *VIIème Congrès d'Études Basques*, Donostia, 2003, pp. 679-687.

CHAVES TRISTÁN, F., “Las amonedaciones hispanas en la antigüedad”, a *Hispaniae. Las provincias hispanas en el mundo romano*, Tarragona, 2007, pp. 47-98.

CHAVES TRISTÁN, F., “Hispania 125-70 aC. ¿Una sociedad ante la crisis o la crisis de una sociedad?”, a *La moneda en temps de crisi. XVI Curs d'història monetària d'Hispania*, Barcelona, 2012, pp. 69-86.

COLLANTES PÉREZ-ARDÁ, E., *Historia de las cecas de Hispania antigua*, Madrid, 1997.

CORTADELLA I MORRAL, J., “Ausetans”, a *Diccionari d'història de Catalunya*, Barcelona, 1993, pp. 78.

CRUSAFONT I SABATER, M., “AUSESSEN o AUSE?: sobre els topònims monetaris ibèrics”, *ANum* 37 (2007), pp. 75-78.

CRUSAFONT I SABATER, M., *Catàleg general de la moneda catalana. Països Catalans i Corona Catalano-Aragonesa (s. V aC-s. XX dC)*, Barcelona, 2009.

CRUSAFONT, M.; GARCÍA GARRIDO, M.; BALAGUER, A. M., *Història de la moneda catalana*, Barcelona, 1986.

DOMÍNGUEZ ARRANZ, A., *Las cecas ibéricas del valle del Ebro*, Zaragoza, 1979.

DOMÍNGUEZ ARRANZ, A., “Las acuñaciones ibéricas y celtibéricas de la Hispania Citerior”, a *Historia monetaria de la Hispania antigua*, Madrid, 1998, pp. 116-193.

DURAN I CAIXAL, M. ET ALII, “L'establiment iberoromà del Camp de les Lloses (Tona, Osona)”, a *Tribuna d'arqueologia 1993-1994*, Barcelona, 1995, pp. 63-73.

DURAN I CAIXAL, M. ET ALII, “El Camp de les Lloses, un exemple d'implantació militar al territori d'època romanorepublicana. Tona. Barcelona”, a *Tribuna d'arqueologia 2014-2015*, Barcelona, 2017a, pp. 11-45.

DURAN I CAIXAL, M. ET ALII, “Evidencias numismáticas en un espacio logístico tardorrepublicano: el Camp de les Lloses (Tona, Barcelona; Cataluña)”, a *Numismatica e Archeologia. Monete, stratigrafie e contesti. Dati a confronto*, Roma, 2017b, pp. 475-486.

DURAN I CAIXAL, M. ET ALII, “El Camp de les Lloses (Tona, Barcelona): evolución y significado del vicus romanorrepublicano”, a *Roma en la Península Ibérica presertoriana. Escenarios de implantación militar provincial*, Barcelona, 2017c, pp. 153-190.

DURAN I CAIXAL, M. ET ALII, “El Camp de les Lloses (Tona, Osona): un punt avançat amb tallers metal·lúrgics al servei de la logística de l'exèrcit romanore-publicà (125-75 ane)”, *RAP* 25 (2017d), pp. 293-307.

ESTARÁN TOLOSA, M. J., “Epigrafía monetar paleohispánica. Las leyendas secundarias”, *PalHis* 13 (2013), pp. 65-83.

ESTARAN TOLOSA, M. J.; BELTRÁN LLORIS, F., *Banco de datos Hesperia de lenguas paleohispánicas (BDHESP) II. Numismática paleohispánica*, Bilbao, 2015.

FERRER I JANÉ, J., “Sistemes de marques de valor lèxiques en monedes ibèriques”, *ANum* 37 (2007), pp. 53-73.

FERRER I JANÉ, J., “El sistema de numerales ibérico: avances en su conocimiento”, *PalHis* 9 (2009), pp. 451-479.

FERRER I JANÉ, J., “Análisis interno de textos ibéricos: tras las huellas de los numerales”, *ELEA* 10 (2010), pp. 169-186.

FERRER I JANÉ, J., “Sistemas metrológicos en textos ibéricos (1): del cuenco de La Granjuela al plomo de La Bastida”, *ELEA* 11 (2011), pp. 99-130.

FERRER I JANÉ, J., “La lengua de las leyendas monetales ibéricas”, a *La moneda de los Iberos. Ilturo y los talleres layetanos*, Premià de Mar, 2012, pp. 28-43.

FERRER I JANÉ, J.; GIRAL ROYO, F., “A propósito de un semis de Ildirda con leyenda erder: marcas de valor léxicas sobre monedas ibéricas”, *PalHis* 7 (2007), pp. 45-61.

FEUGÈRE, M.; PY, M., *Dictionnaire des monnaies découvertes en Gaule méditerranéenne (530-27 avant notre ère)*, Montagnac/París, 2011.

FOLCH I SOLÉ, J. ET ALII, “El poblat ibèric de la Torre Roja i el conjunt termal de Caldes de Montbui (Vallès Occidental)”, a *Tribuna d'arqueologia 1987-1988*, Barcelona, 1988, pp. 153-162.

GARCÉS I ESTALLÓ, I., “Ilergets i lacetans occidentals: deu anys de recerques i algunes propostes de síntesi”, en *Món ibèric als Països Catalans. XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Homenatge a Josep Barberà i Farràs. Vol. 1*, Puigcerdà, 2005, pp. 411-440.

GARCÍA-BELLIDO, M. P.; BLÁZQUEZ, C., *Diccionario de cecas y pueblos hispánicos, con una introducción a la numismática antigua de la Península Ibérica. Volumen I: Introducción*, Madrid, 2002a.

GARCÍA-BELLIDO, M. P.; BLÁZQUEZ, C., *Diccionario de cecas y pueblos hispánicos, con una introducción a la numismática antigua de la Península Ibérica. Volumen II: Catálogo de cecas y pueblos*, Madrid, 2002b.

GIL FARRÉS, O., *La moneda hispánica en la Edad Antigua*, Madrid, 1966.

GOZALBES, M., “Circulación y uso de los denarios ibéricos”, en *Ús i circulació de la moneda ibèrica a la Hispània Citerior. XIII Curs d'Història Monetària*, Barcelona, 1997, pp. 83-103.

GOZALBES, M.; TORREGROSA, J. M., “De Iberia a Hispania. Plata, dracmas y denarios entre los siglos VI y I aC”, *APL* 30 (2014), pp. 275-316.

GUADÁN, A. M. DE, “Tipología de las contramarcas en la numismática Ibero-Romana”, *NumHisp* 9 (1960), pp. 7-121.

GUADÁN, A. M. DE, *Numismática ibérica e ibero-romana*, Madrid, 1969.

GUADÁN, A. M. DE, *La moneda ibérica. Catálogo de numismática ibérica e ibero-romana*, Madrid, 1980.

GUTIÉRREZ GARCÍA-M.; MESTRES, I.; RODÀ, I., “La inscripció més antiga d’Auso (Vic) i el context preaugustal”, a *Tarraco Biennal. Actas 1er Congrès Internacional d’Arqueologia i Món Antic. Govern i societat a la Hispània romana. Novetats epigràfiques. Homenatge a Géza Alföldy*, Tarragona, 2013, pp. 145-152.

HILL, G. F., *Notes on the Ancient Coinage of Hispania Citerior*, New York, 1931.

HOZ, J. DE, “El complejo sufijal -(e)sken de la lengua ibérica”, *PalHisp* 2 (2002), pp. 159-168.

INIESTA, Á., “Pueblos prerromanos de Levante, Cataluña y Baleares”, a *Historia de España 2. Colonizaciones y formación de los pueblos prerromanos (1200-218 aC)*. Madrid, 1989, pp. 346-375.

JÀRREGA DOMÍNGUEZ, R., “El poblament rural i l’origen de les *villae* al nord-est d’Hispania durant l’època romana republicana (segles II-I aC)”, *QPAC* 21 (2000), pp. 271-302.

JORDÁN CÓLERA, C., “Sobre los topónimos terminados en -o de algunas leyendas monetales ibéricas levantinas”, *Faventia* 34-36 (2012-2014), pp. 77-188.

JORDÁN CÓLERA, C.; BELTRÁN LLORIS, F., “Las inscripciones ibéricas. Las leyendas monetales”, a *Aragón antiguo. Fuentes para su estudio*, Zaragoza, 2013, pp. 238-241.

MALUQUER DE MOTES, J., *Història de Catalunya. Volum I. Prehistòria i Edat Antiga (fins al segle III)*, Barcelona, 1987.

MARTÍ GARCÍA, C., “La seca ‘ibèrica’ d’Ilturo: historiografia i dades recents. Altres qüestions sobre numismática ibérica del nord-est peninsular”, *Laietania* 18 (2008), pp. 37-72.

MARTÍ GARCÍA, C., “La circulació i l’ús de moneda «ibérica» a la Laietània. Estat de la qüestió”, a *Ús i circulació de la moneda a la Hispània Citerior. XIII Curs d’Història monetaria d’Hispània*, Barcelona, 2009a, pp. 29-41.

MARTÍ GARCÍA, C., “Las monedas de las excavaciones en «Can Benet» (Cabrera de Mar, Barcelona)”, a *Actas XIII Congreso Nacional de Numismática. “Moneda y Arqueología”*, Madrid/Cádiz, 2009b, pp. 369-385.

MARTÍN VALLS, R., *La circulación monetaria ibérica*, Valladolid, 1967.

MAYER I OLIVÉ, M., “El problema de las *Aquae Calidae* del norte del *conventus Tarraconense*”, *PalHis* 10 (2010), pp. 303-317.

MIRÓ, C.; FOLCH, J.; MENÉNDEZ, X., “El procés de romanització al curs mitjà de la riera de Caldes (Vallès): estat de la qüestió”, a *De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispània Citerior*, Barcelona, 1998, pp. 381-390.

MOLAS I FONT, M. D., “Acerca de la Urbe Ausetanorum y la ciudad romana de Ausa”, *BSAA* 45 (1979), pp. 189-202.

MOLAS I FONT, M. D., *Els ausetans i la ciutat d'Ausa*, Vic, 1982.

MOLAS I FONT, M. D., “Les recerques sobre les societats ausetana i lacetana. Estat de la qüestió”, *Laietania* 8 (1993), pp. 129-144.

MOLAS I FONT, M. D.; OLLICH I CASTANYER, I.; CABALLÉ I CRIVILLÉS, A., “De l'Auso romana al *Vicus Ausonensis* medieval”, *Ausa* 23 (2008), pp. 161-162 i 719-722.

MONCUNILL MARTÍ, N., *Lèxic d'inscripcions ibèriques (1991-2006)*, Diss. Barcelona, 2007.

MORA SERRANO, B., “Metrología y sistemas monetarios en la Península Ibérica (siglos V-I aC)”, a *Actas XII Congreso Nacional de Numismática*, Madrid, 2006, pp. 23-61.

NOGUERA, J.; PRINCIPAL, J.; ÑACO DEL HOYO, T., “La actividad militar y la problemática de su reflejo arqueológico: el caso del Noroeste de la Citerior (218-45 aC)”, a *La guerre et ses traces. Conflits et sociétés en Hispanie à l'époque de la conquête romaine (IIIe-Ier siècle aC)*, Bordeaux, 2014, pp. 31-56.

OLESTÍ VILA, O., “Integració i transformació de les comunitats ibèriques del Maresme durant el s. II-I aC: un model de romanització per a la Catalunya litoral i prelitoral”, *Empúries* 52 (2000), pp. 55-86.

OLESTI VILA, O., “Urbanització, integració i gestió del territori al nord-est de la península Ibèrica en època republicana (segles II-I aC)”, a *Time of change. In the beginning of the Romanization*, Girona, 2010, pp. 11-59.

OLESTI VILA, O., “La génesis de la sociedad provincial y el proceso de urbanización en el Noreste de la Península Ibérica (siglos II-I aC)”, *Gerión* 35 (2017), pp. 427-459.

OLLICH I CASTANYER, I.; DE ROCAFIGUERA I ESPONA, M., “L'Esquerda de Roda, Osona. Un projecte vinculat al territori”, a *I Jornades d'arqueologia de la Catalunya central. Homenatge a Miquel Cura. Actes*, Barcelona, 2012, pp. 94-99.

PADRÓS GÓMEZ, C., “El territori de la plana ausetana i el seu entorn des de l'ibèric ple a l'alt imperi”, *Cypsela* 18 (2010), pp. 243-262.

PADRÓS GÓMEZ, C., “El territorio ausetano del ibérico final a la baja república romana (s. III-I aC)”, *Estrat Crític* 5 (2011), pp. 124-133.

PADRÓS GÓMEZ, C., “La problemática de las fuentes clásicas. Reflexiones y planteamientos del caso Ausetano”, *QPAC* 34 (2016), pp. 221-231.

PADRÓS I MARTÍ, P., “Algunos ejemplos de la relación existente entre cecas ibéricas y fundaciones tardo-republicanas en el nordeste de la Hispania Citerior”, a *XIII Congreso Internacional de Numismática Madrid - 2003. Actas – Proceedings – Actes I*, Madrid, 2005, pp. 521-530.

PANOSA I DOMINGO, M. I., “Novedades de epigrafía ibérica en Cataluña y algunos aspectos metodológicos”, a *Religión, lengua y cultura prerromanas en Hispania. Actas del VIII Coloquio Internacional sobre Lenguas y Culturas Pre-romanas de la Península Ibérica*, Salamanca, 2001, pp. 511-540.

PANOSA I DOMINGO, M. I., *De Kese a Tarraco. La población de la Tarragona romanorepublicana, amb especial referencia a l'epigrafia*, Tarragona, 2009.

PANOSA I DOMINGO, M. I., *Els ibers del Vallès Oriental*, Barcelona, 2012.

PÉREZ ALMOGUERA, A., “Iltirta y Auso, dos «capitales» regionales en la Hispania republicana”, *AnMurcia* 9-10 (1993-1994), pp. 193-208.

PÉREZ ALMOGUERA, A., “Sobre la ceca de Iltirkesken y su probable ubicación en el bajo Ebro”, *Verdolay* 7 (1994), pp. 321-325.

PÉREZ ALMOGUERA, A., “Dos posibles cecas del Pirineo Oriental y la ordenación territorial romano-republicana”, a *La moneda hispánica. Ciudad y Territorio. Actas del I Encuentro Peninsular de Numismática Antigua (EPNA)*, Madrid, 1995, pp. 225-230.

PÉREZ ALMOGUERA, A., “Las cecas catalanas y la organización territorial romano-republicana”, *AEspA* 69 (1996), pp. 37-56.

PÉREZ ALMOGUERA, A., “iltir'/iltur = *oppidum*. Los nombres de lugar y la ciudad en el mundo ibérico”, *Faventia* 23/1 (2001), pp. 21-40.

PÉREZ ALMOGUERA, A., “De nuevo sobre la ubicación de la ceca de Iltirke y el tritetartemorion de sikarbi/sikara”, *AnMurcia* 16-17 (2001-2002), pp. 247-252.

PÉREZ ALMOGUERA, A., “Las monedas con nombres de étnicos del s. II aC en el nordeste peninsular: ¿Reflejo de posibles circunscripciones? ¿*Civitates* con doble nombre?”, *AEspA* 81 (2008), pp. 49-73.

PITA MERCÉ, R., “Gentilidades y ciudades del pueblo ilergete”, *Argensola* 12 (1952), pp. 293-320.

PITA MERCÉ, R., “Problemas de localización de cecas ibéricas en el país ilergete”, *Argensola* 26 (1956), pp. 165-182.

PITA MERCÉ, R., *Lérida ilergete. Tomo I*, Lérida, 1975.

PLÁCIDO, D., *Las provincias hispanas durante el Alto Imperio romano*, Madrid, 2008.

PONS, J., *Territori i societat romana a Catalunya (dels inicis del Baix imperi)*, Barcelona, 1994.

PREVOSTI, M., “La ciutat de Tarraco, entre nuclis urbà i territori”, a *Ager Tarraconsens 1. Aspectes històrics i marc natural*, Tarragona, 2010, pp. 25-111.

RICHARD, J.-C. M.; VILLARONGA, L., “Recherches sur les étalons monétaires en Espagne et en Gaule du Sud antérieurement à l’époque d’Auguste”, *MCV 9* (1973), pp. 81-131.

RIPOLLÈS ALEGRE, P. P., “La monetización del mundo ibérico”, a *III Reunió sobre Economia en el Món Ibèric*, València, 2000, pp. 329-344.

RIPOLLÈS ALEGRE, P. P., *Monedas hispánicas de la Bibliothèque Nationale de France*, Madrid, 2005.

RIPOLLÈS, P. P.; ABASCAL, J. M., *Real Academia de la Historia. Catálogo del Gabinete de Antigüedades. Monedas hispánicas*, Madrid, 2000.

RODRÍGUEZ RAMOS, J., “Problemas y cuestiones metodológicas en la identificación de los compuestos de tipo onomástico de la lengua íbera”, *Arse* 36 (2002), pp. 15-50.

ROLDÁN HERVÁS, J. M., *Historia Antigua de España I. Iberia prerromana, Hispania republicana y alto imperial*, Madrid, 2001.

ROLDÁN HERVÁS, J. M., “Eustibaikula”, en *Diccionario Akal de la Antigüedad hispana*, Madrid, 2006, p. 397.

ROMAGOSA PETIT, J., “Sobre la localización de cecas ibéricas en la región catalana”, *GN 19* (1970), pp. 25-29.

RUIZ TRAPERO, M., *Las monedas hispánicas del Instituto de Valencia de Don Juan*, 2 vols., Madrid, 2000.

SANMARTÍ, J. I SANTACANA, J., *Els ibers del nord*, Barcelona, 2005.

SCHULTEN, A., *Fontes Hispaniae Antiquae III. Las guerras de 237-154 a. de J. C.*, Barcelona, 1935.

SILGE GAUCHO, L., “El complejo sufijal –(e)sken y las constituciones políticas de las ciudades ibéricas”, *Arse* 41 (2007), pp. 15-20.

SILGO GAUCHE, L., *Estudio de toponimia ibérica. La Toponimia de las fuentes clásicas, monedas e inscripciones*, València, 2013.

SINNER, A. G., “La difusión de las emisiones ibéricas layetanas”, *Saguntum* 45 (2013), pp. 171-193.

SINNER, A. G. I MARTÍ GARCÍA, C., “La circulación monetaria en el valle de Cabrera de Mar (El Maresme, Barcelona)”, a *La moneda de los Iberos. Ilturo y los talleres layetanos*, Premià de Mar, 2012, pp. 55-71.

TARRADELL, M., “Las cecas ibéricas: ¿economía o política?”, a *Estudios en Homenaje al Dr. Antonio Beltrán Martínez*, Saragossa, 1986, pp. 915-917.

TORREGROSA YAGO, J. M.; RAMÓN SÁNCHEZ, J. J., “Monedas de ceca ibérica y celtibérica de la Colección D. Enrique Llobregat (MARQ, Alicante)”, a *Actas XV Congreso Nacional de Numismática. Patrimonio numismático y museos*, Madrid, 2016, pp. 423-438.

TOVAR, A., *Iberische Landeskunde. 3. Tarraconensis*, Baden-Baden, 1989.

UNTERMANN, J., “Zur Gruppierung der hispanischen ‘Reitermunzen’ mit Legendenden in iberischer Schrift”, *MDAI(M)* 5 (1964), pp. 91-155.

UNTERMANN, J., “Le nom de Narbonne et la langue de ses habitants”, a *Narbonne. Archéologie et Histoire. Montlaurés et les origines de Narbonne. Actes du 45e Congrès de FHLMR*, Montpellier, 1973, pp. 163-167.

UNTERMANN, J., *Monumenta Linguarum Hispanicarum. Band I. Die Münzlegenden, 1. Text*, Wiesbaden, 1975.

UNTERMANN, J., “Los Celtíberos y sus vecinos occidentales”, *Lletres asturianas* 13 (1984), pp. 6-26.

UNTERMANN, J., “Los etnónimos de la Hispania Antigua y las lenguas prerromanas de la Península Ibérica”, *Complutum* 2-3 (1992), pp. 19-33.

UNTERMANN, J., “La onomástica ibérica”, *Iberia* 1 (1998), pp. 73-85.

VILLAR, F., “Aresinarií y los topónimos prerromanos de Hispania compuestos con la preposición celta *are*”, *PalHisp* 4 (2004), pp. 217-224.

VILLARONGA, L., “El hallazgo de Balsareny”, *NumHisp* 10 (1961), pp. 9-102.

VILLARONGA, L., “Sistematización del numerario ibérico del grupo ausetano”, *ANum* 3 (1973), pp. 25-51.

VILLARONGA, L., “Interpretación estadística-matemática de los dos diagramas de «Los tesoros de Azaila» y su aplicación al hallazgo de Balsareny”, *Numisma* 150-155 (1978), pp. 127-134.

VILLARONGA, L., *Numismática antigua de Hispania*, Barcelona, 1979.

VILLARONGA, L., “Les seques ibèriques catalanes: una síntesi”, *Fonaments* 3 (1982), pp. 135-183.

VILLARONGA, L., *Les monedes ibèriques de Tarraco*, Tarragona, 1983.

VILLARONGA, L., “Necessitats financeres a la Catalunya Ibèrica dels segles III-I aC”, *ANum* 15 (1985), pp. 19-31.

VILLARONGA, L., “Les dracmes ibèriques de Tàrraco”, *Faventia* 10 (1988), pp. 143-152.

VILLARONGA, L., “Ausesken”, a *Diccionari d’història de Catalunya*, Barcelona, 1993a, p. 78.

VILLARONGA, L., “Eustibaikula-Eusti”, a *Diccionari d’història de Catalunya*, Barcelona, 1993b, p. 420.

VILLARONGA, L., “Ore”, en *Diccionari d’història de Catalunya*, Barcelona, 1993c, p. 761.

VILLARONGA, L., 1994, *Corpus Nummularum Hispaniae ante Augusti Aetate*, Madrid, 1994.

VILLARONGA, L., *Denarios y quinarios ibéricos. Estudio y catalogación*, Barcelona, 1995.

VILLARONGA, L., “Metrologia de les monedes antigues de la Península Ibèrica”, *ANum* 28 (1998), pp. 53-74.

VILLARONGA, L., *Numismàtica antiga de la Península Ibèrica. Introducció al seu estudi*, Barcelona, 2004.

VILLARONGA, L.; BENAGES, J., *Ancient Coinage of the Iberian peninsula. Greek / Punic / Iberian / Roman. Les Monedes de l'Edat Antiga a la Península Ibèrica*, Barcelona, 2011.

VIVO I LLORCA, J., *Les societats ibèriques de la Hispània Citerior durant els primers anys de romanització (218-133 aC)*, Diss. Girona, 2015.

Tivissa 1, Drieves, Valera, Armuña de Tajuña e X4 un aggiornamento dei tesoretti romani repubblicani del fronte ispanico¹

PIERLUIGI DEBERNARDI*

Abstract

In this paper, beside new hoard evidence, earlier Hispanic hoards are revised and their detailed catalog provided. This is made possible by the die corpus of the first denarial series assembled by the author in the last years, which allows to identify and catalog even small coin fragments, possibly used as fractions. This Hispanic habit and also that of demonetization by means of deep cuts is also discussed in the paper and put into a framework. By assembling all the information, it turns out that the Hispanic war theater consumed coinage as elsewhere. In fact, the boom of hoards corresponds to the presence of Scipio in Hispania and hoards are so abundant to allow a refined dating of the coinage of the period (210-206 BC). Moreover, the collected data allow to safely assign to Hispania some of the series of the period: at least *RRC* 110/1, 111/1, 125/1 and 126/1.

1. Introduzione

L'avanzamento delle conoscenze sulla monetazione romana repubblicana durante la Seconda Guerra Punica (d'ora in poi, la Guerra) deve fondarsi sui dati oggettivi forniti dallo studio dei ripostigli e dei conii con cui furono prodotte le serie del periodo. L'opera di Michael Crawford, *Roman Republican Coinage (RRC)*,² è tuttora il riferimento per questa monetazione. Le prime serie vengono trattate separatamente nella tabella LIV dei tesoretti del periodo, nella cui legenda egli scrive, "I provide the Table only to draw attention to the difficulties involved in estimating the size of issues in this period and to provide a framework

* Ricercatore indipendente, pierluigi.home@fastwebnet.it

1. Desidero dedicare questo articolo alla memoria di Leandre Villaronga, senza il cui lavoro questo contributo non avrebbe potuto essere scritto.

2. *Roman Republica Coinage (RRC)*, Cambridge 1974 (1982 reprint).

for future work on counting dies.” Dopo quarant’anni dalla pubblicazione di *RRC* sono diventate possibili ed opportune alcune revisioni, sia in seguito allo studio dei conii svolto su queste serie,³ sia per i molti tesoretti che si sono aggiunti alla tabella. Infatti, mentre *RRC* utilizzò solo 5 ripostigli di denari⁴ delle prime serie (Morgantina *RRCH*⁵ 72, Orzivecchi *RRCH* 106, Drieves *RRCH* 107, Tarquinia *RRCH* 108, Valera *RRCH* 109, per un totale di sole 71 monete), ora se ne hanno a disposizione 36, per un totale di ben 3335 esemplari classificati dall’autore. In questo articolo ci si focalizzerà su tutti i ritrovamenti spagnoli contenenti anche argenti romani ed afferenti al periodo della Guerra. Le località dei ritrovamenti sono riportate sulla mappa di Fig.1, che ci aiuta a collocarli nella parte più interna della penisola, dove la monetizzazione arrivò più tardi.

Fig.1. Mappa con la collocazione dei tesori discussi.

In grassetto corsivo i tesori di *hacksilber*.

2. Caratteristiche peculiari dei tesori ispanici

I tesoretti ispanici del periodo con numerario romano repubblicano hanno la specifica particolarità di presentare gran parte delle monete o in frammenti o con profonde incisioni o tagli provocati da colpi di scalpello. Ampia discussione su questo fenomeno la si trova ad esempio in uno dei lavori di Pere Pau Ripollès.⁶

3. P. DEBERNARDI, *Outcomes and challenges in die studies of the Second Punic War Roman silver series*, in Haymann, Hollstein, Jehne, *Neuere Forschungen zur römisch-republikanischen Numismatik. Akten des Kolloquiums Dresden, 19-21 Juni 2014*, Nomismata 8, Habelt, Bonn 2016. Lo studio dei conii è comunque in continuo aggiornamento.

4. Di proposito si terranno separati i ripostigli di denari da quelli di vittoriati, i quali, soprattutto per le prime serie qui in esame, sono largamente disgiunti, sia come produzione che come circolazione ed utilizzo. Questa questione delicata e cruciale verrà affrontata in successivi lavori, in preparazione.

5. M. H. CRAWFORD, *RRCH*, Roman Republican Coin Hoards. University Press, Oxford, 1969.

6. PERE P. RIPOLLÈS, GONZALO CORES y MANUEL GOZALBES, *El tesoro de Armuña de Tajuña (Guadalajara). Parte I: las monedas*, XIII Congreso Nacional de Numismática (Cádiz, 22-24 octubre de 2007), 163-182.

Il progetto in corso di catalogare tutti i conii romani repubblicani della Guerra,⁷ oltre ad avere ripercussioni su di una più precisa definizione delle serie anonime, come RRC 44 e 53,⁸ rende possibile la precisa classificazione dei tesoretti iberici, contenenti monete in frammenti finora mai classificate. Ad esempio per il ripostiglio di Drieves Crawford poté utilizzare solo quattro delle tredici monete romane repubblicane contenutevi, ora tutte identificate. In questo articolo si aggiungono inoltre altri dettagli, scaturiti dalle misure di peso specifico e dallo studio della grossa mole di materiale del corpus raccolto finora che contribuiscono a chiarire e completare il quadro iberico. Come già discusso da Andrew McCabe⁹ e da Leandre Villaronga per il tesoro X4, la trasformazione dell'argento monetato romano nel cosiddetto *hacksilber*, ossia in ricchezza da utilizzare a peso, tendeva ad utilizzare le monete più pesanti.¹⁰ Allo stesso modo, il fenomeno noto come legge di Gresham ha operato sulle monete più pesanti delle prime serie del denario nei tesoretti di II secolo a.C., in cui il peso delle prime serie è inferiore alla media.¹¹ La trasformazione in *hacksilber* fa pensare a qualche "intermediario" che trattasse questo passaggio in modo "professionale", pesando, testando e trasformando il numerario ricevuto in argento demonetizzato. Tali operazioni potrebbero aver avuto molteplici e mutui scopi:

- demonetizzare solo i pezzi più pesanti
- fornire frazioni, tramite la frammentazione delle monete
- verificare la bontà delle monete per scartare quelle suberate

2.1. Il fenomeno della suberatura nel periodo della Guerra

L'ultima delle precedenti affermazioni potrebbe sembrare strana considerando che sono noti solo pochissimi esemplari suberati delle prime serie anonime romane-repubblicane.¹² Tuttavia lo studio dei conii svolto in questi anni, con la relativa raccolta di una grande quantità di immagini di monete e relativo peso specifico (Specific Gravity, SG), sia nei musei e collezioni private, che da tutte le altre fonti disponibili, elettroniche o cartacee, hanno portato ad identificare

7. I fattori che hanno reso possibile portare a termine lo studio dei conii sono la comparsa della fotografia digitale ed il completo trasferimento in rete del mercato numismatico e di molte delle più importanti collezioni private e pubbliche, come ad esempio quelle romane repubblicane del British Museum e della Bibliothèque nationale de France.

8. P. DEBERNARDI, S. BRINKMANN, *A New Arrangement for RRC 53/2*, 175, 2018, pp. 193-239.

9. ANDREW MCCABE, *A Hoard of Cut Roman Republican denarii from the Second Punic War*, in *Fides*, New York 2015, 221-238.

10. Pure Leandre Villaronga rimarcava l'elevatissimo peso medio delle 46 monete di X4 da lui descritte in: *À propos des deniers romains de poids lourd trouvés en Espagne*. *Revue Belge de Numismatique et de sigillographie* 146, 1999, pp. 215-218.

11. Il ripostiglio di Maserà, *RRCH* 162, recentemente studiato dall'autore presso il Museo Nazionale di Napoli, conta 192 denari anonimi con o senza simboli e monogrammi. Di questi, le serie fino a RRC 89 hanno una media di 3,91g (61 esemplari), per gli altri 131 esemplari cala a 3,76g. Si vede che il divario fra le serie pesanti e leggere è piccolo, mentre lo scarto rispetto alla media del tesoretto X4 (4.51g) è molto grande.

12. P. DEBERNARDI, *Plated coins, false coins?* *Revue Numismatique* 166, 2010, pp. 337-381.

specifiche serie con una parte suberata. Si tratta degli esemplari di *RRC* 44/5E, 54/1, 80/1b ed 88/2b riportati in *Fig.2*. 5 di questi 18 suberati sono di sicura provenienza spagnola. In particolare si osserva come le serie 80/1b ed 88/2b abbiano una corposa sezione di suberati, entrambe prodotte da 5 coni di diritto e rovescio. Della serie *RRC* 80/1b sono noti al corpus 60 esemplari, di cui 6 suberati. Quindi la parte suberata di questa serie è circa il 10% del totale, un dato sorprendente e ad oggi una sorta di record per questo fenomeno. Il fatto che si conoscano relativamente molti esemplari suberati in Spagna è un importante sintomo, da complementare ai dati ottenuti dalle misure di peso specifico del tesoro di Tivissa 1 (si veda la sezione 3.1), che hanno rivelato la presenza di un denario e di almeno due dramme imitative di Emporion suberati. Il quadro finora descritto dimostra come fosse quindi ben fondata la preoccupazione circa la bontà del circolante in Spagna nel periodo e rende più comprensibile la pratica di saggiare le monete.

2.2. Produzione romana di frazioni del vittoriato in Spagna

La richiesta di monete di piccolo taglio è ben testimoniata dalla produzione romana in Spagna di piccolissime frazioni in argento, sia nel periodo del quadrigato,¹⁴ che in quello subito successivo. A questo afferiscono il doppio vittoriato *RRC* 90/1 e tutte le sue frazioni, ad esso legate stilisticamente e dallo stesso titolo dell'argento. Si tratta del mezzo vittoriato e delle altre frazioni, molto spesso persino ardue da identificare;¹⁵ esempi vengono forniti in *Fig.3* e le loro caratteristiche fisiche sono specificate nella legenda. Appare chiaro che siano denominazioni di una stessa serie dalle seguenti considerazioni: le frazioni più piccole sono chiaramente collegate dal segno di zecca R. Il fatto che questo stia per Roma appare chiaro dal tipo della mezza dracma¹⁶ (n.2), dove i tipi del vittoriato sono chiari, anche se manca del tutto il trofeo. Questo non è certo per motivi di spazio, visto che sui mezzi vittoriati VB (*RRC* 95/2) non ci sono stati problemi ad inserirlo e ad aggiungere pure una marca di valore S. Forse si è voluto cambiare il disegno, in modo che, omettendo la legenda Roma e sostituendola con la R, si è creato un più diretto legame con le denominazioni minori, dove sarebbe stato difficoltoso riprodurre in piccolo lo stesso tema.

13. P. DEBERNARDI, *An early Roman Republican denarius hoard in the Piancastelli Collection?* AIN, 62 (2016), pp. 31-46

14. Per i dioboli di produzione spagnola, si veda ad es. P. Debernardi e O. Legrand, *Roman Republican silver coins of the quadrigatus period struck in Spain*, RBN CLXI (2015), pp.273-292 e María Paz GARCIA-BELLIDO GARCÍA DE DIEGO: *New coins of pre- and denarial system minted outside Italy*, Proceedings of the XIVth International Numismatic Congress, Glasgow 2009. Vol. I / ed. by Nicholas Holmes, Glasgow 2011, pp. 676-681, pl. 1-4.

15. Queste frazioni sono rarissime ed il campione a disposizione non è sufficiente a ricavarne lo standard metrologico. La tipologia n.3 di *Fig.3* è nota in soli due esemplari, la n.4 in 6 esemplari, di peso medio 0.22g, che potrebbe essere un mezzo obolo di peso ridotto.

16. I due esemplari noti di Mogente e Villarubia hanno un peso medio di 1.43g, calante anche rispetto al peso del solo doppio vittoriato noto: $6.23/4=1.59$, che si avvicina al peso di 1.55g del mezzo vittoriato di Mogente.

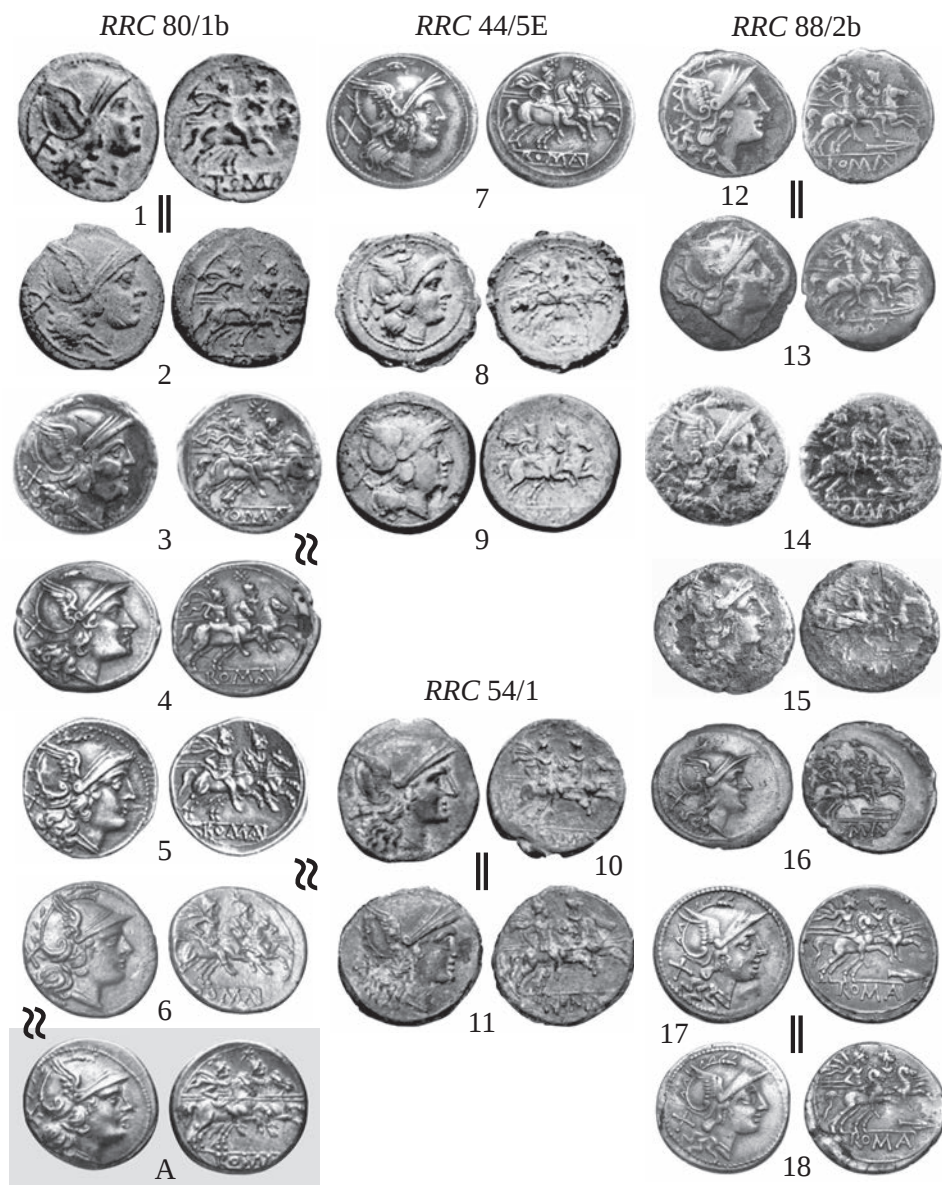

Fig.2. Denari suberati: Da 1 a 6, esemplari suberati di RRC 80/1b: **1.** (2.71g), eBay Spagna Lucernae dic. 2012; **2.** (2.89g), eBay Spagna Prados, gen. 2015; **3.** (3.77g), Fitzwilliam CM.RR.110-R; **4.** (3.49g), Staatlichen Münzsammlung München; **5.** (3.50g) Leu 17, 38, catalogato come suberato; **6.** (3.10g, 8.50sg, 9h) Coll. privata. Da 7 a 9, RRC 44/5E: **7.** Coll. privata (3.93g, 8,95 sg, 6h); **8.** (4.94g) Roma E37, 290; **9.** (4.84g) Roma e36, 303. Num. **10 - 11.** RRC 54/1, 3.06g, 3.64g, eBay Spagna 2013. Num. 12-18, RRC 88/2b: **12.** (3,15g) eBay Spagna, ott. 2014; **13.** (2,89g) Hunter 58, Glasgow; **14.** (4,28g) Tintinna 59, 1008; **15.** (3,17g) Puskin Mus. 1836; **16.** (3,28g) Col. Priv.; **17.** (3,35g) Naville 39, 399; **18.** (3,07) Puskin Mus. 208160. Immagini fuori scala. **A** moneta in buon argento (Piancastelli hoard¹³ 70, 4.17g, 10.50 sg), conio quasi identico al suberato n. 6.

Fig.3. Frazioni ispaniche del vittoriato: 1. Doppio vittoriato RRC 91/1 BnF REP-1972 (Ailly 802), 6,34g, 23.5mm, 6h, 10.52sg (dal tesoro di Cazlona, Castulo?); 2. Mezzo vittoriato, RRC 91/3, 1.33g, 13mm, 0h, 10.48sg; 3. Obolo (?) RRC 91/4, Vico 149, 129, 0.48g, 10mm, 10.57sg, 2h; 4. Emiobolo (?) RRC 91/5, 0.20g, 9mm, 3h. Immagini fuori scala.

Il legame stilistico fra il mezzo e doppio vittoriato è innegabile; sono opera dello stesso incisore, per l'identica testa di Giove (notare in particolare l'orecchio, quasi mai inciso nelle serie prodotte in Italia, tranne che su pochi conii di RRC 93/1, ed il modo unico di rendere la capigliatura, separata al centro) e per il disegno della Vittoria, con ala piccola e nuda dalla cintola in su. In linea con la politica di mantenere finché possibile la numerazione di RRC, si sono inserite le denominazioni inferiori con sottonumeri progressivi al 90/1 di RRC, ma fra parentesi (vedi legenda Fig.3) per rimarcare la variazione rispetto all'opera di Crawford. Questa serie non comprende nessun vittoriato¹⁷ ed ha caratteristiche sui generis di difficile inquadramento. Da rimarcare è l'ottimo titolo dell'argento, confrontabile coi migliori denari, con SG intorno o superiori a 10.50. Questo risultato è del tutto anomalo e sorprendente,¹⁸ essendo il vittoriato una denominazione pensata fin dalla sua nascita come *debased*. Questa serie ispanica, pur ispirandosi ai temi del vittoriato nelle sue denominazioni maggiori (doppia e mezza dracma), non ha nulla a che fare con la politica monetaria sottesa al vittoriato, ancora in corso di studio e chiarimento. Tuttavia testimonia inequivocabilmente la richiesta locale di piccoli tagli d'argento, cui è legato il frazionamento dei denari romani e la loro trasformazione in *hacksilber*. Si rilevano denari in

17. RRC 90/2 è di produzione apula come verrà mostrato in future pubblicazioni.

18. Solo una ventina dei vittoriati fra i mille misurati ha SG maggiore di 10, quasi tutti contenuti nel tesoretto di vittoriati di Serra Orlando, RRCH 83, il più antico finora rinvenuto questo detiene le caratteristiche di fino più elevate misurate finora; i valori medi di SG sono 9.90 per RRC 70/1 e 44/1, 9.77 per RRC 67/1, corrispondenti ad un fino dell'82 e 80% rispettivamente. Si veda: P. DEBERNARDI and Angela Maria MANENTI, *The Serra Orlando (Morgantina) victoriati hoard: a detailed study of the coin types and parameters*, RBN 2018, pp 322-341.

frammenti di ogni grandezza: 2/3, 1/2, 1/3, 1/4, 1/8 ed ancor meno. Per frammenti di 1/4 od inferiori solo in casi fortunati si riesce ad identificare la serie di appartenenza del frammento quando comprende il simbolo/monogramma della serie. Molto più difficile è l'attribuzione delle serie completamente anonime, dove bisogna basarsi unicamente sulle caratteristiche stilistiche. Nel seguito si avrà ampiamente modo di esemplificare con casi particolari dai tesoretti di Drieves e Armuña de Tajuña.

3. Tesoretti iberici con numerario romano

In questa sezione, che costituisce il cuore dell'articolo, si forniscono le classificazioni dei principali tesoretti del periodo della Guerra in *Hispania*: **Tivissa I, Drieves, Valera, Armuña de Tajuña e X4**. Tivissa I viene arricchito dalle misure di peso specifico, che rivelano interessanti aspetti. Drieves e Valera, pure noti da lungo tempo, verranno riproposti con una classificazione completa. Invece Armuña de Tajuña e X4 vengono per la prima volta pubblicati in questa sede in modo completo, trattandosi di ritrovamenti apparsi sul mercato antiquario solo recentemente ed in modo finora parziale.

3.1. Il tesoro di Tivissa I

Il tesoro di Tivissa 1 è conservato presso il Museo Archeologico di Tarragona.¹⁹

In Fig.4 si riportano i denari repubblicani disponibili al momento della visita al museo e due esemplari di dracme, imitazioni di quelle di Emporion. La parte romana è costituita da 7 esemplari, che si classificano come: 1 RRC 44/5D (Fig.4.1), 1 RRC 53/2B1 (Fig.4.2), 2 RRC 53/2A2 (n.3, e n.26 dell'articolo in nota 12, in esposizione), 1 RRC 72/3 (n.4, catalogato grazie all'identificazione del *brockage* tramite la moneta Fig.4B), 1 RRC 107/1a (n.5) ed 1 RRC 61/1 (n.6). Le misure hanno evidenziato che il denario n.3 è una moneta suberata perfettamente preservata²⁰ (copiata maldestramente della serie RRC 53/2 A2, di cui si mostra un esemplare per confronto in Fig.4A). Alcune dracme hanno peso specifico così basso da rivelare problemi nell'argento. In particolare, delle 15 dracme misurate, 11 sono in buon argento, 2 di argento svalutato (SG minore di 10) e le restanti 2, con peso specifico intorno ad 8.50, possono essere o suberate

19. Ringrazio di cuore il dott. Josep Anton Remolà Vallverdú, conservatore presso il Museo Nazionale Archeologico di Tarragona, per l'ospitalità e disponibilità dimostratami e Jaume Benages Olive per l'assistenza e l'accoglienza fornitimi. Per la descrizione del tesoro, si veda ad esempio: Nuria Tarradel Font, *Les monedes del Castellet de Banyoles de Tivissa. Noves troballes de les excavacions 1998-1999 i revisió de les anteriors*, Fonaments, 10/11 (2003-2004), pp. 245-317.

20. Il suo peso specifico di 8,50g/cm³ è del tutto compatibile con quello di altri suberati misurati dall'autore, si veda articolo in nota 12. La presenza di suberati senza aperture nella sottile lamina in argento di ricopertura è molto rara e finora sono noti solo 6 monete, inclusa questa ed i denarii n.6 e 7 di Fig.2. Ringrazio Jacopo Corsi ed Alessandro Re, del Dip. di Fisica dell'Università di Torino, per aver misurato un argento del 98% della sua copertura esterna, con tecnica micro-pixe. Questo, unito al basso peso specifico, conferma che si tratta di una moneta suberata.

o fortemente *debased*; solo un'analisi con neutroni potrebbe rilevarne la corretta composizione.²¹ Tuttavia l'esistenza di monete di questo tipo con anima in rame²² supporta l'ipotesi della suberatura.

Fig.4. Dal tesoro di Tivissa 1: **1.** RRC 44/5D, 4.39g 1023sg 2h; **2.** RRC 53/2B1, 4.54g 10.51sg 6h; **3.** RRC 53/2A2, 3.24g 8.76sg 6h, **suberata**; **4.** RRC 72/3, 4.52cg 10.56sg; **5.** RRC 107/1a, 4.37g 10.52sg 6h; **6.** RRC 61/1; **7-8.** imitazioni di dracme di Emporion (n. 3 e 18 in Tarradel 2003), rispettivamente 4.58g, 10.58sg; 4.48g, 8.65sg. Gli esemplari con sfondo grigio sono estranei al tesoro: **A**, RRC 53/2A2, Poinsignon luglio 2014 online, 4.35g, coni che più si avvicinano all'imitazione suberata **3**. **B**, RRC 72/3, CNG 250, lotto 306, 4.19g, 11h, stesso conio di diritto di **4**. Immagini fuori scala.

21. Si veda ad esempio P. DEBERNARDI, J. CORSI et al., *Average and core silver content of ancient debased coins via neutron diffraction and specific gravity*, Archaeological and Anthropological Sciences, March 2017, DOI 10.1007/s12520-017-0464-y.

22. Si veda ad esempio Jesus Vico, Subasta 149, lotto 21.

3.2. Il tesoro Drieves

Il tesoro di Drieves fu scoperto nel 1944 e comprende una grande quantità di *hacksilber* propriamente detto (14Kg), più poche monete e frammenti; esso è custodito presso il Museo Archeologico Nazionale di Madrid (MAN) e tutto disponibile online. In Tabella 1 si fornisce il catalogo aggiornato con la classificazione di tutti i pezzi repubblicani. In *Fig.5a* si mostrano gli esemplari già precedentemente identificati, mentre in *Fig.5b* le nuove identificazioni grazie agli esemplari integri con accoppiamenti di conio o con disegno molto simile, che ne garantiscono l'attribuzione.²³ La data di chiusura di questo ritrovamento si abbassa di alcuni anni, per la presenza di un esemplare *RRC* 125/1 (n.13) ed un *RRC* 53/2E1 (n.3), ritenuto ora successivo a 125/1 e databile alla fine della Guerra,²⁴ mentre per la serie QLC dovrebbe valere la parte alta dell'intervallo assegnatole da Crawford, plausibilmente 207-206, verso il termine della Guerra in Spagna.

Cat.	RRC	Inventario	Peso	Assi	Conii simili od identici	DL
1	44/5 A1	MANF1964_14_373	99	3	Aureo 245, 29, 4.49g	R
2	44/5 A1	MANF1964_14_372	172	9	Astarte 14 lot 255, 4.40g	
3	53/2 E1	MANF1964_14_382	185	1	BnF DA 92 (Rothschild) , 10.40sg, 371g	
4	57/2	MANF1964_14_367	395	2		
5	58/2	MANF1964_14_371	263	9		
6	61/1	MANF1964_14_374	128	5	Warsaw, 397cg, 4h	D
7	75/1c	MANF1964_14_369	237	0	Munich 73949, 375cg, 10.45sg	D,R
8	78/1	MANF1964_14_368	250	2	Montecarotto H 330-150	
9	79/1	MANF1964_14_366	312	2		
10	107/1	MANF1964_14_375	137	0	Tivissa1_29, 4,36g	
11	109/1	MANF1964_14_377	77	8	BnF Rep 2651 (Ailly 2036), 380g, 10.36sg	R
12	110/1	MANF1964_14_370	190	9		
13	125/1	MANF1964_14_372	172	9	BnF REP-13976, 3.82g, 10.49sg	D,R

Tabella 1. Tesoro di Drieves e sua catalogazione. A lato gli esemplari utilizzati per l'identificazione dei conii o dello stile; nella colonna DL si indica se il legame di conio è completo o parziale (D/R). In evidenza i soli 4 esemplari utilizzati in *RRCH*.

Infatti, considerandone l'addensamento nei tesoretti spagnoli, insieme alla sua gemella VAR (126/1), potrebbe essere una produzione spagnola, come avvalorato anche dalle caratteristiche peculiari delle serie ispaniche: stile naif dei cavalli, criniere puntinate e stelle a raggi molto marcati. La traccia di Q sul frammento ne indica l'attribuzione a 125/1, resa certa dall'identità di conio con l'esemplare BnF. Per l'identificazione si sono sfruttate le conoscenze acquisite tramite lo studio di tutte le serie del periodo.

23. Ringrazio Roberto Lippi per il controllo delle identificazioni e per gli importanti suggerimenti.

24. P. DEBERNARDI, S. BRINKMANN, *A New Arrangement for RRC 53/2*, *Revue Numismatique* 175, 2018 pp. 193-239; per la sequenza proposta per le serie contenute in 53/2, si veda la tabella dei tesoretti.

Fig. 5a. Tesoro di Drieves: i quattro esemplari identificati in RRC. Immagini fuori scala.

Fig. 5b. Tesoro di Drieves ed identificazione dei frammenti; vedere *Tabella 1* per le referenze degli esemplari di riferimento, posizionati sempre sotto al frammento del tesoro e contraddistinti da una cornice grigia. Il segno di uguaglianza al centro indica un legame di diritto e rovescio, altrimenti il legame si riferisce solo di diritto o rovescio. Dimensioni fuori scala.

Infatti, alcuni particolari sono propri solo di una determinata serie: nel n.2 l'inclinazione delle teste dei cavalli identifica subito la serie di appartenenza come *RRC* 44/5A1,²⁵ nel n. 6 la legenda particolarissima, che pare posta su di una tavoletta inclinata (tipica delle serie 59-61), nel n. 7 la folta chioma, con ricciolo davanti al collo e la mantella gonfiata a tubo, nel n. 10 le zampe anteriori dei cavalli che toccano il piede del Dioscuro (dettaglio che si ritrova solo su pochissimi conii di 107/1c), nel n. 11 la mantella dentellata, tipica solo di *RRC* 108 e 109, insieme alla testa massiccia di Roma, assente in 108; nel n. 8 le aguzze cuspidi del grifone e la mantella sono diagnostici tipici delle serie siciliane 75 o 78 e viene assegnato alla serie *RRC* 78/1 per la grande somiglianza con l'esemplare del ripostiglio di Montecarotto.

3.3. Il tesoro di Valera

Il tesoro di Valera è stato pubblicato a rate; questo, insieme a qualche refuso in Table LIV di *RRC*, crea qualche confusione. Per rendere conto del dettaglio di *Tabella* 6, si fornisce la classificazione delle 12 monete di *lamina* 3 dell'ultimo articolo di Bash:²⁶ n.28, 44/5C (405cg); n.29, 60/1 (467cg); n.30, 59/1 (435cg); n.31, 107/1b, (445cg); n.32, 76/1 (450cg); n.33, 47/1 (200cg); n.34, 89/2 (490cg); n.35, 58/2 (490cg); n.36, 58/2 (380cg); n.37, 110/1a (450cg); n.38, 75/1c (435cg); 39, 53/2B2 (frammento 239cg). In *Fig.6* si mostra tale frammento con accanto un esemplare dello stesso gruppo B2, l'unico a presentare una x molto schiacciata e la mantella in questa foggia, che va ad adagiarsi sulle lance. Notare anche il Dioscuro in secondo piano, reso più piccolo, forse con intento prospettico. Come la maggioranza dei tesori qui trattati, anche quello di Valera contiene argento de-monetizzato, una frazione (metà denario) ma anche pezzi integri. Similmente al tesoro Cut-denarius ed X4, il peso medio di 445cg di queste monete è decisamente superiore a quello ricavato dal campione complessivo raccolto.

Fig.6. Tesoro di Valera, n.38; sotto, Tintinna 16, 1009 (53/2B2), 403cg, 10.17sg,; immagini fuori scala.

25. È in preparazione un lavoro sui tipi di 44; una prima classificazione si trova già in *Cr. 44 e le origini del denario*, Panorama Numismatico, Luglio 2011, pag.5-37 (i Gr. 0,1,7,8 corrispondono all'attuale A1, Gr.2 = A2, Gr.3=B, Gr.4 = C, Gr.5=D + E). Per il gruppo A1, veda l'articolo in nota 3. *Outcomes and challenges in the studies of the Second Punic War Roman silver series*, in Haymann, Hollstein, Jehne, *Neuere Forschungen zur römisch-republikanischen Numismatik. Akten des Kolloquiums Dresden, 19-21 Juni 2014*, Nomismata 8, Habelt, Bonn 2016.

26. MARTIN ALMAGRO BASH, MARTIN ALMAGRO GORBEA, *El tesoro de Valera: Nuevas aportaciones*, Numisma 71, 1974, pp.25-37

3.4. Il tesoro Armuña de Tajuña

Questo tesoro presenta caratteristiche del tutto analoghe a quello di Drieves, con poche monete intere e parecchi frammenti che richiedono attenta identificazione. In modo del tutto analogo, l'argento monetato rappresenta un'inezia a confronto del vasellame, gioielli e dei frammenti di altri manufatti. Entrambe i tesori provengono dalla zona di Guadalajara e le due località distano solo una quarantina di chilometri l'una dall'altra (si veda *Fig.1*), a testimonianza che in quella zona durante la Guerra la moneta non fosse ancora il mezzo di tesaurizzazione della ricchezza. Nella *Tabella 2* si fornisce il catalogo aggiornato

Cat.	RRC	Ripolles	Peso	Assi	Conii simili od identici	DL
1	44/5A1	23	430	6		
2	44/5A1	32	240	4	Taranto 195, 3h, 446cg	D,R
3	44/5C	30	270	8	Nomisma 24, 34, 450cg	
4	44/5D		184	3	Hervera 22 Feb 11, 255	
5	53/2A2		420	1	Roma E3, 415, 381cg, 8h	
6	53/2A2	24	98	5		
7	53/2C1	34	260	6	BnF DA 63, 422cg	D,R
8	53/2C1		134	3	Inasta 14, 185, 360cg	
9	53/2C1	36	110	4	NAC 83, 771, 418cg	
10	53/2C2		190	2	M-Hoard 18-26	D,R
11	54/1	25	450	0		
12	60/1	29	370	7	Kestner781, 478cg, 6h	D,R
13	68/1b		447	3	Cuenca 11, 390cg, 5h	D,R
14	72/3		422	0		
15	75/1a	37	110	11	Orzivecchi 25, 454g	
16	75/1c		153	9	BnF AF373, 425cg	D,R
17	76/1		433	10		
18	76/1		422	6		
19	78/1		163	3		
20	79/1		450	8		
21	79/1		444	1		
22	79/1		307	2		
23	80/1b	33	180	0	NAC61, 335, 362cg	R
24	85/1	26	200	10		
25	85/1	35	50	9		
26	107/1b		221	0	Sassari 208, 422cg, 3h	D,R
27	107/1c	31	420	5	BnF Rep3692 437g	
28	110/1a	28	440	8		
29	110/1a		66	6		
30	171/1		165	0		
31	171/1		151	9	NAC 61, 723, 352cg	
32-38	83cg, 11h; 80cg, 3h, Ref.38;		70cg 12h, Ref. 39;		55cg,7h; 54cg, 9h; 40cg, Ref. 40;	35cg; 9h

Tabella 2. Tesoro di Armuña de Tajuña e sua catalogazione; in colonna 3 il n. di catalogo nell'articolo di P.P. Ripolles in nota 6. In colonna 6 il riferimento degli esemplari utilizzati per l'identificazione dei conii (D o R) o dello stile. Solo il frammento di destra del n.27 è Ref.31

della componente romana, includendo il riferimento ai pezzi già pubblicati da Ripolles nel 2007. Come per Drieves, si fornisce anche il riferimento alla moneta servita per l'attribuzione dei frammenti, mostrata accanto al frammento identificato nella *Tavola 1*.

Il tesoro di Armuña fu trovato clandestinamente negli anni '70 del secolo scorso, e parte è confluito nella collezione G. Cores (Madrid). Il materiale qui presentato proviene da questa collezione;²⁷ parte è stato già pubblicato²⁸ ed i restanti pezzi inediti provengono dall'archivio di Pere Pau Ripolles, che ringrazio moltissimo per la sua cortese disponibilità a dividerli per la presente pubblicazione.

Nel seguito si descrivono alcuni degli esemplari dove la classificazione è meno agevole.

Il n.2 è un *RRC 44/5A1* per la legenda pseudo-incusa e la mantella a foglia, molto alta dietro la testa dei Dioscuri. Il frammento ha lo stesso conio di rovescio dell'esemplare del tesoro di Taranto.²⁹ Il successivo frammento n.3 appartiene a *RRC44/5C*, per la calotta dell'elmo sferica e l'ala del grifone snella; l'esemplare di comparazione proposto mostra un disegno molto simile. La mancanza di legami di conio, per questo e più in generale per gli altri frammenti trattati in questo lavoro, significa che si tratta di un nuovo conio, cosa probabile in queste serie dove il *coverage*³⁰ tipico è molto basso. La probabilità di trovare un nuovo conio in una nuova moneta da inserire nel corpus è infatti data da *1-coverage*; quindi se esso vale 0.6 come nel caso del gruppo C in esame, si ha il 40% di probabilità di trovare un nuovo conio alla prossima moneta analizzata. Il n. 5, una delle tre monete integre del tesoretto, è un *RRC 53/2A2*, cui si collega direttamente il frammento n.6, con fluente chioma e mantella svolazzante, unica con questo stile nelle serie di questo periodo. Gli altri frammenti di *RRC 53/2* confermano l'arrangiamento proposto³¹ per tutti i gruppi che Crawford fa confluire in *RRC 53/2*, in quanto se ne riscontrano ben tre del primo gruppo C1, e solo uno di C2. Diagnostici decisivi per il n.7 sono i fitti triangolini della criniera del grifone insieme al bordo della legenda di Roma su tre lati. Il n.8 si attribuisce al gruppo C1 grazie al braccio del Dioscuro leggermente angolato e la punta delle penne dell'ala curvate verso l'alto, mentre il n.9 possiede la caratteristica mantella gonfiata dal vento, tale che il bordo forma una sorta di B. Non si sono trovate sicure identità di conio a causa delle condizioni dei frammenti, ma

27. CORES URÍA G e CORES GOMENDIO M.C.: *Colección Cores. Moneda Antigua de la Península Ibérica. Parte I*. Madrid, 2017 e Jesus Vico, Subasta 148 e 149, lotti 1:314.

28. Pere P. Ripollès, Gonzalo Cores y Manuel Gozalbes, *El tesoro de Armuña de Tajuña (Guadalajara). Parte I: las monedas*, XIII Congreso Nacional de Numismática (Cádiz, 22-24 octubre de 2007), 163-182.

29. C.A. HERSH, "A Quinarius Hoard from Southern Italy," *NC* 1972, pp. 75-88

30. W. ESTY, *The geometric model for estimating the number of dies*, in "Quantifying Monetary Supplies in Greco-Roman Times", edited by de Callatay, Edipuglia 2011, pp 43-58.

31. Vedi articolo in nota 8.

soprattutto per il bassissimo coverage di questa serie, che in media fra diritto e rovescio si attesta per ora solo al 45%. Si tratta quindi con elevata probabilità di conii inediti. Il n.10 è invece sicuramente un *RRC* 53/2C2, unica serie a presentare il braccio del Dioscuro ad angolo retto; in questo caso il conio era già noto. La moneta n. 12 è quasi integra, ma la ribattitura al D e la conseguente debolezza di coniazione al rovescio nella zona del caduceo, dove manca anche un frammento, rendono l'identificazione difficile, ma possibile grazie allo stile inconfondibilmente grezzo della serie *RRC* 60/1. Il n.13 è solo tranciato da un colpo di scalpello ma integro; è interessante notare l'identità di conio con l'esemplare di Cuenca e pure con uno di X4 (si veda *Fig.7*). La serie *RRC* 68/1b conta solo 70 esemplari noti al Corpus assemblato e prodotti da 30 conii ed i conii

Fig.7. Tre esemplari di *RRC* 68/1b prodotti dagli stessi conii: Armuña 13, Cuenca 11 e X4 58. Immagini fuori scala.

del n.13 si ritrovano solo in una quarta moneta (BM R.6987, 4,31g, 11h). Questa strana combinazione risulta difficile da spiegare se non ipotizzando che in Spagna sia arrivato un certo lotto di questa serie prodotto da pochi conii, oppure che alcuni conii siano stati portati in Hispania per produrre il numerario in loco. Il n.15, grazie al preciso dettaglio della mantella ondulata e con punta verso il basso, caratteristica delle serie siciliane, abbinato all'angolatura del gomito del Dioscuro, si classifica come *RRC* 75/1a. Sempre a questa serie, ma al gruppo 1c, afferisce il n.16; la fluente capigliatura con la ciocca ribelle del frammento in esame assicurano l'identità di conio con l'esemplare del Museo Kestner di Hannover, e quindi l'attribuzione ad *RRC* 75/1c. Il n.23 appartiene alla parte anonima della serie Delfino *RRC* 80/1b, grazie ai due diagnostici della coda in secondo piano fra le zampe dei cavalli e la mantella triangolare con punta verso il basso, appoggiata alle lance in resta. Il conio di diritto di questo frammento è inedito. Il successivo frammento n. 26 ha le tipiche caratteristiche delle serie *RRC* 106-7/1; la chiara assenza dello scettro sotto i cavalli ne determina l'attri-

buzione alla serie 107/1 (lettera C sopra i Dioscuri), corroborata dal legame di conio con l'esemplare del Museo Civico di Ozieri. Il n. 27 è composto da due frammenti scorrelati. Il frammento con la lettera C fu pubblicato col n.31 in Ripollès 2007, ed il ricongiungimento col pezzo mancante è frutto di questo studio. Si tratta di una moneta pesantemente scalpellata che molto probabilmente si è spezzata dopo il ritrovamento. Il n. 29 appartiene alle serie RRC 110-111, per la tipica mantella a forma di foglia e la X resa con evidenti punti di terminazione e marcato punto centrale; le serie 110/1b e 111/1 hanno pochissimi conii e buona copertura, per cui con elevata probabilità il frammento è un 110/1a. L'ultimo frammento identificato, il n. 30, appartiene alla serie 171/1 ed è di conio inedito. Molto probabilmente anche il n. 31 è di conii inediti, ma molto simili all'esemplare mostrato. Il diagnostico fondamentale è la mantella, che forma una S coricata. È utile osservare come RRC collochi la serie fra il 199 ed il 170a.C. in zecca incerta e come Crawford abbia invece recentemente affermato che la serie potrebbe essere più antica.³² Non stupirebbe se, insieme ad RRC 169 e 170/1, fosse di produzione iberica.

3.5. Il tesoro X4, o di Cuenca-Ciudad Real

Il tesoro X4 è il più grande ritrovamento mai occorso in Spagna e fu così chiamato per il suo carattere enigmatico da Hébert,³³ il primo autore a parlarne. Dopo Hébert è stato trattato da diversi studiosi,³⁴ molto spesso per il loro specifico campo di interesse, come del resto verrà fatto anche qui per la parte romana repubblicana. In particolare, il grande e compianto numismatico catalano Leandre Villaronga attribuisce il ritrovamento alla macro regione delle provincie di Cuenca e Ciudad Real,³⁵ dove altri ritrovamenti hanno caratteristiche simili. Esso conteneva più di 400 monete delle varie tipologie circolanti in Hispania durante la Guerra, oltre ad una imprecisata quantità di *hacksilver*. Le tipologie contenute nel tesoro e le corrispondenti quantità sono elencate nella *Tabella* 3. La parte numismatica fu dispersa sul mercato a partire dagli inizi del 1992 da Jesús Vico (Madrid) e pubblicata a singhiozzo, mano a mano che si sono potute reperire informazioni sui successivi lotti in cui fu scomposto. In questo modo, anche il contenuto repubblicano è andato gradualmente aumentando, dai 49 denari menzionati da Villaronga nel 1999 ai 61+ indicati da Sills nel 2003.

32. "I'd be perfectly happy to see the issue go back to the 200s" scrive privatamente M. Crawford a P.P. Ripollès il 4/1/2014.

33. J.-C. HÉBERT, *La datation haute des monnaies aux types de Béziers, Moussan et Bridiers, d'après les monnaies de ces types trouvées dans quatre trésors espagnols*. Acta Numismatica 28, 1998, 79–126.

34. J. SILLS, *Gaulish and Early British Gold Coinage*. London, 2003; P.P. RIPOLLES, *The X4 Hoard (Spain): Unveiling the Presence of Greek Coinages during the Second Punic War*, Israel Numismatic Research vol.3, 2008, pp. 51-64.

35. L. VILLARONGA, *À propos des deniers romains de poids lourd trouvés en Espagne*. Revue Belge de Numismatique et de sigillographie 146, 1999, pp. 215–218.

<i>Tipo</i>	Dracme di Emporion	Romane	Dracme imit. Di Emporion	Argenti Ispano-Cartaginesi	Frazioni di Emporion/Imit	A la croix	Greche-Nord Africa	Arse	Ebusus	Gallia	Nord Africa	Saitabi	Totale
Quantità	81	77	77	74	14	50	14	13	12	7	2	1	422

Tabella 3. Composizione del tesoro X4, tratto da Ripollès 2008 ed aggiornato per la parte romana.

Grazie al poderoso archivio di Leandre Villaronga,³⁶ in questo articolo il contenuto repubblicano di X4 viene aggiornato a 77 esemplari: 6 *didramme*, 3 *quinarii* e 58 denari delle prime serie. Egli fotografò tutta la parte del ritrovamento passata tramite le aste di Jesús Vico, in cui gran parte delle monete vennero raggruppate in lotti multipli e senza immagini. Tali scatti sono qui pubblicati per la prima volta, insieme ai dati su pesi, assi di conio e riferimenti ai lotti in cui le monete sono state offerte. Tutti questi dati sono riassunti in *Tabella 4*, mentre le immagini sono riprodotte nelle tavole in base al loro numero di catalogo. A differenza dei precedenti due tesori, costituiti per la maggior parte da frammenti, fra le 77 monete, solo 3 si presentano frazionate circa a metà, 22 sono integre e le restanti 52 sono più o meno gravemente scalfite da un colpo di scalpello. In molti casi il colpo ha completamente tagliato il tondello. Da notare come nessuno dei quadrigati o didramme del tesoro sono stati testati con lo scalpello. Molto abbondanti (23) sono i denarii della serie 53/2, ed in modo del tutto consistente col tesoro di Armuña de Tajuña, si fermano al gruppo C2, di cui si contano ben 15 esemplari.

La prima serie del denario, *RRC 44*, è rappresentata in modo minore da 9 esemplari, per essere di circa 5 anni precedente. La rara serie *RRC 45* è rappresentata sia dal denario che dal quinario; è questo il secondo denario noto di questa serie proveniente da ripostiglio. Le serie sicule (*RRC 68*, 75, 76, 77, 78) sono ben rappresentate, insieme a quelle campane (*RRC 59* e 61), ad *RRC 107* e 108, per finire con Cornucopia (*RRC 58*) e Delfino (*RRC 80*). Il tesoro si chiude con la serie *RRC 110/1*, riportante al rovescio una Corona d'alloro.

Il catalogo riassuntivo, col numero di esemplari per serie, viene fornito nella *Tabella 5*, insieme alle medie ponderali ed i corrispondenti confronti coi valori medi del corpus. A questi si aggiunge la deviazione standard, che informa circa la larghezza delle distribuzioni di peso, sempre piuttosto sostenuta in queste prime serie. Si oscilla infatti dai 0,20 ai 0,50 g circa. Al di sopra del valore medio sommato alla deviazione standard si trova solo il 15,8% dei campioni; le serie per cui il valore medio supera questa soglia sono evidenziate in grigio scuro, mentre il grigio chiaro evidenzia solo il superamento del valore medio del corpus.

36. Ringrazio di cuore Gabriel Villaronga per preservare il preziosissimo archivio del padre e per avermi permesso di accedervi con grandissima disponibilità ed amicizia.

Cat	RRC	sub	peso	assi	Riferimento	Cat	RRC	sub	peso	assi	Riferimento
1	20/1		774	5	Vico 11/93, lot 174	41	53/2	C2	366	9	Vico 6/94, lot 97-1
2	20/1				Vico 11/93, lot 175	42	53/2	C2	354	1	Vico 11/94, lot 83-3
3	25/1				Vico 11/94, lot 88	43	53/2	C2		7	Vico 3/95, lot 85-3
4	28/3		668	0	Vico 11/92, lot 141	44	58/2		499	11	Vico 11/92, lot 138-1
5	28/3		664	0	Vico 11/92, lot 140	45	58/2		468	11	Vico 6/93, lot 243-9
6	28/3		284	7	Vico 6/94, lot 97-4	46	58/2		440	0	Vico 3/93, lot 242-3
7	44/5	A1	415	3	Vico 3/93, lot 242-6	47	58/2		436	1	Vico 11/93, lot 169-2
8	44/5	A2	442	3	Vico 11/94, lot 83-4	48	58/2		408	7	Vico 11/92, lot 145
9	44/5	A2	440	3	Vico 11/93, lot 169-3	49	58/2		388	4	Vico 11/92, lot 138-6
10	44/5	C	445	6	Vico 6/93, lot 243-7	50	59/1		484	0	Vico 11/92, lot 138-7
11	44/5	C	440	4	Vico 3/93, lot 243-3	51	59/1		464	10	Vico 3/95, lot 841
12	44/5	D	456	3	Vico 6/93, lot 243-8	52	59/1		462	6	Vico 3/93, lot 244-7
13	44/5	D	417	11	Vico 11/94, lot 83-2	53	59/1		458		Vico 11/94, lot 90
14	44/5	E	468	6	Vico 11/94, lot 89	54	60/1	a	492	2	Vico 6/93, lot 243-5
15	44/6	B	205	0	Vico 3/95, lot 843	55	60/1	a	480	1	Vico 11/94, lot 83-5
16	45/1		425	5	Vico 3/93, lot 242-7	56	60/1	a	465	4	Vico 11/94, lot 83-1
17	45/2		228	0	Vico 6/93, lot 243-10	57	61/1		433	10	Vico 11/92, lot 146
18	50/2		458	4	Vico 6/93, lot 243-2	58	68/1	b	448	3	Vico 11/92, lot 138-5
19	50/2		441		Vico 11/92, lot 138-3	59	75/1	c	478	8	Vico 6/94, lot 96-1
20	52/1		446		Vico 3/95, lot 842	60	76/1*		485	4	Vico 11/92, lot 138-8
21	53/2	A1	450	11	Vico 3/93, lot 243-5	61	76/1		460	10	Vico 11/92, lot 147
22	53/2	A2	527	8	Vico 6/93, lot 244-4	62	76/1		450	0	Vico 6/93, lot 244-8
23	53/2	A2	480	0	Vico 6/93, lot 242-1	63	76/1		432	8	Vico 3/93, lot 243-4
24	53/2	A2	462	0	Vico 6/93, lot 244-6	64	76/1		407	7	Vico 6/93, lot 243-3
25	53/2	B1	470	0	Vico 11/93, lot 169-1	65	76/1		384	5	Vico 6/93, lot 244-9
26	53/2	B1	430	0	Vico 6/93, lot 244-10	66	77/1		499	6	Vico 3/93, lot 243-1
27	53/2	C1	486	4	Vico 6/93, lot 244-3	67	78/1		468	2	Vico 11/92, lot 144
28	53/2	C1	466	7	Vico 6/94, lot 96-2	68	80/1	a	466	3	Vico 6/93, lot 243-4
29	53/2	C1	440	4	Vico 3/93, lot 243-6	69	80/1	a	455		Vico 3/93, lot 242-4
30	53/2	C1	214	0	Vico 6/94, lot 97-5	70	80/1	b	442	9	Vico 3/93, lot 243-7
31	53/2	C2	503	2	Vico 3/95, lot 840	71	103/2		207		Vico 3/95, lot 95
32	53/2	C2	482	5	Vico 11/92, lot 143	72	107/1	b	456	7	Vico 6/93, lot 243-6
33	53/2	C2	476	5	Vico 6/93, lot 244-2	73	107/1	b	449	2	Vico 6/93, lot 244-1
34	53/2	C2	475	6	Vico 3/95, lot 85-2	74	107/1	b	447	9	Vico 6/93, lot 244-5
35	53/2	C2	460	10	Vico 3/93, lot 242-2	75	107/1	c	430	4	Vico 3/93, lot 243-2
36	53/2	C2	459	10	Vico 3/95, lot 85-1	76	108/1		430	0	Vico 6/94, lot 97-3
37	53/2	C2	447	0	Vico 11/92, lot 138-4	77	110/1	a	426	0	Vico 6/94, lot 97-2
38	53/2	C2	447	2	Vico 11/92, lot 138-2						
39	53/2	C2	445	5	Vico 3/93, lot 242-5						
40	53/2	C2	425	3	Vico 3/93, lot 243-1						

Tabella 4. Parte repubblicana di X4; pesi in cg, assi in h.

*Per RRC76/1 non si fornisce distinzione tipologica, lo studio dei coni la dimostra superflua.

RRC	Non RR	Didr.	Quadr.	44/6B	44/5A	44/5C	44/5D	44/5E	45/1	45/2	50/2	52/1	53/2A	53/2B	53/2C1	53/2C2	58/2	59/1	60/1	61/1	68/1b	75/1c	76/1	78/1	77/1	80/1a	80/1b	103/2	107/1	108/1	110/1
Quantita	345	3	3	1	3	2	2	1	1	1	2	1	4	3	4	12	6	4	3	1	1	1	6	1	1	2	1	1	4	1	1
Peso medio X4 cg				205	432	443	437	468	425	228	450	446	401	480	450	447	440	467	479	433	438	448	478	436	468	499	461	442	446	433	426
Peso medio Corpus cg				210	425	423	423	411	417	216	419	438	401	404	406	407	404	417	419	406	423	431	412	430	412	393	410	201	424	410	388
Dev. stand. (cg)				19	30	42	33	50	26	15	33	19	42	32	43	43	36	40	31	37	55	31	33	32	30	54	41	19	18	29	39
Campione Corpus				105	225	67	33	125	18	40	81	23	91	86	95	112	129	67	66	60	61	49	82	83	14	119	48	87	80	27	33

Tabella 5. Valori medi ponderali di X4 confrontati coi valori del Corpus; in grigio chiaro, valori eccedenti la media del Corpus, in grigio scuro, valori eccedenti la media più la deviazione standard.

Ragionando in modo complessivo, otteniamo per le serie di denari del tesoro X4 una media di 4,52 g, mentre per il Corpus questa cala a 4,15 g. Sommando questa media alla deviazione standard media (0,36 g) si ottiene 4,51 g, al di sotto del valore medio del tesoro X4. Tutto questo ribadisce e rafforza quanto già discusso da McCabe circa il Cut-Denarius hoard³⁷ e supporta la demonetizzazione legata ai pezzi più pesanti in circolazione. La formazione di un corpus ed il relativo studio dei conii permette facilmente di trovare monete passate in aste successive, evitando così doppi conteggi.

Si sono così riscontrati due duplicati, i nn. 46 e 69, entrambi parte del lotto 242 dell'asta Vico del marzo 1993, che sono le stesse monete dei nn.15 e 24 del Cut-denarius hoard (Fig.8). Questo fatto stabilisce per il lotto del Cut-denarius hoard, ritenuto un ritrovamento autonomo e descritto come apparso sul mercato americano agli inizi degli anni '90, una data successiva al marzo 1993 ed attesta una sua contaminazione per almeno due monete estranee al lotto originario. I dati in nostro possesso non ci permettono di escludere con assoluta certezza che tale lotto di 37+2 monete, tutte scalfite da colpo di scalpello, non fosse parte di uno dei lotti da circa 50 monete descritti da Sills, che evidentemente presero strade diverse da quelle delle aste di Vico, le sole monitorate da Villaronga.

Tante sono le coincidenze: stessa presenza soprattutto di denari scalpellati, stesso periodo di apparizione sul mercato. Tuttavia sussiste anche un grosso caveat a riunire i due ritrovamenti. Infatti il lotto pubblicato da McCabe include cinque serie non presenti in X4: cinque RRC 57/2, un 53/2D, tre 125/1 ed un 126/1, molto probabilmente successive alla chiusura di X4, almeno secondo l'attuale disposizione della Tabella 6. Questa è costruita nel modo consueto, così da ottenere la tipica forma a scalare delle serie più tarde. Questo andamento si osserva molto bene a partire da RRC 53/2, mentre per le serie precedenti vi è tuttora una carenza di tesoretti, anche considerando quelli italiani. Questo crea

37. Si veda anche l'articolo in nota 13.

nella tabella dei salti bruschi, in relazione al fatto che da un ripostiglio all'altro compaiono molte nuove serie. Invece per gli anni della permanenza di Scipione l'Africano in Spagna (210-206), la tabella acquisisce un regolare andamento a forma triangolare, grazie ai soli contributi dei tesoretti ispanici, per poi presentare un'altra brusca discontinuità, da mettere in relazione colla fine della Guerra.

Fig.8. In alto, denari di X4, riproposti in *Cut-denarius hoard*; in basso, confronto del n. Inv.15 e 24. Con coni simili di NAC 61, 247. Si ringrazia A. McCabe per aver concesso di riprodurre Inv.15 e 24.

I tesoretti ispanici sono quindi di estrema importanza per la cronologia delle serie prodotte dal 210 al 206, che coprono una parte consistente del totale delle emissioni del periodo. È impossibile al momento dire se le serie *RRC* 128, 171 siano da ascrivere entro in 206, o al periodo successivo, quando, seppur le ostilità contro i Cartaginesi erano terminate, persistevano attività di normalizzazione e problemi con alcune tribù celtibere. Alcuni di questi microconflitti si chiusero addirittura durante la prima decade del II Sec. a.C. Il brusco salto nella Tabella 6 corrisponde al forte miglioramento delle condizioni di sicurezza di militari e privati, che coincide con una molto minor probabilità che i ripostigli fossero perduti. Le serie afferenti al primissimo periodo post-bellico sono quindi al momento molto più difficilmente databili tramite la sola *hoard evidence*.

4. Serie romane prodotte in *Hispania*

La dettagliata classificazione del contenuto romano-repubblicano dei tesoretti spagnoli dimostra tutta la sua importanza nel momento in cui essi vengono

considerati nel loro insieme e posti in una tabella incrementale. Tradizionalmente si è sostenuta una carenza di evidenza numismatica a supporto delle spese belliche romane in *Hispania*, per una guerra su quel fronte durata 12 anni.

Tuttavia sommando ai vecchi i ritrovamenti degli ultimi anni, si ottiene un quadro completamente diverso. Infatti, dei 36 tesoretti afferenti al primo denario³⁸ della tabella fin qui assemblata, ben 14 sono ispanici, seguiti dagli 11 siciliani, 9 italiani ed altri 2 di diversa provenienza. La tabella dei tesoretti del primo denario, come precedentemente discusso, presenta al momento tre fasi distinte: iniziale (fino al 210 circa), con preponderanti emissioni siciliane, centrale (209-206 circa) e terminale (dal 205). Nel primo gruppo i tesori di Utie, Ebre-Segre e Villarrubia ben supportano l'origine siciliana del denario, con le serie *RRC* 47/1 e 44A. I due quinari *RRC* 47/1 sono le sole due monete repubblicane di Utiel, e sono preponderanti nei due ripostigli da scavo di Morgantina.

L'epoca d'oro per la produzione e circolazione del denario in Spagna è sicuramente da far coincidere con il comando dell'Africano. 6 su 12 ripostigli del periodo 209-206 sono spagnoli e 4 su 8 per il successivo periodo terminale, quando il numerario repubblicano, vecchio e nuovo, continuava a circolare in Spagna per la presenza ancora forte delle legioni di Roma.³⁹ Come vennero pagati tutti questi soldati? Un'attenta lettura di Tabella 6 ci dà importanti indicazioni. Essa riporta cinque ulteriori colonne nella parte destra: numero totale per serie nei ripostigli iberici (colonna A), nei restanti (B), mentre nelle colonne A% e B% gli stessi dati vengono forniti in percentuale, conteggiando i totali fino alla serie *RRC* 114/1. La somma su un grande numero di ripostigli dovrebbe mediare le possibili mancanze di serie in un certo ripostiglio per accidenti vari, anche legati ad un eventuale piccolo numero di esemplari contenuto. Per questo motivo si ritiene utile fornire anche la colonna M%, relativa al più grosso tesoretto del periodo: M-hoard.⁴⁰ Questo dovrebbe risentire meno dei problemi sopra descritti e quindi rappresentare un buon campione del circolante nell'Italia dell'inizio del II sec. a.C.; infatti più della metà del suo contenuto afferisce alle serie qui in esame. È interessante analizzare le colonne A% e B% per confrontarne le percentuali delle singole serie in Italia e Spagna. Piccole differenze non devono essere prese in considerazione; quindi si è introdotto un criterio drastico per evidenziare serie afferenti ad un teatro di guerra rispetto all'altro. Si sono evidenziate nella colonna A% solo le serie la cui percentuale supera di ben 5 volte quella del teatro italiano. Dobbiamo tuttavia far notare che, nonostante la quasi parità di tesoretti fra i due teatri, quelli spagnoli sono più piccoli.

38. Si escludono quelli precedenti del quadrigato e quelli contenenti solo vittoriati; i pochi vittoriati della tabella sono funzionali al preciso inventario dei ripostigli che ne contengono poche esemplari.

39. Da 4 legioni del 206, si passò con successive riduzioni ad una nel 201a.C.

40. Dispersa sul mercato negli anni '80 del secolo passato; vedi anche articolo su RN 2018 di nota 8.

Num. generale	1	3	12	16	17	20	25	27	21	29	33	34	35	37	38	A	B	M%	A%	B%
Num. Spagna	1	2	3	4	5	6	8	9	7	10	11	12	13	14	15					
Accuratezza	A	A	A	A	A	A	A	A	C	A	A	A	A	A	A-			A		
Nome	Utél	Ebre-Segre	Villarubia	Tivissa 1	Tivissa 4	Tivissa-scavi	Valera	X4	Las Ansias	Cut-denarius	Cuenca	Armunna	Drives	Jalance	Francoeli	Totale Spagna	Totale resto	M-Hoard	Spagna x1000	Serie Altrove x1000
Totale	2	2	13	7	10	16	12	77	120?	37	51	30	13	14	36			1000		
209-206 a.C.																				
Non RR	19	27	7		9		14				14	22	5	x	10					
N.id.												8		x						
Quadr fr			6		2															
Didr.								3												
Quadr					2			3						x	1					
44/1						3														
53/1			2		5	1			?											
47/1	2	1				1														
44/7A						3										4	82		15	26
44/6A						2					1					3	190		11	61
44/6B		1						1								3	173		11	56
44/6C																2	22		7	
44/5																0	7		0	2
44/5A						1		3		2		2	2			0	22	12	0	7
44/5B																10	42		37	13
44/5C								2		1		1				0	14		0	4
44/5D							1	2			1	1				6	7		22	2
44/5E			1	1				3			3	1				7	4		26	1
45/1								2						2	1	7	82		26	26
45/2								1								1	1		4	0
46/1								1								1	39		4	13
83/1b			1												1	1	9		4	3
83/1a																1	0		4	0
68/1a																0	0		0	0
68/1b									?							0	1		0	0
83/1			1					1			3	1				5	18	1	18	6
85/2																1	0		4	0
93						1						2				2	61		7	20
98			1													1	3		4	1
103/2																1	1		4	0
50/2								1								2	52		7	17
72/3				1				2	x	1	2					5	28		18	9
73/1										1		1			1	4	13	3	15	4
73/2									x							0	2		0	1
74/1						1					1					1	1		4	0
75/1						1			x			1	1		1	3	2		11	7
75/1c						1		1			1		1			2	18	1	7	6
76/1							1	1			1	1	1			4	6	1	15	2
							1	6	x			2				10	16	1	37	5

[illegible]

Tabella 6. Tabella dei tesoretti ispanici, tratta dalla Tabella generale. Per i tesoretti qui elencati: **Utiel**, P.P. Ripollès, *El tesoro de la Plana de Utiel*, Acta Num. X, 1980, pp.15-27; **Ebre-Segre**, L.Villaronga, *Un Tesor en la zona Ebre-Segre*, Acta Num. XIII, 1983, pp 47-57; **Villarubia**, M. Garcia Garrido, *El hallazgo de Villarubia de los Ojos*, Acta Num. XX, 1990, 37-78; **Tivissa 1**, RRCH 94; **Tivissa 4**, L.Villaronga, *El tesoro IV de Tivissa (Ribera d'Ebre, Tarragona)*, Acta Num. XII, 1982, pp 63-73; **Tivissa (scavi)**, Nuria Tarradell Font, *Les monedes del Castellet de Banyoles de Tivissa (Ribera d'Ebre, Catalunya) Noves troballes de les excavacions 1998-1999 i revisió de les anteriors*, FONAMENTS, 10/11 (2003/2004), pp. 245-317. **Valera**, RRCH 109, Martín Almagro Basch, *El tesorillo de Valera de Arriba (Cuenca)*, Numario Hispánico 7, n.º 13, 1958, 5-14; **Las Ansias**, RRCH 104, di scarsa utilità, in quanto se ne conosce solo il quantitativo approssimativo e le serie contenute in modo vago, solo tale da poterlo attribuire alla Seconda Guerra Punica. Per questo motivo vengono con delle x indicate le serie univocamente determinabili, con ? quelle il cui simbolo compare su serie diverse, come il caduceo, la spiga o lo scettro. Non viene utilizzato ovviamente nei conteggi; **Cut-denarius hoard**, Andrew McCabe, *A Hoard of Cut Roman Republican denarii from the Second Punic War*, in Fides, New York 2015, 221-238; **Cuenca**, L.Villaronga, *Tesor de la segona guerra púnica de la província de Cuenca*, Quaderni Ticinesi 13, pp. 127-137, 1984; **Armuña**, Pere P. Ripollès, Gonzalo Cores y Manuel Gozalbes, *El tesoro de Armuña de Tajuña (Guadalajara). Parte I: las monedas*, XIII Congreso Nacional de Numismática (Cádiz, 22-24 octubre de 2007), 163-182; **Drieves**, RRCH 107; **Jalance**, M. Gozalbes, C. Escrivá, *El tesoro de Jalance*, Acta Numismática, 25, 1995, pàg. 35-45; **Francolí**, L.Villaronga, *Troballa del Francolí. Testimoni per a la datació del denari ibèric de Kese*, Acta Num. XXXII, 2002, pp 29-43. La prima riga fornisce il numero d'ordine generale, la seconda il numero progressivo dei soli ripostigli spagnoli, la terza l'accuratezza della classificazione: A, *vidi*, B *non vidi*, C pre-RRC, la quarta, il nome del tesoro, la quinta i totali di monete romane contenutevi, la sesta, il periodo temporale di pertinenza

Il numero totale di monete confrontate risulta quindi alquanto sproporzionato: 271 contro 3115, con un rapporto maggiore di 1 a 10, per cui il contributo ispanico risulta essere ancora sottorappresentato e questi bassi numeri potrebbero introdurre qualche distorsione nei dati discussi successivamente. Essi andranno quindi presi come indicazioni, più che come verità dimostrate. Il fattore 5 qui introdotto tende proprio a tener conto di questo squilibrio e compensare possibili distorsioni; naturalmente si dovrà ponderare questa evidenza con altri fattori, quali ad esempio lo stile delle serie considerate. In un prossimo futuro, grazie al progetto SILVER,⁴¹ si potrà analizzare la provenienza dell'argento per esse utilizzato ed avere in questo modo un altro parametro oggettivo di giudizio. Per il momento osserviamo che le serie evidenziate sono parecchie, come ci si poteva aspettare dalle risorse necessarie a pagare la guerra spagnola: i gruppi C e D di RRC 44/5, e le serie RRC 59, 60, 75/1c, 76/1, 107, 110, 125, 126/1 e 171/1. Per molte di esse è prematuro parlare ed entrare in maggior dettaglio; del resto anche altre, come RRC 54/1 ed 80/1 discusse in precedenza relativamente ai suberati, presentano un elevato squilibrio verso la Spagna.

41. Il progetto ERC denominato SILVER è partito ad ottobre 2017 e coinvolge diverse istituzioni e gruppi di ricerca, con lo scopo di tracciare i movimenti dell'argento nell'antichità, con un focus particolare sull'argento monetato romano-repubblicano ed ellenistico.

In attesa di maggiori evidenze dalle analisi del progetto SILVER, tratteremo quindi per il momento solo le serie *RRC* 110, 111, 125 e 126. Esse sono tutte stilisticamente collegate e non fanno parte di quello che Crawford chiama il *mainstream* delle serie italiane, tanto che le assegna a zecca incerta. Questo, unito ai dati di frequenza appena discussi, le pone quasi sicuramente come produzione ispanica (Tarragona?, Cartagena?), in un periodo temporale ristretto: 209-7a.C. La serie *RRC* 111/1 è rarissima e non si ritrova nei tesoretti che in un caso; quindi per essa non si possono fare ragionamenti statistici ma solo stilistici. Forse in questo caso vi sono anche elementi un po' più concreti; infatti le serie *RRC* 110/1a, 1b e 111/1 sono tutte collegate dalla presenza di un conio non finito di 111/1, in cui i soli 4 punti del monogramma AL sono incisi.⁴² Questo significa probabilmente che l'incisore di *RRC* 111/1, dovendo produrre un conio anonimo 110/1b, si è interrotto in tempo e non ha terminato tale monogramma, restando il conio comunque utilizzabile (*Fig.9*). La recenziarietà delle serie *RRC* 125 e 126 rispetto a quanto finora creduto è già stata recentemente avanzata da McCabe a partire dall'evidenza del Cut-denarius hoard; dalla presente analisi più generale la si può collocare verso la fine del comando spagnolo di Scipione, prodotta subito dopo *RRC* 110 e 111. Colpiscono la continuità stilistica nello stile soprattutto del rovescio, con stelle a marcata e densi raggi, ed i cavalli piuttosto rozzi e con criniere marcatamente puntinate. La proposta di coniazioni locali da parte di Scipione non deve stupire, se si considera la grande disponibilità di argento dopo la conquista di Cartagena e dalle miniere prese ai Cartaginesi. Portare l'argento in Italia per coniarlo e trasportarlo indietro non sarebbe rientrato nei canoni romani di pragmaticità.

Fig.9. Sopra, conio non terminato di 111/1 (coll. privata); sotto, 111/1 dal tesoro di Montecarotto.

42. *Varianti di conio utili per la catalogazione dei denari repubblicani*, Panorama Numismatico Feb.2011, pag.11-17

Conclusioni

I numerosi tesoretti ispanici del periodo della Seconda Guerra punica, grazie alle corpose aggiunte del presente lavoro (X4 ed Armuña de Tajuña) e ad una più precisa e completa classificazione di quelli precedentemente noti, ci svela un quadro nuovo ed interessante. Mettendo in relazione questi tesoretti con gli altri noti del periodo, emergono alcune serie con elevata afferenza ispanica, alcune delle quali abbiamo ritenuto di assegnare a coniazioni locali. Altre, probabilmente prodotte in Italia, sono state pesantemente convogliate sul fronte spagnolo. Appare chiaro come vi sia un picco delle serie afferenti al periodo della permanenza di Scipione l'Africano in Spagna, coincidenti con il più massiccio sforzo bellico romano nella regione, che si conclude con la cacciata dei Cartaginesi dalla Penisola. La ricchezza di dettaglio apportata da questi tesoretti ci permette/ permetterà di arrivare ad una maggior precisione circa la sequenza e le datazioni delle emissioni del periodo 210-205 a.C., una sorta di rivalsa numismatica per il fronte spagnolo che Leandre Villaronga sicuramente apprezzerrebbe.

Tavola 1. Tesoro di Armuña de Tajuña ed identificazione dei frammenti; vedere *Tabella 2* per le referenze e le relazioni degli esemplari di riferimento, contraddistinti da un bordo grigio. Il segno di uguaglianza al centro indica un legame di diritto e rovescio, altrimenti solo del lato dove viene posizionato. Dimensioni fuori scala.

12

||

13

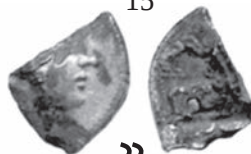
||

14

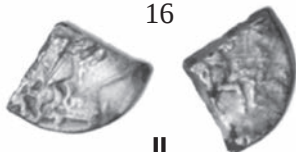
15

≈

16

||

17

18

19

20

21

22

23

24

||

25

26

||

27

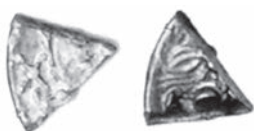
≈

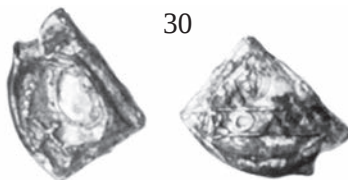
28

29

30

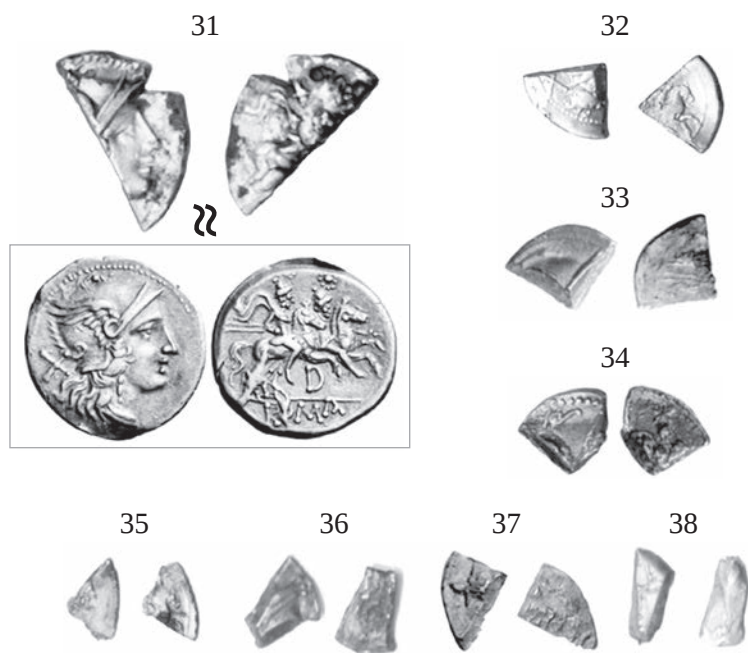

Tavola 2. Parte romana repubblicana del tesoro X4; fotografie tratte dall'archivio di Leandre Villaronga, tranne n.3, 14 e 53.

El misteriós dirham andalusí de l'any 130 H (747/8 dC), finalment retrobat a Catalunya

DAVID FRANCÉS VAÑÓ¹

El motiu d'aquest article és donar a conèixer una moneda que, tot i haver estat catalogada i repertoriada des d'antic, continuava passant per una moneda “fantasma”. Possiblement només la va arribar a veure Carl Johannes Tornberg, abans del 1858, però tots els catàlegs la recullen. Això sí, Francisco Codera dubtava de la seva existència.

Segons m'explica el seu posseïdor, va trobar la peça quan era un nen pels voltants de l'ermita de Sant Joan de Lladó, a Sant Martí Sarroca (Alt Penedès). La moneda estava doblegada en quatre porcions que li donaven una forma rectangular. Més tard, un joier la va endreçar, però li han quedat marques permanents dels plecs. Com a hipòtesi, podria ser que el seu propietari original (imaginem-nos un soldat sarraí que anava a lluitar contra els cristians de la Marca o camí de Narbona) l'hagués convertit en un amulet,² de forma semblant a d'altres que coneixem fets de plom i que estan doblegats de manera similar.

Amulet de plom de la Col·lecció Tonegawa, doblegat en dos plecs, que du inscrita la sura 112 de l'Alcorà (ampliació). Font: <https://www.amuletosdealandalus.com> (vista 10/2018).

1. Investigador. Membre numerari de la SCEN.

2. GASPARIÑO, Sebastián, *Los amuletos de Alandalus*, <https://www.amuletosdealandalus.com> (vista 10/2018).

El dirham del 130H a les obres de referència

El primer autor que va repertoriar la moneda de l'any 130H va ser Carl Johannes Tornberg,³ en el tercer quadern de la seva obra publicada el 1858 (pàg. 7, núm. 8):

Cusus **بالاندلس سنة ثلثين و مية** *In Alandalus anno centésimo trigésimo* (a 130H 747/8 d. Chr). *Numus egregius et ni fallor unicus.*

Anys després, Francisco Codera dubtava de la bona lectura d'aquesta peça en una publicació de títol explícit: *Errores de varios numismáticos extranjeros al tratar de las monedas árabe españolas* (1874).⁴ Codera reproduïa el text de Tornberg i després hi afegia:

Ya al hablar de algunas de las monedas descritas por Marsden y Fraehn hemos aducido las razones que nos inducen a sospechar que estos dirhems sean cien años posteriores a la fecha que se les asigna.

La moneda descrita per Marsden que Codera tampoc es creia era un dirham de l'any 124H. En aquest cas ho argumentava així:

Tenemos que aducir otras razones para probar que el dirham en cuestión es del 224 o 227 y no del 124: Los pocos dirhemes que hemos visto anteriores a Abdo-r-Rahman I, lo mismo que los acuñados durante todo el largo reinado de este príncipe como imitación directa, al parecer, de los acuñados en Wasit, tienen si no la sencillez y elegancia de caracteres de estos, si gran pulcritud en los mismos, sobre todo en la 1ª área, no viéndose en ellos, si no en alguno de los últimos años, más signo especial que un punto o pequeño circulito; al paso que en monedas desde el 196 en adelante, en especial en algunos de 197, 201, 202, 203, 222, 226, 227, y 229, encontramos en la 1ª área el mismo signo que en la moneda de Marsden, la cual por otra parte, tampoco tiene la limpieza de los caracteres propia de los dirhemes más antiguos.

I Codera encara ampliava els seus arguments en tractar sobre els dirhams repertoriats per Fraehn, del 110H i del 118H:

En las páginas 13 y 14 describe dos dirhemes acuñados en Andalus en los años 110 y 118: como ni pone grabados, ni aún hace la descripción detallada de los puntos o signos que tienen las monedas además de las leyendas no po-

3. TORNBERG C. J. "Symbolae ad rem numariam muhammedanorum ex Museo regio Holmensi", II, *Nova Acta Regiae Societ. Scient Upsalensis*, ser. III, vol. I (1855), p. 233-60; III *ibid*, ser. III, vol. II (1856-58), p. 1-59.

4. CODERA ZAIDÍN, Francisco, *Errores de varios numismáticos extranjeros al tratar de las monedas árabe-españolas e impugnación*, Madrid, 1874.

demos averiguar si estas dos pertenecían efectivamente a los años indicados; ya hicimos notar antes al hablar de una de las monedas descritas por Marsden, que entre nosotros hay poquísimos dirhemes, si bien hay alguno anterior a Abdo-r-Rahman I; y esto unido a lo que dice M. de Longperier, nos hace sospechar si en vez de ser estas monedas de los años 110 y 118, como leyó Fraehn, serán de los años 210 y 218; sospecha que se corrobora en nosotros por la circunstancia de que el autor no pondere la excelencia del grabado como lo hace al describir una de 240, en cuyo año efectivamente hay algunas muy bien acuñadas; pero aún creemos que no llegan a la perfección de los dirhemes acuñados en tiempos de los walíes de Córdoba.

Aquest darrer punt és interessant ja que qualsevol expert en numismàtica andalusí hauria de poder distingir fàcilment, per l'estil, entre els dirhams encunyats a l'època dels governadors dels fabricats durant l'emirat independent. Les encunyacions de l'emirat dependent de Damasc són molt elegants i d'empremtes nítides. Aquest tipus d'encunyació es va conservar durant els primers anys del regnat d'Abd al Rahmān I com a emir independent, per acabar degenerant el seu l'estil pels volts de l'any 148H. En emissions posteriors, la degeneració de l'estil esdevingué més evident. Aquest declivi es va corregir l'any 229H, arran de la remodelació de la seca durant el regnat d'Abd al Rahmān II. Aleshores s'hi encunyaren dirhams molt bells, però per poc temps, ja que poc després l'estil va començar a degenerar novament.

Dirham de l'Emirat dependent, de l'any 136H.

Col·lecció Tonegawa (ampliació).

Font: <http://www.andalustonegawa.50g.com> (vista 10/2018).

Dirham de l'Emirat independent, de l'any 150H, durant el regnat d'Abd al-Rahman I.
Col·lecció Tonegawa (ampliació).

Font: <http://www.andalustonegawa.50g.com> (vista 10/2018).

Reprement el fil bibliogràfic, quan Francisco Codera va publicar, anys més tard, el seu famós *Tratado* (1879),⁵ es va limitar a constatar que:

Hasta el año 148H, décimo del reinado de ‘Abde-r-Rahman I los dirhemes son bastante raros, pues faltan de muchos años, desde este año no hay fecha que no se conserven...

Antoni Vives, al seu manual sobre la moneda andalusí (1893),⁶ va catalogar el dirham de l'any 130H amb el núm. 38, sense aportar imatge i referenciant la procedència de Tornberg a la pàgina 472, dins de la taula-índex de preus, on assenyalava la presència de les peces a les col·leccions més importants de l'època. L'any 1950, George C. Miles⁷ va catalogar-la amb el núm. 23, referenciant directament la catalogació de Tornberg i recollint els dubtes de Codera sobre la seva veracitat:

Codera (Errores, p. 22) suspected that this coin is an issue of 230H. There is here perhaps more reason for accepting his opinión than in several cases cited above (years 106 ff). On the other hand Tornberg remarked (loc.cit.) that the coin was probably unique and he must therefore have examined it with great care.

Malgrat els dubtes, la peça també la recull la més recent obra de Rafael Frochoso,⁸ sense afegir-hi cap altre detall. Cal afegir finalment que a la important Col·lecció Tonegawa no hi apareix cap dirham del 130H.⁹

5. CODERA ZAIDÍN, Francisco, *Tratado de Numismática árabe española*, Madrid, 1879.
6. VIVES ESCUDERO, Antonio, *Monedas de las dinastías árabe españolas*, Madrid, 1893.
7. MILES, George, *The coinage of the Umayyad of Spain*, Nova York, 1950.
8. FROCHOSO, Rafael, *El dirham Andalusí en el Emirato de Córdoba*, Madrid, 2006.
9. <http://www.andalustonegawa.50g.com> (vista 10/2018).

En definitiva, fins ara, la misteriosa peça de l'any 130H podria no haver existit mai o només haver-la vist Tornberg. I el misteri es resol amb la imatge de la peça en qüestió, retrobada.

Dirham d'argent. Any 130H (747/8 dC)
Pes: 1,75 g. Ø: 25 mm

Primera àrea. Professió de Fe musulmana.

لا اله الا
الله وحده
لا شريك له

Marge. Conté la seca i la data.

بسم الله ضرب هذا الدرهم بالاندلس سنة ثلثين و مائة

Segona àrea. Sura 112 de l'Alcorà.

الله احد الله
الصمد لم يلدو
لم يولد ولم يكن
له كفوا احد

Marge. Sura 61 de l'Alcorà, ver 9.

محمد رسول الله ارسله بالهدى و دين الحق لضهره على الدين

Un dirham i un handús de Múrcia a nom d'al-Mu'tamid, inèdits

DAVID FRANCÈS VAÑÓ¹

El període històric de les Taifes continua oferint-nos novetats, com les dues que presentaré a continuació.

No coneixem encunyacions dels emirs de la Taifa independent de Múrcia i coincidisc amb el mestre Antonio Delgado² quan diu que no se'n van fer. Potser va ser per la manera en què els Banu Tahir van assentar-se en el poder en usurpar Múrcia a l'emir de València, 'Abd al 'Aziz al-Mansūr. Els Banu Tahir es van mantenir en el poder fins l'any 472 AH, quan van ser derrocats pel rei de la Taifa de Sevilla, al-Mu'tamid b. 'Abbad, durant el regnat del qual sí que es van encunyar monedes d'or i billó a Múrcia.

No m'aturaré a narrar les vicissituds del regnat no gens fàcil d'al-Mu'tamid. Avui només és pertinent recordar que a Múrcia se li va rebel·lar un tal Al-Rajik, personatge que probablement es correspongui amb el patronímic que apareix a las monedes descrites més endavant.

A les monedes murcianes d'al-Mu'tamid, hi apareixen dos noms: al-Rasid, el seu fill i hereu; i Aben Jafar, un personatge desconegut. No sabem del cert qui era Aben Jafar, ni si es correspon amb l'anomenat Al-Rajik de les cròniques, com es creu. Cite literalment Antonio Delgado,³ parlant justament de les monedes murcianes d'al-Mu'tamid.

Tres nombres de príncipes temporales o de gobernadores encontramos en estas monedas, de los cuales tan solo el de Al Motamid no ofrece dudas. El de Ar Raxid parece ser el mismo príncipe hijo de Al Motamid, así llamado, que fue reconocido como príncipe heredero, causándonos sin embargo extrañeza verlo

1. Investigador. Membre numerari de la SCEN. Email: davidfrancesvano@gmail.com.

2. DELGADO, Antonio, *Estudios de Numismática Árabe-Hispana*, Madrid, Real Academia de la Historia, Edició a cura d'Alberto Canto i Tawfiq ibn Hafiz, 2001.

3. DELGADO, ANTONIO, *idem*, notes al n. 625.

*escrito en el anverso debajo del símbolo, cuando parecía que debiera ocupar en el reverso lugar preferente. Ignoramos quién pueda ser el Ben Chafar inscrito en ese lado, aun cuando presumimos sea el nombre que llevara en los documentos públicos el caudillo Aben Rachik, que entonces gobernaba en Murcia y cuyo nombre y patronímico no lo dicen los historiadores, pues siempre le llaman **ابن ارجك**, Aben Rachik, sin aditamentos. Fueran de desear otros monumentos numismáticos que nos aclarasen estas dudas. Estas monedas, más que de vellón, parecen de cobre.*

A més de la col·locació estranya del nom de l'hereu al-Rasid, hi afegim que la majoria d'eixes monedes duen les inscripcions de les orles col·locades de manera anòmala, ja que duen la bismila al revers, al contrari del que és habitual. Eixa anomalia l'he explicada en un llibre recent,⁴ i ara la repetiré de manera abreujada. A les monedes, diguem-ne, canòniques, en l'orla de l'anvers hi apareix la "bismila" amb seca i data, i a l'orla del revers, la "risala" o professió de fe de Muhammad. Però hi ha monedes en què això no passa i duen la "risala" tant a l'orla de l'anvers com del revers, o d'altres en què apareix la "bismila" al revers i la "risala" a l'anvers. Eixes anomalies les atribuïm al fet que qui realitzava l'encunyació s'havia quedat sense cap de la dinastia a qui servia, o bé actuava per delegació de qui ostentava el poder. S'ha de tenir en compte que encunyar moneda era una prerrogativa únicament califal.⁵

Pel que fa als noms esmentats, estic d'acord amb Delgado i crec que l'Aben Jafar que surt en el camp de les monedes es Aben Rajik, que es mig revoltà contra al-Mu'tamid durant alguns anys, però sense tallar-ne els lligams, atès que li enviava un tribut anual i complia l'obligació de servir-lo de guerrers. Per eixe motiu crec que les monedes amb el nom Aben Jafar en el camp s'encunyaren mentre durà eixa situació. Aben Jafar surt a les monedes com a co-regnant, però mantenia el noms d'al-Mu'tamid en pla preferent, i del seu fill al-Rasid, que reconeixia com a hereu del primer.

Presente a continuació dues monedes de Múrcia. La primera és un dirham i du el nom d'Aben Jafar, al-Rasid i al-Mu'tamid. La segona és un handús que només du el nom d'al-Mutamid i del seu hereu al-Rasid. Ambdues peces són de llegenda diferent de les conegudes i no apareixen a les obres de Codera,⁶ Delga-

4. FRANCÈS VAÑÓ, David, *De la legitimidad, las sucesiones y su reflejo en las acuñaciones andalusíes*, València, Universitat de València, 2017.

5. L'existència de monedes amb la "bismila" al revers i la "risala" a l'anvers s'explicaria per un aprofitament d'encuny, després d'unes primeres emissions únicament amb "risala" a causa dels esmentats problemes de legitimitat de l'emissor.

6. CODERA ZAIDÍN, Francisco, *Tratado de Numismática árabe española*, Madrid, 1879.

do,⁷ Vives,⁸ Prieto,⁹ Miles,¹⁰ ni a la col·lecció Tonegawa,¹¹ ni al meu llibre sobre els handusos.¹² Per tant, les considere inèdites.¹³

1. Dirham de Múrcia, d'al-Mu'tamid, a nom d'Aben Jafar, de l'any 380 AH?

x2

Col·lecció particular. Pes: 2,79 g. Ø: 20 mm.

الرشيـد
لا إله إلا
الله وحده

Al-Rasid

*No hi ha cap divinitat tret de
Déu, només Ell*

الله
المعتمد على
الإمام عبد الله
ابن جعفر

Allāh

*Al-Mu'tamid Alà
L'Imam 'Abd Allāh
Aben Jafar*

Orla anvers:

محمد رسول الله ارسله.....

Muhammad és l'Enviat de Déu, l'envià...

Orla anvers:

بسم الله.....بمدينة مرسية سنة...

En el nom de Déu,.....a la ciutat de Murcia, any...

7. DELGADO, Antonio, *op. cit.*

8. VIVES ESCUDERO, Antonio, *Monedas de las dinastías árabe españolas*, Madrid, 1893.

9. PRIETO Y VIVES, Antonio, *Los reyes de Taifas*, Madrid, 1926.

10. MILES, George, *The coinage of the Umayyad of Spain*, Nova York, 1950.

11. *Tonegawa Collection*, pàgina web: <http://www.andalustonegawa.50g.com> (10/11/2018).

12. FRANCÉS VAÑO, David, *La moneda handusí en al-Andalus*. Editorial Omni, Montpel·lier, 2012.

13. Els números del catàleg de Vives –que continua sent el més utilitzat per a la moneda hispanoàrab– per a les peces murcianes d'al-Mu'tamid van del 979 al 988.

Les restes de les lletres semblen indicar que la data és l'any 480 AH; i també sembla, sense poder-ho afirmar segur, que la data va precedida per la lletra *fi* (في) que vol dir “en (l'any)”.

El guarniment cal·ligràfic de la lletra *wa* d'un dinar de seca Medina Múrcia, de l'any 479 AH (imatge de l'esquerra), és igual a la *wa* que apareix a la paraula *Wahdahu* d'eixe dirham que presente (a la imatge de la dreta).

2. Handús de Múrcia d'al-Mu'tamid. Data i seca no visibles.

Ampliació

Col·lecció particular. Sense dades metrològiques.

لا إله إلا
الله وحده
لا شريك له
الرشيد

المعتمد على الله
الإمام عبدالله
امير المؤمنين

No hi ha cap divinitat tret de
Déu, només Ell
No té associat
Al-Rasid

Al Mu'tamid Alá Allāh
L'Imam 'Abd Allāh
Príncep dels creients

El dírham quadrat almohade de Menorca

JOAQUIM PONT*

La difícil atribució de la seca de Menorca a diferents dírhams quadrats ha dut a molts errors d'identificació en els últims anys. Aquests errors han provocat un cert descontrol i falta de criteri científic o intel·lectual en la lectura de la seca de Manūrqa. Per això, i aprofitant un projecte sobre els dírhams almohades, hom presenta aquest article per definir, almenys en part, les variants conegudes i correctament identificades d'aquests dírhams tan inusuals.

Història de la dominació almohade de l'illa de Menorca

La Manūrqa pre-almohade formava part de l'Imperi Almoràvit. Estava integrada en la Taifa de Mayūrqa des de la conquesta de 1115 amb l'ajut almoràvit.

Els seus valís i emirs eren de la tribu dels Banu Ganiya. Aquesta família d'origen amazig va aconseguir dominar molts territoris, tant peninsulars com insulars.

El punt històric clau és el moment en què els almoràvits van caure a mans dels almohades a Marràqueix en el 1147, quan la tribu dels Banu Ganiya -governadors de les Illes Balears- es van desentendre del nou moviment religiós almohade i van seguir governant Manūrqa com un petit estat islàmic rebel i contrari als almohades.

L'any 1155, Muhammad I ibn Ganiya nomena el seu fill Abd Allah ibn Muhammad ibn Ganiya hereu i successor. El 1165, el seu segon fill, Ishaq ibn Muhammad ibn Ganiya, amb l'ajuda del grup tribal nord-africà Lamtuna, aconseguix dur a terme un cop d'estat. Ishaq aconseguix el poder assassinant el seu pare i el seu germà hereu a palau. Ishaq va ser molt temut per practicar el cors a la Mediterrània durant molts anys.

* Investigador numismàtic. Membre de la SCEN.

Els almohades van arribar finalment a l'illa el 1203. Van esclafar militarment els Banu Ganiya i van prendre el control de l'illa, i de Mayūrqa també. Sembla que els caps de la família dels Banu Ganiya, entre ells Abd-Al·lah ibn Ishaq ibn Ganiya, últim emir, van ser penjats a la plaça Djemà-el-Fna de Marràqueix.

Els almohades van col·locar Abd-Al·lah ibn Tala al-Kumí com a nou governador. El van succeir diversos valís almohades: Abu Zaid ibn Tujan entre 1204-1208, Abu Abd-Al·lah ibn Abi-Hafs el 1208, i Abu Yahya Muhammad ibn Ali ibn Abi-Imran al-Tinmalalí entre 1208 i 1229. Aquest últim ja actuava com un valí d'un estat semi-independent del califat almohade i va morir en la defensa de Mallorca enfront les tropes de Jaume I.

Manūrqa restarà uns anys independent fins al Tractat de Capdepera de 1231, entre Jaume I i el cadí de Manūrqa, Abu Abd Al·lah Muhammad ibn Ahmad ibn Hisam. L'illa pagaria tribut al rei català però es mantindria com un estat musulmà independent almenys fins el 1287, any de la conquesta de l'illa per part de les tropes d'Alfons III el franc.

Seca de Manūrqa

L'any 1988, Anna M. Balaguer exposava la troballa d'un encuny monetari almohade¹ per encunyar quarts de dírham, trobat als voltants del Castell de Santa Àgueda a Ferreries, Menorca. Aquesta matriu no queda identificada amb una seca concreta, ja que l'àrea que grava en els quarts de dírham no conté el nom de la seca i, per tant, podria pertànyer a la seca de Manūrqa, tot i que seria molt estrany que un encuny d'una seca fos trobat en una altra. Alhora, l'autora també presenta quatre cospells de mig dírham verges dins de la mateixa troballa.²

En Bernat Moll, en el seu anàlisi³ de les troballes de moneda àrab de Menorca, informa de la troballa de cospells verges, tres de quart de dírham i dos de mig dírham, que justifica entenent que és a partir del Tractat de Capdepera de 1231 quan es necessita més moneda fraccionaria. De la mateixa manera, també comenta que els dírhams quadrats almohades amb seca Manūrqa trobats a l'illa són molt escassos, molt més que els de Mayūrqa.

Les troballes de cospells verges de dírham i llurs divisors queden concentrades al voltant del Castell de Santa Àgueda, com les altres troballes a tota l'illa, que precisament queden molt poc dispersades i molt properes al castell, com Binigemor, a Alaïor, Santa Ponça o Santa Creu, a es Mercadal.

1. BALAGUER, A. M., «Encuny monetari almohade», *Acta Numismàtica*, 17-18, 1987-1988, pp. 207-217.

2. Ídem.

3. MOLL I MERCADAL, Bernat, «Contribució a l'estudi de la circulació monetària a la Menorca musulmana». *Acta Numismàtica*, 26, 1996, pp. 81-138.

Es podria determinar, doncs, que el Castell de Santa Àgueda fos la seca de Manūrqa, però encara falten més troballes o referències documentals per a poder-ho afirmar amb rotunditat. Cal, doncs, no perdre de vista aquesta atribució per al futur.

Seguint les conclusions d'en Vega Martín, qui afirma que la gran quantitat de seques almohades en pobles molt propers entre sí, inclús propers a grans centres de producció numismàtica, és deguda a encunyacions commemoratives i/o de propaganda de campanyes militars exitoses i, alhora, de propagació de la religió almohades. Si hi afegim el fet que la conquesta almohade de les illes fou bèl·lica i que portaren fins a la capital africana, Marràqueix, els caps dels Banu Ganiya executats i els penjaren per donar-ne exemple, tenim que els almohades volien mostrar als quatre vents que havien conquerit els rebels i, em pregunto, quina millor manera hi ha que utilitzant la propaganda numismàtica. Per això, hom creu que els dírhams de la seca de Manūrqa es van encunyar en aquest context just després de la conquesta de novembre de 1203, i almenys fins a la signatura del Tractat de Capdepera dels almohades amb Jaume I el 1231.

Els dírhams almohades de Manūrqa

Fins avui només coneixem escassos dírhams amb seca Manūrqa i, en cap cas, mitjos i quarts de dírhams, cosa que sí que passa amb la seca de Mayūrqa.⁴ D'una mostra de sis exemplars, n'he pogut identificar dos tipus amb marques diferents que es van repetint en les dues àrees.

Lectura correcta de Manūrqa:

[de dreta a esquerra] [mîm] + [alif] + [nûn] + [râ'] + [qâf] + [tâ marbuta]

El nom de seca està escrit de manera tosca i poc cuidada amb una cal·ligrafia molt diferent de totes les altres seques almohades.

4. CRUSAFONT I SABATER, Miquel de. *Catàleg general de la moneda catalana, Països Catalans i Corona Catalano-Aragonesa* (s. V aC – s. XX dC), Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, IEC, 2009. Dírhams de Mallorca, núm. 1670; mig dírhams de Mallorca, núm. 1671. Pel que fa al quart de dírhams, vegeu MOLL I MERCADAL, Bernat. «Un cuarto de dirham almohade de la ceca de Mallorca». *Gaceta numismática* 117, 1995, pp. 63-64, i CRUSAFONT, *Catàleg General...*, núm. 1672.

Dels sis exemplars de la mostra, la meitat tenen la primera grafia i els altres la segona. Per tant, en presento els dos tipus existents:

TIPUS 1 – Dírham, amb seca *Manūrqa* i marques de ·○· a la part inferior de les dues àrees.

Mesures: 13,5 x 13 mm Pes: 1,53 grams

Exemplar núm. 65 de l'Acta Numismàtica 26, 1996, Bernat Moll «Contribució...».

Traducció:

I Àrea / anvers

No hi ha altra divinitat que Déu,
La disposició tota (és) de Déu,
No (hi ha) força sinó per Déu
Mânurqa

II Àrea / revers

Déu és nostre Senyor,
Mahoma, el nostre Enviat,
El Mahdí, el nostre Guia

TIPUS 2 – Anys 1171-1229, amb seca *Manūrqa* i marques amb anells amb punt interior; a la segona línia de la IA, la part d'Al·lah final queda una mica més elevada.

Mesures: - mm

Pes: - grams

Exemplar núm. 2295 de la subasta Pliego L de 2013.

La mateixa traducció que l'anterior.

BIBLIOGRAFIA

BALAGUER, A. M., «Encuny monetari almohade», *Acta Numismàtica*, 17-18, 1987-1988, pp. 207-217.

BELENGUER, Ernest; GUERRERO, Víctor Manuel; DEYÀ, Miquel; DURAN, Miquel; MARIMON, Antoni. *Història de les Illes Balears, de la Prehistòria i l'Antiguitat al Món Islàmic*, Volum I, Edicions 62, 2004.

FONTENLA BALLESTA, Salvador. «Un tesorillo de dirhemes almohades de Arcila», *Gaceta Numismática*, núm. 74-75, 1984, pp. 153-173.

CRUSAFONT I SABATER, Miquel de. *Catàleg general de la moneda catalana. Països Catalans i Corona Catalano-Aragonesa (s. V aC – s. XX dC)*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 2009.

HAZARD, Harry W. *The Numismatic History of Late Medieval North Africa*. The American Numismatic Society, 1952.

HOHERTZ, Edmund H. *Catalog of the square islamic coins of Spain, Portugal and North Africa: 1130-1816 a.d.*, The Wooster Book Company, 2008.

HOHERTZ, Edmund H. *A Catalog of the square islamic coins of Spain, Portugal, and North Africa: 1130-1816 a.d.*, Second Edition, Editions OMNI, 2018.

MEDINA GÓMEZ, Antonio. *Monedas hispano-musulmanas*. Instituto provincial de Investigaciones y Estudios Toledanos CSIC, Toledo, 1992.

MOLL I MERCADAL, Bernat. «Contribució a l'estudi de la circulació monetària a la Menorca musulmana». *Acta Numismàtica*, 26, 1996, pp. 81-138.

MOLL I MERCADAL, Bernat. «Un cuarto de dirham almohade de la ceca de Mallorca». 1995, *Gaceta Numismàtica* 117, pp. 63-64.

PELLICER I BRU, Josep, «La rara acuñación de Abu Yumail Zayyan ben Mudafi ben Yusuf ben Çaad ben Mardanis, en València», *Gaceta Numismática* 172, 2009, pp. 15-20.

VEGA MARTÍN, Miguel; PEÑA MARTÍN, Salvador; FERIA GARCÍA, Manuel C. *El mensaje de las monedas almohades*. Numismática, Traducción y Pensamiento islámico. Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, Cuenca, 2002.

VEGA MARTÍN, Miguel; PEÑA MARTÍN, Salvador. «Ciudades y cecas almohades: propuestas de indagación». *XII Congreso Nacional de Numismática*, pp. 393-402, Madrid-Segovia, 2004.

VIVES ESCUDERO, Antonio. *Monedas de las dinastias árabe-españolas*. Fundación para el Fomento de los Estudios Numismáticos, Madrid, 1893 (reedició de 1998).

Inceio, ceca visigoda bajo los reinados de Gundemaro (609-612) y Sisebuto (612-621)

RUTH PLIEGO*

Recientemente hemos tenido la oportunidad de analizar un tremís acuñado por el rey visigodo Gundemaro en la ceca galaica de *Inceio*. La novedad de la pieza reside en el monarca emisor, puesto que el taller monetario era ya conocido por su presencia en un ejemplar de Sisebuto hallado en Castro de Tintinholo.¹ Dicho ejemplar fue publicado por el autor portugués J. Elias Garcia² siendo posteriormente recogido por G. Miles en su corpus³ y por X. Barral en su ensayo sobre la circulación monetaria visigoda,⁴ además de ser mencionado por W. Reinhart.⁵ Años más tarde Chaves & Chaves⁶ incluyeron esta ceca ilustrando una pieza de la colección de W. Reinhart. El hecho de que no pocas monedas visigodas de repertorios portugueses terminaron en la colección del austríaco, nos llevó a plantear que todas las referencias debían aludir al mismo espécimen.⁷

Aunque ya J. Elias Garcia barajó la lectura de *INCEIO* como ceca de ese ejemplar de Sisebuto, la particularidad de la misma dio pie a que ese mismo autor planteara otra posible lectura: *In Celo*, relacionándola con la fórmula usada en una emisión de la también galaica ceca de *Tude*: *IN TVDE VICTOR*. El

* Universidad de Sevilla. Miembro del grupo de investigación 'De la Turdetania a la Bética' (HUM-152).

1. Poblado fortificado localizado en Guarda (Portugal) con una dilatada ocupación desde la Edad del Hierro hasta el periodo visigodo. Ver recientemente sobre este yacimiento, Tente, C., Martín Viso, I. "O Castro do Tintinholo (Guarda, Portugal). Interpretação dos dados arqueológicos como fortificação do período pós-romano". J. A. Quirós Castillo, J. M. Tejado Sebastián (coord.) *Los Castillos Altomedievales en el Noroeste de la Península Ibérica*, Bilbao, 2012, 57-75.

2. ELIAS GARCIA, J. "Un triente inédito de Sisebuto", *Altitude* (Guarda) 4, 1942, 129-130.

3. MILES, G. *The coinage of the Visigoths of Spain. Leovigild to Achila II*, New York, n° 201.

4. BARRAL, X. *La circulations des monnaies suèves et visigotiques, contribution à l'histoire économique du royaume visigot*, Zürich-München, 1976, 183, n° 88.

5. REINHART, W. "Die Münzen des westgotischen Reiches von Toledo", *Deutsches Jahrbuch für Numismatik*, 1940-1941, 69-101; 101, nota 2.

6. CHAVES, M.J., Chaves, R., *Acuñaciones previsigodas y visigodas en Hispania. Desde Honorio a Achila II*, Madrid, 1984, n° 159.

7. PLIEGO, R. *La moneda visigoda* (2 t.), Sevilla, 2009, II, n° 309.

siempre útil Parroquial Suevo a la hora de localizar los talleres de *Gallaecia* proporciona el nombre de *CELIO* para una de las iglesias sufragáneas de la diócesis de *Bracara*.⁸ No obstante, la identificación del letrero monetar con esta población pasaría por interpretar la I del topónimo como una L, o bien aceptar la ausencia de esta última letra. Esa *ecclesia* fue localizada en el concelho de Celorico de Basto, un municipio situado en el extremo sur del distrito de Braga en el espacio comprendido entre el Duero y Trás-os-Montes, que a su vez había sido identificada con la *Celiobriga* de Ptolomeo (II, 5).⁹ Mateu y Llopis, sin embargo, recuperó la primera propuesta de Elias Garcia, señalando que en la moneda no solo parece haberse grabado intencionadamente *INCEIO* y no *INCELIO* ni *IN CELO*, sino que la falta del término *VICTOR O VICTORIA* invalidaría la fórmula propagandística usada en otros talleres. Ya apuntada por Elias Garcia para la lectura de la leyenda como Inceio, Mateu, también consideró su identificación toponímica con la actual población de O Incio (Lugo).¹⁰

Miles, por su parte, aunque muestra sus dudas sobre la lectura del topónimo como Celo,¹¹ no se inclinó por ninguna de las propuestas alegando: “*I cannot evaluate, not having seen the coin or a reproduction*”.¹² Esta afirmación, que confirmaría que Miles no vio directamente la pieza –de hecho no incluyó ilustración de la misma–, quedó reforzada en la nota a pie de página referida a la leyenda de reverso, en la que el autor afirmó que “*The S’s, I judge from Mateu’s description, are turned on their sides*” como en efecto aparecen dichas letras.¹³ Su descripción del tipo se limitó a “Facing busts. Lusitanian type” para el anverso y lo mismo, aunque “*Gallaecian type*”, para el reverso. Esto es interesante puesto que si Miles hubiese visto la moneda en cuestión, probablemente habría apreciado la similitud entre este ejemplar y el acuñado por el mismo Sisebuto en la ceca de *Luco*, hasta el punto de que parecen haber sido hechos por el mismo grabador.

Por tanto, el criterio comparativo entre los mencionados ejemplares conocidos –*Luco* e *Inceio*–, fue fundamental para inclinar nuestra opinión hacia la identificación entre el letrero *INCEIO* y el actual municipio de O Incio (Lugo), frente a la forma *Celo* y localización más al sur. Esa población luguesa está situada entre la depresión de Monforte y la Sierra de O Courel, donde se encuentra uno de los escasos afloramientos calizos de Galicia, siendo conocida esta localidad desde antiguo por sus canteras de mármol.¹⁴ Es ésta una identificación

8. *Parroquiale Suevum* (ed.) *Corpus Christianorum*, Series Latinas CLXXV, *Itineraria et alia geographica*, 175, Turnholt, 1965, I, 28.

9. Ver por ejemplo MANSILLA REYO, D. *Geografía eclesiástica de España. Estudio histórico-geográfico de las diócesis*, Roma, 1994, 220.

10. MATEU Y LLOPIS, F. “Recensión a E. A. García [“Un triente inédito de Sisebuto”, *Altitude* 4, 1942, 129-130], *Ampurias* VII-VIII, 1946, 471-473; ver 78, n. 190.

11. Puesto que incluye una interrogación tras el mismo (ver Miles, op. cit., 270).

12. MILES, op. cit. 131-132.

13. MILES, op. cit. n. 3, 270, n. 1.

14. Desde el punto de vista arqueológico, cuenta con pinturas rupestres e importantes tumbas megalíticas.

muy apropiada por encontrarse en los límites de las actuales provincias de Lugo y Orense, además de limitar con el Bierzo, el núcleo principal de la explotación aurífera de la Península en época anterior. En este sentido, se conoce desde antiguo en el área de O Incio la práctica de una rudimentaria actividad siderúrgica llevada a cabo en numerosas minas de la zona, e igualmente son abundantes los manantiales de aguas ferruginosas. De hecho se tiene constancia arqueológica en un cerro denominado O Modorro de San Pedro de la existencia de un pequeño castro destinado al control de la cercana zona minera.¹⁵ No es posible determinar sin embargo la diócesis a la que habría pertenecido de ser acertada esta ubicación ya que se encuentra en el extremo sur oriental, lindando con lo que sería el territorio de *Astorica* hacia el este y con el *Aurens* hacia el sur.

La moneda que nos ocupa tiene un peso de 1,49 g y unas medidas de 19,5 mm. Presenta en ambos lados el habitual busto de frente impuesto por Leovigildo tras su última reforma, al estilo peculiar de las cecas galaicas y nord-lusitanas. La presencia en este ejemplar del busto ‘emeritense’ con lórica anatómica en anverso propiamente lusitano, es ampliamente utilizado también en la *Gallaecia* como se ha visto en otras ocasiones.¹⁶ Estamos ante un ejemplar muy interesante, de buena factura y bien conservado al que a la rareza que suponen las monedas de Gundemaro en el corpus visigodo,¹⁷ se añade que se trata de una singular ceca de *Gallaecia*, solo conocida hasta el momento para el rey Sisebuto en una moneda hoy en paradero desconocido. Recogemos a continuación todos estos datos además de las leyendas de anverso y reverso.

Anv. Bustos del monarca de frente + 1VNDE9âRVS RE

Rev. Bustos del monarca de frente + PIVS IN CEIO

1,40 g. 19,5 mm; Inédita (Colección particular).

15. Ver *Tabula Imperii Romani. Carta arqueológica de la España Romana: Hoja K-29*. Porto, Madrid, 1991, 94.

16. Ver por ejemplo PLIEGO HERRERA, F., PLIEGO VÁZQUEZ, R., “*Mertia*, nueva ceca visigoda”, *Gaceta Numismática* 164, 2007, 19-21.

17. En PLIEGO (op. cit. n. 7, II, 31) solo se registraron 182 ejemplares de Gundemaro, cifra no muy diferente a los actuales 184. Una actualización en Pliego, R. “Visigothic currency: recent developments and data for its study”, E. Dell’Elicine & C. Martin (eds.) *Framing power in the Visigothic Society: discourses, devices and artifacts*, Amsterdam University Press (e.p.).

BIBLIOGRAFÍA

BARRAL, X. *La circulations des monnaies suèves et visigotiques, contribution à l'histoire économique du royaume visigot*, Zürich-München, 1976.

CHAVES, M. J. & CHAVES, R., *Acuñaciones previsigodas y visigodas en Hispania. Desde Honorio a Achila II*, Madrid, 1984.

ELIAS GARCIA, J. "Un triente inedito de Sisebuto", *Altitude* 4, 1942, 129-130.

MANSILLA REOYO, D. *Geografía eclesiástica de España. Estudio histórico-geográfico de las diócesis*, Roma, 1994.

MATEU Y LLOPIS, F. "Recensión a E. A. García ["Un triente inédito de Sisebuto", *Altitude* 4, 1942, 129-130], *Ampurias* VII-VIII, 1946, 471-473.

MILES, G. *The coinage of the Visigoths of Spain. Leovigild to Achila II*, New York.

Parroquiale Suevvum (ed.) *Corpus Christianorum, Series Latinas CLXXV, Itineraria et alia geographica*, 175, Turnholt, 1965.

PLIEGO HERRERA, F., PLIEGO VÁZQUEZ, R., "Mertia, nueva ceca visigoda", *Gaceta Numismática* 164, 2007, 19-21.

PLIEGO, R., *La moneda visigoda* (2 t.), Sevilla, 2009.

– "The Visigothic currency: news and further data for its examination". E. Dell'Elicine & C. Martin (eds.) *Framing power in the Visigothic Society: discourses, devices and artifacts*, Amsterdam University Press (e.p.).

REINHART, W. "Die Münzen des westgotischen Reiches von Toledo", *Deutsches Jahrbuch für Numismatik*, 1940-1941, 69-101.

Tabula Imperii Romani. Carta arqueológica de la España Romana: Hoja K-29. Porto, Madrid, 1991.

TENTE, C., & MARTÍN VISO, I. "O Castro do Tintinholho (Guarda, Portugal). Interpretação dos dados arqueológicos como fortificação do período pós-romano". J. A. Quirós Castillo & J. M. Tejado Sebastián (coord.) *Los Castillos Altomedievales en el Noroeste de la Península Ibérica*, Bilbao, 2012, 57-75.

Dues novetats importants de la numismàtica catalana. Els òbols inèdits: 1) a nom de Lluís, de transició carolíngia (877-878); 2) del comtat del Rosselló, de Gelabert II (1074-1102)

MIQUEL de CRUSAFONT*

Passen els anys i les novetats en el camp de la moneda catalana es segueixen produint amb prou freqüència. En aquest cas, ens trobem amb dos nous tipus monetaris que enriqueixen, d'una banda, la debatuda sèrie de transició carolíngia barcelonina amb l'òbol a nom de Lluís i, de l'altra, la sèrie rossellonesa amb l'òbol de Gelabert, el diner del qual s'havia descobert tot just fa una dotzena d'anys.¹ Ambdues peces eren perfectament previsibles pel context de les emissions anteriors i posteriors.

Centrem primer l'atenció en l'òbol a nom de Lluís. Es coneixen, en relativa abundància, diners i òbols de transició carolíngia, atribuïbles al temps del bisbe Frodoí i a nom de Carles, que es degueren emetre abans i després del curt regnat del rei Lluís el Quec de França (877-879). Frodoí va obtenir de Lluís, l'any 878, la confirmació del dret de moneda que li havia concedit Carles el Calb, de manera que les peces a nom d'aquest sobirà només poden ésser del brevíssim espai 878-879. No ens ha d'estranyar, doncs, que fins ara només ens haguessin arribat dos exemplars del diner a nom de Lluís i que ara ens aparegui el primer òbol, quan els diners de la mateixa tipologia del monticle i a nom de Carles compten avui amb una evidència prou nombrosa, tant en diners com en òbols.

* Doctor en Història. President de la SCEN

1. CRUSAFONT, Miquel de.; DOMINGO SELLART, F., "El diner de Gelabert II del Rosselló", *Acta Numismàtica* 37, Barcelona, 2007, p. 75-78. L'article fou també publicat, amb l'acord dels autors i en versions catalana i francesa, per l'Associació Numismàtica del Rosselló a *La Pallofe* 50, Perpinyà, 2011, p. 27-31. A *La Pallofe* del 2018, hi ha d'aparèixer també un breu treball nostre sobre un segon exemplar d'aquest diner que presenta un millor estat de conservació que el primer que descrivirem, però que té l'inconvenient de tenir un aspecte roig, com de coure, quan hauria d'ésser de billó de llei alta. Vegeu "Algunes precisions sobre el diner de Gelabert II, comte del Rosselló". En premsa.

L'òbol a nom de Lluís respon a la següent descripció:

Òbol de Barcelona d'argent a nom de Lluís el Quec i emès per Frodoí.

a/ +HLVDVICVS REX (lletra estafeta, S girada, llegenda exterior i retrògrada) Creu interior d'extrems forcats.

r/ +BARCINONA (lletra maldestre) Túmul de Santa Eulàlia.

Pes: 0,52 g Diàmetre: 14 mm Inèdita

La peça apareix a la subhasta d'Àureo & Calicó del 24 de gener del 2019 amb el número 66. La descripció és correcta i només hem apreciat que la llegenda sembla ésser exterior a l'anvers, com ho demostra la posició com capgirada de les lletres V i L.

L'òbol presenta, doncs, irregularitats semblants als diners corresponents, de manera que no sembla qui hi hagi raons per desviar-nos de la seva atribució a Lluís el Quec. L'existència de l'òbol pensem que acaba d'esvaïr la idea que les peces a nom de Lluís poguessin ésser falses, com assenyalava X. Sanahuja,² ja que els falsaris solen copiar els diners més que no pas els òbols, que valen la meitat i donen la mateixa feina.

Després d'aquests diners i òbols de Lluís, s'emetrien els del tipus semblant però a nom de Carloman (879-884), que va descriure Sanahuja en l'article que hem esmentat, de manera que aquesta sèrie de transició es va enriquant progressivament.

2. SANAHUJA, X. "Òbol de Barcelona a nom de Carloman II", *Acta Numismàtica* 45, Barcelona, 2015, p. 95-101. Vegeu p. 99. A nosaltres ja ens va semblar que la irregularitat de les llegendes era un argument feble ja que, si bé és cert que la sèrie a nom de Carles mostra una caiguda progressiva de qualitat i fins i tot de pes i de lectura, d'això no es pot fer una llei sinó només un element orientatiu perquè, en una emissió determinada, hi poden actuar uns actors diferents que poden dur la qualitat avall o amunt.

Vegem ara l'òbol de Gelabert II del Rosselló. Com en el cas anterior, havent emès òbols el seu antecessor i el seu successor, era ben lògic suposar que ell també n'hagués emès. La peça respon a la següent descripció:

Òbol de billó ric de Gelabert II del Rosselló (1074-1102).

a/ +ROSILIONIS (retrògrad) En el camp, P-E-(estrella)-T, posades en creu.
r/ +GIL(A)BER(T)VS CO Creu interior. Estels de 5 raigs en espais 1 i 3.
Pes: 0,57 g Diàmetre: 14 mm Inèdita

També aquesta peça, de lectura prou difícil, apareix a la subhasta Àureo & Calicó del 24 de gener del 2019, amb el número 78, però amb atribució errada a Gerard I.

Igual que en el cas del primer exemplar del diner, aquest òbol té tot l'aspecte del billó ric, de manera que el segon diner, amb aspecte de coure, ha d'ésser fruit d'alguna irregularitat, sense que es pugui excloure una interposició d'alguna sèrie de llei baixa, feta pels mateixos comtes, especialment tenint present la manca absoluta d'altres signes de falsedat com, per exemple, la irregularitat de les lletres en aquell exemplar.

L'òbol ens completa, doncs, la seriació de diners i òbols per a tots els comtes rossellonesos des de Gausfred II (1014-1074) fins a l'extinció de la dinastia i l'absorció del territori pels comtes de Barcelona a la mort de Gerard II (1164-1172). Només ens resta per descobrir, doncs, les probables emissions de Gelabert I (991-1014), per al qual hi ha dades documentals que semblen indicar que també va fer moneda.³

3. BALAGUER, A. M., *Història de la moneda dels comtats catalans*, Barcelona, 1999.

Novetats monetàries del Regne de Sicília sota sobirania de la Corona Catalano-Aragonesa (II)¹

ALBERT VILÀ I CASOL²

Com és ben sabut, les emissions sicilianes medievals sota domini dels monarques catalans i llur dinastia troncal són d'una riquesa extraordinària. Això és així, no només pel seu important volum d'emissions, sinó també per la gran quantitat de valors, estils o marques. Malgrat aquest fet, sempre ha estat un camp d'estudi secundari per a moltes persones investigadores, ja sigui per manca de documentació sobre les esmentades emissions o per haver focalitzat la seva recerca en altres àmbits. La suma d'aquests factors fa que el terreny per a la descoberta sigui encara molt gran.

Avui donarem a conèixer tres exemplars inèdits i altres dos que ofereixen informació rellevant, amb l'objectiu de fer una petita aportació als catàlegs de referència de Rodolfo Spahr (SPAHR, 1959) i Miquel de Crusafont (CRUSAFONT, 2009) i, com a continuació, als estudis fets en aquesta mateixa publicació per Jordi Vall-llosera (VALL-LLOSERA, 2007, i VALL-LLOSERA, 2016).

Totes les novetats són emeses en argent, deixant per a futures publicacions altres monedes de billó. Les ordenarem primer cronològicament (Jaume II, Frederic III, Frederic IV i Joan II) i, en segon terme, segons el seu valor (pirral i mig pirral).

Abans d'entrar en matèria, voldria donar les gràcies a l'amic Jordi Vall-llosera pel seu suport i per la seva col·laboració en la lectura i identificació d'alguns dels nostres estimats pirrals que avui presento.

1. Segona addenda continuant el primer estudi de Jordi Vall-llosera (VALL-LLOSERA, 2016).
2. Investigador numismàtic. Membre de la SCEN.

Jaume II, el Just, rei de Sicília (1285-1296)

Àureo & Calicó - Col·lecció Ègara 2.
26/04/2017. Lot 179.

Ampliació
mitja lluna

Ampliació
anell

Pirral: 3,23 g Diàmetre: 25 mm.

Anvers: + : IA : DEI : GRA : ARAGON : SICL' REX : . Àguila coronada amb les ales esteses cap a l'esquerra, mirant a dreta.

Revers: + : AC : BARChINONE : COMES : . Escut d'armes de Catalunya-Aragó. Símbol d'una creixent damunt de l'escut i anell a sota.

Com hem pogut veure, aquest pirral combina dues marques: una mitja lluna a la part superior de l'escut, lleugerament fluixa i desdibuixada, i un anell sota l'escut, molt més ben marcat i identificable. Sens dubte, ens trobem davant un cas de reaprofitament d'encuny, en el qual es va gravar un anell dessota l'escut d'armes en un punxó existent amb marca de mitja lluna al damunt l'escut d'armes. Aquest exemplar, doncs, ens permet situar cronològicament els pirrals amb marca anell i, probablement, les altres varietats amb anells, amb posterioritat als que duen creixent.

En relació amb aquest reaprofitament, cal fer referència a una peça publicada per Vall-llosera,³ que ens presentava un altre pirral amb signes de reaprofitament, amb roses com a marca feble i creixent com a marca forta i posterior.

Així doncs, aquests dos pirrals ens permeten ordenar cronològicament les tres marques, on els primers pirrals serien els que duen roses, seguits dels de la creixent i, finalment, els de l'anell a la part inferior de l'escut.

Cp. Vilà Casol

Ampliació símbol

3. VALL-LLOSERA, 2016, pàg. 134.

Pirral: 3,04 g. Diàmetre: 25 mm.

Anvers: + : IA : (símbol) : DEI : GRA : ARAGON : SICL'RE(X) : . Àguila coronada amb les ales esteses cap a l'esquerra, mirant a dreta.

Revers: + : AC : BARChINONE : COMCES : . Escut d'armes de Catalunya-Aragó. Sense marques.

La presència de pirrals falsos d'època no és pas gens habitual. Per aquest motiu, hem volgut incloure en aquest article aquest exemplar, amb clares evidències que ens porten a pensar que es tracta d'una falsificació, com són la seva aparença de coure emblanquit i/o el seu menor contingut de fi, l'inici de la llegenda del revers lleugerament desplaçat, la forma COMCES en lloc de COMES al revers i un curiós símbol, format potser per dues lletres annexades, de difícil interpretació.

Frederic III, rei de Sicília (1296-1337)

No 1. Cp. Vilà Casol

No 2. Societat de la Banca de Suïssa.
Subhasta 18, 29/01/1987.
Lot número 830.

Pirral 1: 3,11 g. Diàmetre: 25 mm / Pirral 2: 3,33 g.

Anvers: +FRIDERIC : T : DI : GRA : REX : SICIL' . Àguila coronada amb les ales esteses cap a l'esquerra, mirant a dreta.

Revers: +DUC'APUL' 7 PRINCIPAT : CAPUE . Escut d'armes de Catalunya-Aragó amb lletra F a sobre i G a l'esquerra.

La peça que seguidament presentem la podem considerar absolutament extraordinària. Si bé és relativament habitual descobrir marques inèdites en el regnat de Frederic IV, no n'és gens en el seu predecessor. Fins al moment, només es coneixien quinze pirrals atribuïts a Frederic III amb diferents marques, vuit dels quals presenten lletres. És conegut i comú el pirral amb F coronant l'escut;⁴ també està catalogat el pirral amb armes coronades i sigla G a la seva esquerra.⁵

4. SPARH, 1982, pàg. 14, número 32. CRUSAFONT, 2015, pàg. 433, número 2564.

5. SPARH, 1982, pàg. 13, número 15. CRUSAFONT, 2015, pàg. 432, número 2560.

Existeix també un pirral amb F coronant l'escut i la lletra G a la dreta, però del regnat de Frederic IV.⁶ El que restava inèdit fins a dia d'avui era el pirral que presentem, combinant totes dues lletres i batut en temps de Frederic III.

Gràcies a la col·laboració d'en Jordi Vall-llosera, hem pogut trobar un segon exemplar del pirral. Tot i estar catalogat erròniament per la casa de subhastes, indubtablement es tracta del mateix tipus de pirral. Cal fer notar que tots dos exemplars tenen les mateixes llegendes tant a l'anvers com al revers. No podem assegurar, però, que comparteixin encuny atesa la qualitat de la foto, si bé hi ha força detalls coincidents.

Frederic IV, rei de Sicília (1355-1377)

Cp. Vilà Casol

Ampliació

Pirral: 3,03 g. Diàmetre: 25 mm.

Anvers: + : FRIDERICUS : DEI : GRA : REX : SICILI . Àguila coronada amb les ales esteses cap a l'esquerra, mirant a dreta. Lletres S de la llegenda girades.

Revers: + : AC : ATHeNAR : 2 : NEOPATRIEDU : . Escut d'armes de Catalunya-Aragó coronat entre lletres I i L.

Nova aportació a la llarga sèrie de sigles i marques d'aquest regnat, inèdita fins ara. Es tracta d'un pirral amb petites alteracions en la llegenda (S girades, algunes lletres més grans que les altres o inici de llegenda del revers amb tres punts), fet gens estrany en aquestes emissions, que podem incloure dins del grup descrit per Spahr amb llegendes amb caràcters gòtics normals.⁸ Cal apuntar que també podem trobar les marques I-L en els diners amb àguila d'aquest mateix regnat.⁹

6. SPARH, 1982, pàg. 40, número 159. CRUSAFONT, 2015, pàg. 445, número 2642.

7. La descripció del pirral realitzada per la casa de subhastes és correcta, però hi trobem la referència Spahr-32, que correspon als pirrals amb F coronant l'escut però sense la lletra G.

8. SPARH, 1982, pàg. 25.

9. SPARH, 1982, pàg. 48, número 234. CRUSAFONT, 2009, pàg. 447, número 2649k.

Joan II, el Sense fe, rei de Sicília (1296-1337)

No 1. Cp. Vilà Casol

Mig pirral 1. 0,61 g. Diàmetre: 13 mm.

Anvers: + REX... Àguila coronada amb les ales esteses cap a l'esquerra, mirant a dreta.

Llegenda il·legible. Escut d'armes de Catalunya-Aragó coronat entre lletres I i I.

No2. Àureo & Calicó. 25/04/2013. Lot 1337

Mig pirral 2. 0,43 g.

Anvers: (+) RE...(E?) Àguila coronada amb les ales esteses cap a l'esquerra, mirant a dreta.

Llegenda il·legible. Escut d'armes de Catalunya-Aragó coronat entre lletres I i I.

La sèrie de mitjos pirrals de Joan II és raríssima. Spahr només en descriu set exemplars¹⁰ amb les sigles I-I, corresponents al mestre de seca Giovanni del Giudice. De Crusafont, al seu torn, descriu només dues variants,¹¹ diferenciades l'una de l'altra per la seva referència, o no, als territoris grecs a la seva llegenda.

Hem pogut localitzar un exemplar molt retallat, com acostumen a aparèixer habitualment aquestes peces, que sortosament ens deixa entreveure l'inici de llegenda de l'anvers, fet totalment rellevant. Malgrat només poder observar la part inferior de les lletres, podem endevinar la paraula REX, habitualment situada al revers dels mitjos pirrals i quintinos (REX:SICILIE). Aquesta hipòtesi

10. SPARH, 1982, pàg. 88, números del 105 al 110.

11. CRUSAFONT, 2009, pàg. 509, números 3014 i 3015.

sembla confirmar-se amb un segon exemplar subhastat per la casa Àureo & Calicó, el qual, per atzar, també ens mostra la coincidència de les dues primeres lletres de la llegenda de l'anvers, reafirmant la catalogació d'aquesta nova variant de llegenda a l'espera que algun dia aparegui algun exemplar sense retallar.

BIBLIOGRAFIA

CRUSAFONT, 2009 - Crusafont i Sabater, Miquel. *Catàleg General de la Moneda Catalana*. SCEN-IEC. Barcelona, 2009.

CRUSAFONT, 2015 - Crusafont i Sabater, Miquel de. *Història de la moneda de la Corona Catalano-aragonesa medieval (excepte els comtats catalans) (1067/1162-1516)*. SCEN-IEC. Barcelona, 2015.

SPAHR, 1959 - Spahr, Rodolfo. *Le monete siciliani dagli aragonesi ai borboni (1282-1836)*. Ed. Banco de Sicilia. Palerm, 1959.

SPAHR, 1982 - Spahr, Rodolfo. *Le monete siciliane dagli aragonesi ai borboni (1282-1836)*. Publications de l'Association Internationale des Numismates Professionnels no. 6 i Kommissionserlag Akademische Druck-und Verlagsanstalt. Bâle i Graz, 1982 (2a edició revisada i ampliada de la 1a de Palerm de 1959).

VALL-LLOSERÀ, 2007 - Vall-llosera i Tarrés, Jordi. "Dos pirrals i un tarí inèdits". *Acta Numismàtica* 37, pàg. 83-85. SCEN-IEC. Barcelona, 2007.

VALL-LLOSERÀ, 2016 - Vall-llosera i Tarrés, Jordi. "Novetats monetàries del Regne de Sicília sota sobirania de la Corona Catalano-aragonesa". *Acta Numismàtica* 46, pàg. 133-140. SCEN-IEC. Barcelona, 2016.

La moneda del Regne de Nàpols sota sobirania de la Corona Catalanoaragonesa (1421-1423/1436-1516) i de la nova dinastia troncal napolitana (1458-1501). Addenda 2¹

JORDI VALL-LLOSERA i TARRÉS²

Amb la voluntat de difondre i aprofundir en el coneixement de la moneda napolitana batuda pels monarques catalans i de llur dinastia troncal en el regne, encetem a través d'*Acta Numismàtica* una segona addenda amb la presentació de tipus i varietats inèdits. Hem optat per afegir una lletra majúscula al costat del número de catàleg per destacar que es tracta d'un tipus nou, i simplement indicar "var" o "error" per aquells exemplars d'un cert interès, tenint en compte i seguint els criteris del catàleg.

Núm. 25a. Marca: àliga. Altres marques: estrella de cinc puntes damunt de la creu de Jerusalem del 1r, sota la creu del 4t i a l'esquerra de les armes catalanes del 3r. CNI XVIII Falta R3

Artemide XLVIII 3.12.2017 n. 567 3,61 g
(Ex Catalogo De Falco, 27 Novembre 1998)

Detall

1. Considerem la primera addenda la que vàrem adjuntar en el propi llibre un cop ja havia estat imprès.

2. Investigador numismàtic. Membre de la SCEN. Autor del llibre VALL-LLOSERA i TARRÉS, Jordi. *La moneda del Regne de Nàpols sota sobirania de la Corona Catalanoaragonesa (1421-1423 / 1436-1516) i de la nova dinastia troncal napolitana (1458-1501)*, Girona, 2016.

Tipus similar al núm. 19, però amb l'estrella de les armes catalanes al 3r quart enlloc del 2n.

Núm. 28. Sense marca. Armes catalanes al 2n i 3r. CNI XIX Falta R1
 Disposició armes de Nàpols: Hongria, Anjou i Jerusalem.
 Var. 1. Anv. + DNS M ADIVT ET EGO D I M.
 Rev. + ALFONSV D G R ARAGO SI C V F.

Artemide XLVIII 3.12.2017 n. 582 3,52 g

Nova varietat de llegenda dins de les emissions atribuïdes a la seca de Gaeta; en aquesta, el revers presenta la lletra D girada i el nom d'Aragó sencer.

Núm. 36b. Marca S. Armes catalanes al 1r i 4t. CNI XIX Falta R2
 Disposició d'armes de Nàpols: Jerusalem, Anjou i Hongria.
 Globus imperial, que sustenta el rei, de creu ancorada.
 Var. 1. La creu ancorada del globus imperial de grans dimensions.
 Anv. + DNS M ET EGO D INIMIC ME, sense paraula ADIVT.
 Rev. + ALFONSVS D G R ARA S C V F.

iNumis 40 03.2018 n. 904 2,59 g 26,2 mm

Detall

És el segon exemplar que coneixem amb la particularitat de presentar la creu del globus imperial de forma ancorada; en aquest cas, la creu és de grans dimensions. El seu pes de 2,59 grams, clarament inferior a la talla teòrica, ens fa pensar que és obra de Francesc Sunyer, qui fou empresonat per falsificar encunys.

Núm. 107a. Marca S (Simone Miraballo, 1468-70). CNI Falta R3
Disposició armes de Nàpols: Jerusalem, Anjou i Hongria.

Cp. VALL (ExBertolami Fine Arts 2,59 g 26 mm)

Detall

Diferent disposició de les armes de Nàpols.

Núm. 111a. Sense marca. CNI XIX Falta R4
Anv. + CORONATVS q LEGITIME CERAUIT.
Rev. + FERDINANDVS D G R SI IER VN.

Aureo&Calicó, col. Ègara n. 485 3,73 g

Detall

Ferran I innovava un nou tipus de valor en plata, el *coronato*, nom conegut per l'escena de la coronació que s'hi representava. L'abril del 2017, apareixia a subhasta aquest exemplar, totalment desconegut, sense sigla. El primer que hem de dir és que no es tracta d'un cas excepcional atès que, en la majoria de valors i tipus, coneixem exemplars sense cap mena de marca de mestre de seca. A falta de documentació, hi trobem dues possibles explicacions a la seva existència. Una primera, podria tractar-se d'un dels primers exemplars emesos, en forma de prova dels encunys d'aquest nou valor i tipus. Una segona, en un context totalment diferent, seria quan, el 1460, Giovanni Miraballo és fet pres pels barons rebels, abans de prendre el càrrec de mestre de la seca napolitana, i els seus fills continuaren l'emissió fabricant amb absència de sigla.

Núm. 139. Marca C llatina. Anv. C darrera el coll. Rev. C sota la creu.
CNI XIX Falta R1

Var. 1. Lletra S de CORONATVS rectificadora sobre una R.

Varesi 69 10.2016 lot 350 3,95g 25,4 mm

Detall

Núm. 179c. Marca T. Punt enmig de la creu de Jerusalem.

CNI XIX Falta R1

Artemide XLVIII 3.12.2017 n. 645 0,57 g

Detall

Exemplar subhastat, atribuït a Ferran II. És difícil d'interpretar el nom del rei, sigui FERDINANDVS o FERRANDVS, per atribuir-lo a Ferran I o Ferran II, respectivament. Ens hem decantat pel primer per la lletra M gòtica al final de la llegenda del revers, una tipologia que només trobem en aquest monarca.

Núm. 184a. Marca M a la dreta. Salvatore/Antonio Miraballo, 1458-1460.

CNI XIX Falta R3

Disposició armes de Nàpols: Jerusalem, Anjou i Hongria.

Anv. + DNS M ADIVT ET, sigla M a la dreta del bust.

Rev. FERDINANDVS D G R.

Picena Asta 2 11.2016 lot 195 a 0,61g

x2

Nova varietat dels rars denaris a nom de Ferran I de Nàpols. Es tracta d'un exemplar similar al núm. 184, amb la sigla M a la dreta del bust, però amb diversa disposició de les armes napolitanes en el revers, en aquest cas, similar al núm. 183, que portà la sigla M a l'esquerra del bust.

Núm. 192. Marca B. Benedetto Cotrugli, 1460-1468.

CNI XIX 818-819 i 824 R2

Anv. FERDINANDVS D G R.

Rev. SICILIE I VNGARIE, sigla B enmig de la llegenda.

Artemide XLVIII 3.12.2017 n. 625 0,56 g

Detall

Al llarg del nostre treball, no vàrem poder examinar cap exemplar on s'apreciés clarament la sigla B i ens vérem obligats a mostrar-ne l'exemplar publicat al CNI. Per aquest motiu, creiem necessari publicar aquest exemplar en la nostra *Addenda 2*. La casa de subhastes el catalogava amb la peculiaritat de portar una B girada enmig de la llegenda. Òbviament, la lletra B no forma part en cap cas de la llegenda, i es tracta de la sigla B del mestre Benedetto, idèntica a la dels *coronati* de la coronació. Hem de justificar la seva posició, enmig de la llegenda i no dessota la creu de Jerusalem, per les petites dimensions d'aquest valor, un recurs que hem vist en altres casos, com la cartel·la SMPE en els *sestini* a nom de Frederic de Nàpols.

Picena Asta 3 23.04.2017 n. 220 3,94 g

Detalls sigla B del coronato i del tornese

Els següents nou *cavalli* que publiquem, a banda de donar a conèixer noves varietats, un cop més, són una prova irrefutable per reafirmar la idea que relacionem al llarg del llibre, que Nàpols i l'Àquila foren les seques més importants del regne, amb uns volums emissors no comparables amb els de cap altra ciutat o iniciativa particular.

Núm. 200.³ Marca: àliga. CNI XVIII Falta R1

Error 7. Anv. FERDINANI/OVS. Lletres I i O annexades per assimilar-se a una D.

Artemide XLVIII 3.12.2017 n. 572 2,03 gl

Detall

Núm. 201a. Bust de faccions més acusades

Rev. Error a la llegenda RENGNI. CNI XVIII 133, 140-141 i 166 R1

Var. 1. Anv. FERDINNANDVS. Les lletres INN annexades.

CNI XVIII Falta R1

Artemide XLVIII 3.12.2017 n. 574 2,23 g

Detall

Núm. 206. Marca: àliga davant el cos del cavall, just al final de la llegenda i T a l'exerg. R1

Error 6. G de REGNI en posició horitzontal (mirant avall). CNI XVIII Falta R1

Savoca-coins 1,42 g 17 mm

Detall

3. Tot i no indicar-ho explícitament en el catàleg, és habitual trobar en aquesta tipologia que la lletra V de FERDINANDVS sigui una A capgirada.

La posició anòmla de la lletra G també la trobem en un altre *cavallo* de la seca de l'Àquila de tipologia similar, amb l'àliga sota la pota davantera (núm. 204, error 3), però amb la G tombada mirant cap amunt.

Error 7. Rev. RERGN (I). CNI XVIII Falta R1

Cp. VALL (1,66 g 18 mm)

Detall

Un altre error de gravador en el revers, amb una lletra R enmig de la paraula REGNI.

Núm 232a. Sense sigla. CNI XVIII Falta R4
 Anv. FERRANDVS REX.
 Rev. REGNI oooo EQVIT-AS. Llegendada invertida.

x1,5

Cp. VALL 1,23 g 17,5 mm

Detall

Exemplar especialment a destacar. Es tracta d'una nova tipologia, assimilable als *cavalli* amb sigla C sota la pota davantera del cavall (núm. 230-232), però que, en aquest cas, n'és absent. En aquest cas, l'estampa és similar als núm. 230-231, però amb la peculiaritat de presentar la llegenda del revers invertida com el núm. 232, és a dir, REGNI, damunt, al voltant del cavall, i la paraula EQVITAS a l'exerg, tot i que, per motius d'espai, una part (AS) resta fora. La situaríem vers el 1488 en un cas similar als coronats de l'arcàngel sant Miquel amb el bust ancià, dels quals en coneixem sense sigla i amb la lletra C atribuïda a Cola Spinelli. No tenim altra informació documental, però és possible situar-los en l'espai en què Spinelli deixa el càrrec de mestre de la seca napolitana (per defunció?) i és nomenat Tramontano.

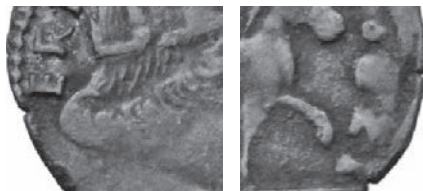
Núm. 235a. Marca T a l'exerg. CNI XIX 1048-1051, 1059-1060, 1070-1085, 1087-1103. MC

Error 3. Anv. ERRANDVS, falta la lletra F del nom.

Rev. EQVITAS-RE-GZI, la lletra N tombada.

Artemide XLVIII 3.12.2017 n. 634 1,26 g

Detalls

Núm. 235a. Marca T a l'exerg. CNI XIX 1048-1051, 1059-1060, 1070-1085, 1087-1103. MC

Error 4. Rev. EQVITAS oooo RR o GNI, una R enlloc de la lletra E a REGNI.

Cp. VALL

Detall

Núm. 238a. Marca T davant la pota davantera i tres roses a l'exerg.

CNI XIX 1066-67 i 1104 E

Anv. FERRANDVS REX.

Rev. EQVITAS REGNI. Orla interior que separa l'estampa del cavall i la llegenda.

Cp. VALL (Ex VL Nummus 7, n. 1125 1,30 g

Primer exemplar dels *cavalli* amb sigla i tres flors a l'exerg, on hi podem observar l'orla interior en el revers separant l'estampa del cavall i la llegenda.

Núm. 258 sim. Marques: columna i sigla T. CNI XVIII 1 sim. R3

Artemide XLVIII 3.12.2017 n. 566 3,32 g (Ex Asta Nac AG 16, 1999)

Exemplar de pes lleugerament superior al núm. 258, 3,22 grams.

Núm. 301c. Marca T. estrella de sis puntes enmig de la creu de Jerusalem.

CNI XIX Falta R2

Artemide XLVIII 3.12.2017 n. 646 0,56 g

Detall

En el catàleg publicàvem dues varietats basades en presentar, o no, un ornament en el centre de la creu de Jerusalem, núm. 301b, flor de sis pètals, i núm. 301a, respectivament. El que presentem porta una estrella de sis puntes.

Nº 314ba. Marca estrella de cinc puntes a l'exerg. CNI XIX Falta R4

Picena Asta 2 11.2016 lot 197 a 1,45 g

Detall

Tipus similar al 314 amb una estrella a l'exerg i, a l'igual que el 314b, està batuda damunt un *cavallo* a nom de Carles VIII.

Núm. 332. Marca: M. CNI XVIII 1-2 R3

Var. 1. Flor de sis pètals amb botó central.

Aureo&Calicó, col. Egara n. 511 1,65 g

Probablement, es tracta d'un exemplar amb el mateix encuny que el nostre núm. 363, en el qual no s'aprecia bé la flor. Tot i així, hem de considerar l'aportació d'un nou exemplar per aquesta rara sèrie.

Núm. 354. CNI XIX Falta R3

Arxiu VALL

x1,5

En publicar l'estudi i el catàleg, només teníem coneixement de l'existència d'un exemplar d'aquest *cavallo* amb un bust, com comentàvem, amb una certa similitud al dels carlini de Ferran el Catòlic. Poca cosa més podíem dir. L'aparició d'aquests dos nous exemplars ens permet confirmar que almenys existeixen dos encunyats diferents d'anvers, i que en un dels exemplars és ben visible la sigla L.

Núm. 355. Marca SMPE dins cartel·la a l'exerg. CNI XVIII 8 R4

Error 1. Anv. FEDRICVS ooo REX o. Falta la segona E en el nom.

CNI XVIII Falta R4

x1,5

Aureo&Calicó, col. Ègara n. 512 2 g

Afegim un nou exemplar als poquíssims coneguts *cavalli* de la seca de Sulmona a nom de Frederic de Nàpols. En aquest cas, cal destacar l'error en el nom del rei en la forma FEDRICVS.

Documents inèdits sobre la moneda de Girona del segle xv (1463-1500)

XAVIER SANAHUJA ANGUERA*

La publicació de nou notícies inèdites em serveix de pretext per a millorar alguns aspectes del que sabem sobre la fabricació i circulació de moneda pròpia a la Girona de la segona meitat del segle XV.¹

Girona és la ciutat del Principat de Catalunya que va fer fabricar i circular moneda pròpia de manera més continuada i abundant a cavall dels segles XV a XVII. Òbviament, em refereixo a la moneda pròpia d'àmbit local o regional, emesa de manera semblant a tantes altres desenes de poblacions catalanes emissores de moneda en el mateix període. El nombre d'actuacions monetàries conegudes entre 1463 i 1654, passa de les 150. Com a la resta de territori català que utilitzava la moneda barcelonina com a moneda de curs oficial, Girona va iniciar les seves emissions pròpies de moneda de resultes de les necessitats financeres de la Guerra contra Joan II (1462-1472). Durant la guerra, les emissions de moneda a Girona van ser controlades pel rei Joan II. En acabat, la ciutat va continuar la fabricació de moneda menuda per compte propi, de manera més o menys continuada, fins 1617. La moneda de Girona es va tornar a fabricar durant la guerra dels Segadors (1640-1652) i, durant la postguerra que va seguir (1653-1654). En aquests dos darrers anys també es van recircular exemplars ja fabricats antigament.

* Doctor en Geografia i Història. Universitat de Barcelona.

1. Les vuit notícies són quatre documents transcrits o registrats que ja vaig incorporar a la meua tesi doctoral *Fabricació i circulació de moneda local a la Catalunya dels segles XIII-XVI*, consultable per internet (<http://hdl.handle.net/10803/119328>); tres documents completament nous; i un quart referenciat a peu de pàgina (vegeu la nota 17 i el text relacionat).

La major part d'aquestes actuacions monetàries són ben documentades i conegudes. El motiu principal cal cercar-lo en el fet que Joaquim Botet, l'autor de *Les monedes catalanes*,² era gironí i va dedicar molt de temps a buidar els documents monetaris dels arxius de la seva ciutat.³

1463-1469. Emissions de Rocabertins (Doc. 1)

A l'iniciar-se la Guerra contra Joan II, l'any 1462, la reina Joana Enríquez i el seu fill Ferran, de deu anys, intentaren protegir-se a la ciutat de Girona. La Generalitat hi envià un contingent armat el 9 de maig, i la ciutat els va obrir les portes el 6 de juny, després d'una escassa resistència.⁴ La reina i el seu seguici es van refugiar a la Força. El 23 de juliol tropes franceses, capitanejades pel comte Gastó de Foix, s'imposaren al Coll de Panissars i avançaren vers Girona, on van acabar per ocupar la ciutat i alliberar els partidaris de Joan que resistien a la Força. Les tropes catalanes, comanades pel Hug Roger, comte de Pallars, van situar el punt de comandament de l'ofensiva oriental a Hostalric. Des d'aleshores, el territori de Girona i tot el Rosselló quedaren en mans dels aliats de Joan II, però no pas l'Empordà, que esdevingué un escenari de batalles entre catalans, dels dos bàndols, i francesos, aquests darrers capitanejats pel comte de Foix i el valencià Lluís Despuig, mestre de Montesa. A la ciutat de Girona, Pere de Rocabertí fou nomenat cap militar en tant que capità de la vegueria de Girona i Besalú i s'encarregà de la defensa i organització de la ciutat.⁵

A mitjans de 1463 Joan II aprovà la fabricació de moneda a Girona. La fabricació de poc més de 108.000 peces equivalents a 450 ll. 15 s. 2 d. de diners rocabertins a Girona es va iniciar el 18 de novembre de 1463 i va finalitzar el 23 de febrer de 1464 (Doc. 1). El mestre de seca era Manuel Bou. El 27 de setembre de 1463 el rei concedí privilegi a la ciutat per poder continuar la fabricació de moneda d'or, argent i menuts a la seca que aleshores dirigia i administrava Pere de Rocabertí, un cop hagués acabat la guerra.⁶

Les monedes fabricades, que duïen el nom i el retrat de Joan II, foren prohibides per la Generalitat,⁷ i pel mateix rei Pere IV,⁸ sobretot en aquells territoris

2. BOTET, J., *Les monedes catalanes*, 3 vols., Barcelona, IEC, 1908-1911.

3. El període menys documentat per Botet és el de 1653-1654. SANAHUJA, X., "El curs forçat dels menuts gironins l'any 1654", *Gaceta Numismática* 151, Barcelona, 2003, p. 41-51.

4. SOBREQÜES VIDAL, S., i SOBREQÜES CALLICÓ, J., *La guerra Civil Catalana del segle XV*, Barcelona, Edicions. 62, 1973, p. 145-148.

5. *Idem*, p. 236-238.

6. Esmentat per: BOTET, J., *op. cit.*, v. 2, p. 281. Arxiu Municipal de Girona (AMGI), *LLibres de moneda*.

7. Esmentat per CARRERAS CANDI, F., "Turbacions a Tarragona y altres llocs, motivant encunyacions monetaries: 1462-1466", seguit de "Les encunyacions monetàries locals en les guerres de Joan II", a *Boletín Arqueológico de Tarragona* 18, Tarragona, 1905, p. 576-577 i nota 1.

8. BOTET, J., *op. cit.*, v. 3, doc. LXXIII. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Cancelleria Reial, Pere de Portugal, *Exercitum* 1, f. 72.

propers a Girona però fidels a la Terra, com l'Empordà. Joan II autoritzà Pere de Rocabertí a fabricar florins d'or a Girona a finals de 1464⁹ i, poc després, el 27 de febrer de 1465, va donar curs general als florins d'or, rals d'argent i menuts batuts a Girona amb el seu permís.¹⁰ Malgrat les prohibicions, el curs de la moneda enemiga no devia ser fàcil d'evitar entre territoris veïns. Així, el 30 d'abril de 1465, Pere IV va haver d'autoritzar, durant dos mesos, que els habitants de l'Empordà poguessin negociar amb els gironins per tal de desprendre's dels diners rocabertins que havien acumulat.¹¹

No se sap si els diners rocabertins van ser aforats al valor d'un diner de tern en el moment de la seva creació. Els documents conservats no ho indiquen. En canvi, sabem que abans del 24 de març de 1467 els diners gironins es prenién a raó de tres peces per cada dos diners de tern. En aquell data Joan II ordenà abaixar els diners rocabertins de manera que es prenguessin a raó de dos per un diner de tern.¹² La disposició reial va ser ratificada per les autoritats municipals el 10 de juny,¹³ circumstància que demostra que el control de les monedes de Girona encara no requeria en el Consell municipal. Malgrat la rebaixa de valor, els menuts rocabertins no van ser acceptats millor per la població. El 25 de setembre de 1467 els jurats de Girona van haver de demanar a Pere de Rocabertí que actués per evitar el rebuig dels menuts.

A mitjans de 1469 els jurats de Girona, segurament havent adquirit finalment el control sobre la moneda de la ciutat, van escriure una carta a Jordi Llobet, mestre de la moneda del rei, demanant-li que anés a la ciutat per a fabricar més moneda. Aquesta nova emissió ja estava enllestida el 15 de juny, data en la que es publicà una crida obligant l'acceptació de les malles batudes recentment a raó de dues per un diner de tern. Coneixent aquest valor de canvi, vigent ja el 1467, no ens ha de suposar cap problema identificar aquesta denominació de malla (una moneda de valor de mig diner) amb les mateixes monedes que abans eren anomenades diners menuts o rocabertins.

A Girona és documentat haver-se fabricat, durant la guerra contra Joan II, diners o malles anomenats rocabertins, croats d'argent i florins d'or. De florins, se'n coneix un de sol. De croats, no se'n coneix cap. De rocabertins se'n coneixen amb i sense escudet reial –coronat o sense coronar– intercalat a la llegenda. Miquel de Crusafont ha ordenat com a més antics els que no duen es-

9. Esmentat per: BOTET, J., *op. cit.*, v. 2, p. 289.

10. Esmentat per MATEU LLOPIS, *Notas y documentos sobre la ceca de Balaguer en 1462 y el numerario de la época, 1458-1479*, a *Ilerda* 16, Lleida, 1952, p. 7-22.: 14-15.

11. Esmentat per: BOTET, J., *op. cit.*, v. 3, doc. LXXIV, p. 289. ACA, Cancelleria Reial, *Pere de Portugal, Curiae* 2, f. 56-57.

12. Esmentat per CARRERAS CANDI, F., *op. cit.*, p. 600; i per BOTET J., *op. cit.*, v. 2, p. 294.

13. Aquesta notícia i la major part de les notícies que segueixen sobre aquesta emissió són esmentades per Joaquim Botet: BOTET, J. *op. cit.*, v. 2, p. 292-294.

cuadet, i més moderns els que sí que el duen.¹⁴ La primera emissió la va controlar directament el rei (1463), mentre que la segona va ser responsabilitat del Consell Municipal (1469). És més lògic pensar que l'escudet reial assenyalés l'autoritat reial exclusivament mentre controlava les emissions. L'escut reial només apareix a monedes catalanes fabricades per l'autoritat reial –per exemple en els croats de Perpinyà de Ferran I, o en els pacífics, o en els coronats–. No se m'acut cap motiu per a que un Consell Municipal vulgui afegir l'escut reial a les monedes fabricades sota la seva responsabilitat, a excepció d'aquelles poblacions amb l'escut reial integrat a l'heràldica municipal. Per això jo he ordenat els menuts rocabertins que duen l'escudet com a més antics que els que no el duen.

1477-1483. Ploms de la Seu i “croets” de Perpinyà (Docs. 2-3, i 5-6)

Les anomenades malles rocabertines continuaren en circulació després de la guerra, durant molts anys. Amb els anys, cada cop n'hi hauria d'haver menys en curs. A mitjans dels anys setanta, Girona deuria patir la mateixa manca de moneda menuda que obligà moltes altres poblacions catalanes a iniciar la fabricació de moneda pròpia. Pel que es veu, la manca de moneda menuda s'agreuja pel fet de l'abatiment, a finals de 1476, de la moneda de plata i billó francesa que fins aleshores era tolerada i fins-i-tot aforada dins del conjunt de la moneda en circulació a Catalunya.¹⁵ Aquest agreujament es reflecteix en dos documents gironins molt propers en el temps. El 6 de desembre de 1476, els jurats de Girona van enviar una carta als consellers de Barcelona demanant-los que actuessin davant els problemes causats per la prohibició de les monedes franceses: la manca de moneda menuda en circulació i la pèrdua de diners ocasionada als seus posseïdors (Doc. 2). I el 30 de gener de 1477, el Capítol de la Catedral de Girona va haver de debatre la possibilitat de pagar les misses als preveres amb ploms, a causa de la manca de moneda menuda (Doc. 3).

Malgrat la mancança, la ciutat de Girona no va reiniciar la fabricació de moneda fins l'any 1481, i encara lentament. Dos anys més tard, el 1483, el flux

14. L'argument és que existeixen diners de Perpinyà de Joan II amb l'escudet i que això s'hauria produït, plausiblement, de resultes que els moneders contractats a Perpinyà l'any 1473, per a fabricar diners menuts, procedissin del taller gironí, tancat el 1469 (CRUSAFONT, M. *Numismàtica de la Corona Catalano-Aragonesa medieval* (1785-1516), Madrid, 1982, p. 473. Ara bé, entre 1458 i 1463 es van encunyar prop de 2.000 marcs de menuts a Perpinyà, a nom de Joan II. A l'inrevés, doncs, també és plausible que a l'haver de tancar la seca de Perpinyà a causa de l'ocupació francesa, els seus moneders baixessin a Girona a posar-se a les ordres de Pere de Rocaberti i continuessin fabricant amb l'estil perpinyanès.

15. El 30 d'octubre de 1476, el rei Joan II, a petició del Consell barceloní, va enviar una provisió ordenant que es fes una crida per tal de prohibir el curs de les monedes forasteres i especialment de les vuitenes i dobles de dos sous franceses. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Cancelleria Reial, Reg. 3394, f. 4 i s.; Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Consell de Cent, Registre de deliberacions, 1475-77. Assenyalat per BOTET, J., *op. cit.*, v. 2, p. 299.

de moneda municipal ja deuria ser suficient i la ciutat de Girona va haver de publicar una crida prohibint la circulació de dos tipus de moneda menuda no desitjada: els “croets” de Perpinyà, i uns ploms que valien dos diners, i sobre els quals la crida no dóna més detalls (Docs. 5 i 6).

És clar que aquests ploms esmentats a la documentació no eren moneda municipal gironina. Tampoc crec que fossin ploms municipals d'altres poblacions properes, atès que les autoritats gironines no se n'haurien estat d'assenyalar llur procedència forana.¹⁶ El més probable és que fossin ploms eclesiàstics de la mateixa ciutat –potser de la Seu– que havien transcendit el seu àmbit de circulació intern per acabar escampant-se entre la població seglar. A la Seu de Girona, la notícia de 1477 ens assabentava d'una possible emissió de ploms eclesiàstics, i una altra inèdita de l'any 1500 ens assabenta de la preexistència de ploms del valor de dos i de quatre diners i de la intenció de fabricar-ne de vuit i dotze diners.¹⁷

Pel que fa als nomenats “croets” de Perpinyà, no hi ha massa dificultat en identificar-los: es tracta dels patacs batuts a nom del rei Lluís XI de França i que ara podem situar cronològicament poc abans de l'any 1483.

Patac o “croet” de Perpinyà.
Lluís XI de França. Emissió c.1483. CG-3051.

16. De fet, d'aquesta època tampoc tenim identificades emissions de ploms municipals en poblacions properes a Girona, excepte a una possible emissió de Blanes (CRUSAFONT, M. *Catàleg general de la moneda catalana* (CG), Barcelona, SCEN, 2009, n. 3.679).

17. Arxiu Capitular de la Catedral de Girona (ACCG). *Llibre dels Afers del Capítol*, 1458-1493, p. 76v (13 d'agost). No és descartable que el mot “plom” també pogués haver-se utilitzat per a designar peces fabricades en altres metalls, com ara llauna o llautó. Però el més probable és que en aquesta època (segona meitat del segle XV - inicis del segle XVI) els getons eclesiàstics de la Seu de Girona fossin fabricats tots encara en plom.

1481-1489. Emissions de menuts amb la G gòtica (Doc. 4)

La manca de moneda menuda observada l'any 1477 deuria ser un bon argument per a que la ciutat de Girona tornés a demanar permís per a fabricar moneda pròpia. A mitjans de 1481, atesa la depreciació dels rocabertins, encara en circulació, i la manca de moneda menuda, demanaren al rei llicència per a encunyar moneda.¹⁸ En resposta a aquesta sol·licitud, Ferran II concedí llicència a la ciutat de Girona, el 26 d'agost, per encunyar menuts, del metall que volguessin, fins a la quantitat de 200 lliures, amb les condicions habituals d'assegurar l'emissió, gravar el senyal local i nomenar un responsable de l'emissió i del seu canvi.¹⁹ Obtinguda la llicència, els jurats de Girona resolgueren recollir el major nombre possible de rocabertins per contramarcars-los a continuació amb les armes de la ciutat a un costat, i amb una G a l'altre, donant-los el valor d'un diner. L'operació fou encomanada a Jaume Vilar, el qual la havia de dur a terme a casa del jurat Rafael Samsó.²⁰ El 5 de gener de 1482 Rafael Vilar només va poder lliurar 115 lliures 18 sous de rocabertins contramarcats als jurats de Girona. Atès que no es van contramarcars prou rocabertins per arribar a les 200 lliures de menuts que permetia la llicència de Ferran II, els jurats de Girona acordaren, el 24 de maig de 1482, batre de nou, amb els mateixos encunys utilitzats per picar els rocabertins, la quantitat de menuts restant. Hom acordà que en cada marc de la nova moneda hi hagués tres quarts d'unça de plata, i que de cada marc se'n traguessin uns 28 sous de menuts. La nova fabricació quedà enllestida el 5 de juny. Una primera ampliació d'aquesta emissió de moneda gironina fou autoritzada per l'infant Enric, el 25 de juny de 1482, fins a la quantitat de 200 lliures. La fabricació s'enllestí el 23 d'agost i va incloure una petita quantitat de malles (10 ll. 17 s. 8 d., equivalents a 5.224 exemplars). El 6 de novembre del mateix any l'infant Enric concedí una nova llicència i ampliació que permetia als jurats de Girona encunyar 200 lliures més de menuts.

Ni Joaquim Botet²¹ ni Miquel de Crusafont,²² en els seus primers treballs, van poder veure cap exemplar de malla gironina. Va ser l'any 1993 quan Francesc Domingo Sellart²³ va descriure el primer exemplar conegut de malla corresponent a l'emissió de 1482-1483, que du a les empremtes l'escut de Girona per un costat, i una creu per l'altre.

18. Esmentat per BOTET, J. *op.cit.*, v. 2, p. 327.

19. BOTET, J. *op. cit.*, v. 3, doc. LXXXIV; ARNALL, J., *Lletres reials a la cutat de Girona* (1293-1515), Barcelona, Fundació Noguera, 2000, Doc. 624.

20. Aquesta notícia i la major part de les notícies que segueixen sobre aquesta emissió són esmentades per Joaquim Botet: BOTET, J. *op.cit.*, v. 2, p. 329 i 331.

21. BOTET, J. *op.cit.*, v. 2, p. 353-356.

22. CRUSAFONT, M., *La moneda catalana local, segles XIII-XVIII*, Barcelona, SCEN, 1990, p. 404.

23. DOMINGO SELLART, F., "Els obols de Girona del temps de Ferran II", a *Acta Numismàtica* 21-23, Barcelona, SCEN, 1993, p. 415-416.

L'any 1483 succeí un fet curiós (Doc. 4). El 8 de juliol, els jurats de Girona acordaren demanar a l'infant una nova ampliació de la llicència per a fabricar menuts, de 200, 300 o 400 lliures i sol·licitaren permís per a obrir la caixa de les bosses de la ciutat, ja que per error hi havien desat les eines i encunys de batre moneda i la caixa estava segellada i no es podia obrir fins el dia de les eleccions. La sol·licitud es presentava amb el benentès que si el dret de segell que s'hauria de pagar per obrir i tornar a tancar la caixa fos molt alt, aleshores decidirien fabricar encunys nous. Al final, les despeses ocasionades per l'operació no arribaren a les 4 lliures i, per tant, no va caldre haver de fabricar encunys nous. La ciutat rebé nova llicència per a fabricar 200 lliures de menuts, tan solament, el dia 21 de juliol. El 4 d'agost les autoritats municipals gironines obriren la caixa de les bosses del Consell i inventariaren les eines i encunys que hi restaven:²⁴

"Primo, unes tisores de ferro. Item, unes tenalles de prorrotar. Item, trosses de ferro o encunys de monedar amb la G per batre los menuts novament batuts. Item, altre encuny de batre de les malles darrerament batudes. Item, dos trossells de ferro per monedar menuts, ambdós amb les armes de la ciutat. Item altre empremta amb semblants armes de la ciutat. Item, I trossell de batre los barbuts".

Sobta l'existència en aquest inventari d'un encuny per a batre "barbuts". J. Botet no va saber trobar cap explicació sobre aquesta moneda misteriosa, advertint que aquest nom no es corresponia amb cap moneda catalana. Jo tampoc he retrobat l'ús d'aquest mot per a designar cap moneda catalana ni medieval ni moderna. Però l'explicació que ha de prevaldre és la més senzilla, i aquesta és que sí que hi va haver unes monedes fabricades a Girona pocs anys abans que mostraven un personatge barbat: els florins d'or de 1465.

24. Aquest inventari l'esmenta Joaquim Botet a partir d'un original perdut que havia examinat Jaime Villanueva: VILLANUEVA, J. *Viaje literario a las iglesias de España*, v. XIV, Madrid, 1850, p. 196.

1489-1493. Circulació de menuts amb G-E

L'emissió de menuts gironins iniciada l'any 1481 va haver de retirar-se l'any 1489 a causa de les falsificacions. Hom va establir un termini de quinze dies per a portar les monedes i poder-les recanviar per les de nova emissió. En aquesta ocasió, l'infant Enric concedí llicència per a encunyar 250 lliures de menuts, de nou encuny. El 15 de desembre els jurats de Girona ordenaren al clavari que contramarqués amb una E gòtica, al costat de la G de l'empremta, tots els menuts bons que la gent havia recanviat, i que també els emblanqués. Un any més tard l'infant Enric concedí una ampliació de la llicència per a fabricar fins a 250 lliures més de menuts, de les quals se'n fabricaren 120 al llarg de l'any, afegint una E a l'encuny. Segons Botet, les 130 lliures restants es fabricaren durant l'any 1491, de coure pur, però aquest fet no sembla verificable, atesa la raresa actual dels menuts que duen la lletra E encunyada i no contramarcada. Potser aquestes darreres 130 lliures es van emetre contramarcant una segona partida de menuts de la G.

1494. Primera emissió amb la rosa (Docs. 7 i 8)

La sentència reial del 4 de novembre de 1493 prohibia efectuar pagaments amb menuts en quantitat major d'un quart de croat. Aquest fet provocà que la ciutat de Girona decidís comprovar la quantitat de moneda pròpia que tenia en circulació (Doc. 7) i seguidament retirar la seva emissió de menuts, el 23 de novembre.²⁵ La mateixa sentència reial havia reduït el valor oficial de les monedes d'or en circulació, de manera que els ducats passaven de valer 30 sous a valer-ne 24, i els pacífics passaven de valer-ne 25 a valer-ne 20.²⁶ Aquest canvia va provocar molta confusió i la paralització de moltes transaccions. Per això, pocs mesos després de la retirada de l'emissió, i per tal de facilitar el comerç, el Consell determinà demanar permís per a recircular una partida de menuts. La ciutat obtingué, del lloctinent reial Joan de Lanuza, el 9 de febrer de 1494, el permís perquè una partida de menuts de Girona continués circulant durant tres mesos, a la raó predita de 24 sous el ducat, després de reencunyar-los amb l'empremta d'una rosa per a distingir-los dels menuts desmonetitzats anteriorment.²⁷

25. Joaquim Botet va datar aquest document, per error, l'any 1498.

26. BOTET, J. *op.cit.*, v. 3, Doc. LXXXI; AHCB, Consell de Cent, *Diversorum* I, f.197; ACA, Cancelleria Reial, Reg. 3601, f. 101v-103.

27. Una actuació semblant la trobem documentada en el cas de Vic, vegeu: SANAHUJA ANGUERA, X., "La moneda municipal de Vic (I): Ploms i senyals (1470-1513)", a *Ausa* 142, Vic, 1999, p. 385-396.

A finals d'any els jurats de Girona certificaven que 7 lliures de menuts contramarcats havien hagut de ser retirats a despeses de la ciutat per haver-se trencat, ésser falsos o massa gastats (Doc. 8).

El *Catàleg General* inclou un únic exemplar conegut de diner rocabertí contramarcats amb la rosa (i lògicament també contramarcats amb la lletra G de 1481 i la lletra E de 1489) (vegeu imatge 10a), però no pas cap altre tipus de diner. Joaquim Botet arribà a descriure una peça que no va poder il·lustrar i que també es correspon a aquesta emissió.²⁸ Després d'haver examinat uns quants exemplars, queda clar que es tracta de diners de la G, encunyats entre 1482 i 1484, contramarcats amb la lletra E, el 1489, i finalment reencunyats amb l'empremta de la rosa, l'any 1494 (vegeu imatge 10b).²⁹

Les emissions monetàries locals de Girona es reprendrien el 1510, utilitzant els mateixos encunys de la rosa, però empremtant-los sobre cospells verges de coure, sovint més gruixuts i pesats que els cospells de billó utilitzats entre 1482 i 1484, que són els que podem retrobar reencunyats amb l'empremta de la rosa del 1494.

Característiques teòriques de la moneda municipal gironina de billó (1481-1491)

Llei		Talla (pxm)		Pes	
Predecimal	Mil·lèsimes	Argent fi	Billó	Argent fi	Billó
1,125 d*	.090	3.584	336	0,065 g	+0,70 g
		(14 ll 18 s 8 d)		(28 s)	
d*: diners de llei		g: grams		pxm: peces per marc	

28. BOTET, J. *op.cit.*, v. 2, p. 355, núm. 481.

29. Es tracta de diners amb rosa/escut, com els de 1494 que sovint, a primer cop d'ull, semblen dur la contramarca de l'E a sobre de la resta d'elements de la moneda, circumstància que esdevé paradoxal, ja que aquesta marca fou aplicada l'any 1489. Es tracta d'un efecte òptic originat a causa del procediment deficient emprat en la reencunyació, de manera que part dels elements amb més relleu de la moneda primigènia són encara visibles en superfície. No és tracta, per tant, d'un tipus no documentat. SANAHUJA, X., "Aportació de monedes catalanes inèdites al Fòrum Numiscat", *Acta Numismàtica* 38, Barcelona, SCEN, 2008, p. 151-153.

Resum d'emissions de moneda gironina (1463-1514)

Imatge	Catàleg	Nom	Metall	Mètode	Autoritat	Any emissió	Import emès	Unitats	Característiques	Retirada	Valor de canvi
-	CG-2971	Flori	OR	EN	RE	1465	?	?	—	—	13 s
-	NO	Croat	AR	EN	RE	1465	?	?	—	—	1 s 6 d
-	RETROBAT										
1a/1b	CG- 2990	Menut Rocabertí	BI	EN	RE	1463-64	?	108.182	Escut reial	1481	? (1463) (a.24/03/1467) 1/2 d (d.24/03/1467)
2	CG-2988 CG-2989 ¹	Menut Rocabertí (Malla)	BI	EN	MU	1469	?	?	Sense escut	1481	1/2 d
3	CG-3723	Diner	BI	RE	MU	1481-82	115 ll 18 s	27.816	s/ 1-2	1489	1 d
4	CG-3727	Diner	BI	EN	MU	1482-84	1.323 ll 2 s 12 d	317.556	Olla lineal	1489	1 d
5	CG-3726	Diner	BI	EN	MU	1482-84	1.323 ll 2 s 12 d	317.556	Olla punts	1489	1 d
6	CG-3728	Diner	BI	EN	MU	1482-84	1.323 ll 2 s 12 d	317.556	Camp punts	1489	1 d
7	CG-3731	Malla	BI	EN	MU	1482-83	60 ll 17 s 8 d	29.224	—	1489	1/2 d
8a /8b	CG-3724 CG-3726a CG-3727a CG-3728a	Diner	BI	CO	MU	1489-91	250/ 380 ll	60.000 / 91.200	s/ 1-6	1493	1 d
9	CG-3729	Diner	C	EN	MU	1490	120 ll	28.800	E	1493	1 d
10a	CG-3725	Diner	Bi	CO	MU	1494	?	?	s/ 8-9	1494	1 d
10b	CG-no ²	Diner	Bi / C ?	CO	MU	1494	?	?	s/ 8-9	1494	1 d
						Sense fabricacions ni circulació entre 1494 i 1510					
11	CG-3730	Diner	C	EN	MU	1510-13	4.500 ll	1.080.000	Pes: +0,70 g ³	1515	1 d

1. Els tipus híbrids amb escudet reial només en una de les cares són el resultat del reaprofitament d'encunyats vells, procedents de l'emissió anterior de 1463-1464.
2. Es tracta del tipus amb rosa/escut de Girona (CG-3730) reencunyat sobre els diners amb G/escut de Girona (CG- 3726 a 3729), de pes inferior.
3. El pes dels diners de l'emissió de 1510 és usualment superior (entre 0,70 i 1,05 g) al de l'emissió de 1482-1283 (entre 0,50-0,70 g), segurament per ser de coure.

Imatges: Vegeu làmines 1 i 2

Catàleg: Número de referència (CG: CRUSAFONT, M., *Catàleg general...*, *op. cit.*)

Característiques: Marques, orles, o reaprofitament de tipus anteriors (s/)

Metall: Or (OR), argent (AR), billó (BI), coure (C)

Mètode de fabricació: Encunyació (EN), reencunyació (RE) o contramarca (CO)

Autoritat emissora: Reial (RE) o municipal (MU)

Import emès: Estimació en lliures (ll), sous (s) i diners (d), moneda barcelonina

Valor de canvi: Oficial, en sous (s) i diners (d), moneda barcelonina

1a

1b

2

x2

x2

x2

3

4

5

x2

x2

x2

6

7 (1)

7 (2)

x2

x2

x2

8a

8b

9

x2

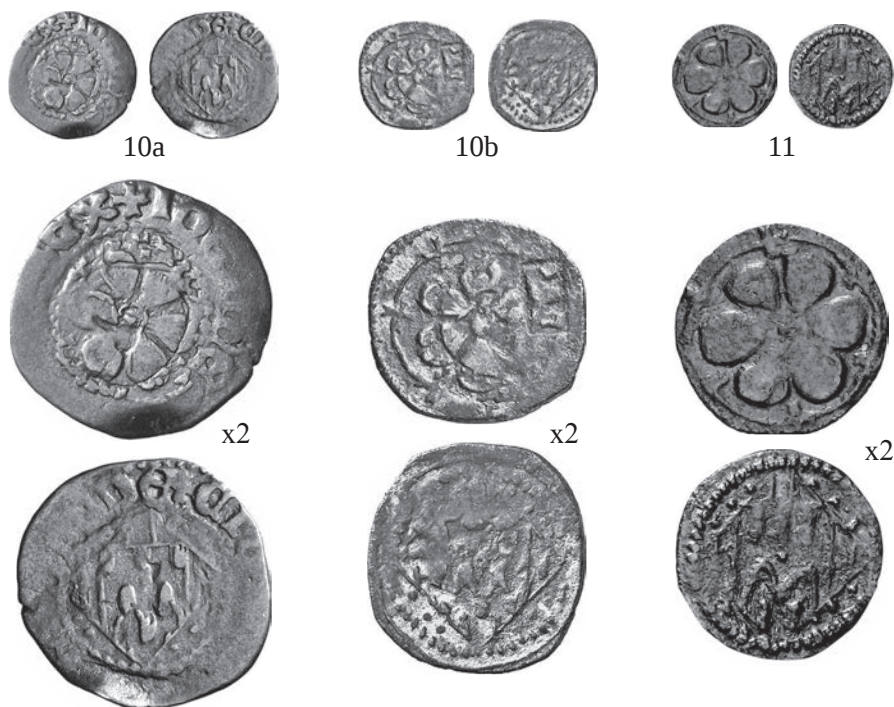

x2

x2

Docuements inèdits

1. 1464, 23 de febrer. Girona.

Entre el 18 de novembre de 1463 i el 23 de febrer de 1464 es fabriquen a Girona 450 ll. 15 s. 2 d. de moneda de rocabertins.

Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Reial Patrimoni, *Llibres de seques, Seca de Girona*, Vol. 2008.

2. 1476, 6 de desembre. Girona.

Carta dels jurats de Girona als Consellers de Barcelona demanant-los que actuïn sobre el problema causat per la prohibició de fer circular i negociar a Catalunya amb moneda francesa de plata i de billó.

Arxiu Municipal de Girona (AMGI), *Actes municipals*, 1476, p. 78. Inèdit

Molts honorables e de gran providència senyors, per provisió de la majestat del senyor rei en aquesta ciutat publicada són stades inhibides totes monedes d'argent franceses, ab tanta e tant gran stretura que tot al comerç de dites mone-des és prohibit. De que aquesta Ciutat ·stà vuy tant perjudicada que tota la ne-gociació cessa per no haver altra manera de moneda d'argent. Creent vosaltres en aqueixa Ciutat són en lo mateix perplex e havem pensat e provehit en algun

expedient com de dites monedes los habitants d'aquexa Ciutat se poran servir e aprofitar. Per ço us pregam ab aquella afecció que podem que per vosaltres sien certificats del que en aqueixa Ciutat sobre dites monedes se observe.

3. 1477, 30 de gener. Girona

El Capítol de la Seu de Girona debat sobre si cal pagar les misses amb ploms, atesa la manca de moneda menuda.

Arxiu Capitular de la Catedral de Girona (ACCG). *Actes Capitulars*, 1473-1482, p. 181. Inèdit.

Die iovis XXX ianuarii anno D. MCCCCLXXVII, convocavi capitulum per nuncium, quo discretus Io. Badia exposuit difficultatem quam habet in solvendo oblationem in minutis et sic esset utile dare signa de plumbo cetero modo. Exposuit in supra quomodo quidam ex presbiteris preteribus actenderunt.

4. 1483, 8 de juliol. Girona.

Els jurats de Girona demanen al Lloctinent General de Catalunya, llicència per a fabricar de 200 a 400 lliures de senyals o menuts, i dispensa per a obrir la caixa de les bosses de la ciutat abans d'hora, atès que per error s'hi havien desat els encunys de batre moneda, sempre i quan no s'hagi de pagar massa dret de segell.

AMGI, *Actes municipals*, 1483, f 62-62v. Inèdit

Primo que com deu vulla sia ab lo il·lustríssim Infant Loctinent General de la Magestat del Senyor, darà una letra a sa senyoria ab la qual los dits jurats lo supplichen que li plàcia consentir una licència que en dita ciutat puguem cudir o batre aquella més quantitat de senyals o menuts que fer se poria e sia de CCCC ll., o de CCC ll. sinó de CC ll.

Item per quant los jurats de la dita ciutat l'any propassat per inadvertència materalen en la caxa de les bosses de la dita ciutat les aynes e encunys de batre menuts e com an dita caxa nos puxa obrir sinó la dita ques fan les eleccions de jurats és per ço necessari que lo dit senyor ab dita letra o licència consenta als dits jurats permissió e facultat de obrir en dita caxa e trauren e haver les aynes e encunys sens preiudici e lesió de qualsevol privilegis, lo contrari d'açò disponents.

Item si per rahó de aquesta licència de traure dits encunys e era demanat més dret de segell que en tal cas dit Roca no cur de metre-ho car los dits jurats ne farien fer de nous, si donchs no era tant pocha cosa que ell conegue ésser expedient pagar se degue.

Item li recort que la licència que ell s'en porta consentida per lo dit senyor costa segons en Capmany ha referit als dits jurats qui la obtenguda entre segell, expedició, registre e metre en bell, per tot III ll. XVI s. VI d.

5. 1483, 7 d'agost. Girona.

Els síndics de Girona escriuen a l'infant Enric queixant-se de la circulació de la moneda menuda perpinyanesa.

AMGI, Actes municipals, f. 71 v. Inèdit.

Més avant fem avís ab vostres R.M. e magnificències, com en tot lo Empurdà, fora de aquesta ciutat, se corera públicament alguna moneda menuda qui·s fabrica en Perpinyà apellada croets, la qual és de poca valor e ha ja tant habundat que·s creu que n'ý ha gran summa, per la qual raó lo for del pacífich és augmentat a rahó de XXV s e lo florí a XXI s, e los scuts a XXVIII e a XXIX s e lo ducat a XXIX s VI d, e axí totes les altres monedes d'or segons més o menys, per mijà de la qual moneda totes les monedes d'or se trabuquen en Rosselló e com sia cosa qui per solevénidor pot portar gran dan en aquesta pàtria e encare a tot lo Principat.

6. 1483, 6 de setembre. Girona.

Crida pública a Girona que prohibeix la circulació dels menuts de Perpinyà, anomenats "croets", i dels ploms que circulen amb el valor de dos diners cadascun.

AMGI, Actes municipals, 1483, f. 83v. Inèdit.

Preconització dels croets e dels ploms.

Oíats tothom generalment que us notifiquen e us fan a reber los honorables moss. Nicolau de Bojols, donzell regent la vagueria de Girona e moss. Baldiri Agulló, batlle de Girona, de part de l'excel·lentíssimo sr. rey a requesta e ordinació dels honorables iurats de la dita ciutat, han feta la ordinació següent: Los honorables iurats de la ciutat de Girona, considerants que d'algun temps ençà en dita ciutat se corren alguns menuts apellats croets, molt de flaqua liga e poca valor, e encare ploms quis corren a dos diners la pesa, per los quals croets o ploms se seguiria gran dapnatge als poblats en dita ciutat. Per ço en virtut de privilegis reals e per auctoritat de llur ofici, conformant-se ab la provisió ha sobra açò en dies passats feta per lo Ill. Sr. Infant don Enric, loctinent General de la magestat del senyor rey: per benefici de la república de la dita ciutat ordenen que algun de qualsevol stament o condisió sia no gos ne presumesque pendra ni donar dels dits menuts croets ni ploms sots pena de X ll. a cascú e per cascuna vagade.

7. 1493, 21 de novembre. Girona.

Crida pública dels jurats de Girona demanant a tothom que dugui, a la Casa del Consell, els senyals o menuts que tenen en possessió, per a recomptar-los i decidir si cal retirar-los de la circulació.

AMGI, Actes municipals, 1493, full solt. Inèdit.

Ara oiau que los honorables jurats de la ciutat de Gerona, ab tenor de la present pública crida, intimen e notifiquen a tothom generalment qui tingue dels senyals o menuts qui en dita ciutat se són batuts, qui tenen les letres de G e E, que dins terme de vuyt dies primervinents denuncien los dits senyals o menuts en poder dels dits jurats o d'aquelles persones que ells hi han deputades. Les quals, cada dia per dita raó staran en la casa del Consell de la dita ciutat, e aquí serà continuat lo nom de la persona e quantitat que tendran dels dits senyals o menuts, a fi que sobre aquella puguen dits honorables jurats degudament provehyr.

8. 1494, 31 de desembre. Girona.

Els jurats de Girona certifiquen que Joan Grau Coromina i Jaume Mercer han contramarcats els senyals de la rosa en nom de la ciutat, i que n'han hagut de rebutjar 7 lliures per haver-se trencat, o per evidenciar-se falsos.

AMGI, Actes municipals, 1494, f. 72.

Inèdit, però esmentat per BOTET, J., *Les monedes catalanes*, v. 2, Barcelona, IEC, 1909, p. 331.

Los honorables jurats de la ciutat de Girona attenents que en l'any present són stats resenyalats menuts batuts en la dita ciutat e posat en aquells senyal de la rosa, los quals menuts han resenyalats lo honorable mossèn Jaume Mercer, jurat l'any present, e Joan Grau Coromina, argenter de Girona, en açò elets e deputats ab jurament, e attès que dits menuts són en gran quantitat e en aquells se ha feta disminució tant perquè se n'hi han trencats e n'i havia de falsos e altres quis són del tot gastats, e per dits honorables jurats no volents que los dits Mercer e Coromina del dit fet reben dan, ordenen que la dita disminució sia presa en compte als dits Coromina e Mercer de VII ll., compreses los qui són trencats e dolents e altres quis són del tot falsos e regalats.

Resum d'actuacions monetàries a Girona (1463-1494)

1463 (m)	Joan II aprova la fabricació de moneda a Girona, dirigida per Pere de Rocabertí i el mestre de seca Manuel Bou
1463, 27 Set	Joan II concedeix privilegi a la ciutat per poder fabricar moneda d'or, argent i menuts a la seca que ara dirigeix Pere de Rocabertí, un cop acabada la guerra
1463, 18 Nov	Inici fabricació de 450 ll. 15 s. 2 d. de diners rocabertins a Girona
1463 (f)	La Generalitat prohibeix el curs dels diners rocabertins
1464, 23 Feb	Finalitza la fabricació dels diners rocabertins

- 1464, 08 Mar Pere de Portugal recorda la prohibició dels diners rocabertins a l'Empordà
- 1464, 28 Des Joan II autoritza a Pere de Rocabertí la fabricació de florins a Girona
- 1465, 28 Feb Joan II dóna curs general als florins d'or, rals d'argent i menuts de billó fabricats a Girona
- 1465, 30 Abr Pere de Portugal autoritza durant dos mesos que els habitants de l'Empordà puguin negociar amb els gironins per tal de desprendre's dels diners rocabertins
- 1467, 24 Mar Joan II ordena que els diners rocabertins es prenguin a raó de dos per un diner en lloc de tres per dos diners com fins aleshores
- 1467, 10 Jun. Els jurats de Girona ratifiquen la mateixa mesura ordenada per Joan II sobre el valor dels rocabertins
- 1467, 25 Set Els jurats de Girona demanen a Pere de Rocabertí que actuï per evitar el rebuig dels menuts
- 1469 (m) Els jurats demanen a Jordi Llobet, mestre de la moneda del rei, que vagi a la ciutat per fabricar moneda
- 1469, 15 Jun Crida obligant l'acceptació de les malles batudes recentment a raó de dos per un diner barceloní
- 1476, 6 Des Els jurats de Girona es queixen als consellers de Barcelona dels perjudicis causats per la prohibició de fer circular i negociar amb moneda francesa
- 1477, 30 Gen El Capítol de la Catedral de Girona debat la possibilitat de pagar les misses als preveres amb ploms, a causa de la manca de moneda menuda
- 1481, 26 Ago (a) Ferran II concedeix llicència per a fabricar 200 ll. de menuts
- 1481, 26 Ago Acords de recollir el major nombre de rocabertins per tal de contramarcarlos amb les armes de la ciutat a un costat i una G a l'altre i donar-los el valor d'un diner, i d'encomanar l'operació a Jaume Vilar
- 1482, 05 Gen Rafael Vilar lliura 115 ll. 18 s. de rocabertins contramarcats
- 1482, 24 Mai Acord d'encunyar 84 ll 2 s. de menuts amb els encunyats utilitzats per contramarcar rocabertins, de manera que en cada marc hi hagi tres quarts d'unça de plata
- 1482, 05 Jun. Finalitza la fabricació dels menuts
- 1482, 25 Jun L'infant Enric concedeix nova llicència per a fabricar 200 ll. de menuts

- 1482, 23 Ago Finalitza la fabricació de menuts i també de 10 ll. 17 s. 8 d. de malles
- 1482, 06 Nov L'infant Enric concedeix nova llicència per a fabricar 200 ll. de menuts
- 1483, 08 Jul Acord d'obtenir llicències per a fabricar de 200 a 400 ll. més de moneda i per a poder obrir la caixa de les bosses de la ciutat, on hi ha amagats els encuny
- 1483, 21 Jul L'infant Enric concedeix nova llicència per a fabricar 200 ll. de menuts
- 1483, 06 Set Notícia de circulació i abatiment de croets (patacs) de Perpinyà i ploms de dos diners a Girona
- 1483, 06 Oct L'infant Enric concedeix nova llicència per a fabricar 400 ll. de menuts
- 1483, 22 Nov Acord de fabricació de 50 ll. de malles
- 1484, 04 Oct L'infant Enric concedeix nova llicència per a fabricar 300 ll. de menuts
- 1489 (a) Retirada de la circulació de la moneda per culpa de les falsificacions
- 1489, 26 Nov L'infant Enric concedeix nova llicència per a fabricar 250 ll. de menuts
- 1489, 15 Des Acord de recircular els menuts recollits un cop emblanquits i contramarcats amb una E al costat de la G
- 1490, 08 Nov L'infant Enric concedeix nova llicència per a fabricar 250 ll. de menuts
- 1490, 16 Des Acord de fabricar 120 ll. de menuts amb una G i una E en una cara i l'escut de Girona a l'altra
- 1491 Segons Botet, fabricació de les 130 ll. de menuts restants de la darrera concessió, de coure pur
- 1493, 21 Nov El Consell publica una crida demanant a tothom que dugui els menuts que tingui a la casa del Consell
- 1493, 23 Nov Acord de retirar els menuts de la circulació
- 1494, 09 Feb El lloctinent concedeix permís per fer circular els menuts de Girona durant tres mesos, a raó de 24 sous el ducat en lloc de 30 sous, després de contramarcar-los amb una rosa
- 1494, 31 Des Notícia de la retirada de 7 ll. de menuts contramarcats amb la rosa per haver-se trencat, ser falsos o massa gastats

Dos segells inèdits d'àmbit català

MIQUEL de CRUSAFONT*

La numismàtica i la sigil·lografia són dues disciplines històriques que tenen molts punts de connexió. D'una banda, sabem que nombrosos obridors d'encunyys de monedes foren també els gravadors dels segells reials. De l'altra, molts problemes numismàtics han estat resolts gràcies a la sigil·lografia.¹

També ha estat relativament freqüent que els numismàtics tractessin ocasionalment temes sigil·logràfics. Trobarem treballs sobre aquest tema en l'obra de Joaquim Botet i Sisó² i, de tard en tard, se n'han publicat també d'altres a *Acta Numismàtica*.³

Es tracta d'una temàtica, doncs, amb prou vinculacions amb la numismàtica, en un tipus de relació semblant al que es produeix amb la medallística. De tota manera, la sigil·lografia ha fet més sovint camí a part i vinculada, en tot cas, amb la diplomàtica, mentre que la medallística, pertanyent de fet a la història de l'art, sempre ha estat més habitualment inclosa dins la nostra especialitat. Els treballs de medallística són també ben freqüents en les revistes numismàtiques, malgrat que també hi ha publicacions periòdiques que s'hi dediquen de forma exclusiva.

* Doctor en Història. President de la SCEN

1. Ja incidirem en aquest tema i en les aportacions degudes a la sigil·lografia a M. de CRUSAFONT/Anna M. BALAGUER, "Historia monetaria y sigilografía", *Actas del Primer Coloquio de Sigilografía*, 1987, editat a Madrid el 1990, p. 67-76. En el mateix congrés hi ha també dos treballs de J. F. Blanco i A. Orol sobre el mateix tema, però en relació a la moneda castellana.

2. M. de CRUSAFONT (ed.) *Obra numismàtica esparsa i inèdita de Joaquim Botet i Sisó*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 1997, on hi ha dos treballs de sigil·lografia.

3. Vegeu, per exemple, a *Acta Numismàtica* 11, 33, 43 i 48, treballs de J. M. LLOBET, A. M. BALAGUER/M. de CRUSAFONT, M. de CRUSAFONT/E. TRILLA i J. VALL-LLOSERÀ.

Segell sard del temps de Ferran II (1479-1516)

En una venda pública del 2009 hi apareix el segell següent:

Segell de plom a nom de Ferran II. Separat del document que autenticava, però amb restes del cordó.

a/ +FERDINAND9.D.G.R.CAS.ARA SARD Escut amb armes reials

r/ +INIMICOS.EI9.INDVA.CONFVSIONE Creu patent en orla lobulada

Pes: 35,30 g Ø: 32 mm Subh. Artemis, octubre 2009, núm. 649

Es tracta d'un cas extrem en la proximitat amb la numismàtica ja que els tipus i les llegendes són iguals als del ral sard d'argent del primer tipus de Ferran II, CrusCG-3173, amb petites variacions en les paraules que no difereixen de les que trobem en els diversos exemplars que coneixem d'aquestes peces monetàries. Atenent l'escreix que hi aporta el camp de la base de plom, tot sembla indicar que el diàmetre del camp gravat, 32 mm sobre els 27 mm de la moneda, és també el mateix. No es tracta, però d'una prova, ja que conserva restes del cordó propi dels segells. Per tant, hem de convenir que el més probable és que el segell es fes no pas amb matrius pròpies, sinó utilitzant els mateixos encunyys per a batre les monedes.

Val a dir que no coneixíem fins ara cap altre cas de l'ús dels encunyys de les monedes per a gravar un segell i que els casos dels anomenats segells de placa que porten empremtes monetàries es feren sobre paper i emprant directament monedes ja encunyades i no pas els seus encunyys.⁴

4. Vegeu J. M. LLOBET I PORTELLA, "Segells de placa amb empremtes monetàries", *Acta Numismàtica* 11, 1981, p. 213-216

Segell de Ramon Perellós i Rocafull, Gran Mestre de l'orde de Malta (1697-1720)

També en aquest cas, el segell apareix en una venda pública, ara del 2011, i la seva descripció és la següent:

Segell de plom a nom de Ramon Perellós i Rocafull. Separat del document que autenticava, però amb restes d'un cordó, segurament de color groc.

a/ :RAIMVN:PERELLOS.ET.ROCAFULL.MA(GISTER). El Gran Mestre, agenollat i en actitud orant, sostenint un rosari i davant d'una creu patriarcal plantada sobre un monticle.

r/ +HOSPITALIS. IERVSA(LEM). Cos jacent i nimbat de Sant Joan dins d'un edifici del qual se'ns mostra la teulada i unes cúpules. Del centre hi penja un llum. El cos té una creu patent i sobre pal a la dreta, i un encenser en moviment a l'esquerra.

Pes: 41,69 g Ø: 35,5 mm Subh. Collin du Bocage (París), 2011, núm. 373

Ramon Perellós i Rocafull fou el 64è Gran Mestre de l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, anomenat després de Rodes i de Malta, en funció de les ubicacions successives que tingué la seva seu principal al llarg del temps. Perellós era natural de València i fou batlle de Mallorca i, després, del Negrepont (actual illa d'Eubea), cosa que li permeté d'accedir al Consell del Gran Mestre i d'obtenir el màxim càrrec més endavant.

En el nostre article sobre la numismàtica de l'orde,⁵ vàrem publicar les monedes i medalles dels mestres que provenien de les terres de la Corona Catalano-Aragonesa, però no pas els seus segells. En revisar-los ara, hem pogut constatar que hi ha també segells dels mestres Nicolau Cotoner (1663-1680),

5. M. de CRUSAFONT, "L'Orde de l'Hospital de S. Joan de Jerusalem, de Rodes o de Malta. Emissions monetàries i medalles dels Grans Mestres originaris de la Corona Catalano-Aragonesa", *Acta Numismàtica* 40, 2010, p. 67-104.

Ramon Perellós (1697-1720), diferent del que descrivim, i Ramon Despuig (1736-1741), publicats per Ferran de Sagarra,⁶ però són completament diferents ja que són unifaces, de mida molt més gran (entorn dels 70 mm) i porten el bust del Gran Mestre. Schlumberger, per la seva banda, en publica d'Eudes dels Pins (1294-1300), Roger dels Pins (1255-1365) i Ramon Berenguer (1365-1374), que no vàrem considerar ja que la major part de les fonts els donen com a occitans. També en porta, però, de Joan Fernández d'Herèdia (1377-1396), Antoni de Fluvià (1421-1437) i Pere Ramon Sacosta (1461-1467).⁷ Almenys els dos primers tenen una tipologia molt semblant a la del segell que hem descrit, amb diferències només de detall.

Segons aquestes fonts, doncs, aquest segell seria inèdit.

Agraïm als amics Joan Gelis i Toni Sendra, que ens han fet arribar les dades d'aquestes peces.

6. Ferran de SAGARRA, *Sigil·lografia Catalana*, Barcelona, 1922, segells 5674, 5675 i 5676. També hi ha el segell 5677 del Capítol de Catalunya.

7. Gustave SCHLUMBERGER, Ferdinand CHALANDON i Adrien BLANCHET, *Sigillographie de l'Orient Latin*, París, 1943, p. 238 a 241 i làmines XI i XII.

Carles I: dos tipus auris inèdits del Regne d'Aragó

MIQUEL de CRUSAFONT*

Els anys 2014 i 2018 varen aparèixer, en sengles vendes públiques, dos tipus monetaris inèdits d'or del Regne d'Aragó. En el primer cas, es tractava de la subhasta Vico de Madrid i aportava el ducat aragonès de Joana i Carles amb indicació de peça inèdita, però sense més comentaris. En el segon, en una subhasta d'Àureo & Calicó, es tractava d'una peça de dos ducats híbrida aragonesa, que combinava un anvers de Joana i Carles amb un revers a nom de Ferran II. En aquest cas, hi apareixia un llarg comentari per al qual vaig donar jo mateix algunes indicacions. Com que no resulta gaire freqüent que apareguin peces àuries inèdites, he pensat que bé valia la pena de fer-ne un comentari una mica més extens.

Cal recordar, en primer lloc, que al Regne d'Aragó no es varen batre gairebé mai peces d'or ni d'argent i que, des dels seus inicis fins als temps de la Guerra Civil Catalana del segle XV (1462-1472), l'única moneda acceptada i vigent fou el diner jaquès, en algun cas acompanyat del batiment de mitjos diners o *miajas*, com és el cas del regnat de Ferran II. L'única excepció fou gairebé anecdòtica ja que no va durar més de tres anys: l'any 1365, a les Corts de Tortosa, el rei havia assolit de fixar la llei del florí a 18 quirats i de poder-lo batre lliurement, després d'una etapa de carència a favor de la Generalitat. El rei, un cop tingué les mans lliures, va començar a emetre, no sols a Perpinyà exclusivament, sinó a Barcelona, València, Perpinyà i Saragossa. De tota manera, tres anys després els aragonesos decidiren rebutjar l'emissió del florí i tornaren a l'exclusivitat del diner jaquès. Aquesta exclusivitat fou raonada pels estaments aragonesos dient que les monedes d'or i argent eren «*muy dañosas por el precio que le ponian*», referint-se al seu valor de canvi amb el diner jaquès. En realitat, això demostra el que ja sabem per altres fonts: que els aragonesos no començaren a entrar en el tràfic comercial mediterrani fins al segle XV i, per tant, no tenien fretura de mo-

* Doctor en Història. President de la SCEN

neda de valors alts. D'altra banda, ja hem assenyalat que probablement havien creat un sistema monetari tancat i sobrevalorat que els afavoria en fer els canvis amb les monedes dels altres regnes.¹

En l'etapa bèl·lica esmentada, Joan II va batre, finalment, or en ducats i argent en rals i mitjos rals, però fou a desgrat de les institucions del regne, que argumentaren després que hi havia accedit per la situació de guerra en què es vivia. Aquestes argumentacions, però, no varen doblegar pas la intenció de Ferran el Catòlic de fer-hi batre argent des del 1482 i or, segurament, des del 1503. En aquest darrer metall, el rei diu que s'han de batre ducats i dobles ducats, però en realitat els tipus fins ara coneguts eren unes rares peces d'ostentació de 10 i 4 ducats amb marques de Lluís Sanchís, peces de 2 ducats i ducats amb la marca G-S de Gabriel Sanchís i ducats amb la marca de Lluís Sanchís. No hi havia, doncs, evidència de dobles ducats a nom de Lluís Sanchís, que va substituir al seu pare Gabriel l'any 1505.

Vegem ara els nous tipus i les conseqüències que es deriven del seu coneixement.

1. Peça híbrida de dos ducats de Carles i Joana/Ferran II.

La seva descripció és la següent:

Detall

Doble ducat d'or.

a/ +IOANA:ET:KAROLUS:DEI:GRA:RA:R:AR. Bustos enfrontats de Joana i Carles amb una C al mig.

r/ +FERNANDUS(D:G:R)EX:ARAGONUM:ET. Armes reials coronades entre L-S amb estels a sota.

Pes: 6,99 g Ø: 28 mm Àureo & Calicó, 8/3/2108, núm. 122

Les lletres són gòtiques, tant a l'anvers com al revers, i les separacions de les paraules és feta amb dues anelletes. La llegenda del revers comença a la part de baix.

1. Vegeu M. de CRUSAFONT, *Història de la Moneda de la Corona Catalano-Aragonesa Medieval*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 2015, p. 130-141.

A primera vista sembla fàcil de concloure que, en temps de Carles I i Joana, es va batre aquesta peça de 2 ducats, aprofitant per error o per estalvi un vell encuny de Ferran II. La cosa, però, és una mica més complexa:

1. No es coneixen dobles ducats aragonesos de Ferran II.
2. No es coneix cap peça aragonesa d'or o d'argent de Ferran II en el qual l'inici de la llegenda sigui a la part de baix.

Aquests fets no desdiiuen del tot la possibilitat que s'haguessin batut dobles ducats amb marca L-S i que de moment no coneixem, ni que la posició anòmala de la llegenda sigui un caprici del gravador, però sí que ens obren altres possibilitats, com ara que el projecte de fer peces de 2 ducats no anés endavant i que l'encuny fos rebutjat per anòmal i aprofitat després per accident. Pensem en un accident perquè, de fet, hi ha nombroses emissions de dobles ducats aragonesos de Joana i Carles i no sembla que hi hagués, doncs, problemes per a obrir nous encunyys.

De tota manera, ha de quedar clar que l'existència d'aquest híbrid no ens obre automàticament la porta a l'existència de dobles ducats de Ferran II amb L-S i que només l'aparició de peces d'aquest tipus ens podria certificar.

2. Ducat de Joana i Carles.

L'or aragonès arriba al seu punt culminant amb Carles I i el mestre Lluís Sanchís. Efectivament, d'una banda tenim la peça d'ostentació de 100 ducats del 1528, CrusCG-4224, peça única actualment i probablement també al seu temps; les raríssimes peces de 50 i 20 ducats, CrusCG-4225 i 4226; i, finalment, la sèrie relativament abundant de peces de 2 ducats, CrusCG 4227 a 4229.² Tot sembla anar aparellat amb l'abundant or arribat del Nou Món, però, pel que fa a l'Aragó, es tracta del cant del cigne ja que, després d'aquest regnat, només hi ha la peça de 2 escuts de Felip I, CruCG-4332, de la qual només coneixem un exemplar i ja no hi ha cap altra peça àuria en el futur.

En aquesta llista hi mancava, però, la unitat, el ducat d'or. No ens ha de sorprendre. L'arribada massiva de metalls del Nou Món va originar un canvi de paritat generalitzat entre metalls i productes, de manera que cada vegada es necessitava més metall per adquirir els altres productes. Aquest procés, que va arribar a estabilitzar-se quan la unitat bàsica fou la de 8 escuts en lloc de l'escut, va seguint el seu curs i en l'etapa que estudiem devia ésser més manejable i útil

2. Les referències corresponen a M. de CRUSAFONT, *Catàleg General de la Moneda Catalana* (s. V aC - s. XX dC), Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 2009, p. 677-679.

la peça de 2 ducats, que va tenir una expansió major que la del ducat. I podem retreure encara el cas català, ja que les peces de 2 principats foren conegudes des de fa molt temps, mentre que el principat de Joana i Carles no fou conegut fins als anys 80 del segle passat. Per tant, el cas del ducat aragonès representa una situació paral·lela.

Vegem-ne la descripció:

Ducat d'or aragonès.

a/ +REA:RS:DEI:GRA:ARAGONVM. Efigies encarades dels reis. C al mig.
r/ +IOANA:ET:KARLOS:RA:R: Armes reials amb corona i entre L-S.

Pes: 3,38 g Ø: 22 mm Vico, 19/6/2014, núm. 353

Les lletres són gòtiques, a excepció de la V de l'anvers. Les paraules estan separades per dobles anelletes. La peça procedia del fons de la Hispanic Society of America. S'hi apreciava una petita esquerra en el centre.

En aquest cas no hi ha altra mena de problemes. La peça, d'alguna manera, ens completa la rica sèrie àuria aragonesa de Joana i Carles.

«Ad tutti li ufficiali di essa zecca, che si havesse ad obedire lo nobile Lonardo de Zochis»:
il «discorso del fraudo connesso in lo fondere de li argenti» e la ‘zecca’ di Torre dell’Oro

SIMONLUCA PERFETTO*

Summary. The nobleman Leonardo de Zochis, placed at the head of all officers of the mint of Naples in 1556, wrote a speech on processing activities of a large silver cargo from the Spain. The document shows that a part of the operations was made in Torre dell’Oro and not in the traditional mint, because the mintmaster was interested to it. So we are facing an unpublished mint.

Keywords. Leonardo de Zochis, Ducati, Mezzi Ducati, Reals, Castel Nuovo, Torre dell’Oro, Zecca di Napoli, Giovan Battista Ravaschieri; *Visitas de Italia*.

Resum. El noble Leonardo de Zochis, situat al capdavant de tots els oficials de la menta de Nàpols en 1556, va escriure un discurs sobre les activitats de processament d’una gran càrrega de plata procedent d’Espanya. El document mostra que una part de les operacions es van dur a terme a Torre dell’Oro i no a la seca, ja que aquest era d’interès del mestre de la seca. Ens trobem davant d’una seca inèdita.

Paraules clau: Leonardo de Zochis, Ducats, Mitja Ducats, Reals, Castel Nuovo, Torre dell’Oro, Zecca di Napoli, Giovan Battista Ravaschieri; *Visitas de Italia*.

Résumé. Le noble Léonard de Zochis, placé à la tête de tous les officiers de l’atelier de Naples en 1556, écrivit un discours sur les activités de traitement d’une grande cargaison d’argent en provenance d’Espagne. Le document montre qu’une partie des opérations ont été effectuées à Torre dell’Oro et non

* Socio della Società Numismatica Italiana e della Deputazione Abruzzese di Storia Patria, Consulente tecnico-numismatico del Tribunale di Pescara).

à l'Hôtel de la Monnaie, puis que le maître de l'atelier ce présentant un intérêt particulier. Nous sommes donc confrontés à un atelier non publiée.

Mots clés. Leonardo de Zocchis, Ducats, Demi-Ducats, Réels, Castel Nuovo, Torre dell'Oro, Zecca di Napoli, Giovan Battista Ravaschieri; *Visitas de Italia*.

Nell'ambito di una ricerca più approfondita del solito presso l'*Archivo General de Simancas*,¹ ho richiesto una segnatura inventariata con un titolo parziale e generico, vale a dire il '*Discurso sobre el dinero venido de España*', che in realtà aveva inadeguatamente sostituito quello effettivo, corrispondente al '*Discurso del fraude connesso in lo fondere de li argenti venuti da Spagna dela Regia Corte in lo Anno 1556*'.² È possibile che il titolo di cui all'inventario abbia potuto sviare l'interesse del ricercatore numismatico, in quanto siffatta intestazione lascia immaginare piuttosto un generico carico di denaro trasportato dalla Spagna, che solo per motivi di contrabbando, di esazione fiscale o di naufragio della nave che li trasportava, aveva meritato la redazione di un documento che ne tratta le vicende. Al contrario la lettura completa del titolo ha portato subito ogni riferimento alle attività di coniazione nel Regno di Napoli.

Si tratta di una relazione priva di firma, luogo, data e numerazione dei fogli (in tutto due fogli), esposta in terza persona, ma contenente fatti, modi di esporre e complessivo tenore, che conducono senza dubbio al famoso Leonardo de Zocchis *alias* Terracina, del quale quindi possediamo un ulteriore scritto da aggiungere al suo *corpus*, che in pochi anni si è mostrato particolarmente voluminoso e vario.³

Nel *Discurso del fraude* si espone quanto accadde nel 1556 in occasione della lavorazione di un grosso carico di argento in *verghetelle* e in reali spagnoli condotti via mare dalla Spagna a Napoli. Atteso che nello scritto si cita

1. Ringrazio particolarmente Isabel Aguirre Landa, *informante del Archivo*, per l'aiuto prestatomi e per la calorosa accoglienza riservatami, nonché per avermi presentato ai suoi colleghi come '*el nuestro muy conocido Simonluca Perfetto*'. Inoltre colgo l'occasione per ricordare con soddisfazione, attraverso questa pubblicazione, il mio primo decennio di ricerca tra i fondi di questo importante Archivio (2010-2019).

2. DISCURSO DEL FRAUDE.

3. Si ricordano tutti i titoli: 1. *Pandetta exhibita por L. de Zocchis de los derechos que exige con su officio de campion de los pesos*, già *Copia dele instruttiune che li magnifici mastri razionali dela Regia Sicla soleno dare ali commissarii che mandano per lo Regno per lo revedere et aiustare deli pesi et misure*; 2. *Distintione delle monete et valore et de quelli che le han fatto zeccare*; 3. *Relatione deli argenti dela Regia Corte Tanto deli riali quanto dele picze seu piante li quali argenti da Spagna et sono stati consignati in la Regia zecca de Napoli*; 4. *Relatione de Lunardo de Zocchis*; 5. *Lista delo valor y cuños de las monedas que se han labrado en la cecha de Napoles de tiempo del serenissimo Rey Alfonso primero hasta el tiempo dela Maiestad catholica del Rey Philippo 2º nostro señor, hecha por Lunardo de Zocchis*; 6. *Memorial de Lunardo de Zocchis*; 7. *Defensiones de Leonardo Terracina alias de Zocchis, Campion de los pesos y balancas, e iudice dela diferencias en La Zecca dela monedas*; 8. *Discurso intorno alli carichi et obliichi che teneno li Regii officiali in la Regia zecca dela moneta di questa Città di Napoli*; 9. *Discurso del fraude connesso in lo fondere de li argenti venuti da Spagna dela Regia Corte in lo Anno 1556*. Per l'ultimo ragguaglio sull'opera dello Zocchis in ordine di tempo si rimanda a PERFETTO 2017.

ripetutamente il Maschio Angioino, più noto come Castel Nuovo, si premette qualche nota sullo stesso, prima di esporne il ruolo nell'ambito della vicenda numismatica.

La struttura del *Castello novo Neapolis* è degna di tal nome almeno dall'epoca angioina, ma questa è stata definita nelle attuali forme soltanto in epoca aragonese a seguito dell'entrata trionfale di Alfonso il Magnanimo a Napoli nel 1443, che da allora fece eseguire continui ampliamenti e adeguamenti. Il complesso è affacciato sul mare, ma l'ingresso principale, caratterizzato da tre torri e dall'arco di trionfo voluto da Alfonso, è rivolto verso l'entroterra. Complessivamente la fortezza è dotata di cinque torri circolari, quella di San Giorgio, quella di Mezzo, quella della Guardia, quella dell'Oro e quella del Beverello⁴ (vd figg. 1; 2; 7). Esse furono tutte realizzate in tufo e rivestite di piperno, tipica roccia lavica locale, ad eccezione della Torre dell'Oro che non fu mai rivestita e dunque lasciata in tufo, materiale che ancora oggi la fa distinguere nettamente dalle altre.

Quest'ultima torre era quasi terminata nel 1451 e il suo primo piano era stato destinato a contenere il tesoro regio, dal quale probabilmente prese il nome. Nel novembre del 1447 la torre conteneva sei barili d'argento realizzati da Guido d'Antonio, già mastro di zecca tra Gaeta e Napoli nelle prime fasi aragonesi.⁵ Dalle cedole della tesoreria aragonese oggi disperse, si apprende che il 24 dicembre 1450 si pagarono ducati 1.1.15 per cucire 33 sacchetti destinati a contenere le monete della cassa di Castel Nuovo e, il 17 luglio 1455, il tesoriere generale registrò 5700 ducati «*mesos en la caixa que'l Senyor Rey me mana tenir en la Torre del Or del Castellnou*».⁶ Ancora nel 1492 si pagarono 100 *salibacchi* per sigillare i sacchi delle monete della Torre dell'Oro e, nel febbraio del 1493, si realizzarono 250 «*sacchi de moneta*» per servizio della Torre dell'Oro⁷. Queste monete confluenti nella torre avevano tre principali provenienze: i pagamenti fiscali del Regno a seguito di riscossione; la vicina zecca con le nuove coniazioni; il mare per moneta o metallo importati. Ironia della sorte anche i provvedi-

4. Vd FILANGIERI 1938, pp. 276-295. In SANTORO 1982, p. 85, nt 101, si fa notare che secondo il D'AYALA 1869 (p. 3), omissivo della fonte, le torri sarebbero da attribuire a un toscano chiamato Giovanni Pisano, ma oltre a commettere errori tra le ricostruzioni angioina e aragonese inverte la posizione delle torri (quelle di terra sul mare e viceversa).

5. Su Guido d'Antonio vd PERFETTO 2015, p. 36, p. 51, p. 95, p. 101, p. 128, p. 133, p. 137, p. 139, p. 147, p. 152, p. 213, p. 214.

6. Molte partite di moneta contante coniata in zecca tra il 1453 e il 1454 furono consegnate a Perot Mercader, tesoriere generale, «*per manament del Senyor Rey*», circostanza che denota che almeno alcune di esse finirono nella Torre dell'Oro (cfr. *passim* la trascrizione del LLIBRE DE COMPTES DE LA SECA DE NÀPOLS IN PERFETTO 2015, pp. 172-244).

7. Si rimanda a FILANGIERI 1938 (pp. 312-313), che ha segnalato queste interessanti cedole sfuggite ai contesti numismatici. Ad un sommario controllo queste cedole sui sacchi di moneta mancano da BARONE 1884-1885, X, pp. 11-23; nonché da MINIERI RICCIO 1881.

menti sulle monete erano spesso dati in Castel Nuovo,⁸ che si può considerare il cuore pulsante dell'amministrazione dislocatasi più capillarmente dentro Napoli e nel Regno attraverso uffici, tribunali e zecche.

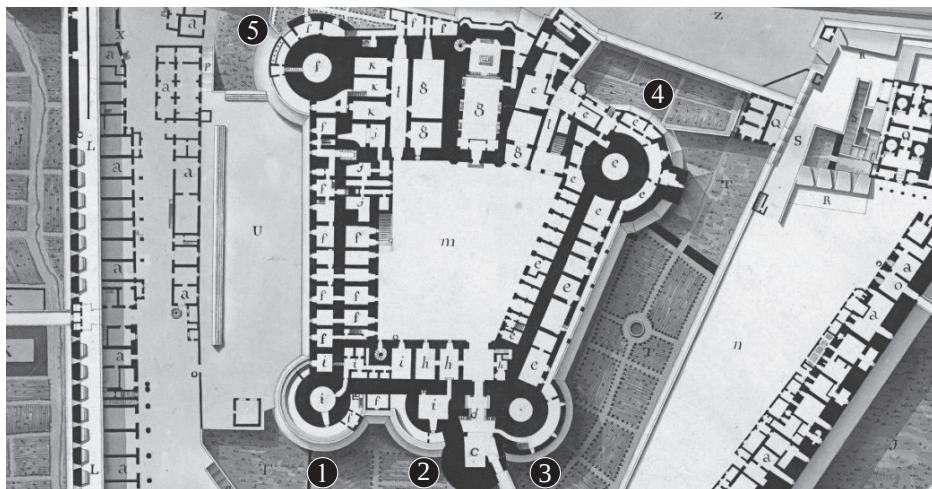

Fig. 1. Pianta di Castel Nuovo

1. Torre di San Giorgio; 2. Torre di Mezzo; 3. Torre della Guardia;
4. Torre dell'Oro; 5. Torre del Beverello.

Napoli, Pianta del Castel Nuovo del 1787 - Da Gallica Biblioteca di Francia

Oltre alle monete, vi furono ovviamente stipati tesori di ogni genere, a cominciare dai tempi del Magnanimo, ma soprattutto da parte di Ferrante (1458-1494), il quale fece provvedere la Camera del Tesoro di un forziere a forma di arco trionfale tra il 1491 e il 1493.⁹ Quest'ultimo sovrano munì la torre di un archivio per conservarvi le scritture,¹⁰ fattispecie che, accostata alla presenza di metalli preziosi e monete, denota la riproduzione in scala ridotta della medesima condizione che si ritrovava presso l'Archivio della Regia Zecca,¹¹ che era adiacente alla zecca omonima e con la quale aveva creato un'area urbana in cui si trovavano appunto monete e documenti.

Il toponimo di Torre dell'Oro induce a credere che, oltre alla custodia del tesoro regio, la sua derivazione fosse legata anche ad una funzione temporanea di magazzino dei metalli preziosi che arrivavano via mare.¹² Infatti la torre era

8. Ad es. vd i docc. 688; 693; 735; in CRUSAFONT I SABATER 2015.

9. Cfr. *ibidem*, p. 313.

10. Cfr. *ibidem*, p. 313.

11. Sull'Archivio si rimanda a PERFETTO FORTHCOMING.

12. Si possono distinguere due flussi storici d'argento: il primo fu quello raguseo che caratterizzò i secoli compresi dall'epoca di Roberto d'Angiò (1303-1343) all'istituzione del viceregno (1507) e il secondo fu quello spagnolo con l'argento dal Nuovo Mondo che perdurò per tutto il viceregno (1507-1707).

dotata di due «*porte false*», una che consentiva l'accesso dal rivellino e l'altra dal fossato, accessi utili a coloro che venivano dal mare.¹³ Il castello era altresì dotato di un grande forno, poi trasformato in prigione, ed esistevano altri punti non precisamente identificati adibiti alla fusione dei metalli nei pressi della Torre dell'Oro. Ciò accadeva almeno per tre motivi: la necessità di fondere gli oggetti da destinare al tesoro; la necessità di lavorare metalli a fini bellici per le sale d'armi¹⁴ e per la protezione del castello tutto; non ultima la necessità di servire i cantieri del castello, praticamente sempre aperti per i continui miglioramenti apportati alla struttura nel corso dei secoli.¹⁵

Infine si ricorda che Castel Nuovo è oggi sede della Società Napoletana di Storia Patria, ma il sito durante il secondo conflitto mondiale si dovette abbandonare per qualche anno.¹⁶

In questo contesto si possono inquadrare gli ordini ricevuti da Leonardo da Zocchis e Giovan Francesco Guarino, esposti nel *Discorso del fraude*. Infatti l'enorme carico composto da reali spagnoli, pari a trecentomila ducati, e da verghe d'argento, pari a duecentosettantamila ducati, doveva essere battuto in moneta il più presto possibile, per evitare che i mercanti che dovevano ricevere la moneta coniata alla zecca maturassero interessi sulle somme da percepire, in primis Nicolò Grimaldi.¹⁷

Il duca d'Alba ordinò quindi la pronta lavorazione del metallo al banchiere Giovan Battista Ravaschiero,¹⁸ già mastro della zecca di Napoli e l'Aquila dal 1548-1549,¹⁹ tuttavia con una prescrizione particolare, determinatasi a seguito di pronuncia del Consiglio Collaterale, attraverso la quale era stato imposto «*ad tutti li ufficiali di essa Zecca, che si havesse ad obedire lo nobile Lonardo de Zochis et lo magnifico Giovan Francesco Guarino, come la persona del medesimo Duca de Alba*». In pratica, al fine di svolgere le normali operazioni produttive, lo Zocchis e il Guarino avrebbero non solo assunto i poteri tipici del mastro di

13. Cfr. FILANGIERI 1938, p. 314. Proprio forzando la porta del rivellino gli Aragonesi recuperarono Castel Nuovo al tempo di Carlo VIII (1495), cfr. FILANGIERI 1939, p. 238.

14. La Torre dell'Oro ne aveva almeno una (cfr. FILANGIERI 1938, p. 316).

15. Ad esempio nel 1544 fu costruito un tratto di cortina davanti alla Torre dell'Oro e nel 1554 si lavorò alle bombardiere (cfr. FILANGIERI 1939, p. 257). Altri cantieri riguardano le fortificazioni in ferro, che per la loro costruzione necessitavano di attività metalurgiche.

16. Dal 1943 al 1946 (cfr. MEC 14, p. 503).

17. Cfr. RELATIONE DELI ARGENTI DELA REGIA CORTE, f. 15r: «*De li sopradetti argenti ut supra posti in la preditta Regia zeccha ne sono stati consignati al ditto magnifico Nicolò Grimaldo in moneta cognata ducati 285183 da lo primo de lugno 1556 per tutto li 12 del presente mese de agosto. Tal che restano in la detta Regia zeccha da congnarnosi et consignanosi _____ ducati 105112. l. 13*». Il documento è integralmente trascritto in PERFETTO 2013B, pp. 235-237. Nicolò Grimaldi (?-1594), in società con Agostino, era già stato banchiere di Carlo V al quale aveva prestato 55000 fiorini nel 1519 (cfr. FARINELLA 2002) e nel Regno erano operativi anche Pietro e Geronimo Grimaldi che nel primo quarto del Cinquecento rimettevano monete d'oro a Roma (cfr. SILVESTRI 1951, p. 10).

18. Cfr. SAMBON 1924, p. 33.

19. Strumenti, copie e stralci dei relativi privilegi, nonché ragguagli sull'acquisto dell'ufficio li troviamo in BOVI 1963, pp. 593-594; PERFETTO 2011, pp. 139-147; PERFETTO 2013C, pp. 77-85.

zecca nei riguardi degli ufficiali, visto che l'intero comando era a loro rimesso, ma addirittura gli ufficiali avrebbero dovuto sottostare loro, come se i due fossero stati il viceré in persona. *«Et così lo Signor Giovan Battista fece ordine et mandato ad tutti li officiali, che havessero ad obedire detto Lonardo et Francesco Guarino in tutto quello che nge ordinavano et comandavano»*.

Il viceré aveva voluto rimettere nelle mani del Terracina, a livello produttivo, e nelle mani del Guarino, a livello amministrativo, tutta la filiera che consisteva *«in lo recepere di detti argenti et reali de Spagna in detta Zecca per farne moneta di essa Zecca»*. La ricezione degli argenti rappresentava il tipico compito svolto dal mastro di banca o al massimo da un credenziere che sovente ne assumeva le funzioni (es. Nardo de Palma)²⁰. Non appena ricevuti, i metalli venivano fusi, sia per essere affinati, sia per la saggiatura da parte del mastro di prova e infine – per essere molto sintetico – i tondelli ottenuti dal metallo provato venivano impressi a martello con i conî realizzati dal mastro di conio. Le monete ottenute venivano ‘campionate’ dai credenzieri.²¹

Molto sorprendentemente, in tale occasione, già definibile sui generis per gli ampi poteri conferiti a soggetti diversi dal mastro di zecca, non solo il metallo non fu ricevuto in zecca, ma venne fuso nella Torre dell'Oro, perché il Ravaschiero *«non se volse inpacciare nel fondere et recepere di detti argenti»*. Questo era *«uno luoco appartato dove se faceva detta fusione di detti argenti avante che se recepesse in detta Regia Zecca»*. Dal tenore dello Zocchis sembrerebbe quasi una prassi registrare i metalli e fonderli alla Torre dell'Oro, prima di portarli in zecca.²² Tale generalizzazione è però di fatto smentita dalle volontà del Ravaschiero che, apparentemente quasi stizzito dallo svuotamento dei suoi poteri, ma in realtà per interesse personale²³ e appositamente per l'occasione, ordinò che *«fosse dato ad detto Lonardo et Francesco Guarino una cascia grande dove si recepeva detti reali de Spagna et argenti et de poi per fondere detti argenti»* alla Torre dell'Oro. Con tale delocalizzazione il Ravaschiero era riuscito ad abbattere i costi di fonditura e probabilmente anche a guadagnare qualcosa rispetto alla medesima operazione effettuata in zecca, ma ciò aveva comportato l'aggiunta di

20. Cfr. PERFETTO 2013A, pp. 30-31. Negli stessi anni quest'ufficiale ricopre entrambi i ruoli.

21. Sui processi produttivi della zecca di Napoli vd più diffusamente PERFETTO 2013; PERFETTO 2013A, pp. 5-20 e PERFETTO 2017A, pp. 112-145.

22. Probabilmente lo era diventata nel momento in cui lo Zocchis scriveva (prob. 1560), mentre al momento dei fatti (1556) si trattò di una novità quanto meno per lui.

23. Il Ravaschiero aveva subappaltato la fonditura degli argenti, riducendone le spese, che avrebbero abbattuto anche gli interessi che la Corte temeva dover pagare, ma per fare ciò il mastro di zecca aveva dovuto delocalizzare almeno due/tre uffici: banca; credenzieria; prova/fonditura. Cfr. RELATIONE DELI ARGENTI DELA REGIA CORTE, f. 15v: *«In Primis ducati 298. 1. 0 per la fonditura dele supraditte libre 29820 onze 10 2/8 ad ragione de uno grano per libra. Ma perché il magnifico Joan Baptista Ravaschero regio mastro de zeccha have offerto per servitio dela Regia Corte de fare pagare meno de quello pagano li merchanti per la fonditura preditta. Per tanto la detta fonditura se pone ad ragione de mezzo grano per libra che sono ducati _____ ducati 149. 0. 10»*.

un'altra spesa rispetto al solito, vale a dire quella della «portatura» (=trasporto) dei metalli dalla Torre dell'Oro alla Zecca.²⁴

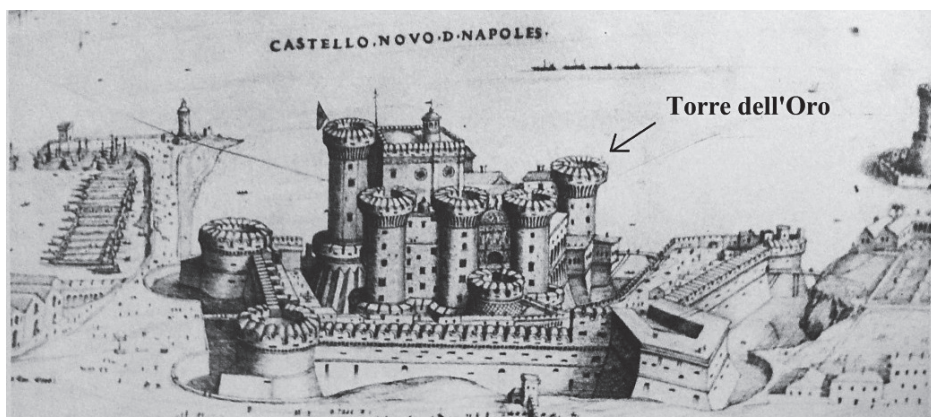

Fig. 2. Francisco de Hollanda, 1540, Veduta di Castel Nuovo
Dalla Biblioteca de L'Escorial, patrimonio dell'UNESCO

L'occasione non fu certo secondaria e, anzi, segnò la primavera/estate del 1556 con continui sbarchi d'argento dal 18 maggio al 6 agosto, probabilmente gli stessi che lo Zocchis aveva descritto nella relazione del 10 agosto dello stesso anno.²⁵

Dunque i processi produttivi, normalmente appannaggio della zecca di Napoli, furono suddivisi in due luoghi distanti tra loro circa 1,5 km: rispettivamente ricezione e fusione dei metalli alla Torre dell'Oro e ulteriori giudizi sulla prova e la coniazione alla Zecca. L'inventario materiale degli argenti fu affidato ugualmente al luogotenente del mastro di zecca, Pier Giovanni Cancelli,²⁶ ma questi svolse il suo ruolo alla Torre dell'Oro da dove riferiva e inviava i metalli in zecca allo Zocchis e al Guarino che li conservavano nella «cascia» loro affidata.²⁷

Per il numismatico, la figura dello Zocchis nell'ambito della zecca e l'inedita sede distaccata rappresentano i principali aspetti, ma per completezza è bene fornire qualche ragguaglio sulle motivazioni della redazione del *Discordo del fraude*, sul quale si tornerà in futuro per altri aspetti inediti.

24. Cfr. RELATIONE DELI ARGENTI DELA REGIA CORTE, f. 15v: «Et più ducati dudice libre tre per tanti ne sono spesi in più giornate et partite per la portatura dele sopraditte trenta quattro cascie dal **regio castello novo** in la preditta Regia zecca et per pistare et lavare la scopiglia et per getta et gritta per fare la manica dela detta scopiglia _____ duc. 12 . 3. 0 / duc. 98 . 4. 17 ½».

25. Cfr. RELATIONE DELI ARGENTI DELA REGIA CORTE, f. 15r: «dali 18 del mese de maggio 1556 per tutto li sei de agosto del detto anno sono venuti in la preditta regia zecca in più partite sacchi cento quaranta de riali li quali sono stati in numero 2803463 che reduiti ala moneta del Regno de Napoli ad ragione de grana diece per ciascheduno riale sono _____ ducati 280346 . 1 . 10».

26. Costui, anche noto come Cancelli, a seconda del menante, non era ancora stato documentato nelle vesti di mastro di banca nel 1556 (cfr. PERFETTO 2013A, p. 25), per cui risulta continuativamente attivo in questo ruolo dal 1555 al 1564-1566.

27. Cfr. DISCORSO DEL FRAUDO.

Il contesto è quello delle *visitas de Italia*, in particolare quella di Don Gaspar Quiroga, svolta dal 1559 al 1564,²⁸ allorquando furono messi in discussione tutti gli ufficiali della zecca, nonché il loro operato. In questo caso fu particolarmente preso di mira Giovan Francesco Guarino, razionale e all'occorrenza mastro di banca supplementare al Cancellia, come visto sopra. Dunque il Discorso del fraude fu utilizzato dal visitatore, quale riferimento istituzionale, al fine di comprendere che cosa fosse accaduto nella lavorazione degli argenti e dei reali venuti dalla Spagna e di fatto il documento si trova in un *expediente* adiacente a quello delle difese del Guarino che peraltro si presentano prive di intestazione.²⁹

L'oggetto del contendere era dato dalla mancata corrispondenza tra il metallo introitato e l'*exitura* in moneta. Lo Zocchis, dal canto suo aveva messo in cattiva luce il Porzio, mastro di prova, col quale peraltro non correva buon sangue, perché costui si era rifiutato di obbedire *ad vocem* allo Zocchis e a tal fine aveva preteso che la Camera della Sommaria si pronunciasse in *scriptis*, cosa che fece immediatamente.³⁰ Pertanto il Terracina invitava la Camera a verificare l'operato del Porzio,³¹ sospeso dal suo incarico proprio nel biennio 1556-1557, sostituito da Nicola Andrea Delicato nell'ufficio e sotto processo in Sommaria «*per prove male factis*».³² Tuttavia l'arcano viene svelato dalla memoria del Guarino che precisava che non esisteva una corrispondenza certa tra metallo introdotto e ducati ottenuti e che inoltre il calcolo della Corte era su base spagnola, mentre il suo era su base napoletana. Peraltro dalla sua memoria si apprende che i credenzieri erano stati «*prohibiti nel pesare*» e tali operazioni le avevano svolte soltanto lui e il mastro di zecca.³³ Non solo: vi fu un vero e proprio «*negocio dela administratione facta per epso in lo anno 1556 in la regia zeccha de Napoli*», concretatosi nel comando delle operazioni contabili in capo al Guarino e la relativa delocalizzazione a Torre dell'Oro.

Il Guarino si giustificava in questo modo:

«Et de più dice che epso magnifico Joan Francesco non è tenuto dde dare ratione particolare del numero certo deli reali che si portavano a fondere in

28. Se ne parla al plurale perché i documenti di questa visita furono riutilizzati anche nelle successive *visitas*, per quanto conferenti per il visitatore di turno.

29. A tal fine sono state considerate dallo scrivente come una memoria difensiva della quale si dà tracciazione in appendice (AGS, *Visitas de Italia*, leg. 348, exp. 12, *Memoria difensiva di Giovan Francesco Guarino*, f. 2r). Il visitatore certamente confrontò il discorso con la memoria.

30. Cfr. DISCORSO DEL FRAUDO.

31. Da *ibidem*: «*esso Leonardo suffisticamente diceva: 'mirate al cunto che detto mastro de prova have fatto la prova'*».

32. Cfr. PERFETTO 2012, p. 51.

33. Cfr. AGS, *Visitas de Italia*, leg. 348, exp. 12, *Memoria difensiva di Giovan Francesco Guarino*, ff. 1r-3r. Si tratta di altre due fasi produttive, pesatura e campionatura, sottratte in questo frangente alla credenzia della zecca tradizionale. Dunque le attività in zecca furono limitate alla prova, svolta contro voglia dal Porzio, e alla coniazione.

decta regia zeccha ad causa che li reali predetti non si mandavano a contare et numerare in detta regia zeccha, ma llà si mandavano contati et pesati in lo **Regio Castello**³⁴ con la cartella che diceva: 'libre tante de argento consistenteno in tanti et quali', deli quali havea pigliato il conto il magnifico Gioan Battista Ravaschero, regio mastro de zeccha [...]».³⁵

Probabilmente il Guarino era ignaro del fatto che dalla relazione dello Zocchis, acquisita preventivamente al corpo del *legajo*, il visitatore già sapeva che avevano fuso metallo a Torre dell'Oro. L'accusa principale della Camera si era concentrata sul fatto che 93 reali e mezzo d'argento dovessero corrispondere a una libbra precisa, ma secondo la difesa del Guarino era normale che «*dali novantatre reali et mezo non nasce[sse] libra giusta de argento de onze dudice*». Secondo il razionale ogni cento reali si sarebbero perse da quattro a cinque once come appare dalle scritture della zecca.

Altro capo d'accusa sosteneva che il guadagno della Corte si sarebbe ridotto da ducati 33191. 3. 4. a ducati 8527. _ . 4, ma secondo il Guarino la profonda differenza si causava «*perché il calculo portato in detto capo è stato facto ala ratione che detti regali valeno in Hispania*».

Da ultimo non ci si può esimere dall'indicare le monete che furono coniate con quell'argento spagnolo, ripartendo dal commento molto chiaro del Sambon:

«Le duc d'Albe, ayant reçu d'Espagne des lingots d'argent pour une valeur de 300,000 ducats, le 18 mai 1555, donna l'ordre à Ravaschieri d'employer une partie de ces lingots à la frappe de 100,000 ducats de dix carlins et le restant à la frappe de demiducats. Le poids (671 3/7 acini) et le titre (11 onces 3 sterlins) étaient les mêmes que sous le gouvernement du Cardinal Pacecco. On accordait un remède de 3 acini par ducat».³⁶

Nel testo c'è probabilmente un refuso sulla data che deve considerarsi come 18 maggio 1556, termine di inizio delle attività produttive che è coincidente col momento indicato dallo Zocchis. Dunque con tutto quell'argento furono coniate ducati e mezzi ducati sempre più abbondanti,³⁷ i quali recavano ancora i titoli di

34. Nella Torre dell'Oro probabilmente erano stati fusi i reali mancanti, per cui si trattò di una zecca che sebbene avesse secondi fini, non era abusiva, bensì *ex lege* istituita per via del «*negocio*». L'argento mancante fu sottratto come argento sic et *simpliciter* o fu pure battuto? Sembra solo un dettaglio visto che al castello accorse anche il mastro di zecca *deli quali* [reali] *havea pigliato il conto*!

35. Da *ibidem*, f. 1v.

36. Tratto da SAMBON 1924, p. 33.

37. Da *ibidem*, p. 33: «*La frappe de ces ducats devint de plus en plus abondante et je relève dans des feuilles éparées des livres de la Monnaie (Libro del Credenziere maggiore della Zecca 1556) que dans l'espace de trois mois on avait déjà frappé 382,676 pièces*».

Filippo II da principe,³⁸ in quanto questi sarebbero stati sostituiti solo nell'autunno successivo, con *'Rex (Castelle) Aragonum Utriusque Sicilie'*.³⁹ Tuttavia non può ignorarsi la netta posizione del Dell'Erba, il quale trascrivendo un passaggio del Libro del credenziero maggiore, studiato dallo stesso Sambon, evidenziava che i *«ducato de stampa nova»* dovessero essere quelli con l'aggiunta dei nuovi titoli e la stessa cosa sarebbe accaduta per i mezzi ducati.⁴⁰ Per certi versi tale lettura potrebbe essere plausibile, ma non se incrociata con la rarità delle monete che al giorno d'oggi ha restituito un maggior numero di ducati e mezzi ducati con i titoli da principe. Naturalmente le monete più comuni sono quelle da ricollegare all'ingente carico e, per i mezzi ducati, non v'è alcun dubbio che si tratti di quelli da principe (fig. 6), in quanto ciò fu espressamente previsto nell'ordine stesso trascritto dal Dell'Erba: *«e la restante quantità di detti argenti farete cugnare de mezi ducati como se sono cugnati e cugnano di presente»*. Per quanto concerne i soli ducati, l'impressione è che si siano conati piuttosto quelli da principe (figg. 3-4) che non quelli da re (fig. 5), rilievo confermato dalla maggiore presenza dei primi nelle varie raccolte.

Fig. 3. Filippo II, Ducato per Napoli, da principe (1556)

Numismatica Ars Classica NAC 68 del 04/12/2012 - lotto 245.

D: PHILIP • R • ANG • FRAN • NEAP • PRI • HIS

R: HILARI /• TAS •/ VNIVER /• SA•

Met.: AG Peso: 29,77 g Rif.: CAGIATI 1911-1922, fasc.3, p.89, 1; CNI XX, 14-44var.; FABRIZI 2012, p.153, 1var.

38. Su queste monete da principe, recenti approfondimenti illustrati si trovano in DI RAUSO 2011 (pp. 40-49) e in FABRIZI 2012 (pp. 152-155). Curiosamente questo importante episodio sembra non avere riscontri in BOVI 1964 (pp. 645-735), al quale si rimanda per una generica idea sul contesto monetale relativo alle emissioni napoletane di Filippo II, mentre l'argomento è saltato a piè pari in BOVI 1949, p. 86.

39. Ancora in SAMBON 1924 (p. 33), si legge che il cambiamento sarebbe avvenuto nell'ottobre 1555, ma anche qui è probabilmente vittima di un refuso con l'anno, perché Carlo V cedette la corona al figlio soltanto nel gennaio 1556.

40. Cfr. DELL'ERBA 1932-1935, pp. 133-134.

Fig. 4. Filippo II Ducato per Napoli, da principe (1556)

Numismatica Ars Classica NAC 69 del 04/12/2012 - lotto 721.

D: PHILIP • R • ANG • FRAN • NEAP • PRI • HIS

R: •/ HILARI / TAS •/ VNIVERS /•A•

Met.: AG Peso: 29,87 g Rif.: CAGIATI 1911-1922, fasc. 3, p. 90, 7; CNI XX, 14-44var.; FABRIZI 2012, p.153, 1var.

Fig. 5. Filippo II Ducato per Napoli da re (1556 in poi)

Triton XVII del 07/01/2014 - lotto 1203.

D: • PHILIPPVS • REX • ARAGON • VTRI •

R: HILA / RITAS / VNIVER / SA

Met.: AG Peso: 29,55 g Rif.: CAGIATI 1911-1922, fasc. 3, p.90, 9; CNI XX, 360-370var.; FABRIZI 2012, p.159, 5var.

Fig. 6. Filippo II Ducato per Napoli, da principe (1556)

Classical Numismatic Group 333 del 28/08/2014 - lotto 467.

D: PHILIP • R • ANG • FR • NEAP • PR • HIS

R: POPVLOR • SECVRITATI

Met.: AG Peso: 14,52 g Rif.: CAGIATI 1911-1922, fasc. 3, p.94, 1; CNI XX, 45-143; Fabrizi 2012, p.153, 1 var.

Conclusioni

Pare di poter concludere questa breve ricerca con l'ennesima dimostrazione del valore professionale riconosciuto dalla Corte a Leonardo de Zocchis *alias* Terracina, il quale dal 1546 in poi rappresentò il *dominus ante litteram* della zecca di Napoli per oltre un quarantennio.

Grazie alla sua competente attività di relatore ed estensore delle problematiche legate alla fusione dei metalli, si è appreso che la zecca di Napoli all'occorrenza poté vantare due sedi operative, la Torre dell'Oro e la tradizionale sede di memoria angioina. La delocalizzazione poteva essere concordata tra gli ufficiali con solenni negozi, in certo senso tollerati dalla Corte stessa.

Sulla base di queste premesse certe e sulla scorta dell'antica derivazione del toponimo di Torre dell'Oro, è possibile ipotizzare che questo luogo non solo fu utilizzato per una parte dei processi produttivi, ma in qualche occasione poté essere sfruttato per tutte le fasi, coniazione inclusa. Infatti, venuti a conoscenza del fatto che il conto, la pesatura e la fonditura che costituivano la parte più complessa dei processi produttivi potevano svolgersi altrove, per la coniazione sarebbe stato sufficiente trasferire dalla zecca un paio di coniatori e un martello per eseguirla.

È chiaro che il processo completo poté avvenire in momenti di emergenza, proprio quando si doveva fuggire dalla capitale via mare, ovvero quando gli stessi mastri di zecca per proprio tornaconto portarono alcuni attrezzi fuori dalla zecca centrale «*in uno luogo appartato*». Su questa linea c'è da credere che vari furono i momenti storici in cui ciò realmente accadde, ma naturalmente si

rimane in attesa di ulteriori note documentali che possano almeno illustrarne un singolo episodio. Per ora si è certamente documentato lo *status* di sede distaccata della zecca principale in capo a Torre dell'Oro.

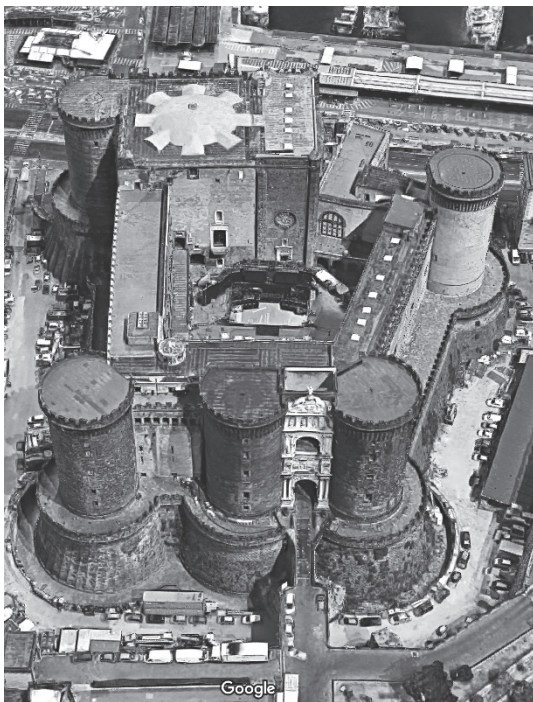

Fig. 7. Veduta di Castel Nuovo da google earth

Appendice documentaria

DOC. 1

AGS, *Visitas de Italia*, leg. 348, exp. 7, *Discorso del fraude connesso in lo fondere de li argenti venuti da Spagna dela Regia Corte in lo Anno 1556*, senza numerazione.

Discorso del fraude connesso in lo fondere de li argenti venuti
da Spagna dela Regia Corte in lo Anno 1556

Per la Eccellentia del Signore Duca de Alba alhora viceré di questo Regno fò mandato ad chiamare il magnifico Giovan Battista Ravaschiero, mastro di Zecca di essa Regia Zecca et li ordinò et comandò che erano venuti da Spagna da circa

ducati trecento milia in tanti reali de Spagna, et circa ducati settanta milia in tante verghe et pani de argento et li ordinò che se battessero lo più presto che fosse possibile per causa che la Regia Corte ne pagava l'interessi con mercadanti et che havevano deputato il nobile Lonardo de Zochis con lo magnifico Francesco Guarino in lo recepere di detti argenti et reali de Spagna in detta Zecca per farne moneta di essa Zecca. Et che ordinasse detto Signor Giovan Battista ad tutti li ufficiali di essa Zecca che si havesse ad obedire lo nobile Lonardo de Zochis et lo magnifico Giovan Francesco Guarino come la persona del medesimo Duca de Alba, perché in Consiglio Collaterale così era stato determinato et deputato, et così lo Signor Giovan Battista fece ordine et mandato ad tutti li ufficiali, che havessero ad obedire detto Lonardo et Francesco Guarino in tutto quello che nge ordinavano et comandavano. Et tale fò esequito.

Per detto Signor Giovan Battista, mastro di essa Zecca, non se volse impacciare nel fondere et recepere di detti argenti, ma ordinò che li fosse dato ad detto Lonardo et Francesco Guarino una cascia grande dove si recepeva detti reali de Spagna et argenti et de poi per fondere detti argenti, li fò consignato dal Signor Giovan Battista uno **luoco appartato** dove se faceva detta fusione di detti argenti avante che se recepesse in detta Regia Zecca, et così fò esequito.

Detti reali de Spagna et argenti venuti da Spagna foro portati in **Castello** dentro certe casciette numerate, sigillate, et chiavate. Foro poste ad uno luoco chiamato la **Torre dell'Oro**, quale casciette chiamate dal'inventario receputo dali Regni de Spagna si apreavano secondo il numero et segno da detto Thesauriero de Spagna e inventario, quando se recepevano in Spagna da uno gentilhomo chiamato Signor Fonseca deputato a portare detti argenti ad lo Regno de Napoli secondo li numeri nge erano segnati a dette casciette la quantità, la qualità deli reali et dela sorte deli reali di essi Regni de Spagna et secondo lo inventario se trovavano giuste numerate cqua, et secondo esso inventario uno homo del Signor Giovan Battista Ravaschiero chiamato Piergioanne Caucella le recepeva et le inviava in Zecca per homini suoi et se consignavano ad detto Lonardo de Zochis et ad Francesco Guarino, quelli se mettevano dentro una cascia come ei detto di sopra e al detto Fonseca se li faceva la receputa per Notar publico cascietta per cascietta che erano in la quantità, qualità che havea receputo in Spagna con quelli medesimi segni chiavate, et sigillate, così come erano state consignate ad esso Fonseca ali Regni de Spagna come ne appare la liquidazione delli cunti dati ad esso Fonseca in poter dela Summaria in lo Signor Pirro Antonio Stinca.

Et portandose detti reali in Zecca, volendose incominciare ad lavorare, lo predetto Lonardo de Zochis fece ordine ad detto Mastro de prova di detta Zecca che facesse multe esperienze in lo fare delle prove con starce esso Lonardo presente con ditto Francesco Guarino et comprobatore. Et quella esperienza che

ad esso Lonardo li aggradò, le ordinò che havesse ad esequire detto Mastro de prova, [ma] parendole che uscesse dal suo ordinario, refutò: de non farle senza ordine scritto, perché per lo Signor Giovan Battista li era stato fatto ordine ad bocca che obbedesse detto Lonardo, detto mastro de prova non volendose fidare de l'ordine ad bocca stette molti dì, et hore, che non volse fare prove così come detto Lonardo li havea ordinato che le facesse con dire che voleva ordine in scriptis da la Summaria o dal Consiglio Collaterale, perché lo Signor Giovan Battista poteva morire. Havendono ricorso alla Summaria detto Lonardo et Francisco Guarino che detto mastro de prova non voleva obedire, venne ordine da la Summaria in scriptis ad pena de mille ducati che havesse ad obbedire detto Francesco Guarino et Lonardo de Zochis in lo fare delle prove, così come appare in detta Regia Camera registrato.

Et per detto mastro de prova si cominciorno a fare prove del modo ordinato da detto Lonardo, le quali prove venevano de detti reali de Spagna, uno sterlino et uno et mezo da fin in dui, meglio de la bontà de la moneta che se cogna in la Regia Zecca, et questo lo causava che detto modo era con fare mettere poco piombo in detta coppella così come lo Signor Regente del Consiglio Collaterale con tutta la Regia Camera dela Summaria hanno esperimentato et fattone fare esperienze con mettere poco piombo, li reali de Spagna venevano meglio de la bontà del carlino che se batte al presente in detta Zecca, uno sterlino et mezo meglio, così come apparenno per tante esperienze fatte dali detti di sopra come nel processo dela Summaria appare.

Et questo detto Lonardo come ad homo suffistico et malizioso lo faceva fare, per causa in lo mancamento che se faceva ne la fusione in detto argento per avanti che se provasse non paresse assai mancamento, come se ei trovato de mancamento de circa ducati mille et settecento per la fusione di detti reali di Spagna, et per alcuni e presertim del detto mastro de prova era molte volte ripreso detto Lonardo che in la fusione de molte partite deva grosso mancamento ala Regia Corte et esso Lonardo suffisticamente diceva: 'mirate al cunto che detto mastro de prova have fatto la prova' et ha trovato detti reali de Spagna uno sterlino et mezo e da fin dui meglio perché lo argento ei affinato nel fondere quello mancamento de soverchio che è mancato è cresciuto in bontà, et questo lo faceva il conto a li homini di detta Zecca suffisticamente perché esso lo diceva a tal che non si fossero accorti del mancamento che esso Lonardo deva de detta fusione e detti reali de Spagna non hanno ammegliorato in lo fare della prova per detto mancamento soverchio dato per detto Lonardo ma ei causato per lo poco piombo che metteva detto mastro de prova in lo fare de la prova nel modo ordinato dal detto Lonardo e detto mancamento più del dovere pare certo doverlo fare buono esso Lonardo che have maniato detti argenti.

DOC. 2

AGS, *Visitas de Italia*, leg. 348, exp. 12, *Memoria difensiva di Giovan Fran-cesco Guarino*, ff 1r-3r.

f.1r

†

Illustrissimo et Reverendissimo Signore

Gioan Francisco Guarino razionale dela Regia Camera dela Summaria supplica vostra Signoria reverendissima se degni con le altre scripture che li giorni adietro presentò a vostra Signoria reverendissima Marcello Guarino suo figlio et procuratore intorno li capi datoli per vostra Signoria reverendissima recevere anco le infrascritte le quale concerneno il negocio dela administratione facta per epso in lo anno 1556 in la regia zeccha de Napoli. Et li presenta a fine acziò vostra Signoria reverendissima sia meglio informata dela verità et del facto come passo d'essa negociacione. Et de quesso supplica vostra Signoria Reverendissima voglia revederle et considerarle, aziò l'innorantia de epso supplicante sia sempre nota a vostra Signoria reverendissima. Et sono le infrascritte videlicet:

Primo in evacuacione del quarto capo datoli per vostra Signoria Reverendissima nel quale se dice che novanta tre reali et un terzo de Spagna de justo peso faziano una libra de argento de onze XII.

Se presenta copia autenticha de la regia Camera dela Summaria dela prova facta in facto come non se può dare ratione certa et ferma che li novanta tre reali et terzo faziano una libra de argento de dudici onze considerandose che per le dette prove facte per la decta regia Camera deli reali de Spagna de justo peso consta che da novanta quattro reali predetti de justo peso riesce libra una giusta de argento et que passa de alcuno acino et da reali novantatre et mezo giusti non nde è riuscita libra complita ma manchato alcuni acini. Et lo medesimo consta per un'altra fede che si produce de più calculi de prove facte sopra del predetto per la medesimo regia Camera per lo che se dice che lo calculo facto in decto capo che li novantatre reali et mezo faziano la libra giusta de onze dudice non può susistere de ratione poiché cossi variamente riescono li pesi, anzi in facto consta che dali novantatre reali et mezo non nasce libra giusta de argento de onze dudice. Et decta copia è a ss.

f.1v

Quanto al V° capo nel quale se dice per Vostra Signoria Reverendissima che per ogni cento libre de reali che se soleno fondere soleno havere de mancamento al più alto tre onze.

Se produce fede authenticha del locotenente del regio mastro de zeccha per la quale consta similmente che al generale per ogni cento libre de reali novi de

Spagna sepde onze quattro et più. Donde se dice che la ragion delo manchare al più alto tre onze per decte cento libre non può prender fermamente, anzi per le dette scripture consta che non si perde manco de tre onze per ogni cento libre de detti reali, ma al generale se perde quattro onze et sino in cinque et decta fede è a f. 9.

Et de più dice che epso magnifico Joan Francesco non è tenuto dde dare ratione particolare del numero certo deli reali che si portavano a fondere in decta regia zeccha ad causa che li reali predetti non si mandavano a contare et numerare in detta regia zeccha, ma llà si mandavano contati et pesati in lo **Regio Castello** con la cartella che diceva libre tante de argento consistenteno in tanti et quali, deli quali havea pigliato il conto il magnifico Gioan Battista Ravaschero, regio mastro de zeccha et epso Joan Francesco interveneva in lo pesar che de decto argento si faceva in la detta regia zeccha per verificatione del peso predetto che in detta cartella veneva notato et cossi poy interveneva in lo fonder de ditto argento con li altri Magnifici Officiali per lo detto magnifico Gioan Francesco non può essere tenuto ad cosa alcuna et questo dice constare per la copia autenticha de le partite deli libri del predetto mastro de zeccha extratte per Pyerro Joanne Caucella suo locotenente. Quale scripture supplica Monsignor Reverendissimo se degni legerli et considerarli al fine predetto et detta copia è a f. 11.

f.2r

Supplica anchora Sua Signoria Reverendissima per evacuatione del VI° capo nel quale se dice che per epso magnifico Gioan Francisco sono stati prohibiti li regii credenzeri de dicta regia zeccha che non fossero intervenuti in lo pesare et fondere deli detti reali et argenti.

Dice epso magnifico Gioan Francisco che le medesime scripture Vostra Signoria Reverendissima se degni considerarle a fine anchora de informarse veramente como in tucti li pesi et fusioni facte deli preditti reali et argento sono sempre intervenuti con epso magnifico Gioan Francesco li altri officiali de la decta Regia Zeccha li quali solevano et dovevano intervenire in lo pesare et fondere deli argenti predetti. Per lo che epso magnifico Gioan Francesco non si deve impeter debre prohibito li altri credenzeri et officiali che non havessero intervenuti in lo pesare et fondere deli argenti predicti.

Quanto al VII° capo nel quale per Vostra Signoria Reverendissima se dice che detto magnifico Joan Francesco diede ad intendere al Illustrissimo Viceré che in dette fusioni de reali et argento la regia Corte era de guadagno ducati 33191. 3. 4. Et che poi non era più che ducati 8527. _ . 4.

Dice epso magnifico Joan Francesco che del guadagno facto in detti argenti lui non nde parlò mai con lo Illustrissimo Viceré del regio, sì bene do poi che foro fusi tucti li argenti dede nota particular al excelente regente Reverterio alhora locotenente dela regia Camera del guadagno facto in decti argenti, havendo

calcolato il valore de ciascuno reale ad grana dece per reale per quanto se soleno spendere et valere in questa città de Napoli ala quale ratione de grana dece per reale facto il preditto calculo nce era de guadagno ducati 33197.3.4. Dati

f.2v

in nota per epso Gioan Francisco al predetto excelente Regente Reverterio et la differentia che si pone nel detto capo per Vostra Signoria Reverendis-sima si causa perché il calculo portato in detto capo è stato facto ala ratione che detti regali valeno in Hispagna. Et per verificatione del predetto se allega per epso supplicatione che Vostra Signoria Reverendissima sia servita far fare prova del predetto calculo et ponere ciascuno reale per valore dele dette grana dece per quanto ha soluto valere et spendere in detta città de Napoli perché ritroverà vero il notamento et calculo fatto per esso Joan Francisco et cossi resterà evacuato il detto capo.

Et quanto al XIII° capo nel quale se dice per Vostra Signoria Reverendissima che in nullo non dovea epso Joan Francisco accettare la visione del conto del magnifico thesorero general el vecchio non obstante che la Regia Camera non lo havesse commesso ad causa che epso magnifico Joan Francesco era intervenuto in detta administratione con il decto magnifico thesorero in la città de Bari et che in decta visione de conto non siano molti errori et in avertentie facte per epso Joan Francesco.

Dice epso magnifico Joan Francesco che detto conto li fo commesso per la regia Camera come che decto conto non era dela qualità de gli altri conti che se soleno liquidare in detta regia Camera detto magnifico Joan Francesco in presenciam de tucti li Officiali dela Camera fè relazione de epso partita per partita dele quale non ndè fò dubitata altra che una dela quale al margine de epsa se dice che sende havea da farle a sua Excellentia relazione. Et perché decta relazione altamente non è stata facta perfino al presente. Per questo la liquidacione del decto conto ancora pende né è anchora declarato per la decta regia Camera. Et li errori et inavertentie che pone Vostra Signoria Reverendissima havere facti in decta liquidacione epso magnifico Joan Francesco notati in detto capo non sono
in consi-

f.3r

deracione perché lo magnifico et circumspetto thesorero generale havea ampla commissione et potestà dal Signor Viceré generale del Regno de far tutte le despese che ad llui havessero parse necessarie, como già è noto a Vostra Signoria Reverendissima et tanto più quanto che in dette spese non nce era interesse dela Regia Corte ad causa che tucta la pecunia del decto conto tanto de introito como de exito de decto administratione spettava et spetta al Serenissimo re de Pollonia et ad detto Serenissimo re nce stato dato debito et credito in la consulta

ultimamente exequita per la regia Camera de quello de decto Serenissimo Re, devea conseguir dala Regia Corte del re nostro Signore per conto dela heredità dela quondam Serenissima Regina sua madre. Et per verificatione et corroboratione de tutto zio presenta a Vostra Signoria Reverendissima la copia della detta consulta quale supplica Vostra Signoria Reverendissima voglia legerla et considerarla al fine che per ella et dale cose esposte resterrà evacuato decto capo et decta copia e asi 17.

Tutto questo è occorso ad epso magnifico Joan Francesco de più de quello che ha facto il decto Marcello Guarino suo figlio et per cure como meglio informato. Perciò supplica decto Illustrissimo et Reverendissimo Visitatore voglia haverne tutta quella consideratione che ad sua Signoria Reverendissima piacerà et parerà in grazia del quale de continuo se ricomanda.

De Vostra Signoria Illustrissima et Reverendissima umile servitore.

Joan Francesco Guarino

Abbreviazioni

AGS = Simancas, Archivo General de Simancas

BNN = Napoli, Biblioteca Nazionale di Napoli

Fonti archivistiche in ordine cronologico

LLIBRE DE COMPTES DE LA SECA DE NÀPOLS

ACAR, REAL PATRIMONIO DE CATALUÑA, MAESTRE RACIONAL, Volúmenes, Serie General, 2011, ff. 1r-60r. Napoli, 22/2/1453-31/8/1454.

Libro de cuentas de la seca de Nápoles, de Francisco Singniere, maestre de la seca.

DISTINTIONE DELLE MONETE ET VALORE

BNN, ms XI, c. 44, ff. 13-23. Napoli, 6 dicembre 1555.

Distintione delle monete et valore et de quelli che le han fatto zeccare.

RELATIONE

AGS, *Visitas de Italia*, leg. 348, exp. 8, doc. 11, senza numerazione. Napoli, 14 gennaio 1558.

Relatione de Lunardo de Zocchis.

RELATIONE DELI ARGENTI DELA REGIA CORTE

AGS, *Visitas de Italia*, leg. 16, exp. 8, ff. 15r-17v. Napoli, 15 agosto 1556.

Relatione deli argenti dela Regia Corte tanto deli riali quanto dele picze seu

piance li quali argenti da Spagna et sono stati consignati in la Regia zecca de Napoli.

LISTA DELO VALOR Y CUÑOS DE LAS MONEDAS

AGS, *Visitas de Italia*, leg. 349, exp. 1, doc. 10, sn. Napoli, 6 dicembre 1555 (prob. 1561-1562).

Lista delo valor y cuños de las monedas que se han labrado en la cecha de Nápoles de tiempo del serenissimo Rey Alfonso primero hasta el tiempo dela Maiestad catholica del Rey Philippo 2º nostro señor; hecha por Lunardo de Zocchis.

MEMORIAL

AGS, *Visitas de Italia*, leg. 349, exp. 1, doc. 22, sn. Napoli, 9 ottobre 1562. *Memorial de Lunardo de Zocchis.*

DISCORSO DEL FRAUDO

AGS, *Visitas de Italia*, leg. 348, exp. 7, sn. Napoli, prob. 1560.

Discorso del fraude connesso in lo fondere de li argenti venuti da Spagna dela Regia Corte in lo Anno 1556.

DISCORSO INTORNO ALLI CARICHI ET OBLICHI

AGS, *Visitas de Italia*, leg. 16, exp. 17, doc. 3, sn. Napoli, 10 gennaio 1584.

Discorso intorno alli carichi et oblichi che teneno li Regii officiali in la Regia zecca dela moneta di questa Città di Napoli.

BIBLIOGRAFIA

BARONE N. 1884-1885, *Le cedole di tesoreria dell'Archivio di Napoli dall'anno 1460 al 1504*, in «Archivio Storico per le Province Napoletane», (Napoli), IX, pp. 5-34, pp. 205-248, pp. 387-429, pp. 601-637; X, pp. 5-47.

BOVI G. 1949, *Osservazioni sui maestri di zecca di Filippo II a Napoli*, estratto da «BCNN», XXXIV, (Napoli), in «Bovi L. M. 1989», pp. 81-88.

BOVI G. 1963, *Le monete di Napoli sotto Carlo V (1516-1554)*, estratto da «BCNN», XLVIII, (Napoli), in «Bovi L. M. 1989», pp. 529-624.

BOVI G. 1964, *Le monete di Napoli sotto Filippo II (1554-1598)*, estratto da «BCNN», XLIX, (Napoli), in Bovi L. M. 1989, pp. 645-735.

BOVI L. M. 1989, *Studi di Numismatica (1934-1984) del Dott. Giovanni Bovi*, Napoli.

CAGIATI M. 1911-1922, *Le monete del Reame delle due Sicilie*, fasc. 1-8, Napoli, Tipografia Melfi & Joele.

CNI XIX = AA.VV., *Corpus Nummorum Italicorum, Napoli parte I — Dal Ducato Napoletano a Carlo V*, Vol. XIX, Roma 1910-1943, Bologna, Ristampa Forni.

CRUSAFONT I SABATER M. 2015, *Història de la moneda catalano-aragonesa medieval (Excepte els comtats catalans), (1067/1162-1516)*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics.

D'AYALA M. 1869, *Degl'ingegneri militari italiani dal Secolo XIII al XVIII*, estratto da Archivio Storico Italiano, III, IX, pp. 1-40.

DELL'ERBA L. 1932-1935, *La riforma monetaria angioina e il suo sviluppo storico nel Reame di Napoli*, in «Archivio Storico per le Province Napoletane», XVIII-XXI, Ristampa Forni 1986.

DI RAUSO F. 2011, *Le monete napoletane di Filippo II principe di Spagna*, in Cronaca Numismatica, XXIII, 237 (Sesto Fiorentino), pp. 40-49.

FABRIZI D. 2012, *Le monete 'provate' da Vincenzo Porzio*, in PERFETTO 2012, pp. 151-202.

FARINELLA C. 2002, *Grimaldi, Nicolò*, in «Dizionario Biografico degli Italiani», 39, Treccani on-line.

FILANGIERI R. 1938, *Rassegna critica delle fonti per la storia di Castel Nuovo*, Parte II, in «Archivio Storico per le Province Napoletane», XXIV, pp. 258-342.

FILANGIERI R. 1939, *Rassegna critica delle fonti per la storia di Castel Nuovo*, Parte III, in «Archivio Storico per le Province Napoletane», XXV, pp. 237-322.

MEC 14 = GRIERSON P., TRAVAINI L. 1998, *Medieval European Coinage. Italy (III). (South Italy, Sicily, Sardinia)*, Cambridge, University press.

MINIERI RICCIO C. 1881, *Alcuni fatti di Alfonso I d'Aragona dal 15 aprile 1437 al 31 di maggio 1458*, in «Archivio Storico per le Province Napoletane», VI, (Napoli), fasc. I, pp. 1-36; fasc. II, pp. 231-258; fasc. III, pp. 411-461.

PERFETTO S. 2011, *Aspetti politico-monetari all'epoca di Carlo V re di Napoli*, Roma, Aracne Editrice.

PERFETTO S. 2012, *La prova del metallo: L'esperienza di Vincenzo Porzio nella zecca di Napoli (1555-1587)*, Roma, Aracne Editrice.

PERFETTO S. 2013, *L'ufficio di mastro di banca e un discorso intorno agli carichi et obblighi che teneno li regii ufficiali in la Regia Zecca dela Moneta di questa città di Napoli (10 di Iennaro 1584)*, in «Rivista Italiana di Numismatica e scienze affini», CXIV, (Milano 2013), pp. 255-273.

PERFETTO S. 2013A, *Prerogative degli officia nella Regia Zecca della Moneta della città di Napoli e cronologia analitica degli ufficiali (1546-1584)*, in «Quaderno di studi», VIII, (Formia), pp. 5-47.

PERFETTO S. 2013B, *Leonardo de Zocchis e il corpus delle sue relazioni*, in «Archivio Storico per le Province Napoletane», CXXXI, (Castel Nuovo 2014), pp. 217-243.

PERFETTO S. 2013C, *Carteggio segreto sull'acquisto dell'ufficio di mastro di zecca di Napoli e l'Aquila. Pressioni sulla fabbrica del Castello prima dell'aper-*

tura della zecca, in «Bullettino della Deputazione Abruzzese di Storia Patria», CIV, (L'Aquila 2013), pp. 77-92.

PERFETTO S. 2015, *La unitat monetària de les Dues Sicílies pel català Francesc Ximenis. La magistratura de la seca i el Llibre de Comptes de la seca de Nàpols (1453-1454)*, Amb la col·laboració de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (Institut d'Estudis Catalans), Roma, Ermes.

PERFETTO S. 2017, *Leonardo de Zocchis, numismatico, e la sua Lista delo valor y cuños de las monedas que se han labrado en la cecha de Nápoles*, in «Acta Numismática» 46, (Barcelona), pp. 143-160.

PERFETTO S. 2017A, *Instrucciones para la cecha dela moneda de Nápoles ann 1543, 1546 y 1561. Edizione commentata*, in «Quaderno di studi» XII (Cassino), pp. 107-162.

PERFETTO S. FORTHCOMING, «Era grandissima confusione che non se posseva ritrovarse la scriptura che si desiderava e cercava»: il riordino dell'Archivio della Regia Zecca (1545-1562), *forthcoming*.

SAMBON J. A. 1924, *Le monnayage napolitain de Philippe II, roi d'Espagne*, in «Bollettino del Circolo Numismatico Napoletano», fasc. 1-2, pp. 27-42.

SANTORO L. 1982, *Castelli angioini e aragonesi nel Regno di Napoli*, Milano, Rusconi.

SILVESTRI A. 1951, *Sui banchieri pubblici napoletani nella prima metà del Cinquecento. Notizie e documenti*, in «Bollettino dell'Archivio storico del Banco di Napoli», fasc. II, (Napoli), pp. 22-34.

TRAVAINI L. 2007, *Monete e storia nell'Italia medievale*, Roma, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato.

El bust de perfil a la moneda de Mallorca (i II): de Felip II a Ferran VII

BERNAT AGUILÓ*

Aquest article és la continuació del publicat en el número anterior d'*Acta Numismàtica*,¹ en el qual es troben els aspectes introductoris relatius al pla de l'obra. Aquí es completa el catàleg de les monedes amb bust de perfil batudes a Mallorca dels monarques restants indicats en el títol, així com unes consideracions i conclusions finals que, inicialment, es pensava incorporar en una tercera entrega però que la direcció de la revista ha considerat pertinent conjuntar en aquest.

Felip II (1598-1621)²

Amb Felip II es desplegarà la més àmplia varietat de tipus de tot el període estudiat, tot i no ser un regnat especialment llarg.³ Dos foren els mestres de la seca; el primer, Pere Lluís Berard, venia exercint el càrrec des del regnat precedent, durant el qual se li atribueixen les monedes que no porten marca del mestre de seca, i així es degué continuar fent en aquest moment, en què va poder superar les dificultats per a la producció d'encunyats de qualitat que haurien existit en el regnat anterior.⁴ És en aquest moment que es configura la imatge característica del monarca al llarg de tot el regnat amb rics vestits, en què destaca la gorgera alta, sense perjudici de la multitud de variants posteriors. L'altra gran innovació serà l'aparició de doblers i diners de perfil sense marca,

* Investigador numismàtic. Membre de la SCEN.

1. AGUILÓ, Bernat, "El bust de perfil a la moneda de Mallorca (I): de Ferran II a Felip I", *Acta Numismàtica* 48, SCEN (IEC), Barcelona, 2018, p. 177-198.

2. Pels Àustria ens seguirem regint pels numerals mallorquins o, tant se val, amb els del conglomerat catalanoaragonès de la Corona d'Aragó moderna.

3. CRUSAFONT I SABATER, Miquel de, "La plata i el billó mallorquí dels tres primers reis de nom Felip", *Acta Numismàtica* 39, Barcelona, 2009, p. 137-161, on s'estableixen els criteris generals relatius a llegendes, marques i efigie que aquest article segueix.

4. AGUILÓ, AN 48, p. 193, introducció al catàleg de Felip I.

que suposen l'abandonament definitiu dels bustos frontals en el billó, tot i que encara conservin la llegenda arcaïtzant FILIPVS en el nom del rei.⁵ L'assignació a aquest mestre dels mitjos reials es fa per semblança amb els 2 reials, però no es pot obviar que els doblers sense marca tenen el mateix bust que els que en tenen i que el dels mitjos núm. 4.28, però amb el nom PHILIPVS, que sembla que ha de ser posterior en els mòduls petits.

El segon mestre, Joan Fortuny, iniciador de la saga dels Fortuny, també farà un important desplegament de canvis: nous valors, amb la reaparició dels 4 reials o els múltiples d'escut d'or; la incorporació de la data per primera vegada, i un conjunt de variants amb la imatge del rei molt superior a l'habitual, tot i que la seca és especialment creativa en aquest punt. Tot plegat, conforma un conjunt d'innovacions espectacular. La seva marca de besants, amb el vestuari característic, juntament amb la continuïtat de les tres torres rectes als castells de l'escut de la ciutat, com havien estat tradicionals, o de porta murada de dues torres rectes simètriques, els fa fàcilment recognoscibles. Més complexa és la forma del nom del rei, habitualment PHILIPVS, però encara FILIPVS en alguns billons primerencs, i ja PHILIPPVS pels 4 reials. També és indiferent l'orientació del bust a dreta o a esquerra.

Tanta diversitat deixa obert l'establiment d'altres sèries internes que no siguin les del mestre i que ajudin a ordenar les emissions. Per ara, només és possible intuir algunes aproximacions en la semblança de bust: a.- 4.3, 4.4, 4.28, 4.31 i 4.32; b.- 4.1, 4.2, 4.9, 4.17 i 4.18; c.- 4.23, 4.26 b, 4.27 a i 4.29; d.- 4.24, 4.25, 4.26 a, 4.27 b i c i 4.30, agrupacions que deixen de banda la majoria de valors de mòdul major, els quals semblen tenir una dinàmica estètica particular. Per exemple, els 4 reials 4.5 a 4.8 i els 2 reials de 4.11 a 4.13 pareixen només presentar un canvi de corona en uns bustos similars i sense equivalent en els mòduls menors. Tot això ens podria estar donant indicis que, o bé el disseny previ dels punxons té orígens diversos i, en conseqüència, es dona aquesta impressió inconnexa de les sèries, o bé que aquest encara és un regnat que ens reserva un nombre significatiu de sorpreses per descobrir que, si apareixen, donaran sentit a l'actual impressió de dispersió. Amb tot, quan s'observen els reversos, hi ha més cohesió, però s'ha de destacar la primera provatura de canvi en el castell de l'escut; aviat en vendran més,⁶ que en alguns tipus de real i de mig real es representa com una porta murada flanquejada per dues torres rectes en comptes

5. CRUSAFONT I SABATER, Miquel de, "Numismàtica Balear. El billó de Felip II (III) i Felip III (IV)", *Col·leccionista*, 25, Grup Filatèlic i del Col·leccionisme de Palma de Mallorca, 2008, núm. 1.

6. La reflexió i millora en la descripció dels tipus de castell gravat a l'escut del revers en l'argent (aplicable també a l'or); és l'única ampliació d'aquest article respecte de la metodologia proposada per Crusafont, AN 39, que hagi pogut suposar afectacions a la seva classificació per regnats (vegeu també: AGUILÓ, Bernat, "De Felip I a Felip III de Mallorca, tres canvis d'atribució monetària", *Acta Numismàtica* 44, Barcelona, 2014, p. 201-208).

de les tres torres tradicionals, i que hauríem de situar en un moment tardà del regnat, tot i que sense poder fixar una seqüència cronològica coherent perquè el seu ús és gairebé exclusiu en els reials 4.24 i en els mitjos 4.29, que tenen busts distints, i vacil·lant en els seus busts equivalents de valor complementari.

Sense marca de mestre de seca, Pere Lluís Berard? (1598-1604)

2 REIALS

4.1

a./ +PHILIPVS REX ARAGONVM. Bust amb corona perlada a l'esquerra, dos punts de valor davant.

r./ +MAIORICARVM CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca, invertides.

Pes: 4,7 g Ø 25 mm Cru.C.G. 4354a⁷.

MIG REIAL

4.2

a./ +PHILIPVS REX ARAGONVM. Bust a l'esquerra amb **corona perlada**.

r./ +MAIORICARVM CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca.

Pes: 1,2 g Ø 15 mm Cru.C.G. 4357

DOBLER

4.3

a./ +FILIPVS REX ARAGONVM. Bust amb corona a l'esquerra.

r./ +MAIORICARV - CATOLICVS. Creu llatina que travessa la llegenda.

Pes: 1,7 g Ø 17,5 mm Cru.C.G. 4358

7. CRUSAFONT I SABATER, M. *Catàleg General de la moneda catalana. Països catalans i Corona catalano-aragonesa* (S. V aC - S. XX dC), Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2009, valgui per a totes les referències Cru.C.G. posteriors d'acord amb el seu núm. de catàleg.

DINER

4.4

a./ +FILIPVS REX ... Bust amb corona a l'esquerra.

r./ +...ICVS. Creu llatina que travessa la llegenda.

Pes: 0,7 g Ø 15 mm Cru.C.G. 4360

Mestre Joan Fortuny de Ruesta i Bonapart (1604-1621), marca besants

4 REIALS**4.5**

a./ +PHILIPVS III REX ARAGONVM·D. Bust a la dreta amb corona de puntes; marques de valor iiii davant.

r./ +MAIORICARVM (escut amb besants) CATOLICVS. 1607. Armes de la Ciutat de Mallorca.

Pes: 9,5 g Ø c 34 mm Cru.C.G. 4352

4.6

a./ +PHILIPPVS III REX ARAGONVM·D. Bust a la dreta amb corona de puntes, més estilitzat; marques de valor iiii davant.

r./ +MAIORICARVM (escut amb besants) CATOLICVS. 1617. Armes de la Ciutat de Mallorca.

Pes: 9,8 g Ø c 34 mm Cru.C.G. 4352a

4.7

a./ +PHILIPPVS III REX ARAGONM. Bust a la dreta amb corona de puntes; marques de valor iiii davant.

r./ +MAIORICARVM (escut amb besants) CATOLICVS. Sense data, armes de la Ciutat de Mallorca.

Pes: 9,5 g Ø c 34 mm Cru.C.G. 4352c

4.8

a./ +PHILIPPVS III REX ARAGON... Bust a la dreta, amb **corona de florons**; marques de valor iiii davant.

r./ +MAIORICARVM (escut amb besants) CA... Armes de la Ciutat de Mallorca.

Pes: 9,4 g Ø 29,5 mm Cru.C.G. nc inèdita.

2 REIALS

4.9

a./ +PHILIPVS REX (escut amb besants) ARAGONVM. **Bust a l'esquerra** amb corona perlada; marques de valor, dos punts darrera.

r./ +MAIORICARVM CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca.

Pes: c 4,7 g Ø c 27 mm Cru.C.G. 4354

4.10

a./ +PHILIPVS REX ARAGONVM. Bust coronat a la dreta; **sense marca de valor**.

r./ +MAIORICARVM (escut amb besants) CATOLICVM. Armes de la Ciutat de Mallorca.

Pes: 4,6 g Ø 26 mm Cru.C.G. 4354a

4.11

a./ +PHILIPVS REX ARAGONVM. Bust a la dreta amb **corona de puntes**; marques de valor, dos punts, davant.

r./ +MAIORICARVM (escut amb besants) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca.

Pes: 4,7 g Ø c 27 mm Cru.C.G. nc;
Cru.AN39 13.

4.12

a./ +PHILIPVS REX (escut amb besants) ARAGONVM. Bust a la dreta amb corona **amb cinc lòbuls**; marques de valor, dos punts, davant.

r./ +MAIORICARVM CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca.

Pes: 4,7 g Ø c 27 mm Cru.C.G. 4353

4.13

a./ +PHILIPVS REX (escut amb besants) ARAGONVM. Bust a la dreta amb corona **amb tres lòbuls**; marques de valor, dos punts, darrere.

r./ +MAIORICARVM CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca.

Pes: 4,6 g Ø 26 mm Cru.C.G. 4353c, no ben descrita.

4.14

a./ +PHILIPVS REX (**escut amb besants**) ARAGONVM. **Bust massiu** a la dreta amb corona amb cinc lòbuls; marques de valor, dos punts, davant.

r./ +MAIORICARV (**escut amb besants**) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca.

Pes: 4,5 g Ø 26 mm Cru.C.G. nc. Llull, núm. 424.⁸

4.15

a./ +PHILIPVS REX (**escut amb besants**) ARAGONVM. Bust a la dreta amb corona **subtil de fulles**; marques de valor, dos punts, davant.

r./ +MAIORICARVM CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca.

Pes: 4,7 g Ø c 28 mm Cru.C.G. nc; Llull, núm. 428.

4.16

a./ +PHILIPVS REX (**escut amb besants**) ARAGONVM. Bust a la dreta **sense corona**; marques de valor, dos punts, davant.

r./ +MAIORICARVM CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca.

Pes: 4,6 g Ø 27 mm Cru.C.G. 4353b.

REIAL

4.17

a./ +PHILIPVS REX ARAGONVM. Bust a l'esquerra amb **corona radiada**.

r./ +MAIORICARVM (**escut amb besants**) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca.

Pes: 2 g Ø c 22 mm Cru.C.G. nc; Cru.AN39 núm. 15.

8. Subhasta Ramon Llull, de 25 de novembre de 2015, Aureo & Calicó, valgui per a totes les referències "Llull" posteriors d'acord amb el seu núm. de lot.

4.18

a./ +PHILIPVS REX ARAGONVM. Bust a l'esquerra amb **corona perlada**.

r./ +MAIORICARVM (escut amb besants) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca.

Pes: 2,4 g Ø 21 mm Cru.C.G. nc inèdita

4.19

a./ +PHILIPVS REX ARAGONVM. Bust a l'esquerra, amb **corona de cercol perlat**.

r./ +MAIORICARVM (escut amb besants) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca.

Pes: 2,2 g Ø 22 mm Cru.C.G. 4356

4.20

a./ +PHILIPVS REX ARAGONVM. Bust a l'esquerra, amb **corona radiada acopada**.

r./ +MAIORICARVM (escut amb besants) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca.

Pes: 2,2 g Ø 21 mm Cru.C.G. 4356a

4.21

a./ +PHI... Bust a l'esquerra amb **corona lobulada**.

r./ +MAIORICARVM (escut amb besants) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca.

Pes: 2,1 g Ø 21 mm Cru.C.G. nc inèdita

4.22

a./ ...VS REX ARA... Bust barbat envellit amb **corona de puntes**.⁹

r./ +M...VS. Armes de la Ciutat de Mallorca.

Pes: 2,9 g Ø c 20 mm Cru.C.G. nc inèdita

9. Es tracta de l'únic tipus en què la marca de mestre de seca no és visible, mitjos reials exclosos, a l'únic exemplar conegut; per això, l'atribució es fa per aspectes exclusivament estilístics.

4.23

a./ +PHILIPVS REX ARAGONVM·D. Bust a l'esquerra amb barbat amb **corona oberta**.

r./ +MAIORICARVM (escut amb besants) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca amb tres torres.

Pes: 2,3 g Ø c 21 mm Cru.C.G. nc, Llull, núm. 432.

Variants:

- De llegenda.
- Porta murada a l'escut.

4.24

a./ +PHILIPVS REX ARAGONVM. Bust a l'esquerra sense barba amb **corona de puntes**.

r./ +MAIORICA (escut amb besants) RVM CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca amb porta murada.

Pes: 2,3 g Ø c 21 mm Cru.C.G. nc, Llull, núm. 433.

Variants:

- De llegenda.

4.25

a./ +PHILIPVS REX ARAGONVM. **Bust a la dreta** sense barba i amb corona de puntes.

r./ +MAIORICAR (escut amb besants) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca amb tres torres.

Pes: 2,3 g Ø c 21 mm Cru.C.G. 4355

Variants:

- De llegenda.
- Amb porta murada a l'escut.

4.26a

4.26b

4.26

Algunes peces raríssimes tenen **data al revers** i busts similars als anteriors:

a. Anvers com el 4.25 i revers +MAI...ICVS. 1617. Armes de la Ciutat de Mallorca amb tres torres.

Pes: 2,3 g Ø 21 mm Cru.C.G. 4355b, única.

b. Anvers com el 4.23 i revers +MA...S. 1618. Armes de la Ciutat de Mallorca amb porta murada.

Pes: 2,3 g Ø 21 mm Cru.C.G. nc, inèdita.

Pes: - g Ø c 21 mm

4.27a

4.27c

4.27

Algunes peces tenen una **flor de quatre pètals vora el segon quadrant de l'escut** i compten amb diversos anversos:

a. Anvers com el 4.23 (foto), Cru.C.G nc.

b. Anvers com el 4.24, Cru.C.G nc.

c. Anvers com el 4.25 (foto), Cru.C.G. 4355a.

Pes: - g Ø c 21 mm

MIG REIAL**4.28**

a./ +PHILIPVS REX ARAGONVM. Bust amb corona dentada a l'esquerra.

r./ +MAIORICARVM CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca.

Pes: 0,9 g Ø 16 mm Cru.C.G. nc, Cal.08 núm. 1144, com Felip IV.

4.29

a./ +PHILIPVS REX ARAGON. Bust a l'esquerra amb **corona oberta dentada**.

r./ +MAIORICARVM CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca amb porta murada.

Pes: 1,2 g Ø c 16 mm Cru.C.G. nc; Llull, núm. 435.

Variants:

- De llegenda.
- Amb castell de tres torres a l'escut.

4.30

a./ +PHILIPVS REX ARAGONV. Bust enve-
llit a l'esquerra amb **corona de puntes**.

r./ +MAIORICARVM CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca amb castell de tres torres.

Pes: 1,2 g Ø c 16 mm Cru.C.G. nc; Llull, núm. 436 i 437.

Variants:

- De llegenda.
- Amb porta murada a l'escut.

DOBLER

4.31

a./ +PHILIPVS REX ARAGONVS. Bust a l'esquerra amb corona.

r./ +MAIORICAR - CATOLICVS. Creu llatina que travessa la llegenda i besants al 4t espai.

Pes: 1,6 g Ø c 17 mm Cru.C.G. 4359c

Variants:

- De llegenda, a destacar FILIPVS; s'intueixen variants de bust que no es poden precisar per la mala conservació de les peces.

DINER

4.32

a./ +FILIPVS... Bust a l'esquerra amb corona.
r./ +MAIORICAR - CATOLICVS. Creu llatina
que travessa la llegenda i besants al 4t espai.
Pes: 0,8 g Ø 12 mm Cru.C.G. nc; Llull,
núm. 440.

Felip III (1621-1665)

No es coneixen monedes dels deu primers anys d'aquest regnat, corresponents a Joan Fortuny, però és un període massa llarg com per pensar que no se'n varen batre (almanco d'or i d'argent, metalls que aportaven els particulars per ser amonedats). Tres hipòtesis semblen plausibles pel cas: que la producció fos tan minsa que no ens n'hagi arribat l'evidència; que algun dels tipus amb besants tot sols, que ara atribuïm al rei anterior, corresponguin a aquest període; o que alguns dels tipus anteriors s'immobilitzassin amb el canvi de rei, al capdavant també Felip i amb la mateixa marca de mestre,¹⁰ i resultin indistingibles.

Per contra, el nou mestre, Ramon Fortuny, va voler deixar la seva empremta singularitzant el seu escut d'armes amb l'afegit de la torre dels Garcia i va introduir canvis significatius que serien una constant al llarg de tot el regnat, alguns dels quals romandrien en els següents: la simplificació de la vestimenta, el bust orientat sempre cap a l'esquerra, l'ús exclusiu de la forma PHILIPPVS¹¹ i un canvi molt marcat en la representació dels castells de l'escut de la ciutat, en què al principi predominen les tres torres però amb una estètica renovada de cossos amb distintes volumetries, que hom ha denominat sinuosa,¹² i més habitualment, tot i ser més tardana, amb una sola torre, més semblant a una torre de defensa que a un castell, tret dels mitjos reials, on és més aviat informe.¹³

Durant el darrer any de regnat, Ramon Fortuny fou substituït pel seu fill Jordi Fortuny. Sembla clar que aquest retornà a la marca de cinc besants, ja que aquesta és la que continuarà fent servir en el regnat de Carles II, durant el qual seguí exercint el càrrec, i perquè les seves peces compten únicament amb una sola torre a l'escut de la ciutat, que no es degué implantar fins molt avançada la governança del seu pare (entre 1633 i 1648, d'acord amb la datació dels quatre reials). En relació amb la catalogació subsegüent, creiem molt probable l'exis-

10. CRUSAFONT, AN 39, p. 139 i 140, per a la determinació de les marques de mestre en aquest regnat.

11. CRUSAFONT, AN 39, p. 142 i 143.

12. AGUILÓ, AN 44, p. 206 i 207.

13. El castell de l'escut vol ser l'esquematzació de l'Almudaina o, tant se val ara, de la ciutat emmurallada, i la seva aparent evolució en torre de senyals podria ser considerada absurda, però certament es tractava d'una infraestructura que estava en el centre de les preocupacions defensives i pressupostàries de la societat mallorquina del moment. La causa fou l'actiu corsarisme turc amb base a Barbaria que, de del temps de Felip I, havia aconsellat anar establint una xarxa de torres marítimes intercomunicades visualment per tota la costa i que, al llarg de tot el segle XVII, estava en gran part en execució.

tència de peces de 2 i 1 reial amb corona plana de florons, marca besants-torre i sense anelles a l'escut del revers, però els pocs exemplars amb aquesta corona i sense anelles al revers que s'han pogut estudiar no permeten diferenciar la marca de mestre, per la qual cosa, i provisionalment, els hem de considerar compresos en l'indubtable tipus 5.22 del darrer mestre (p. ex., Cru.C.G. 4427).

Mestre Joan Fortuny de Ruesta i Bonapart (1621-1631), marca besants

No es coneix cap tipus atribuïble a aquest mestre de seca durant aquest regnat.

**Mestre Ramon Fortuny de Ruesta i Garcia (1631-1664),
marca besants i torre**

4 REIALS

No es coneix cap tipus atribuïble a aquest mestre de seca durant aquest regnat.

5.1

a./ +PHILIPPVS REX ARAGONVM. Bust a l'esquerra amb corona radiada; marques de valor iiii davant.

r./ +MAIORICARVM (escut amb besants torre) CATOLICVS. 1633. Armes de la Ciutat de Mallorca amb tres torres sinuoses.

Pes: 9,4 g Ø 31 mm Cru.C.G. 4425

5.2

a./ +PHILIPPVS IIII REX ARAGONVM. Bust a l'esquerra amb corona plana de florons; marques de valor, quatre punts, davant.

r./ +MAIORICARVM (escut amb besants torre) CATOLICVS. 1648. Armes de la Ciutat de Mallorca amb una torre sola, marca de valor 4 vora el castell inferior.

Pes: - g Ø c 31 mm Cru.C.G. 4425a

5.3

a./ +PHILIPPVS III REX ARAGONVM. Bust a l'esquerra amb corona plana de florons; marques de valor, quatre punts, davant.

r./ +MAIORICARVM (escut amb besants torre) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca, **sense data**.

Pes: 9,4 g Ø c 31 mm Cru.C.G. 4425b

2 REIALS

5.4

a./ +PHILIPPVS REX ARAGONVM. Bust a l'esquerra amb **corona radiada i vestit amb joies**; marques de valor, dos punts, davant.

r./ +MAIORICARVM (escut amb besants torre) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca de tres torres.

Pes: 4,4 g Ø 23 mm Cru.C.G. 4426b

5.5

a./ +PHILIPPVS REX ARAGONVM. Bust similar a l'anterior i **vestit senzill**; marques de valor, dos punts, davant.

r./ +MAIORICAR (escut amb besants torre) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca amb tres torres.

Pes: 4,6 g Ø c 23 mm Cru.C.G. nc; Llull, núm. 446

Variants:

- De llegenda.
 - Una torre sola a l'escut de la ciutat.
-

5.6

a./ +PHILIPPVS REX ARAGONVM. Bust amb elements similars a l'anterior però d'estil molt diferent (vegeu l'orella tapada per la cabellera).

r./ +MAIORICARVM (escut amb besants torre) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca, sempre una torre.

Pes: 4,7 g Ø c 23 mm Cru.C.G. 4426b

Variants:

- De llegenda.

5.7

a./ +PHILIPPVS REX ARAGONVM. Bust a l'esquerra amb corona tapada; marques de valor, dos punts, davant.

r./ +MAIORICARVM (escut amb besants torre) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca.

Pes: 4,7 g Ø c 23 mm Cru.C.G. nc, Bover 54.

REIAL

5.8

a./ +PHILIPPVS REX ARAGONVM. Bust a l'esquerra amb corona radiada.

r./ +MAIORICARVM (escut amb besants torre) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca, tres torres.

Pes: 2,3 g Ø 20 mm Cru.C.G. 4428

5.9

a./ +PHILIPPVS REX ARAGONVM. Bust hieràtic (vegeu 5.23).

r./ +MAIORICARVM (escut amb besants torre) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca, una torre.

Pes: 2,2 g Ø 22 mm Cru.C.G. nc; inèdita

Variants:

- Tres torres a l'escut.

5.10

a./ +PHILIPPVS REX ARAGONVM Bust a l'esquerra amb corona plana, sembla envellit.¹⁴
r./ +MAIORICARVM (escut amb besants torre) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca, tres torres.

Pes: 2,1 g Ø 21 mm Cru.C.G. nc; Llull, núm. 452

Variants:

- Una torre a l'escut.

MIG REIAL**5.11**

a./ +PHILIPPVS REX ARAGON. Bust a l'esquerra amb corona radiada.

r./ +MAIORICARVM CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca amb una torre.

Pes: 1,2 g Ø c 15 mm Cru.C.G. 4430

Variants:

- Tres torres a l'escut.

5.12

a./ +PHILIPPVS REX ARAGONVM. Bust hieràtic a l'esquerra.

r./ +MAIORICARVM CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca amb una torre.

Pes: 1,2 g Ø 16 mm Cru.C.G. 4256, com Felip I.

Variants:

- Tres torres.

5.13

a./ +PHILIPPVS REX ARAGONVM. Bust a l'esquerra amb corona perlada.

r./ +MAIORICARVM CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca amb una torre.

Pes: 1,4 g Ø c 15 mm Cru.C.G. 4431

Variants:

- De llegenda.

14. És quasi segura l'existència de reials simples similars al 5.24, sense anelles a l'escut de la ciutat.

5.14

a./ +PHILIPPVS REX ARAGONVM. Bust a l'esquerra amb corona dentada.

r./ +MAIORICA (V invertida seguida de punt) CATO... Armes de la Ciutat de Mallorca amb una torre.

Pes: 1,2 g Ø c 15 mm Cru.C.G. nc, inèdita.

DOBLER

5.15

a./ +PHILIPPVS REX ARAGONVM. Bust hieràtic a l'esquerra.¹⁵

r./ +MAIORICARV - CATOLICVS. Creu llatina que travessa la llegenda, i besants i tres torres als camps inferiors.

Pes: 1,5 g Ø 16 mm Cru.C.G. nc Inèdita

5.16

a./ +PHILIPPVS REX ARAGONVM. Bust a l'esquerra amb corona perlada.

r./ +MAIORICARV - CATOLICVS. Creu llatina que travessa la llegenda, i besants i tres torres als camps inferiors.

Pes: 1,8 g Ø 16 mm Cru.C.G. 4432

Variants:

- De llegenda.
- De composició de les tres torres.

5.17

a./ +PHILIPPVS REX ARAGONVM. Bust a l'esquerra amb corona lobulada.

r./ +MAIORICAR - CATOLICVS. Creu llatina que travessa la llegenda, i besants i tres torres als camps inferiors.

Pes: 1,8 g Ø 16 mm Cru.C.G. nc; Cru.AN39, núm. 6.

Variants:

- De llegenda.

15. L'aparició d'aquest tipus de bust amb les marques besants/torres és la prova positiva que el mig real 5.12 pertany a aquest monarca. Vegeu AGUILÓ, AN 44 p. 202-204.

DINER

5.18

a./ +...ONV. Bust a l'esquerra amb corona de puntes.

r./ +...OLICVS. Creu llatina que travessa la llegenda.

Pes: 0,5 g Ø 12 mm Cru.C.G. nc inèdita.

5.19

a./ +PHILIPPVS REX ARAGONVM. Bust a l'esquerra amb corona dentada.

r./ +MAIORIC...CVS. Creu llatina que travessa la llegenda.

Pes: 0,6 g Ø 14 mm Cru.C.G. 4433

Mestre Jordi Fortuny de Ruesta i Sureda (1664-1665), marca besants¹⁶

4 REIALS**5.20**

a./ +PHILIPPVS IIII REX ARAGONVM. Bust a l'esquerra, amb corona plana de florons i vestit senzill; marques de valor, quatre punts, davant.

r./ +MAIORICARVM (escut amb besants) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca.

Pes: 9,6 g Ø c 31 mm Cru.C.G. 4425c

16. Com s'ha dit, Jordi Fortuny substituï el seu pare, Ramon Fortuny, el darrer any de regnat de Felip III. Els indicis ens fan pensar que els anells o besants a les vores de l'escut, juntament amb la correcció de la torre de l'escudet del mestre, foren la primera solució que s'adoptà per indicar el canvi de mestre (5.21, 23 i 24) per, més endavant, corregir-la amb marques besants inconfusibles (5.20 i 22). Dit això, s'ha consultat a distints experts en moneda mallorquina i no existeix consens al respecte; l'opinió de l'autor és que a l'exemplar 5.21, l'únic que permet veure plenament l'escut del mestre de la seca, l'escudet de l'oficial ha estat corregit amb una M a sobre de la torre, restant així visibles només els besants, als quals també voldrien fer referència les anelles de l'escut per reforçar-ne la identitat del funcionari; també la imatge ampliada de la 5.24 permet intuir una rectificació igual a la 5.21, certament més dubtosa. L'altre punt de vista és que amb una peça tan repintada no hi ha prova suficient, atès que tot podria ser producte d'un efecte òptic. Tampoc no està clar que la torre hagi quedat suprimida i així es va catalogar a la subhasta Ramon Llull, lot 448, i les anelles no haurien de tenir cap significat que no fos l'ornamental. Deixam constància de l'amical controvèrsia que només es resoldrà amb nous exemplars més ben conservats.

2 REIALS

5.21

a./ +PHILIPPVS REX ARAGONVM. Bust a l'esquerra amb corona plana de florons; marques de valor, dos punts, davant.

r./ +MAIORICARVM (escut amb besants torre, torre rectificada amb M) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca amb anelles.

Pes: 4,7 g Ø 23 mm Cru.C.G. nc; Llull núm. 448.

5.22

a./ +PHILIPPVS REX (escut amb besants) ARAGON. Bust de corona plana de florons; marques de valor, dos punts, davant.

r./ +MAIORICARVM (escut amb besants) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca.

Pes: 4,6 g Ø c 23 mm Cru.C.G. 4427, sense indicar marca de mestre de seca; Llull, núm. 459.¹⁷

REIAL

5.23

a./ Com el 5.10.

r./ Armes de la Ciutat de Mallorca amb anelles. Llegendes poc visibles.¹⁸

Pes: 1,7 g Ø c 21 mm Cru.C.G nc. Aguiló. AN44, p. 203.

5.24

a./ +PHILIPPVS REX ARAGON. Bust de corona plana de florons.

r./ +MAIORICARVM (escut amb besants torre, torre rectificada amb M?) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca amb anelles.

Pes: 2,4 g Ø 21 mm Cru.C.G. 4429

17. A CRUSAFONT, AN 39, p. 154, s'hi indica per error que el tipus amb escut de mestre amb besants tot sols era el 5.6, quan realment es volia referir a aquest (comunicació personal de l'autor).

18. Atesa la rectificació de l'escut del mestre de seca en la 5.21, s'han considerat d'aquest mestre tots els escuts de Ciutat amb anelles. S'ha d'estar atent a l'aparició de nous exemplars.

Carles II (1665-1700)

Amb Carles II, el menor dels Àustries menors, la moneda mallorquina passa per un període de transició que finalitza amb la pràctica desaparició de l'argent i l'establiment informal d'una mena de producció bimetal·lica or/billó, el qual continuarà fins al cessament de les emissions ordinàries de la moneda mallorquina. Aquestes transformacions es poden personificar en els dos mestres de la seca d'aquest regnat. Amb Jordi Fortuny, que procedia de l'anterior regnat i que presenta la continuïtat del model anterior, també trobam alguna sèrie més o menys compacta com la que representa el bust, sempre a l'esquerra, amb el cabell més curt i la corona de quatre puntes marcadament triangulars;¹⁹ el fet que el mig reial 6.7 d'aquest grup presenti un revers semblant al 5.14 de Felip III i al del següent tipus de bust a la dreta, 6.8, que també té una variant amb marca de mestre, 6.9, permet suposar que aquesta sèrie és la més antiga i que la reintroducció de la marca del mestre de seca en els mitjos reials és un fenomen tardà, final més aviat, en l'argent mallorquí, que cal situar juntament amb l'emissió de la resta de valors de cabellera més llarga i corones diverses. No comptam per aquest mestre amb emissions de billó.

El següent mestre, Gaspar de Puigdorfila, del qual desconexem la data en què accedí al càrrec, només hauria batut peces amb bust en el billó, i de manera molt abundant, en dues sèries molt definides en les quals va introduir per primera vegada marques de valor ("T" pel dobler, "·" pel diner); en la segona d'aquestes emissions, el bust va adquirir un caràcter absolutament convencional que va ser repetit per Felip IV/V de Borbó, abans i després de la Guerra de Successió, i encara per Lluís I. Amb ell s'acaba la producció de plata, però va ser molt actiu en l'or, en què arribà a produir l'única unça que ha pervingut d'aquesta seca, tot i que el desconexament de la data del seu nomenament no permet saber si se li pot atribuir la iniciativa, ja que la peça de 1689 va ser feta amb un encuny rectificat de 1672 i la data més reculada del seu mestratge és de 1683;²⁰ amb més seguretat se li pot atribuir, també, la creació del mig escut per a la seca (1695), seguint la recent innovació valenciana de 1688.²¹

L'evidència numismàtica sembla indicar que, abans de la desaparició de l'argent en les emissions mallorquines, el mig reial fou el valor més batut per primera vegada en l'edat moderna, cosa que podria estar indicant la reorientació cap a la cobertura de les necessitats més senzilles de l'economia i que la moneda castellana, peninsular o americana, ja hauria assumit la funció de divisa comercial accessible. Tot això sense descuidar que la monumental confiscació, i la

19. No veiem clar que el reial 6.6 formi part d'aquesta sèrie, atès que presenta elements de l'altre tipus molt menys unificat: el cabell és més llarg i la seva corona porta cinc puntes, tot i ser marcadament triangulars.

20. CRUSAFONT, *AN* 39, p. 139.

21. Aquest valor no seria batut a Castella fins a 1738 i esdevingué habitual en el numerari de l'Espanya borbònica.

subsegüent monetització, dels béns dels xuetes per part de la Inquisició (1678-1695) també va tenir un caràcter apocalíptic per a la conservació del numerari circulant de l'illa, tal com detalla la documentació coetània.²²

Mestre Jordi Fortuny de Ruesta i Sureda (1665-<1683), marca besants

4 REIALS

6.1

a./ +CAROLVS II REX ARAGONVM. Bust amb corona de quatre puntes a l'esquerra; marques de valor, quatre punts, davant.

r./ +MAIORICARVM (escut amb besants) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca.

Pes: 9,5 g Ø 32 mm Cru.C.G. 4613

6.2

a./ +CAROLVS II REX ARAGONVM. Bust a la dreta, amb corona dentada; marques de valor iiii davant.

r./ +MAIORICARVM (escut amb besants) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca.

Pes: 9,5 g Ø 31 mm Cru.C.G. 4612

22. RIERA I MONTSERRAT, Francesc, *Les lluites antixuetes del segle XVIII*. Palma (Mallorca): Editorial Moll, 1973, p. 17.

6.3

Similar, variant de corona; marques de valor, quatre llàgrimes invertides, davant.

Pes: 9,6 g Ø 34 mm Cru.C.G. nc, Bover 60 i Boada, AN 40, encuny 5.

2 REIALS**6.4**

a./ +CAROLVS II REX ARAGONVM. Bust amb corona de quatre punts a l'esquerra; marques de valor, dos punts, davant.

r./ +MAIORICARVM (escut amb besants) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca.

Pes: 4,8 g Ø 26 mm Cru.C.G. 4614

6.5

a./ Llegendes d'anvers similars, poc visibles. Bust a l'esquerra amb corona lobulada; marques de valor, dos punts, davant.

r./ ...ARVM (escut amb besants) CA.... Armes de la Ciutat de Mallorca.

Pes: 4,8 g Ø 26 mm Cru.C.G. 4614a

REIAL

6.6

a./ Llegendes d'anvers similars, habitualment poc visibles. Bust a l'esquerra amb corona de cinc puntes.

r./ +MAIORICARVM (escut amb besants) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca.

Pes: 2,4 g Ø 20 mm Cru.C.G. 4615

MIG REIAL

6.7

a./ +CAROLVS R ARAGOV. bust amb corona de quatre puntes a l'esquerra.

r./ +MAIORICA (V invertida i punt a sobre) CATOLICVS. Armes de la Ciutat de Mallorca amb torre informe.

Pes: 1,3 g Ø 15 mm Cru.C.G. 4616

6.8

a./ +CAROLVS II REX ARAON. Llegenda retrògrada, bust a la dreta.

r./ +MAIORIC (signes incerts similars a l'anterior) CATOLICV. Armes de la Ciutat de Mallorca amb torre informe.

Pes: 1,2 g Ø 15 mm Cru.C.G. nc inèdita.

6.9

a./ Similar a l'anterior.

r./ +MAIORIC (escut amb besants) CATOLIC. Armes de la Ciutat de Mallorca amb torre de senyals.

Pes: 1,2 g Ø 15 mm Cru.C.G. 4617

Mestre Gaspar de Puigdorfila (<1683-1700), puig cimat de lliur

DOBLER

6.10

a./ +CAROLVS II REX ARAGON. Bust a la dreta, I al darrera.

r./ +MAIORICAR-CATOLIC. Creu llatina que travessa la llegenda i puig cimat de lliur al camp.

Pes: 1,4 g Ø 16 mm Cru.C.G. 4618

Variants:

- De llegenda.

6.11

a./ +CAROLVS II R ARAG. Bust a l'esquerra, I al darrera.

r./ +MAIORICA-RVM CATO. Creu llatina que travessa la llegenda i puig cimat de lliur al camp.

Pes: 1,5 g Ø 16 mm Cru.C.G. 4619

Variants:

- De llegenda.
- Sense marca de mestre de seca.
- Amb data 169...²³

DINER

6.12

a./ +CAROLVS II R ARA. Bust a la dreta, punt al darrera.

r./ +MAIORIC-ARVM CA. Creu llatina que travessa la llegenda.

Pes: 0,6 g Ø 14 mm Cru.C.G. 4620, llegenda incompleta

6.13

a./ +CAROLVS II REX ARAG. Bust a l'esquerra, punt al darrera.

r./ +MAIORI-CARVM CA. Creu llatina que travessa la llegenda.

Pes: 1,0 g Ø c 14 mm Cru.C.G. 4621

Variants:

- De llegenda.
- Sense punt de valor.

23. CAMPANER Y FUERTES, Álvaro, *Numismática Balear*, establecimiento tipográfico de Pedro José Gelabert, Palma de Mallorca, 1879, p. 219 i 221.

Felip IV, 1r període (1700-1705) -V d'Espanya en els següents períodes-

La mort sense hereus de Carles II propicià l'arribada de la dinastia borbònica amb Felip IV, V de Castella, tot i que finalment, el 1705, les institucions mallorquines proclamaren Carles III d'Àustria com rei legítim. Les emissions mallorquines d'aquest temps seguiren el patró final del seu predecessor, or i billó, amb la particularitat que els bustos anteriors de Carles restaren iconogràficament immobilitzats en el billó, cosa que també ocorregué amb el seu fill Lluís. Durant aquest període, el mestre de la seca continuaria essent Gaspar de Puigdorfilà.

Mestre Gaspar de Puigdorfilà (ca. 1700-1705), puig cim de l'ir

DOBLER

7.1

a./ +PHILIPVS V ARAGO. Bust coronat a l'esquerra.

r./ MAIORIC-ARVM CA. Creu llatina travesant la llegenda, puig cim de l'ir a l'esquerra i II a la dreta.

Pes: 1,6 g Ø 15 mm Cru.C.G. 4982

Variants:

- De llegenda.
- I a l'anvers.
- Sense marca de mestre (només vista en falses).

DINER

7.2

Llegendes semblants, cap exemplar conegut permet una lectura completa.

Pes: 0,8 g Ø 13 mm Cru.C.G. 4983

Carles III d'Àustria, el Pretendent (1705-1715)

Entre 1705 i 1715, mentre durà la Guerra de Successió a les nostres terres, regna Carles III d'Àustria, dit el Pretendent, del qual només es coneixen distints valors d'escut d'or i que constitueix el primer monarca des de Ferran el Catòlic de qui no ens han arribat monedes mallorquines amb bust de perfil.

Felip V d'Espanya, 2n període (1715-1724) i 3r període (1724-1746)

A diferència de la resta d'estats emanats del món catalanoaragonès, a Mallorca l'emissió de moneda presenta una vitalitat significativa després de la Guerra de successió, no només per haver-hi producció de tots els valors en l'or (encara que no tots ens han arribat), haver generat noves espècies, com la treseta de doubler, i ser molt divers de variants de bust, sinó també per mostrar canvis en el disseny tradicional, que, d'una banda, posen de manifest l'annexió a Castella (l'aparició de la referència a HISPANIA per primera vegada o l'escut de Castella) i la desaparició de la marca del mestre de seca...; tot plegat amb el manteniment del sistema monetari mallorquí i les referències al lloc de producció (MAIORICARVM i CATOLICVS a la llegenda, la creu llatina en el billó o l'aparició d'un senyal heràldic de la ciutat de torre amb palma), i també d'altres que no provenen de cap tradició recent, com la presència del bust reial a la moneda d'or.²⁴ Però aquest reinici particular seria molt breu i fineix el 1727, en què s'acabà la producció monetària regular documentada a l'illa després de 427 anys ininterromputs d'emissions.²⁵

2 ESCUTS

8.1

a./ +PHILIPP V HIS R 1723. Bust a l'esquerra.
r./ MAIORICARVM CATO. Armes reials coronades, amb castell amb palma a l'esquerra.
Pes: 6,7 g Ø 17 mm Cru.C.G. 6000 única

8.2

a./ +PHILIPVS V HIS R 1723. Bust a l'esquerra.
r./ MAIORICARVM -castell amb palma-CATO. Armes reials coronades.
Pes: 6,5 g Ø 16 mm Cru.C.G. 6001

24. No serà fins a 1728 que l'or castellà inclourà el bust de Felip V en les seves emissions.

25. Tot i això, la seca com institució perviuria algun temps més. Bover situa el seu tancament el 14 de maig de 1740, tot i que Jaume Boada ha documentat que el 1768 encara s'exercien càrrecs vinculats a la seca (BOVER, JOAQUÍN María, *Historia de la casa real de Mallorca y noticia de las monedas propias de esta isla*, Librería de Felipe Guasp, Palma, 1855, p 183, i BOADA SALOM, Jaume, *Les medalles de proclamació de les terres de parla catalana*, SCEN-IEC i IEB, Barcelona, 2018, p. 36).

8.3

a./ +PHILI V HISP R 1723. Bust a la dreta.
r./ MAIORICARVM -castell amb palma- CAT.
Armes reials coronades.

Pes: 6,7 g Ø 17 mm Cru.C.G. 6002

Variants:

- D'any, 1726, i llegenda.

ESCUT

8.4

a./ +PHILIPVS V HISP R 1727. Bust a la dreta.
r./ MAIORICARVM CA. Armes reials corona-
des amb castell i palma a l'esquerra.

Pes: 3,4 g Ø 13 mm Cru.C.G. 6003

MIG ESCUT

8.5

a./ +PHILIPVS V ARVM Bust a la dreta.
r./ MAIORIC -torre?- ARVM CA. Armes de la
ciutat de Mallorca.

Pes: 1,7 g Ø 14 mm Cru.C.G. 4981.²⁶

Nota: El Museo de la Casa de la Moneda de Madrid conserva l'encuny original del 8 escuts de 1723 amb bust semblant a la treseta 8.8 i el revers dels 4 escuts que també hauria de portar bust; actualment no se'n coneix cap exemplar d'aquests espècimens.²⁷

26. Crusafont la situa abans de la guerra (Cru.C.G. 4981), però el fet que amb data 1703 encara s'encunyàs amb l'aspecte tradicional (Cru.CG 4980), la manca de puig cimat de llir del mestre Puigdorfil i la innovació del bust, fan més probable que sigui poc posterior, amb l'escut de la ciutat inercial (inèrcies iconogràfiques que també es produïren a Aragó amb data final 1716; vegeu Cru.CG de 4999 a 5003).

27. BOADA SALOM, Jaume, "Els encunys mallorquins del Museo de la Casa de la Moneda", *Acta Numismàtica* 40, Barcelona, 2010, núm. 19 a 21.

TRESETA

8.6

a./ +PHILIPP V HISP R 1722. Bust tallat en peanya a l'esquerra amb 6 darrera.

r./ MAIORIC-CATOLIC. Escut de Castella quarterat amb creu llatina i escussó borbònic al creuer.

Pes: 3,5 g Ø 22 mm Cru.C.G. nc; Bover 70.

Variants:

- De llegenda.

8.7

a./ +PHILIPP V HISP R 1722. Bust fins el coll a l'esquerra amb 6 darrera.

r./ MAIORIC-CATOLIC. Escut de Castella quarterat amb creu llatina i escussó borbònic al creuer.

Pes: 3,5 g Ø 22 mm Cru.C.G. nc; Llull, núm. 502

8.8

a./ +PHILIPP V HISP R 1722. Bust fins el pit a l'esquerra amb 6 darrera.

r./ MAIORIC-CATOLIC. Escut de Castella quarterat amb creu llatina i escussó borbònic al creuer.

Pes: 3,5 g Ø 22 mm Cru.C.G. 6004

Variants:

- D'any: 1723 i 1724.

- De llegenda.

DOBLER

8.9

a./ +PHILIPPVS V HISP RE. Bust coronat a l'esquerra, 2 darrera.

r./ MAIORI-CATOLI. Escut de Castella quarterat amb creu llatina i escussó borbònic al creuer.

Pes: 1,6 g Ø 16 mm Cru.C.G. 6005

Variants:

- De llegenda.

8.10

a./ Similar a l'anterior.

r./ MAIORI-CATOLI. Escut de Castella parcial, quarterat amb creu llatina i tres llirs borbònics a baix.

Pes: 1,6 g Ø 16 mm Cru.C.G. 6005b

Variants:

- De llegenda.

DINER

8.11

a./ Anepígraf. Bust coronat a l'esquerra, I darrera.

r./ Anepígraf. Escut de Castella parcial, quarterat amb creu llatina i tres llirs borbònics a baix.

Pes: 0,7 g Ø 11 mm Cru.C.G. 6006

Lluís I (1724)

El breu regnat de Lluís I, incrustat entre els dos darrers períodes de Felip V, ens deixa únicament peces de billó, tresetes i doblers de característiques semblants a les del seu pare. El rar dobler d'aquest rei permet suposar que el revers amb llirs borbònics a la part inferior foren posteriors als escussons del seu pare.

TRESETA

9.1

a./ +LVDOVICVS I HIS R 1724. Bust a l'esquerra amb 6 darrera.

r./ MAIORICA-CATOLICV. Escut de Castella quarterat amb creu llatina i escussó borbònic al creuer.

Pes: 3,5 g Ø 22 mm Cru.C.G. 6009

Variants:

- De llegenda.

DOBLER

9.2

a./ +LVDOVIC... Bust coronat a l'esquerra, 2 darrera.

r./ MAIORI-CATOLI. Escut de Castella parcial quarterat amb creu llatina i tres llirs borbònics a baix.

Pes: 1,3 g Ø 14 mm Cru.C.G. 6010

Ferran VII (1808-1833)

Les emissions de moneda mallorquina durant el regnat de Ferran VII, el darrer període de producció monetària a l'illa, són excepcionals i vinculades a les crisis de la Guerra del Francès i al Trienni liberal. En concret, la dels sous amb bust es deu a l'establiment de la Seca de Catalunya a Mallorca a partir de 1811, a la qual la Junta Superior de Mallorca va contractar l'emissió de 750.000 sous a principis de 1812. Les matrius del bust de Ferran VII arribaren a Mallorca el 19 d'agost de 1811 procedents de Cadis, d'acord amb el disposat per les autoritats;²⁸ els abundants sous amb busts que no responen a aquesta matriu són falsos.²⁹ S'ha de destacar que aquesta emissió, i les d'argent, segueixen responnent al sistema monetari mallorquí que continuava formalment vigent i ho continuaria estant fins a la decimalització.

SOU

10.1

a./ FERDIN VII DEI GRATIA. 1812. Bust a l'esquerra.

r./ HISP ET BALEARIUM REX. Escut de Castella quarterat amb creu llatina, P i 12 a cada banda dels braços de la creu i escussó borbònic al creuer.

Pes: 7,3 g Ø 26 mm Cru.C.G. 6040

28. SANAHUJA I ANGUERA, Xavier, "La seca del Principat de Catalunya establerta a Reus, Tarragona i Ciutat de Mallorca (1809-1814)", *Acta Numismàtica* 26, SCEN, Barcelona, 1996, p. 176.

29. AGUILÓ, Bernat, "Els sous falsos de Mallorca (1815-1838)", *Acta Numismàtica* 46, SCEN, Barcelona, 2016, p. 202.

Conclusions i conjectures

Catalogar és decidir, i la moneda mallorquina presenta reptes i dificultats que, molt sovint, porten al dubte de si la decisió ha estat la correcta. Sempre insistim que Miquel de Crusafont ha resolt perfectament la immensa majoria d'assignacions per monarques i per mestres de seca,³⁰ i aquest treball no neix per esmenar-lo; ans al contrari, vol aprofitar la seva estela per aprofundir el seu treball. No podem tenir la darrera paraula sobre si s'ha aconseguit o no, però sí que estam en condicions de valorar els aspectes sobre els quals el resultat ha complert les expectatives i aquells altres en què “decidir” ha anat massa acompanyat d'incerteses.

L'aspecte positiu, poc discutible, és el notable increment de la nòmina de variants. Segur que no és l'inventari definitiu, però l'article presenta un avenç remarcable que serà una referència per a la classificació i identificació futura de la moneda mallorquina amb bust de perfil, tant si respon als tipus aquí catalogats com si es tracta de variants inèdites, que segur que apareixeran. El quadre adjunt permet visualitzar resumidament els tipus i subtipus per regnats i per valors amb els totals, i comparar-los amb els registres globals per tipus i per regnats del *Catàleg General de la Moneda Catalana* de Miquel de Crusafont,³¹ que fins ara contenia el nombre major de peces mallorquines amb el bust de perfil.

Valors	Ducats/ escut ³²	4 reials	2 reials	Reial	½ reial	Treseta/ sou ³³	dobler	diner	Total	Cru. C.G.
Monarca										
Ferran II	11			10	6				27	18
Carles I	6	2	3	10	3				24	14
Felip I	1		8	6	1				16	12
Felip II		4	9	14	4		2	2	35	19
Felip III		4	6	5	4		3	2	24	13
Carles II		3	2	1	3		2	2	13	12
Felip IV/V	6					5	3	2	16	14
Lluís I						1	1		2	2
Ferran VII						1			1	1
Total	24	13	28	46	21	7	11	8	158	105
Cru.C.G.	19	12	21	21	11	5	9	7		

30. CRUSAFONT, AN 39.

31. La comparança dels dos treballs no és del tot fàcil per qüestions metodològiques; per homogeneïtzar-los, no hem comptabilitzat del Cru.C.G. la variant de llegenda simple sense cap altre element diferenciador de la seva sèrie, hem assignat els regnats corresponents les dues peces corregides a AGUILÓ, AN 44, i no s'ha comptabilitzat el real 3.12 de l'AN anterior (vegeu la correcció d'errors al final). Per suposat, tampoc no s'han comptabilitzat els billons de bust frontal ni els escuts d'or anteriors a la Guerra de Successió.

32. S'ha agrupat tot l'or amb bust en aquesta columna: ducats per als més antics i escuts amb bust per a Felip V.

33. S'han agrupat tots els múltiples de dobler en aquesta columna, tresetes per a Felip V i Lluís I i sous per a Ferran VII.

Però, ara i adés, el treball explora aproximacions a les sèries internes de les encunyacions per tal d'aportar alguna millora en la seqüència cronològica -llastada per la manca de datació general de la moneda mallorquina quan, a finals del segle XVI, ja era una pràctica prou generalitzada- amb la intenció d'anar més enllà de la simple ampliació de la nòmina de variants. Segur que en alguna ocasió la proposta ha estat encertada, però també és del tot evident que aquest aspecte demana revisions crítiques en el futur que, tant de bo, puguin fer-se sobre bases documentals no explotades encara.³⁴ La intenció principal d'aquestes conclusions és organitzar la informació, aportar alguna millora, intentar posar de manifest les seves febleses i suggerir vies de treball futures, encara que sigui per descartar-les.³⁵

Les nissagues de mestres de la seca

La presència de les nissagues familiars en el mestratge de la seca de Mallorca constitueix una llarga tradició,³⁶ tal vegada iniciada en temps de Pere el Cerimoniós amb els mestres Pere Roig (1343-1348) i Joan Roig (1362-1364), que no està acreditada. El que sí que és segur és que Mateu Lloscos (1409-1413) i Llätzer de Lloscos (1426-1439) eren pare i fill. Més tard, Pere Descatlar (1439-1444/1466 ca.-1481) va adquirir els drets de la seca, que va poder transmetre per herència al seu fill Pere Abri-Decatlar (1481-1489); aquest va ser succeït per Gregori Burgues (1489-1505), que també va passar el càrrec al seu fill Francesc Burgues (1505-1556), aquest ja de ple en el període estudiat en aquest treball. Les dues darreres nissagues presenten problemes a l'hora de distingir algunes de les monedes batudes per cada mestre. Tot i no correspondre's amb aquest treball, ençaten una dificultat que es tornarà a repetir.³⁷

Seran les dues nissagues posteriors, la dels Vilallonga, marca porta murada, i la dels Fortuny, marca besants i besants torre, les que plantegin alguna dificultat pertinent aquí.

La distinció entre Francesc (1556-1558), Horaci (1558-1561) i Gregori Vilallonga (1561-1597) resta sense resoldre; sens dubte, a Francesc se li poden assignar les monedes a nom de Carles I (2.14 a 2.19) i, molt probablement, els dos ducats de Felip I (3.1),³⁸ però, pel que fa a la resta de numerari de Felip I, no es poden fer afirmacions concretes, únicament que el bust semblant a Carles

34. L'article s'ha fonamentat en l'estudi de les peces i de la documentació publicada amb anterioritat. Per tant, no presenta cap novetat documental, més enllà de les monedes catalogades per primera vegada.

35. No es farà esment a tot allò dit per Crusafont a l'AN 39, que no és objecte de matisos en aquestes conclusions: els ordinals, les dates, la manera d'escriure el nom dels reis, les marques de valor, les característiques de les efígies per assignar monarca...

36. CAMPANER, 1879, pp. 76-85.

37. La moneda de perfil comença amb Francesc Burgues el 1508 i, per tant, no presenta cap problema d'assignació amb el seu pare.

38. AGUILÓ, AN 44, p. 205.

I (3.6) i les peces més gotitzants (3.1 i 3.7) s'haurien de situar en els moments inicials del regnat i que, ara per ara, les grans diferències de marques de mestre semblen més relacionades amb el mòdul que amb la cronologia.

Pel que fa als Fortuny, el problema és molt menor. Crusafont va identificar les marques i les característiques diferencials entre Joan, marca besants i tres torres a l'escut de la Ciutat (1604-1631); Ramon, marca besants-torre (1631-1664), i Jordi Fortuny de Ruesta, marca besants i una torre a l'escut de la ciutat (1664-<1683). Tot i això, resta per resoldre fefaentment les peces que cal atribuir a Joan Fortuny en els inicis del regnat de Felip III i també el problema plantejat a la part final del mateix regnat, en què els escuts del revers porten anelles a la seva vora (5.21, 5.23 i 5.24), els quals requeriran millors exemplars per resoldre definitivament si s'assignen a Ramon o a Jordi Fortuny.

Convé també aprofitar aquí per reiterar que, per a l'assignació de peces sense marca de mestre, se segueix la convenció inaugurada per Campaner i continuada per Crusafont d'atribuir-les als mestres documentats dels quals no es coneix cap moneda que porti una marca que se'ls hi pugui atribuir: Jordi de Sant Joan (1556) per les de Carles I, i Pere Lluís Berard (1597-1604) per les de Felip I i Felip II.

Tipus de castell

Crusafont va distingir clarament dos tipus principals de castells en l'escut del revers del numerari mallorquí: els de tres torres i els d'una torre sola. Sens dubte, es tracta d'un tall cronològic de primera magnitud que cal situar entre 1633 i 1648,³⁹ malgrat que algunes series comparteixen els dos tipus de castell i que segurament s'han de situar en la transició (reials 5.9 i 5.10, i mitjos reials 5.11 i 5.12).

A *Acta Numismàtica* 44 es va descriure una variant del tipus de tres torres denominat «de torres sinuoses», usat exclusivament en temps de Felip III, en la primera etapa del mestratge de Ramon Fortuny (1631-1648). Serien aquestes les que poden aparèixer alternativament en peces d'una torre sola.⁴⁰

En la catalogació i en alguns comentaris d'aquesta sèrie d'articles es constaten alguns aspectes que poden afegir distincions noves en relació als castells, tot i que, a diferència de les anteriors, no afecten tota la sèrie de valors emesos simultàniament:

- Felip I; alguna peça presenta dues torres rectes; reials 3.10 i 3.11 (mateix encuny) i mig real 3.15.
- Felip II; una part significativa de les sèries de la plata de menor valor presenta dues torres rectes unides per un arc, o porta murada; el fet que,

39. CRUSAFONT, *AN* 39, pp. 141 i 142.

40. AGUILÓ, *AN* 44, pp. 206-208.

entre elles, n'hi hagi de datades el 1618 i totes les corregides amb la rosa situa aquesta característica en el període final del regnat: reial 4.24, 4.25, 4.26b i 4.27, i mig reial 4.29 i 4.30.

- Felip III i Carles II; alguns mitjos reials presenten unes torres soles molt esquemàtiques que es poden assimilar també a les que Ramon Fortuny feia servir per a la seva marca heràldica, tant a l'argent com al billó.⁴¹

Aquesta classificació de castells no esgota les variants i cada encuny pot presentar variacions. Per exemple, a gairebé tots els regnats n'hi ha amb palmera o sense, però aquestes diferències no s'han pogut encabir en cap categoria. El mateix podem dir del variable nombre de pals o barres del mateix escut, entre 2 i 5 per quarter, variabilitat que probablement estigui buida de significat als efectes aquí tractats.⁴²

Ús parcial
en mòduls menors

Ferran II

Carles I

Felip I

Felip II

Felip III 1r

Ús parcial en 1/2 reial

Felip III 2n

Carles II

Felip IV

Carles III

Tipus de torres als escuts de la Ciutat de Mallorca per regnats.

A la part inferior de cada regnat, els tipus generals i, a la superior alguns tipus especials eventualment usats en mòduls menors, els dos darrers només en l'or.

41. Aquest dimorfisme extrem respecte dels mòduls majors va dur Crusafont a assignar un d'aquests mitjos, recordem que sense marca de mestre, a Felip I quan pertanyia a Felip III.

42. Això darrer sense perjudici que hi hagi regnats amb més estabilitat que altres; per exemple, per a Ferran II les dues barres són una constant només alterada excepcionalment, en bona part, per exemplars de la corona de cinc florons (1.16).

Les certes i incertes a causa del reaprofitament d'encunys

Dues són les classes principals en què es poden categoritzar els reaprofitaments en la moneda mallorquina.

D'una banda, aquelles que s'intercanvien els encunys amb valors distints d'un mateix període. Seria el cas d'alguns anversos: ducats d'or de Ferran II (1.3, 1.4, 1.5, 1.6, 1.8) amb reials d'argent del mateix monarca (1.12, 1.13, 1.14, 1.15, 1.16), i mitjos ducats (1.11) amb mitjos reials (1.18); per a Carles I, ducat (2.2) amb real (2.8), i mig ducat (2.4) amb mig real (2.9a); en Felip II, mig real (4.28) amb dobler (4.31); i Felip III, mig real (5.12 i 5.13) amb dobler (5.15 i 5.16). De manera semblant, es produeixen combinacions entre reversos dels escuts i múltiples d'escut d'or amb els dels reials i múltiples de real d'argent que no es detallaran per no haver estat estudiats aquí.⁴³ Bé, aquests bescanvis no només no perjudiquen la classificació, sinó que la faciliten en ajudar a associar la producció d'unes espècies de valor divers entre si. De manera especial són molt útils en els mitjos reials que, en el període més complicat d'aquest estudi, entre Felip I i Felip III, no porten cap marca de mestre de seca; l'ús del mateix encuny en un altre valor que sí que en du esdevé definitiu per confirmar-ne la catalogació (per exemple, els exemplars 5.12 i 5.15 formen una associació d'encuny de bust inèdita).

L'altra reutilització seria diacrònica, cosa que suposa fer servir un revers amb un anvers que no respon a la mateixa sèrie productiva; la casuística és diversa i permet establir-ne subcategories:

1. En un mateix regnat i encuny no modificat. Seria el cas de Ferran II, en què el mig ducat 1.11, les quatre variants dels reials 1.17 i els mitjos reials 1.21 porten combinacions de lletra llatina i gòtica que no són les habituals. També en Felip I, els reials 3.10 i 3.11, de bust molt distint, comparteixen revers del mateix encuny.

2. En distints regnats i encunys no modificats. Seria el cas del real 2.5b i 2.8b i del mig real 2.9b, en què, sense cap mena de dubte, en monedes amb anversos de Carles I, s'han reaprofitat reversos de Ferran II de lletra gòtica.⁴⁴ També es pot sospitar que això mateix va succeir al llarg dels deu anys en què Joan Fortuny va ser mestre de seca amb Felip III; tot i que no comptam amb un registre monetari indubtable per a ell, el més senzill és suposar que va continuar amb els mateixos encunys de Felip II atès que no s'havia de canviar el nom del

43. MUT, Vicente, *Tomo II de la Historia del Reyno de Mallorca*, Mallorca, Herederos de Gabriel Guasp, 1650, p. 104, on es mostra una xilografia d'una peça de 4 escuts compartint revers amb una de 4 reials, cosa que en demostra la consciència d'aquest fet per part dels usuaris coetanis. També, AGUILÓ, AN 44, pp. 206-207.

44. No hem exhaurit l'estudi en relació a la possibilitat de si això també succeeix en les peces de lletra llatina tant en anvers com en revers entre Ferran II i Carles I per l'escassa diferència estètica que tenen, apreciable també en alguns bustos, però seria sorprenent que el fet no s'hi repetís.

rei ni, lògicament, l'heràldica del mestre. Per tant, si hagués estat el cas, aquesta pràctica hauria afectat les dues cares de la moneda.⁴⁵

3. En un mateix regnat, mateix mestre de seca i encuny modificat. No és gaire freqüent ni sistemàtic, però el trobam en els reials de Felip II, 4.26, amb data, i en el 4.27, marca rosa a l'espai entre el segon quarter i la llegenda. També en Carles II, els reversos dels mitjos reials 6.7 i 6.8 estan fets amb els mateixos encunys, però amb modificacions intenses, com afegir l'aigua sota les torres o les marques inferiors del revers. Pareix que aquestes modificacions cerquen incorporar elements identificadors entre emissions diferenciades; en el cas concret de la rosa del revers en la moneda de Joan Fortuny, també podria ser la solució adoptada per diferenciar l'encunyació de moneda del regnat de Felip III, tot i tenir l'inconvenient que només apareix en la unitat del real i no en tot el con monetari.

4. En un mateix regnat, distint mestre de seca i encuny modificat. Aquest fenomen el trobam associat a les transicions del canvi de mestre de seca després de la reforma de 1507/8. En el primer d'ells, poc després de la mort de Francesc Burgues (1556),⁴⁶ va ser nomenat Francesc Vilallonga, mestre que va produir múltiples innovadors però que, pels valors inferiors, es va limitar a modificar els encunys del revers gravant-hi la seva marca de dues torres sobre els creixents heràldics del seu quasi predecessor (reials 2.19 i, segurament, ducat 2.13). Amb Felip I torna a passar una cosa semblant: el 1597 pren possessió Pere Lluís Berard, al qual se li atribueixen les peces sense marca de seca, sobre les quals es va fer una operació similar a la de Vilallonga, només que substituint la marca del mestre amb un allargament de la paraula MAIORICARVM a la llegenda (3.13 i 3.14).⁴⁷ L'any 1664, Jordi Fortuny substitueix el seu pare, Ramon, en reaprofitant els encunys de l'anvers i crea i/o rectifica reversos en què substitueix els besants-torres del progenitor pels besants sols que ja havia fet servir el seu avi Joan.⁴⁸

5. En distints regnats, distint mestre de seca i encuny modificat. No hi hem identificat aquest fenomen en cap cas, tot i l'error 3.12 que explicam a l'apartat de correcció d'errors del final.

45. En el text s'han proposat altres opcions, però són menys convinctes. Cal considerar que podem constatar la continuïtat iconogràfica del bust entre regnats amb reis de nom distint; vegeu 1.15 i 1.16, comparats amb 2.5 i 2.6, o 2.7 amb 3.6, i fins i tot 6.11 i 6.13 comparats amb 7.1, 7.2, 8.9, 8.10 i 8.11. No sembla que, per tant, hi hagi d'haver cap inconvenient en suposar que això també va poder passar quan el nom del rei era coincident.

46. Prescindirem de les que hem atribuït hipotèticament a Jordi de Sant Joan (1556) per manca de peces de qualitat i/o per ser dibuixos.

47. No hem identificat cap peça amb aquest encuny abans de ser modificat, així que no afirmam categòricament que aquest fos el procediment emprat; tampoc no es pot descartar un encuny de revers *ad hoc*, cosa que aconseguiria el mateix efecte.

48. Vegeu també la nota 16, pels problemes d'algunes possibles correccions d'encunys en aquesta mateixa sèrie.

No és segur que s'hagin inventariat totes les categories en què es podrien classificar les classes de reaprofitament d'encunys a la moneda mallorquina, i ni tant sols que s'hagi exhaurit tota la casuística amb l'evidència disponible, però l'important és saber si aquesta provatura conté elements d'informació rellevants per a l'estudi de la moneda mallorquina i la resposta ha de ser positiva:

- Sense dubte informa d'uns procediments austers de treball en què s'aprofita el material disponible sense tudar res. Tot i això, en la majoria de casos es percep que no es tracta d'una conducta indiscriminada i aleatòria, i val la pena continuar observant peces i documentació per si es pot ampliar el coneixement actual sobre aquest punt.
- La sistemàtica de reaprofitament i d'adaptacions de la producció quan es produeix un canvi de mestre de seca, casualment la majoria en moments terminals d'un regnat, indica una gran diligència en fitar aquesta circumstància (vegeu punt 4 anterior), i es pot afirmar que el canvi d'un mestre queda reflectit de manera prou immediata en la moneda fent servir procediments expeditius si cal, el més evident dels quals és la correcció d'encunys anteriors o, potser, la creació d'encunys nous només per al revers.

També hi ha altres incerteses que tenen el seu origen en les reutilitzacions d'encunys però que, per ara, s'han de situar en el calaix de l'especulació i que tal vegada algun dia poden merèixer la categoria de matèria d'estudi:

- No es disposa d'elements igualment contundents que indiquin el mateix zel quan es produeix un canvi de rei. Més aviat hi ha indicis en sentit contrari, com el descrit en el punt 2 anterior, apartat de Felip III.⁴⁹ També cal esmentar la incertesa que produeix la utilització fluïda dels reversos de Ferran II en les monedes de Carles I: podria ser un cas de desordre tolerat atès que la marca del mestre era la mateixa? O és fruit de situacions d'un desordre menys controlat i, en aquest context, és possible que també es reutilitzassin anversos i, per tant, algunes peces batudes durant el govern de Carles I tenguessin el bust de Ferran?⁵⁰
- Un cas especial en aquest grup de monedes és el reial amb el bust de Ferran II però que, a l'anvers, no porta la llegenda amb el seu nom sinó que grava el text propi del revers MAIORICARVM CATOLICVS amb lletra gòtica, un error evident com altres de semblants que hi ha a la història monetària mallorquina i que es poden qualificar d'anecdòtics. El que ja

49. Tampoc no es tractaria d'un fenomen exclusiu de l'edat moderna; la immobilització del nom Martí en els florins mallorquins del segle XV, és encara més frapant.

50. Tal cosa ha de quedar com un interrogant, però no seria un fet aïllat mallorquí: gairebé tots els territoris peninsulars seguien batent a nom dels Reis Catòlics o de Ferran II durant el govern de Carles I, alguns de manera quasi sistemàtica, com Castella, en què tots els *reales* de quatre o de vuit a nom d'Isabel i Ferran són posteriors a aquest regnat; a Navarra, on fou un fet habitual, o a Catalunya, on va ser així per tots els croats coneguts, fins i tot amb la data de 1545.

no és tan habitual és el fet que els errors s'hagin combinat amb quatre encunyats de revers distints i representin el 40% de les combinacions híbrides que ens han arribat (1.12b var. i 1.17b). Atesa l'abundància d'encunyats de l'emissió de reials de Ferran II, no sembla que el seu ús, justament en aquest cas, respongui a la manca d'alternatives materials d'encunyats disponibles. Amb tot plegat, es fa difícil no donar peu a la possibilitat que aquests detalls responguin millor a la crisi de les Germanies (1520-1523), durant la qual el bàndol revolucionari en pogué deixar algun rastre monetari, i aquest reaprofitament en seria un bon candidat ja que el context ho afavoreix: l'enfrontament armat directe contra l'emperador, el mestre Burgues refugiat ara al castell de Santueri, suara a Menorca o adesiara a Barcelona, amb el conseqüent control agermanat de la seca,⁵¹ a més, sabem del cert que les Germanies tingueren conseqüències en aspectes monetaris o paramonetaris: a la Catedral de Mallorca s'implantaren per primera vegada els ploms monetaris el 1522 atesa la manca de numerari menut causada per la revolta,⁵² i es dona per descomptat que també fou la causa de la creació de la moneda eivissenca;⁵³ així mateix, es pot al·legar que a les Germanies de València els revoltats bateren a nom de Ferran.⁵⁴

- Sorpren també que no hagi estat objecte de consideració el fet que Felip I juràs els privilegis del Regne de Mallorca l'endemà de l'abdicació del seu pare, dia 17 de gener de 1556,⁵⁵ mentre que el nomenament de Francesc Vilallonga com a mestre de la seca és del 7 de maig de 1556, quan feia quatre mesos que Carles I no era rei de Mallorca però la moneda es batia encara a nom seu.⁵⁶

Correcció d'errades d'*Acta Numismàtica* 48

P. 179, nota 16, on diu "Carles I." ha de dir "Ferran II."

Núm. 1.16, p. 185, on diu "...o 5 creixents" ha de dir "...3 o 5 creixents".

Núm. 1.18a a 1.21, p. 185-186: a tots aquests mitjos reials se'ls va atribuir una mida de 13 o 14 mm, quan els correspon una mida convencional de 17 mm;

51. JUAN VIDAL, Josep; SÁNCHEZ NIEVAS, Enrique, *Els Burgues, una nissaga de poder*. El Tall, Palma, 2003, pp. 115-128.

52. BOADA SALOM, Jaume, "Els ploms eclesiàstics de Mallorca: aclariments i novetats". Pellofes & ploms eclesiàstics. *Un patrimoni numismàtic per descobrir*. Museu Nacional d'Art de Catalunya. Barcelona, 2014, p. 112.

53. CRUSAFONT I SABATER, M. "Las monedas de Ibiza desde Carlos I al 1887". *Gaceta Numismática* 121 (4a època), juny 1996, p. 13.

54. Cru.C.G. 4149, 4152, 4153.

55. Anònim: *Felip II, el rei que defensà Mallorca però que no volgué reconèixer-ne tots els privilegis*. UIB, Palma. <http://www.uib.cat/digitalAssets/128/128070_87_felipii.pdf>.

56. Però canviar l'assignació del rei d'aquestes peces també és problemàtic si no es coneix prou bé la posició política mallorquina al respecte, ja que la negativa del rei Felip a jurar la totalitat dels privilegis de Mallorca va portar a la resistència al seu reconeixement formal, que no de fet, ja que feia anys que exercia el govern efectiu en nom del pare.

això, lògicament, va tenir reflex en la seva reproducció fotogràfica, que és menor que la real en la mateixa proporció.

Núm. 2.3, p. 188: vàrem passar per alt indicar que Cru.C.G. 4120 descriu el ducat entre estrelles com “entre roses”, com abans ho havia descrit i dibuixat Campaner, però fins ara els exemplars físics indubtables observats només presenten estrelles.

Núm. 3.12, p. 196, i qualsevol referència a aquesta peça, en especial la de la p. 193: no ha de ser tenguda en consideració ja que la seva catalogació en aquest treball no s’hauria d’haver produït mai. Aquesta peça va ser formada per una martellada d’anvers i de revers a cada una de les seves cares, de tal manera que el seu repicat va donar lloc a una efecte òptic casual que va portar a l’error de pensar que es tractava d’un encuny corregit tant a l’anvers, en el nom del rei, com al revers. Impressionava especialment la presència d’una marca al revers, a l’espai entre el segon quarter i la llegenda semblant a la porta d’una murada (marca dels Vilallonga), i de posició similar a les que, anys a venir, es farien servir en temps de Felip III (núm. 4.26). Aquesta marca realment és un fragment de la segona lletra D del nom FERDINANDVS de l’anvers, d’aspecte peculiar a l’original per correcció de l’encuny i que va quedar casual i fragmentàriament aïllada en aquest punt. Agraïm a Emilio Trilla el suggeriment d’investigar més profundament els repicats de la peça i lamentam especialment l’equivocació, la qual no és fruit de cap errata sinó d’un error absolut d’apreciació. Dit això, afortunadament les conseqüències de l’equivocació són limitades atès que és altament improbable que hi hagi un altre exemplar ni tant sols similar i que, a més, s’hagi pogut conservar. Per tant, la principal afectació queda restringida a la qualitat del treball.

Núm. 3.13.c, p. 197, on diu “3.4” ha de dir “3.5”.

Núm. 3.15, p. 197, on diu “PHILIPVS” ha de dir “FILIPVS”.

Imatges, fotografies i agraïments

Les imatges que s’han fet servir per aquesta part de l’article s’han obtingut segons el detall següent; adreçam a aquells que ens les han subministrat el nostre més sincer agraïment:

- Aureo & Calicó.- La majoria de les fotografies d’aquest article procedeixen del seu excepcional arxiu, en concret 79 imatges que suposen el 91,9% del total aquí reproduït, tret de les que es detallen a continuació.
- Yale University Art Gallery, fotos 4.8, 5.9 i 6.3.
- Jesús Vico S.A, fotos 4.10 i 5.2.
- Miquel de Crusafont i Sabater, foto 5.1.
- Jaume Boada Salom, foto 8.6.
- Jeroni Orell Jaquotot, foto 9.2.

Novament, el més cordial regreiciament als lectors i crítics inicials: Miquel de Crusafont, Jaume Boada, Antoni Calero, Jeroni Orell, Òscar Peretó, Emilio Trilla...; gràcies a tots.

BIBLIOGRAFIA

La bibliografia es troba referenciada al cos del text.

El paper moneda municipal anoienç (1937-1938)*

XAVIER JORBA I SERRA**

Des dels primers mesos de la guerra civil, Catalunya va viure una escassetat de moneda motivada per la retirada de la moneda de plata i de coure per part del govern republicà. La manca de moneda petita o fraccionària causà greus dificultats en les transaccions comercials del dia a dia. Per resoldre aquesta situació, el govern de la Generalitat dotà als ajuntaments amb el dret d'emetre moneda fiduciària de petits valors de curs legal i obligatori, però limitada al seu terme municipal. El Govern central republicà, amb seu a València, per decrets del Ministeri d'Hisenda i Economia, publicats a la *Gaceta de la República* dels dies 8 de gener i 25 de febrer del 1938, invocant que el sistema monetari i l'emissió fiduciària eren un privilegi de l'Estat espanyol, prohibí l'emissió i circulació de tot el paper moneda i altres tipus monetaris emesos per les corporacions i organismes locals, declarant-los il·legals i ordenant-ne la retirada en el termini d'un mes sota el control dels seus inspectors, promentent que la diferència entre les quantitats nominals emeses i les reembossades pels bitllets recollits quedaria a benefici del Tresor Públic de l'Estat, i declarant que només serien de curs legal les emissions del Tresor Públic Espanyol o del Banc d'Espanya. Aquests decrets provocaren malestar en els ajuntaments que havien emès bitllets, cosa que obligà que la majoria dels acords municipals n'ordenessin la retirada definitiva a partir del tercer trimestre de l'any 1938.¹ A la zona ocupada per l'exèrcit franquista, la situació va ser de daltabaix, ja que el paper moneda era anul·lat i retirat sense cap compensació econòmica per part de les noves autoritats.

Els pobles que presentem a continuació són tots aquells els arxius municipals dels quals hem pogut visitar a la recerca de les actes municipals de 1936-1939. Alguns els han conservat i d'altres van viure la seva destrucció o desaparició

* El nostra agraïment a Aureo-Calicó per la cessió d'imatges de bitllets que apareixen en aquest article.

** Doctor en Història Moderna i membre de la SCEN.

1. TURRÓ MARTÍNEZ, Antoni: *Les emissions monetàries oficials de la guerra civil (1936-1939)*. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (Institut d'Estudis Catalans). Barcelona, 2007, pàg. 41-42.

durant la guerra. Hi ha un petit conjunt de poblacions que presentem pel fet d'haver trobat, a l'ACAN,² una relació de cartes que varen ser enviades des dels diferents municipis al consistori igualadí, el qual tenia l'obligació de fer una recopilació de tots els bitllets emesos per les diferents corporacions municipals per tal d'enviar-los a la Conselleria de Finances de la Generalitat de Catalunya.

Bitllets municipals d'Argençola

No hem pogut accedir a l'arxiu municipal d'Argençola. Malgrat aquest impediment, sabem que el ple municipal va aprovar, el 22 d'agost de 1937, la creació dels valors de 50 cèntims i 1 pesseta per un import total de 1.500 pessetes.³ També hem trobat a l'ACAN⁴ la carta enviada pel secretari d'Igualada demanant al secretari municipal d'Argençola l'enviament d'una col·lecció dels papers-moneda de 50 cèntims i d'1 pesseta emesos pel seu municipi.

“Ajuntament d'Igualada. Secretaria General

Referencia: Col·lecció de Segells

Ciudadà Secretari de l'Ajuntament de Argençola

Distingit company:

A petició del Company Secretari de l'Ajuntament de Barcelona, sou pregat de trametre un exemplar de tot el paper moneda llançat a la circulació per aquest municipi, cas d'haver-ne editat, a l'objecte de confeccionar una col·lecció d'aquell paper de la nostra Comarca, l'import del qual podeu disposar-ne en la forma que creieu més convenient.

Agraït per tot quant feu per aquesta col·lecció quedo vostre i de la causa 18/10/1937 Secretari”.

2. ACAN (Arxiu Comarcal de l'Anoia).

3. TURRÓ: *Les emissions monetàries...*, pàg. 73. Per veure una descripció detallada dels diferents valors, vegeu-ne la pàg. 313.

4. ACAN (Arxiu Comarcal de l'Anoia) - AMI (Arxiu Municipal d'Igualada) 731/11 Varis. Lligall de 1936.

Bitllets municipals del Bruc

Al Bruc es van fer tres emissions de paper moneda. La primera emissió s'acordà fer-la el dia 7 de maig de 1937 (llibre d'actes del 18/11/36 – 5/11/37), el mateix dia que es multà el comerciant Carles Estrada per haver fet, pel seu compte, bitllets d'una pesseta. La primera emissió van ser uns cartrons del valor d'1 pesseta, impresos per una sola cara en la qual no hi figurava cap emblema, només una senzilla orla i amb la signatura a mà. Una segona emissió del 25 de juny de 1937 foren unes cartolines del valor de 25 cèntims amb un enquadrament per una línia de punts. Se'n feren dues edicions en cartolina de diferent qualitat. De la primera emissió, el valor emès va ser de 3.000 pessetes, i de la segona, 1.000 pessetes. Tant els cartrons com les cartolines portaven a l'anvers un segell tampó de color violeta i de forma rodona amb el nom de l'Ajuntament del Bruc.

El setembre de 1937 es feu una nova emissió de bitllets amb valors d'1 pesseta, 50 cèntims i 25 cèntims per un import de 7.300 pessetes. Aquests foren impresos per la tipografia "El Secretariat Català" de Barcelona sobre paper de la casa Josep Guarro. Dels d'1 pesseta, un tiratge de 4.300, i dels 50 i 25 cèntims, un tiratge de 4.000 cadascun d'ells.⁵

A l'ACAN⁶ es conserva la carta enviada el 22 de novembre de 1937 per les autoritats municipals del Bruc a l'Ajuntament d'Igualada sobre l'ordre d'enviar, a la Conselleria de Finances de la Generalitat, exemplars dels bitllets municipals emesos pel municipi.

5. ESTRADA I PLANELL, Gemma: *La Guerra civil al Bruc*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995. Comparant les dades amb les publicades per TURRÓ: *Les emissions monetàries...*, pàg. 95, podem observar diferències en el volum de l'import total de pessetes, en la primera i tercera emissió, a excepció de la segona emissió, que coincideix amb les dades trobades a les actes municipals de l'Ajuntament del Bruc.

6. ACAN. AMI 731/11 Varis. Lligall de 1936.

*“Secretari de l’Ajuntament del Bruc, 22/11/1937
Ciutadà Secretari de l’Ajuntament d’Igualada*

Distingit company: Amb plau de remersar-vos els adjunts dos bitllets de 1 pesseta i 0,50 ptas., editats per aquest Ajuntament. En quan tinguem els de 0,25 que ja tenim encomanats també enviaré, tal com demaneu en la vostra lletra. L’import podeu enviar-lo en segells de correu o be de la manera que creieu millor

Es despedeix el vostre company Joan Martí”.

Bitllets municipals de Calaf

No hem pogut consultar les actes municipals de Calaf per saber el volum d’emissió realitzat per l’Ajuntament. Malgrat això, hem localitzat a l’ACAN⁷ la carta enviada pel secretari de l’Ajuntament de Calaf al d’Igualada sobre la recopilació dels bitllets emesos.

“Joaquim Closa i Miret, Secretari de l’Ajuntament de Calaf

Distingit company:

Aci us trameto els exemplars que em demanàveu del paper moneda emès per aquest Ajuntament.

Us saluda el vostre afm company i amic”.

Turró explica que els bitllets es van fer de plàstic, un fet que els converteix en una de les primeres emissions a nivell mundial fabricades amb aquest tipus de material.⁸ La primera emissió consta dels valors d’1 pesseta i 50 cèntims per

7. ACAN. AMI 731/11 Varis. Lligall de 1936.

8. TURRÓ: *Les emissions monetàries...*, pàg. 109. Per veure una descripció detallada dels diferents valors, veure l’obra dalt referida, pàg. 395.

un total de 15.000 pessetes. A la segona emissió es van tornar a fer els valors d'1 pesseta, 50 cèntims i s'hi va afegir el valor de 25 cèntims per un import total de 7.000 pessetes.

Bitllets municipals de Castellolí

A l'Ajuntament de Castellolí es conserven les actes municipals de l'any 1937-1938. La visita i la consulta dels llibres d'actes municipals va resultar decebedora. Al llarg de tot el període no consta cap referència a l'aprovació, per part del ple municipal, de l'emissió dels bitllets municipals. Per sort, una carta que es conserva a l'ACAN⁹ ens diu que l'Alcaldia de Castellolí, el 22 de novembre del 1937, va enviar al secretari municipal d'Igualada una mostra dels exemplars del paper moneda emesos per ser enviada després al conseller de finances de la Generalitat de Catalunya.

*"Alcaldia de Castellolí
Castellolí 22 de novembre del 1937*

Distingit company Em plau adjuntar-nos els exemplars de paper moneda que ha posat en circulació aquest municipi, responent a la vostra indicació. L'import que no val la pena podeu si us plau remetre'l en segells. Desitjant nova ocasió complaure-us quedo vostre afín.

Secretari J. Sagristà"

9. ACAN. AMI 731/11 Varis. Lligall de 1936. A TURRÓ: *Les emissions monetàries...*, pàg. 109, afirma que es varen fer quatre emissions, un fet que no es pot reflectir per no aparèixer cap informació en les referides actes municipals de l'Ajuntament de Castellolí.

Bitllets municipals de Copons

A l'Ajuntament de Copons es conserven les actes municipals dels anys 1937-1938. La seva lectura detinguda ens ha permès trobar l'acord per aprovar l'emissió de paper moneda municipal. Així, l'1 de juliol de 1937 *"s'acorda fer una emissió de cartró moneda de quantitat 500 ptes en vals de 1 pta i 500 ptes més en vals de 0,50 ptes al objecte de constituir una base de moneda fraccionària per al normal desenvolupament del comerç al terme municipal. Josep Ramon, alcalde; Josep Canals i Huguet, secretari interventor"*. Al cap d'un any, el 25 de juny de 1938, l'ajuntament *"dona també informe de les gestions realitzades en la Direcció General del tresor i Banc d'Espanya per tal d'adquirir el paper i moneda fraccionària per a canviar i retirar l'emissió de l'Ajuntament. Alcalde, A. Vilaseca"*.¹⁰

També ha arribat a conservar-se un bitllet del Centre Republicà de Copons de 10 cèntims.¹¹ Preguntant a la gent més gran del poble, ningú no recorda que el citat centre republicà emetés moneda durant la guerra civil espanyola. El bitllet mostra molta semblança als emesos per l'ajuntament.

10. Val a dir que el volum total de l'import en pessetes de l'emissió difereix del que publica TURRÓ: *Les emissions monetàries...*, pàg. 115. Cal valorar que l'import va ser la meitat del que indica Turró, un fet que ens pot indicar la raresa d'aquests bitllets.

11. Una casa numismàtica de Barcelona va treure el bitllet a la venda en línia l'any 2017.

Bitllets municipals d'Igualada

L'ajuntament igualadí no conserva les actes municipals dels anys 1936-1939. L'única manera d'assolir la informació ha estat la lectura del Full Oficial del Consell Municipal d'Igualada que es conserva a l'ACAN. L'emissió de moneda municipal igualadina va ser de les més importants del territori català.

El 8 d'abril de 1937, l'alcalde feia publicar el pregó pel qual l'ajuntament començava l'emissió de moneda municipal:

“L'Ajuntament, davant de l'escassetat de moneda fraccionària i per tal de facilitar el canvi en les operacions de compra-venda del comerç, a emès deu mil vals de pesseta i cinc mil vals de cinquanta cèntims, els quals podran ésser adquirits i canjeats en les Oficines de Recaptació d'aquest Municipi.

Aquests vals van numerats i al dors estan marcats amb el segell sec de l'Ajuntament, sense quins requisits no són vàlids.

Queda suprimida la circulació de tota mena de vals emesos per particulars”.

Davant el nombre elevat d'emissions, he decidit fer un quadre que les resumeix:

Valors data	2 Pessetes	1 Pesseta	50 Cèntims	25 Cèntims	10 Cèntims	5 Cèntims
07/04/1937		10.000	5.000			
13/04/1937		5.000	10.000			
11/05/1937		5.000	10.000			
01/06/1937		5.000	10.000			
29/07/1937		10.000	20.000	20.000		
21/08/1937		10.000	20.000	40.000		
04/12/1937	30.000				50.000	50.000
02/03/1938	retirada	retirada	retirada	retirada	retirada	retirada

El 26 de gener de 1938, l'ajuntament publica el volum total de les seves emissions: 165.000 pessetes.¹²

Durant la tercera emissió, l'ajuntament justifica la manca de circulat per què *“hi ha molts pobles de la comarca que, per mitjà d'acord municipal, han adoptat la moneda emesa per aquest Ajuntament”*, com els casos de Rubió o de Vilanova del Camí. El ban que anunciava l'emissió del 29 de juliol de 1937 adverteix que els vals d'assistència social no serien reconeguts per l'ajuntament igualadí, però donaven deu dies per poder-los bescanviar pel paper moneda emès pel consistori o utilitzar-lo durant aquest període a les diferents botigues de queviures. El 24 d'agost, l'ajuntament informava als ciutadans igualadins que tots els papers-moneda emesos havien de portar el timbre sec de l'Ajuntament. Assenyalava *“que tots els vals que no siguin d'aquestes característiques no seran vàlids, i per tant, no subjectes a reembors”*. El 8 de desembre, l'ajuntament detecta que hi ha reticències per part dels particulars i establiments a utilitzar aquest tipus d'emissions.

El 2 de març de 1938, l'ajuntament començà la cancel·lació dels vals-moneda, però reconeix que l'operació tardarà bastants dies. Els valors municipals continuarien vàlids fins que sortissin els bitllets emesos pel govern de la República espanyola.

L'Ajuntament d'Igualada també va enviar una carta amb els exemplars dels bitllets emesos al ciutadà comissari general de Museus de Barcelona:¹³

“Per tal de contribuir a les funcions del Gabinet Numismàtic que aqueixa Comissaria General de Museus vé continuant amb tant d'encert i en justa correspondència a la vostra atenta comunicació del 31 d'Agost proppassat, rebuda abans d'ahir, aquesta Alcaldia es complau en trametre-us dos exemplars de cadascun dels vals-moneda posats en circulació i editats per aquesta Municipalitat, per a facilitar als seus habitants, la moneda fraccionària que tant freturava.

Salut. Igualada, 14 de setembre del 1937. L'Alcalde Pere Bertran”.

12. Val a dir que les dates i el volum total de l'import de les diferents emissions difereix força de les publicades per Turró Martínez, ja que les reals són molt més altes que les conegudes fins aquest moment.

13. ESTRADA RIUS, Albert: “Manca de moneda i emissions d'emergència durant la guerra civil a Catalunya” dins d'*Altres formes de dinar: dels vals al Banc del temps*. Barcelona, 2015, pàg. 111.

Bitllets municipals de Jorba

El municipi de Jorba també ha conservat al seu arxiu les actes municipals de l'any 1937 i 1938. El llibre d'actes va des del desembre de 1935 fins al maig de 1938. El 7 d'octubre de 1937, l'alcalde de Jorba, Joan Martí Senserrich, “a proposta de la presidència s'acordà per unanimitat que per tal de resoldre el problema de la manca de moneda fraccionaria que faciliti els canvis sigui posat en circulació una emissió de vals moneda en vals de 0'50 pts i una pesseta per valor de 520 pessetes amb 50% les quals restaran garantides amb igual quantitat de bitllets del Banc d'Espanya dipositats en la caixa municipal. Així mateix fou acordat que dit paper moneda sigui de curs legal obligatori dintre del terme municipal i que tan promte com l'estat o la Generalitat de Catalunya resolguin aquesta anormalitat produïda per les actuals circumstàncies siguin retirats de la circulació”.¹⁴

Bitllets municipals d'Òdena

L'Ajuntament d'Òdena, el 17 d'abril de 1937, aprovà l'emissió de vals municipals de curs obligatori a tot el terme per valor de 2.500 pessetes, distribuïts de la següent manera: 500 pessetes en bitllets d'1 pesseta i 2.000 pessetes en bitllets de 50 cèntims (4.000 bitllets). El pas dels mesos va fer evident la necessitat de moneda de valor més petit, i l'ajuntament acordà, el 16 d'octubre de 1937, l'emissió de 200 pessetes en paper moneda de 10 i 5 cèntims (1.000 i 2.000 bitllets respectivament). Val a dir que el volum total de l'import difereix enormement del presentat per Turró, tant en la pesseta i els 50 cèntims com els 10 i els 5 cèntims. Aquesta diferència ens permet entendre per què són tan difícils de veure els valors petits, mentre que els valors més grans podrien haver estat falsificats en gran nombre en dates posteriors.

14. Les actes municipals de Jorba confirmen el curt tiratge que es va realitzar i mostren una diferència molt important de 2.500 pessetes respecte a la publicada per Turró Martínez. Això explica la raresa i la dificultat per trobar aquests dos bitllets.

A l'ACAN¹⁵ es conserva la carta tramesa per les autoritats odenenques a les autoritats igualadines sobre l'obligació d'enviar una mostra dels exemplars emesos com a bitllets municipals. Crida l'atenció que també van enviar una mostra dels bitllets emesos per l'Ajuntament de Montbui.

*“El Secretari de l'Ajuntament d'Òdena
Al company Secretari de l'Ajuntament d'Igualada*

D'acord amb la vostra carta del 18 de l'actual em plau de remetre-us amb la present un exemplar del paper moneda posat en circulació pels Ajuntaments d'Òdena i Montbui.

Salut, Joan Gas i Belenguer, 26 novembre 1937”.

Bitllets municipals de la Poble de Claramunt.

La visita a l'arxiu municipal de la Poble de Claramunt va permetre localitzar les actes municipals del juliol de 1936 fins a l'abril 1938. El 12 de juny de 1937, l'alcalde, Antoni Casanovas, proposa l'emissió per un valor total de 1.500 pessetes de cartó moneda:¹⁶

- 500 bitllets d'1 pesseta
- 1.500 bitllets de 50 cèntims
- 1.000 bitllets de 25 cèntims.

15. ACAN. AMI 731/11 Varis. Lligall de 1936.

16. Les actes municipals de la Poble de Claramunt permeten veure que Turró no va comptabilitzar els bitllets de 25 cèntims per a la primera emissió, que sumaven un import de 250 pessetes.

Per aquest motiu, acorden “*posar en coneixement del Servei de la Generalitat de Catalunya haver acordat fer aquesta emissió per a resoldre el problema de la manca de moneda fraccionària i que els esmentats bitllets seran retirats de la circulació tant prompte sigui resolt aquest important problema*”.

L'11 setembre de 1937 decideixen retirar de la circulació d'aquest municipi els bitllets d'altres municipis i es donen les corresponents ordres perquè no s'admetin i perquè es faci una nova emissió de bitllets:¹⁷

500 bitllets d'1 pesseta
1.000 bitllets de 50 cèntims.

El 9 d'octubre de 1937, es va fer una nova emissió per un total de 7.000 pessetes:¹⁸

4.000 bitllets d'1 pesseta
4.000 bitllets de 50 cèntims
4.000 bitllets de 25 cèntims

Les actes no ens informen d'una quarta emissió on es poguessin fer els cartons dels valors de 10 cèntims i de 5 cèntims, tal com ens assenyala Turró a la seva obra.¹⁹

17. Les actes municipals tornen a mostrar l'equivocació de Turró, qui assenyala que es van fer, a la segona emissió, els valors de 50 i 25 cèntims per un total de 1.000 pessetes, quan en realitat es va fer una emissió dels valors d'1 pesseta i de 50 cèntims.

18. Les actes municipals tornen a mostrar l'error de Turró, qui assenyala una emissió total de 8.750 pessetes, quan en realitat van ser 7.000 pessetes.

19. TURRÓ: *Les emissions monetàries...*, pàg. 181.

Bitllets municipals de Prats d'Anoia (abans i ara, Prats de Rei)

La consulta realitzada a l'arxiu municipal de Prats de Rei ens ha conformat la pèrdua dels llibres d'actes municipals corresponents als anys 1936-1939. Van creat valors d'1 pesseta i de 50 cèntims.²⁰ Creiem que el volum total de l'import de l'emissió ha de ser d'entre 500 i 1000 pessetes, molt inferior al manifestat per Turró. Malgrat aquest impediment, incorporem un exemplar emès per aquesta població.

Bitllets municipals de Tous d'Anoia (abans i ara, Sant Martí de Tous).

La visita a l'arxiu municipal de Sant Martí de Tous va donar els resultats esperats. A la carpeta de fulls de 1937 vàrem trobar els acords d'emissió dels papers moneda municipals. El 6 de febrer de 1937, l'alcalde, Francesc Trulls Carrulla, aprovava en el ple municipal l'emissió de vals d'1 pesseta *"seguidament i en vista de la manca de plata, i principalment de les monedes d'una i dues pessetes, l'Ajuntament acorda fer una emissió de vals d'una pesseta en nombre de 1.000 per facilitar el canvi en les tendes de queviures i demás, quina circulació serà obligatòria dintre d'aquest terme municipal, responent de l'import d'aquesta emissió els cabals d'aquest Ajuntament"*. Dos mesos més tard, el 23 d'abril de 1937, el mateix alcalde presenta al ple municipal la necessitat de fer una nova emissió de vals d'1 pesseta i incorporar-hi també l'emissió de bitllets de 50 cèntims: *"seguidament en vista de la manca de plata i principalment de les monedes d'una pesseta i cinquanta cèntims i tenint en compte les manifestacions de la Comissió del Comerç d'aquesta població, l'Ajuntament acorda autoritzar fer una emissió de 1.000 vales de 1 pta i 1.000 vales de 0,50 ptes per tal de facilitar el canvi en les tendes de queviures i demes quina circulació serà"*

20. TURRÓ: *Les emissions monetàries...*, pàg. 187. Per veure una descripció detallada dels diferents valors, vegeu-ne la pàg. 695.

obligatòria dintre d'aquest terme municipal responent de l'import d'aquesta emissió els cabals d'aquest Ajuntament, mitjançant l'entrega dels esmentats vales pels seus tenedors a les Oficines d'aquest Ajuntament". Però l'emissió no va ser suficient per cobrir les demandes del veïnat. Novament, el 28 de maig de 1937, el ple municipal aprova una nova emissió: "per últim a proposta de la Presidència i atenent a les peticions formulades pel veïnat, l'Ajuntament acorda ampliar l'emissió de vals per a facilitar el canvi en aquest terme municipal de la forma següent: 1.000 vals de 1 pta, i 1.000 vals de 0,50 ptes quina circulació serà obligatòria dintre d'aquest terme municipal, responent de l'import d'aquesta nova emissió els cabals d'aquest Ajuntament, que seran abonats tant prompte l'Ajuntament acordi retirar-los de la seva circulació, o bé la Generalitat de Catalunya o l'Estat resolgui aquesta anormalitat".²¹

Bitllets municipals de Vallbona d'Anoia.

La consulta realitzada a l'arxiu municipal de Vallbona d'Anoia va ser força fructífera. El 15 de maig de 1937, l'alcalde, Josep Rigol i Sellarès, "*davant de l'escassetat de moneda fraccionària, s'acordà fer una emissió de vals per un import total de 1.250 pessetes, posant-los en circulació de la forma següent: 1.000 pessetes en vals d'una pesseta i 250 pessetes en vals de 50 cèntims de curs obligatori per tot el terme municipal en reserva d'igual quantitat en bitllets del Banc d'Espanya o de la Generalitat dipositada a la Recaptació municipal. Aquests vals seran retirats de la circulació tant prompte de la Generalitat de Catalunya i l'Estat resolguin aquesta manca de moneda fraccionaria*".

21. Cal remarcar que TURRÓ: *Les emissions monetàries...*, pàg. 229, desconeix el total de l'import en pessetes de les diferents emissions de bitllets, així com també l'existència d'una tercera emissió, que ell confon, i creu que es van fer dues edicions d'identica presentació però amb diferent qualitat de cartolina.

No n'hi va haver prou, ja que el 3 de juliol de 1937 les actes ens diuen “*com que els vals emesos en virtut de l'acord del 15 de maig són insuficients i per altra part la seva mala qualitat fa que amb facilitat quedin inutilitzats, s'acorda fer una emissió de vals de millor qualitat*” i per les quantitats següents:²²

1.500 pessetes en vals d'1 pesseta
500 pessetes en vals de 50 cèntims
250 pessetes en vals de 25 cèntims

En posar-se aquests vals en circulació, van ser retirats els de la primera emissió.

El 26 de setembre del mateix any, les actes ens diuen que els bitllets van ser fabricats a la impremta Codorniu d'Igualada per un cost de 40 pessetes. La factura era per pagar la impressió de 3.500 bitllets. Però, les dificultats de circulació continuen. El 23 de novembre, com que “*s'ha palesat la manca de moneda fraccionària de les classes de 10 i 5 cts, s'acorda fer una emissió de 2.000 vals de 10 cts i, 2000 vals de 5 cts i, s'encarrega la confecció dels mateixos a l'impremta Codorniu d'Igualada*”. Aquestes emissions de 10 cts i 5 cts possiblement no es van arribar a realitzar ja que no coneixem cap d'aquests bitllets ni els trobem a les col·leccions més importants. Aquesta emissió també era desconeguda per Turró.

El 24 de setembre de 1938, a l'igual que a la majoria dels municipis catalans, l'ajuntament determina la retirada dels bitllets: “*s'acorda concedir en termini de seixanta dies per retirar el paper moneda emès per aquest ajuntament complimentant així el disposat per la Generalitat*”.

22. Aquesta segona emissió va tenir un import molt més baix del que informa TURRÓ: *Les emissions monetàries...*, pàg. 232.

Algunos comentarios acerca de los supuestos 10 céntimos de 1938 emitidos por la II República Española

SANTIAGO BLANCO* y PATRICIO DEMUCHO SUÁREZ**

La pieza en cuestión

Teóricamente, en 1938, ya casi a finales de la contienda civil que asoló España entre 1936 y 1939, el gobierno republicano emitió una moneda de 10 céntimos que fabricó en hierro, denominación que hasta entonces no había sido acuñada. Estas piezas se habrían producido puntualmente y de forma presurosa bajo rudimentarias y precarias condiciones de trabajo en los improvisados talleres monetarios de Castellón de la Plana (prov. Castellón) y/o Aspe (prov. Alicante), ya que las instalaciones fueron mudadas en repetidas ocasiones desde su original asentamiento madrileño. Estos traslados no se llevaron a cabo por mero

Fig. 1. Imagen ampliada de la presunta moneda de 10 céntimos acuñada por el gobierno republicano español en 1938. Hierro.

Fotografía: Ibercoin, Auction 16, lote 981 (febrero de 2014)

* Miembro de la *Societat Catalana d'Estudis Numismàtics* (SCEN), de IFINRA y de ADVENTVS Numismàtica Antigua.

** Miembro de ADVENTVS Numismàtica Antigua.

gusto, sino más bien fueron pasos que el gobierno republicano se vio obligado a dar buscando la seguridad estratégica a medida que el frente de guerra se desplazaba, estrangulando cada vez con mayor fuerza al bando leal.

La moneda en cuestión (*fig. 1*) presenta las siguientes características técnicas e iconográficas: está hecha en hierro, posee un módulo de 20 mm y un peso de 3,75 g. En el anverso, al centro, se muestra el escudo de armas de España timbrado por la corona mural. A cada lado de este símbolo se puede leer REPÚBLICA-ESPAÑOLA. El reverso, por su parte, está ocupado por la inscripción 10 / CENTIMOS / 1938 en tres líneas; la leyenda está rodeada por una corona de laureles. La factura y calidad de estas piezas suelen ser llamativamente buenas en comparación con la presentada por otras emisiones producidas en los mismos talleres y época (50 céntimos con fecha 1937 y 1 peseta de 1937, por ejemplo). No obstante, debemos aclarar que la correspondiente pieza de 5 céntimos (también de hierro; ver *fig. 2*) es una moneda bastante común que circuló dentro de la zona republicana¹ y que posee características similares a ésta en cuanto a su ejecución, aunque no exista entre ellas relación tipológica alguna.

Fig. 2. Imagen ampliada de 5 céntimos republicanos de 1937. Hierro.

Fotografía: *Áureo & Calicó*, Subasta 263, lote 1833 (octubre de 2014)

Los 10 céntimos de 1938 en los principales catálogos de referencia

José A. Vicenti,² en su difundido *Catálogo general de la moneda española. La peseta*, incluye esta pieza bajo el número #166 y la considera como una moneda oficial atribuida a la II República Española. El autor no dice nada con respecto a la posible cantidad de ejemplares acuñados. Lo mismo sucede en la obra de Calicó,³ quien la incluye dentro de las emisiones oficiales del gobierno republicano bajo el número #13, en la página 690. El catálogo internacional para coleccionistas *Krause*,⁴ a su vez, identifica estos ejemplares como moneda y les asigna el número #756, especificando una acuñación de 1.000 ejemplares.

1. «El área de dispersión de estas monedas demuestra que llegaron a circular por toda la zona del Levante» (ALEDÓN 2005: 108).

2. VICENTI, 1979.

3. CALICÓ, CALICÓ Y TRIGO, 1994.

4. CUHAJ, 2017.

En el catálogo de Cayón,⁵ esta presunta moneda está listada bajo el número #17668 y estipula una acuñación de 1.000 ejemplares. No podemos decir que allí esté considerada como «moneda», «prueba» u otra cosa, ya que en dicha obra se listan una gran cantidad de piezas sin aclarar explícitamente de qué se tratan, por lo que aparecen mezcladas pruebas, ensayos y monedas por igual.

José María Aledón,⁶ por su parte, no incluye mención alguna sobre esta pieza, ni como moneda ni como prueba o ensayo. Tampoco es tenida en cuenta esta denominación por Feria y Pérez.⁷ Finalmente, nos referiremos al libro de Javier Ovelleiro,⁸ un trabajo específico dedicado a las emisiones monetarias durante la II República y la Guerra Civil Española. En las págs. 9 y 10 de dicho libro, el autor menciona la existencia de estas piezas, pero deja constancia de una gran cantidad de dudas que existen en torno a la legitimidad de las mismas.

Por último, cabe aclarar que, en las casas de subastas, cuando estas piezas aparecen a la venta, nada se dice acerca de la problemática que gira en torno a su existencia y, de entrada, las ofrecen como raras monedas emitidas por el Gobierno Republicano.⁹

Al número de ejemplares teóricamente acuñados merece que le dediquemos unas breves líneas. Muchos autores consideran que la emisión consistió entre 100 y 1.000 ejemplares.¹⁰ Efectivamente, este último número es el que suele repetirse, sin fundamento alguno, en varios catálogos. Lo cierto es que no disponemos de datos que nos permitan ver cómo, de forma más o menos certera, se llegó a esa estimación, por lo que dicha cifra debe ser considerada como una arbitrariedad que, hasta donde sabemos, no encuentra fundamentos más allá de simples especulaciones.

¿Qué factores hacen dudar de la legitimidad de estas piezas?

Lo primero que alertó a los coleccionistas e investigadores acerca de estos ejemplares es que comenzaron a aparecer durante el final de los años 70 y su aparición se intensificó en la década de 1980, es decir, mucho tiempo después de haber finalizado la guerra civil. Hasta ese momento, directamente no se conocían ejemplares similares, aunque sí había constancia de las intenciones que el Gobierno Republicano había tenido para acuñar esa denominación, situación que en la actualidad es respaldada, entre otras cosas, por la existencia de algunas pruebas finalmente no adoptadas.¹¹ Además, sabemos que el 24 de diciembre

5. HERRERO, HERRERO Y CAYÓN, 2005.

6. ALEDÓN, 2005.

7. FERIA Y PÉREZ, 2008.

8. OVELLEIRO, 2014.

9. Solo durante los últimos ocho años se han ofertado en subastas más de veinte ejemplares. Normalmente, estas piezas alcanzan un precio considerable, que oscila entre 900 y 1.500 euros.

10. *Ídem.*, pp. 9-10.

11. Al respecto, véase ALEDÓN, 2005: 109, donde se incluye un apartado fotográfico con distintos proyectos monetarios que no se llegaron a materializar.

de 1937 el Ministerio de Hacienda fue facultado para la acuñación de piezas de 50, 25 y 10 céntimos, citadas por orden de prioridad en ser fabricadas.¹² No obstante, nada específico dice en cuanto al diseño que debieron ostentar las mismas, salvo que «... *el ministerio de Hacienda y Economía determinará las características de dichas monedas*». ¹³ Por ende, en relación a eso, no hay nada que permita relacionar los ejemplares analizados en esta nota con los que iban a ser acuñados efectivamente, los cuales podían hacerse en base al diseño de los proyectos conocidos y ya citados.

Otro aspecto que llama la atención acerca de estas piezas es que existía (y aún existe) un hecho difícil de explicar: nadie la recuerda como moneda circulante.¹⁴ Es decir, que los españoles que vivieron la época no recuerdan haber visto circular esta moneda bajo ningún punto de vista, y esta idea no se repite sólo en aquellos que estaban dentro de la «zona nacional» y aislados del contacto con el numerario circulante en tierras enemigas (lo que sería algo lógico y entendible), sino que también persiste en aquellos que estuvieron en la «zona republicana», incluso en áreas geográficamente cercanas a los presentes talleres donde habrían sido facturadas. Una posible respuesta a la ausencia de recuerdo de las mismas, suponiendo la autenticidad de la emisión, sería, justamente, su bajo número y el hecho que estas monedas no habrían llegado a circular (*vide infra*).

La tardía aparición de estas supuestas «monedas» y la ausencia de recuerdo alguno acerca de su circulación, sumado al hecho de que la totalidad de estas piezas que han salido en subastas se encuentran en más que óptimo estado de conservación (exceptuando alguna que otra manchita de óxido, lo que se repite en la mayoría de los casos citados),¹⁵ trataron de ser explicados por distintos medios por parte de quienes defendían (y defienden) la veracidad de las mismas. Es por ello que, de forma más o menos conciliadora, se pretendieron rellenar estas lagunas argumentando que se trató de una emisión oficial preparada por el Gobierno Republicano pero que, por distintas razones (la situación caótica que representaba la guerra para la economía y fabricación monetaria, entre otras cosas), nunca llegó a circular.¹⁶ En pocas palabras, la explicación fue que, durante un muy breve periodo de tiempo, se habrían producido unos pocos ejemplares que nunca salieron a la calle, aunque se conservó una mínima cantidad, es decir, la escueta suma de monedas acumuladas, hasta que su producción se abandonó. Estas serían las piezas que los coleccionistas pueden encontrar, a muy altos precios, hoy en día en el mercado.

12. *Gaceta de la República*, n° 360, del día 26 de diciembre de 1937 (p. 1434-1435).

13. *Idem*.

14. OVELLEIRO, 2014: 10.

15. Lo que, en cierta medida, podría corroborar cierta antigüedad de las piezas.

16. Con esta descripción, por ejemplo, la ofreció en subasta la casa *Ibercoin*, en su *Auction 16* (lote 981; 11/2/2014).

Más allá de que lo dicho arriba sea una argumentación que, en principio, podría ser convincente y lógica, existen aquí algunos puntos que no terminan completamente de cerrar. En primer lugar, resulta demasiado extraño que, suponiendo que esa pequeña cantidad de piezas acuñadas haya permanecido oculta durante tantos años, hayan aparecido de forma esporádica y no en grandes conjuntos. Es decir, es posible que parte de una emisión interrumpida haya quedado abandonada, pero lo más coherente sería que, de ser así, se hubiesen encontrado todas juntas en un depósito o almacén. Esto, aparentemente, no sucedió así ya que, como dijimos, se trata de piezas que fueron apareciendo de forma más o menos irregular y poco a poco en el mercado. Es cierto, sin embargo, que en tiempos de guerra suceden cosas extraordinarias y que, de una u otra forma, sería posible que quien custodiaba los ejemplares acuñados hasta el momento, ante el avance de las tropas franquistas, huyera llevándose consigo los ejemplares para protegerlos.¹⁷

Por otro lado, es difícil encontrar motivos por los que se hayan grabado nuevos cuños (el diseño es totalmente novedoso, aunque el mismo presenta total congruencia), preparado los cospeles, puesto en marcha la producción y discontinuarse poco después. Si bien se trató de un periodo agitado y convulso, las emisiones iniciadas en circunstancias similares durante el mismo momento finalmente se completaron. No creemos tampoco que la interrupción de una supuesta emisión oficial se debiera a los problemas técnicos que representaba la aleación empleada (la llamada «hierro dulce»), ya que las monedas de 5 céntimos, hechas con el mismo material, efectivamente se acuñaron en grandes cantidades (10.000.000) y se pusieron en circulación.

Otra circunstancia que cuestiona la legitimidad de tales piezas como monedas oficiales recae en el hecho de que no se conoce, al menos hasta el momento, documentación oficial alguna que las mencione o que siquiera permita referenciarlas de forma parcial. En este caso, quienes pretenden defender la autenticidad de los mentados ejemplares han esgrimido en más de una ocasión que esa inexistencia de documentación es posible que pueda deberse al masivo extravío y destrucción de archivos que conllevó la contienda civil.

Al respecto, por nuestra parte, hemos consultado sobre esto directamente al museo de la FNMT y recibimos una respuesta más que elocuente, la cual citamos de forma literal: *«... en este museo no consta documentalmente que dicha moneda se fabricase, nuestra documentación se compone de varios miles de punzones, matrices y troqueles, que comprenden toda la moneda fabricada en España desde mediados del siglo XIX, y de forma fragmentaria desde el siglo*

17. En Argentina, sin ir más lejos, aparecieron, muchos años después de concluida la II Guerra Mundial, ejemplares de raras monedas croatas acuñadas en la década de los 40. Varios jerarcas croatas ligados a la Ustacha y al nazismo lograron refugiarse en este país, entre ellos, Ante Pavelic. No es de extrañar que consigo llevaran estas piezas.

XVII en España e Indias. No hay nada en esos materiales de producción que corresponda a esa moneda, mientras que sí que lo hay relativo a otras pruebas y proyectos de su mismo momento, algunas de ellas completamente inéditas. Gracias a esos materiales y a una nota de fabricación que se encuentra en el expediente de la moneda de 25 céntimos de 1938, sabemos que sí se intentó producir una moneda de 10 céntimos de hierro en 1938, pero se trató de una de diseño semejante a la de 5 céntimos de 1937, con una cabeza tocada con gorro frigio de la República a izquierda en anverso y el numeral (10 en este caso) rodeado de espiga y laurel en reverso».

En base a la respuesta recibida de tan importante entidad oficial, podemos ver que, a pesar de lo agitado y vertiginoso que fue el proceso de la Guerra Civil, es posible, para casi todos los casos, contar al menos con algo de información oficial o fuertes presunciones en lo que se refiere a la emisión monetaria. Para el caso de los 10 céntimos de 1938, no existe, de momento, ninguna documentación que pueda respaldar su acuñación.

La iconografía en sí de la «moneda» en cuestión ha sido uno de los factores que más dudas ha sembrado con respecto a su originalidad y oficialidad. Se trata, como ya dijimos, de un diseño totalmente novedoso, el cual ni siquiera está reflejado en prueba o proyecto que se conozca. Esto sugiere que, para la confección de las mismas, se tuvieron que haber grabado cuños nuevos (tanto de anverso, como de reverso), con todo el tiempo y trabajo que ello demanda (aunque se hubieran usado los restos de los cuños de reverso empleados para la peseta de 1934, como se ha propuesto en algún momento). Por lo tanto, a priori, no parece factible que se haya emprendido una tarea tan laboriosa dadas las circunstancias y rudimentarias condiciones en que se trabajaba en los improvisados talleres de Castellón y Aspe. Recordemos al respecto que, por ejemplo, para la pieza de 50 céntimos, así como también para la moneda de 1 peseta (ambas con fecha de 1937), se emplearon troqueles ya abiertos con anterioridad.¹⁸ Más aún: suponiendo que, efectivamente, se hubieran grabado los nuevos cuños, vemos mucho más inviable una temprana interrupción de la fabricación de piezas. Entendemos que habría sido un esfuerzo que el gobierno republicano no habría estado en condiciones de afrontar.

En referencia al diseño, recalcaremos una vez más que el mismo no se concide con ninguno de los múltiples proyectos no adoptados conocidos de aquel período. A su vez, estos ejemplares lucen la leyenda REPUBLICA ESPAÑOLA (con la «u» mayúscula propia del latín, es decir, «V»), lo que coincide con la inscripción de la peseta de latón de 1937, pero no con la de 5 céntimos de 1938

18. Para el diseño de la moneda de 1 peseta (llamada, «la rubia») se utilizaron troqueles abiertos en Madrid en 1935, mientras que para las monedas de 50 céntimos se aprovechó el cuño de anverso que ya había sido empleado en la acuñación de la peseta de plata de 1933 (*34).

de hierro, en donde se lee REPUBLICA ESPAÑOLA. Éstas últimas serían las piezas más cercanas a nuestros supuestos 10 céntimos (por denominación, cronología y metal empleado para su producción), y son aquellas con las cuales sería más lógico encontrar coincidencias de diseño. Un dato no menor es que, si nos atenemos a lo dispuesto en la normativa legal recogida por la *Gaceta de la República*, n° 360 (*vide supra*), las distintas denominaciones tendrían que haberse acuñado según un orden de prioridades: primero, las monedas de 50 céntimos (lo que sí se hizo); luego, las de 25 céntimos (como también se llevó a cabo) y, finalmente, la de 10 céntimos (presuntamente acuñadas en 1938). No obstante, circularon monedas con valor de 5 céntimos que fueron acuñadas con anterioridad a estas últimas (1937). Esto, de haber sido así, habría contradicho lo exigido por el decreto.

Todos estos aspectos espinosos y extraños llevan a la obligación de considerar la posibilidad de que no se trate de una acuñación destinada a la circulación, sino más bien de algún tipo de prueba. Esto, por nuestra parte, lo rechazamos de plano, ya que se conocen efectivamente muy pocos ejemplares pero, a su vez, son demasiadas piezas como para que se traten de pruebas.

Conclusiones

En base a todo lo desarrollado, diremos, en primer lugar y de forma enfática, que no se observan bases suficientes que permitan asegurar que estas piezas, efectivamente, sean monedas oficiales acuñadas por el gobierno republicano. En contraposición, son muchos los argumentos que encontramos para suponer lo contrario: aparición muy tardía de los primeros ejemplares; emergencia en el mercado de forma aislada y no en conjunto; existencia de varios proyectos monetarios no adoptados en aquel entonces pero que, extrañamente, no coinciden (ni siquiera por poco) con el diseño de anverso y reverso de las piezas en cuestión; serias dificultades técnicas para la apertura de cuños completamente nuevos en un momento militar, político y económico muy precario de la II República Española; pero, fundamentalmente, la ausencia total de documentación oficial que las mencione.

Por todo esto, entendemos que el encuadramiento de tales ejemplares debe ser hecho con suma cautela, al menos hasta que dispongamos de evidencia mucho más firme para considerarlos como parte de la amonedación oficial republicana. Aunque entendemos que no existan argumentos sólidos que permitan corroborarlo, hay que decir que, ciertamente, es muy grande la posibilidad de que estas piezas fueran meras fantasías hechas con posterioridad al conflicto bélico, emisiones de relativa buena factura, es cierto (al menos, a tono con la calidad del resto de las acuñaciones de emergencia de la época), pero no de factura original. Tampoco debemos olvidar que la fecha de aparición de estas supuestas

monedas en el mercado es cronológicamente coincidente con los, tal vez, menos conocidos 10 céntimos teóricamente acuñados por los franquistas en 1939. De estas últimas, sin embargo, existen aún más indicios de que se tratarían, efectivamente, de productos realizados por artesanos plateros.¹⁹

De ser así, estos ejemplares podrían haber sido producidos en pocas cantidades con el fin específico de ser inyectados, de forma gradual, en el mercado numismático y obtener así pingües beneficios de su comercialización como rarezas (se trata de piezas que, en subastas, siempre han sido vendidas por una cifra alta, pagándose por ellas siempre una suma en torno a los 2.000 euros).

BIBLIOGRAFÍA

- ALEDÓN, J. (1997): *La Peseta. Catálogo Básico*, Valencia.
- ALEDÓN, J. (2005): *El euro y la peseta. Catálogo de mercado 2005*, A. E. Vivar, San Sebastián.
- CALICÓ, F.; CALICÓ, X. y TRIGO, J. (1994): *Numismática española. Catálogo de todas las monedas emitidas desde los Reyes Católicos hasta Juan Carlos I, 1474 a 1994*, Gabinete Numismático Calicó, Barcelona.
- CORPORALES LEAL, C. (2011): «Moneda y Guerra Civil española: delitos monetarios», *Ab Initio*, Num. Extr. 1.
- HERRERO, A. C.; HERRERO, C. C. y CAYÓN, J. R. (2005): *Las monedas españolas. Del tremis al euro. De 411 a nuestros días. Vol. II: Edad Contemporánea*, Juan R. Cayón, Madrid.
- FERIA Y PÉREZ, R. (2008): «1937-2002: Principio y final de la peseta fiduciaria», en *VII Jornadas Científicas sobre Documentación Contemporánea (1868-2008)*, pp. 73-119.
- MARTORELL LINARES, M. (2006): «Una guerra, dos pesetas», en *La economía de la Guerra Civil*, Ediciones de Historia, pp. 329-356.
- MICHAEL, T. (Ed.; 2017): *Standard Catalog of World Coins. 1901-2000*, 44° Edición, Krause Publications.
- OVELLEIRO, J. (2014): *Monedas durante la II república y la guerra civil española*. Libro en formato digital, disponible en línea para su consulta gratuita en: www.academia.edu/9859814/Monedas_II_Rep%C3%BAblica_y_guerra_civil
- VICENTI, J. (1979): *Catálogo general de la moneda española. La peseta: unidad monetaria nacional. 1869-1979*.

19. Al respecto, pueden consultarse las apreciaciones hechas por José María Aledón (ALEDÓN, 1997).

La disputa per Menorca del segle XVIII en medalles i gitons

JAUME BOADA SALOM*

En menys d'un segle, entre els inicis dels segles XVIII i XIX, l'illa de Menorca canvià de sobirania sis vegades: fou britànica (1708-1756, 1763-1782 i 1798-1802), francesa (1756-1763) i espanyola (1782-1798, i des de 1802). No és estrany que les potències més importants del moment se la disputassin atès el seu excel·lent valor estratègic en la Mediterrània occidental.

Fidels a la seva tradició medallística, la Gran Bretanya i França reflectiren les victòries en vistoses medalles glorificadores de les fites militars que assoliren, però també en gitons d'abast més popular perquè el poble baix, i no només les elits, poguessin gaudir dels èxits dels seus exèrcits. L'impacte de les derrotes també es traduí en alguna ocasió, com veurem, en l'encunyació d'elements monetiformes.

En aquest treball recopilarem les medalles i els gitons d'ambdós orígens que tinguin relació amb els episodis menorquins del segle XVIII, ordenats cronològicament i amb la inclusió de la informació que haguem pogut obtenir sobre cada peça. Dins de cada secció, es descriuen i s'expliquen, en primer lloc, els exemplars britànics, seguits dels francesos.

Tot i que hem assolit d'obtenir les imatges de gairebé totes les peces, en alguns casos no es faciliten els pesos tot i disposar de les fotos. Això es deu al fet que les imatges foren obtingudes del web del National Maritime Museum (Greenwich, Londres), però el pes de la peça no apareix en la descripció, ni tampoc l'hem obtingut de la institució tot i haver-li adreçat una consulta. En algun d'aquests casos, però, hem obtingut la dada d'un altre lloc web.

Finalment, els enllaços a llocs web que es relacionen estaven operatius en data de 16 de setembre de 2018.

* Investigador numismàtic i membre de la SCEN.

Captura britànica de Sardenya i Menorca (1708)

La conquesta d'aquestes dues illes es produí en el context de la guerra de Successió espanyola. Com a part integrant del Regne de Mallorca, i a l'igual que la resta d'estats que formaven la Corona Catalanoaragonesa (tot i que amb les mateixes dissidències internes), Menorca recolzà les pretensions de l'arxiduc Carles d'Àustria a la corona espanyola en començar el conflicte el 1706 contra Felip V, que ocupava el tron en virtut del testament de Carles II, sobre el qual alguns abocaren l'ombra del dubte. L'illa es mantingué sota l'autoritat austriacista mentre els dos aliats més poderosos, les corones britànica i holandesa, hi mantingueren una flota conjunta, però tan aviat com deixaren les Balears, a començaments de 1707, una flota francesa recuperà Menorca per als borbònics.

Mesos més tard, l'agost del mateix any, els aliats austriacistes, encapçalats per vaixells anglesos, varen atacar la base naval francesa de Toló. Tot i que no assoliren l'objectiu de prendre-la, la flota francesa a la Mediterrània va quedar tan tocada que deixà d'estar operativa durant molt de temps i va facilitar el domini angloholandès de la zona. Aquesta circumstància facilità que l'almirall anglès Leake, a instàncies de l'arxiduc Carles, arribàs a Sardenya amb facilitat i n'obtingués la rendició del virrei el 13 d'agost de 1708 després de bombardejar Càller. Tot just setze dies més tard, el 29 d'agost, aquesta flota salpà cap a Menorca amb la intenció de conquerir-la a les tropes borbòniques, juntament amb una altra que havia salpat de Barcelona el 3 de setembre, comandada pel general James Stanhope. Junes sumaven uns 3.300 homes: 1.700 anglesos, 700 napolitans, 600 portuguesos i 300 espanyols. El 14 de setembre, tots aquests recursos, més vint-i-dos navilis arribats de Mallorca, ja sota el comandament únic de Stanhope, s'ajuntaren davant del port de Maó. Durant els dies següents, desembarcaren tropes a Menorca i ocuparen les places principals de tota l'illa. El 23 de setembre, amb Menorca ocupada, només faltava prendre el castell de Sant Felip, que no es lliurà fins el 29, després d'una demanda de rendició als seus ocupants i d'un bombardeig posterior en negar-s'hi.

Tot i que, en principi, Menorca es recuperava per a la causa austriacista, Stanhope instà el seu govern a reclamar l'illa a l'arxiduc Carles com a compensació pel suport militar i econòmic britànic a la seva causa; de fet, des del començament la actitud de les autoritats britàniques a l'illa fou la de restablir els seus privilegis històrics, però també de mantenir-ne el control en exclusiva. La pretensió britànica rebé una resposta negativa del secretari de Despatx Universal austriacista, qui li recordà el compromís que la Gran Bretanya havia adquirit en aquest recolzament. Això no obstant, el domini britànic sobre Menorca es negocià secretament amb França a canvi del reconeixement de Felip V com a rei d'Espanya, i s'oficialitzà finalment, acabada la guerra, amb el Tractat d'Utrecht (1713), amb què Menorca i Gibraltar passaven a la sobirania britànica. Malgrat

que, sobre el paper, s'havien de mantenir els privilegis i les institucions pròpies, i que els menorquins tenien els mateixos drets que qualsevol altre súbdit de la corona britànica, les noves autoritats controlaren els nomenaments dels càrrecs, i els militars, tant soldats rasos com oficials, obligats a conviure entre els menorquins per la manca d'allotjament disponible i adequat, cometeren abusos de tota casta sobre els nadius, des de violacions fins a assassinats, passant per robatoris i agressions, la major part dels quals quedaren impunes (JUAN, 2008, p. 207-210, reproduceix un document amb la relació de moltes d'aquestes malifetes).

1. Gran Bretanya. Medalla commemorativa. 1708. Plata. Gravador: John Croker.

a/ Bust de la reina Anna mirant a l'esquerra. Llegenda: ANNA · D · G · MAG · BRI · FRA · ET · HIB · REG ·

r/ Victòria alada sostenint la bandera britànica i una palma, dreta sobre una copinya en el mar i flanquejada per Sardenya i Menorca al fons. Llegenda: SARDINIA · ET · BALEARIS MINOR · CAPTIS. A l'exerg: MDCCVIII.

Ø: 40 mm Pes: 23,25 g Hawkins 157 / Eimer 434 / Crus. 163 R

Imatge: National Maritime Museum (Greenwich, London). Núm. inventari: MEC0855.

<<http://collections.rmg.co.uk/collections/objects/38296.html>>

1a. Igual que l'anterior, però de bronze. Pes: 18,4 g. E.

2. Gran Bretanya. Gitó commemoratiu. 1708. Plata. Gravador: John Croker.

a/ Bust de la reina Anna mirant a l'esquerra. Llegenda: ANNA · D · G · MAG · BRI · FR · ET · HIB · REG ·

r/ Similar a l'anterior. Llegenda: SARDINIA · ET · BALEARIS · MINOR ·

CAPTAE. A l'exerg: MDCCVIII.

Ø: 24 mm Pes: - Hawkins 158 R

Imatge: National Maritime Museum (Greenwich, London). Núm. inventari: MEC1432.

<<http://collections.rmg.co.uk/collections/objects/38872.html>>

Tot i obtenir-les, d'entrada, per a un rei estranger, les captures de Sardenya i de Menorca foren celebrades pels anglesos com dos grans triomfs propis i commemorades amb una medalla i un gitó. El gravador d'ambdós elements fou John Croker, la signatura del qual es troba sota el bust de la reina en la medalla (però no en el gitó, on no sembla haver-hi una signatura llegible i identificable) en la forma I. C. (per Iohann Crocker). Va néixer a Dresden (actual Alemanya) el 21 d'octubre de 1670 i va morir a Londres el 21 de març de 1741. Després de treballar com aprenent de joier, viatjà a diverses ciutats alemanyes i holandeses per desenvolupar el seu art. Cap a finals de 1691 s'establí a Londres, on assolí en pocs anys una bona reputació per la seva feina, un fet que el dugué, el 1697, a ser designat ajudant del gravador en cap de la seca londinenca. La seva destresa i la gran càrrega de feina de l'època feren que se li confiàs la gravació d'encunyats de monedes i de medalles, entre elles la de les primeres medalles de la reina Anna, coronada el 1702, i dels reversos de la seves primeres monedes (FORRER, 1904, p. 472-479).¹

Certament, l'art de la medalla és excel·lent i representa una mostra de la millor tradició de la medallística britànica. El retrat de la reina Anna, que orna l'anvers d'altres medalles de l'època, està representada amb l'estil clàssic propi de l'època: cabells recollits amb un llaç de perles; vestit amb plecs, recollit amb un fermall en l'espatlla esquerra i en un nus a la dreta. El motiu del revers, també de temàtica clàssica, representa una Victòria alada sostenint amb la seva mà dreta l'atribut típic, la palma, i amb l'esquerra una *Union Jack*, una ensenya que en aquell moment feia a penes un segle que s'havia creat arran de la unió dels regnes d'Anglaterra i d'Escòcia. La figura sencera sura a l'aigua damunt d'una gran copinya.

Quant al gitó, tant el pentinat de la reina com el vestit que porta tenen un aspecte bastant més tosc. Aquest art inferior també és extrapolable al gravat del revers, que mostra la Victòria exactament en la mateixa actitud, amb el mateix rerefons i amb les mateixes llegendes que a la medalla. Si, com sembla, la medalla i el gitó foren encunyats en produir-se l'ocupació d'ambdues illes, llur encunyació podria interpretar-se com una constatació més que, des del començament, la corona britànica no tenia cap intenció a lliura-les al domini del pretendent austríac.

1. En aquesta obra de Forrer s'hi pot trobar una extensa recensió biogràfica, així com un recull de les seves obres medallístiques.

Coronació de Jordi I (1714)

L'1 d'agost de 1714, moria al palau de Kensington, a Londres, la reina Anna de la Gran Bretanya. En finir sense descendència, i en aplicació de l'*Act of Settlement* (1701), que establia que només un protestant podia accedir al tron, es designà successor el seu cosí segon Jordi, qui fou coronat com a Jordi I el 20 d'octubre del mateix any a l'Abadia de Westminster.

3. Gran Bretanya. Coronació de Jordi I. 1714. Or. Gravador: John Croker.

a/ Corona exterior: llegenda · INTEGRITATIS · IVSTITIAE · QUE · ERGO ·, en lletres daurades sobre fons d'esmalt blau. Medalla interior: bust de Jordi I a la dreta dins d'una orla lineal. Al seu voltant, la llegenda: GEORGIVS · D : G · MAG · BRI · FR · ET · HIB · REX.

r/ Corona exterior: llegenda GRVDEBVNT · ETIAM - TE · REGE · MINORES, en lletres daurades sobre fons d'esmalt blau. A l'exerg, MINORICA BALEARIS. EI ETIM. Medalla interior: rei assegut en el tron amb un ceptre a la dreta i un globus amb creu a l'esquerra; davant, personificació de la Gran Bretanya coronant-lo i, a l'exerg, la llegenda INAVGV RAT. XX. OCT. MDCCXIII.

Ø: 50 mm Pes: 46,4 g Hernández, 1922 / Crus. 177 (no il·lustrada) D Imatge: HERNÁNDEZ, 1922, p. 409.

La notícia de l'existència d'aquesta medalla sorgí d'un article de Joan Flaquer publicat a la *Revista de Menorca* el 1914 que es fa ressò d'un encreuament de cartes entre dos historiadors, el menorquí Antoni Ramis i Ramis i el mallor-

quí Joaquim Maria Bover (FLAQUER, 1914, p. 232-233). El 10 de desembre de 1832, Ramis va trametre a Bover una missiva en què li explicava que havia comprat un medalló d'or amb cadeneta que li havia costat 44 duros; en una carta posterior, datada el 30 de març de 1833, en feia la descripció. Segons escriu Flaquer en l'article, Ramis explicà que la medalla fou un obsequi de Jordi I al doctor Francesc Sancho quan aquest es presentà en la cort anglesa per tractar el sistema de govern que calia aplicar a Menorca. Aquesta representació tengué lloc després que les autoritats menorquines haguessin elevat diverses queixes al govern britànic i que aquest hi hagués enviat un comissionat, Henry Neal, que tanmateix no resolgué la problemàtica. La visita de Sancho tenia per finalitat acordar el règim civil i eclesiàstic sota el qual es governaria l'illa, motiu pel qual l'acompanyava el vicari general, Miquel Mercader. Atès que la visita coincidí amb la mort de la reina Anna, els emissaris menorquins s'hagueren d'entendre amb el nou rei, Jordi I, qui lliurà a Sancho un exemplar de la medalla, tot i que Flaquer confessa ignorar si també la rebé el vicari general. En no haver pogut examinar l'exemplar, l'autor no pogué proporcionar cap imatge ni cap informació referent a la mida i al pes del medalló.

Vuit anys més tard, el 1922, l'historiador, arqueòleg i dibuixant menorquí Francesc Hernández Sanz, que a més dirigia la *Revista de Menorca* en aquells moments, hi publicà un article en què, després de recordar l'article de Flaquer, anunciava que havia tengut accés a la medalla i en donava, no només una descripció més acurada, incloent-hi la mida i el pes, sinó també la imatge, la qual es troba a la darrera pàgina del tom, juntament amb les il·lustracions de la resta d'articles (HERNÁNDEZ, 1922, p. 251-255; il·lustració a p. 409).

Després de dir que havia pogut examinar l'exemplar que, en aquell moment, ja no tenia la cadeneta de què penjava i es trobava en mans del pintor i arquitecte maonès Ferran Vives Escudero (molt probablement emparentat amb el numismàtic Antoni Vives Escudero), facilita les dades que ens han permès de fer-ne aquí una descripció força detallada. Ja a l'inici de l'article, adverteix que el medalló està format de dues parts: la medalla commemorativa de la coronació de Jordi I d'Anglaterra, encastada en una corona circular. Més endavant, n'indica la mida i el pes, i apunta que està dotada d'un «*fiador con su correspondiente asa movable*», és a dir, l'anella soldada a la corona és mòbil.

Després de descriure tot el conjunt, Hernández es fixa en cada un dels dos elements per separat. De la corona exterior, la «peça complementària», diu que té una amplada de 8 mm i que la franja d'esmalt blau en fa 5 mm. Quant a la medalla interior, la considera prou coneguda: amb un diàmetre de 35 mm, se'n feren exemplars de plata i de coure, a més d'or, i el seu gravador fou John

Croker. Efectivament, es tracta d'un exemplar d'or, catalogat a Eimer amb el núm. 470 i descrit amb un diàmetre de 34 mm (*fig. a*). El que sí que posa en dubte Hernández és l'afirmació que el conjunt fos un regal del rei als emissaris menorquins. Basa la seva teoria, no només en la deficient qualitat de l'esmalt i en la imperfecció de les lletres, que atribueix a una manufactura feta en un taller modest, sinó en la mateixa llegenda que mostra la corona exterior, la traducció de la qual seria: «Per raó d'integritat i de justícia, també s'alegraran del teu regnat els menorquins». En definitiva, l'autor suposa que els emissaris foren obsequiats amb la medalla interior i que, posteriorment, tal vegada ja retornats a Menorca, almenys el Dr. Sancho es feu fabricar la corona exterior per poder-se penjar la medalla i exhibir-la en els actes oficials propis del seu càrrec.

L'extrema raresa de la peça composta i el desconeixement de si es conserva en l'actualitat ens ha empès a atribuir-li una raresa «desconeguda», que marcam amb una lletra D a la descripció.

Fig. a. Medalla commemorativa d'or de la coronació de Jordi I (1714).

Ø: 34 mm. Eimer 470.

Imatge: Heritage Auctions.

<https://coins.ha.com/itm/great-britain/great-britain-george-i-gold-coronation-medal-1714-unc-details-rev-scratched-ngc-/a/3064-30977.s>

Francmaçoneria a Menorca (1749)

En plena dominació britànica, es fundà a Menorca la que degué ser la primera lògia maçònica de l'illa. La medalla que commemora el fet porta la data 5749, que segons el calendari francmaçó, que comença en el moment de la creació del món segons la seva doctrina (4.000 o 4.004 anys abans de l'era cristiana), deu correspondre als anys 1749 o 1753 de la nostra era. El més probable és que s'encunyàs el 1749 atès que fou l'any en què Lord Byron era el gran mestre de la Gran Lògia d'Anglaterra, entre 1747 i 1752, que es creà la lògia provincial de Menorca (HAWKINS, p. 653), amb el tinent coronel James Adolphus Oughton al capdavant com a gran mestre provincial (GOULD, p. 118).

4. Gran Bretanya. Medalla de maçoneria. Fabricació per encunyació. 1749. Bronze. Gravador: Richard Yeo.

a/ Harpòcrates, dret i recolzat en una columna, amb el dit a la boca i sostenint una esquadra i un compàs. Llegendes: TVTA · EST · FIDELI · SILENTIO · MERCES; a l'exerg, YEO F[ECIT].

r/ Dues mans encaixades. Llegendes: dalt, CONCORDIA · FRATEM; avall, INSULA · MINOR · BALEARI; a l'exerg, 5749.

Ø: 48 mm Pes: 39,1 g Hawkins 356 / Eimer 622a / Crus. 182 RR
Imatge: CRUSAFONT, 2006, p. 317 (Ø: 50 mm).

4a. Igual que l'anterior, però de plata. Eimer 622a. RRR.

4b. Similar a la ref. 4, però fabricat per fosa. Bronze. Eimer 622b.
Ø: 47 mm. RRR.

4c. Similar a la ref. 4, però amb una figura d'Hipòcrates d'art inferior. Bronze. RRR.

Imatge: Col·lecció Gornès-Hachero (Menorca).

El gravador fou Richard Yeo, medallista i gravador de monedes i de gemes britànic, la data de naixement del qual es desconeix però que morí el 3 de desembre de 1779. El 1749 fou nomenat gravador auxiliar de la Royal Mint i, el 1775, gravador en cap en substitució de John Sigismund, càrrec que ocupà fins a la seva mort. Esdevingué membre de la Incorporated Society of Artists el 1760 i membre fundador de la Royal Academy of Arts, a les primeres dues exposicions de la qual participà; a la de 1740 ho feu amb una moneda de prova de 5 guinees, però en gravà d'altres. Es va donar a conèixer al gran públic el 1746 amb la gravació de la medalla commemorativa oficial de la batalla de Culloden i, posteriorment, en vendrien d'altres: medalles de premi del Winchester College; medalles de l'Academy of Ancient Music (1750); del canceller, amb el bust de Jordi II (1752); commemorativa del viatge del capità Wilson a la Xina (abril de 1760); de la Richmondshire Agricultural Society; de la Society for Promoting Arts and Commerce (1753); gitons per accedir als Vauxhall Gardens, etc. La seva col·lecció numismàtica i els estris amb què feia els gravats foren subhastats en un establiment del Covent Garden londinenc el 1780 (FORRER, 1916, p. 701-704).

La medalla mostra diversos elements inequívocament francmaçons. A l'anvers, Harpòcrates amb la característica actitud de tenir el dit davant la boca amb què se'l representa, expressió d'un dels deures més importants per als membres de les lògies maçòniques, el de guardar silenci sobre els secrets del simbolisme i de la doctrina que se'ls transmet. Harpòcrates és el nom grec de la deïtat egípcia Horpajard o Harpajered, el nom del deu Horus a Alexandria, que els grecs adoptaren com a deu del silenci. D'altra banda, al revers s'hi veuen dues mans encaixades, un altre símbol eminentment francmaçó; quan dos membres d'una lògia maçònica se saluden amb una encaixada de mans, la posició que adopten els dits transmet mútuament informació sobre el grau que ambdós han assolit en la maçoneria.

En el decurs d'una recollida d'imatges i de dades de col·leccions menorquines, localitzàrem un exemplar que presenta una figura d'Harpòcrates d'un art força inferior, gairebé una caricatura de l'original (ref. 4c). Com a explicació, i tenint present que el revers sembla haver-se fet amb el mateix encuny que el de la ref. 4, només podem pensar en un trencament de l'encuny gravat per Yeo, que fou substituït per un altre fet per un gravador amb menys traça.

Pèrdua britànica i guany francès (1756)

La disputa per Menorca a mitjan segle XVIII fou un més dels molts episodis de la coneguda com a Guerra dels Set Anys, un conflicte que en realitat durà més temps (1754-1763) però que es lliurà amb més intensitat a partir de 1756, en la qual la Gran Bretanya, d'una banda, i França i Espanya, de l'altra, es disputaven la supremacia colonial a l'Amèrica del Nord i l'Índia i el control sobre Silèsia.

En un context d'enfrontaments contra els britànics a terres nord-americanes, a finals de 1755 els francesos començaren a acumular provisions i armament al port de Toló per dur a terme una campanya imminent. Els preparatius s'acceleraren en els primers mesos de 1756 i arribaren rumors als anglesos que l'objectiu era l'ocupació de Menorca. Concentrat com estava en els conflictes a l'Amèrica del Nord, el primer ministre britànic, el duc de Newcastle, donà més crèdit a una informació falsa que assenyalava el Canadà com a l'objectiu de la campanya. Per tant, quan el 15 de març de 1756 Lluís XV decidí envair Menorca, la presència britànica en aquella zona de la Mediterrània era escassa. No fou fins llavors que es decidí encarregar a l'almirall John Byng (1704-1757) anar a alliberar l'illa, però es posaren a disposició seva només deu vaixells, la majoria amb deficiències i amb una tripulació curta, uns problemes que no foren resolts malgrat les seves queixes (BLACKMORE, 2011, p. 126).

Quan els britànics arribaren al port de Maó, els francesos ja havien iniciat l'ocupació de la fortalesa de Sant Felip. No els fou possible entrar en contacte amb el governador britànic, William Blakeney, ni tampoc tocar terra per desembarcar. Tot i que, a Gibraltar, Byng havia assolit d'incorporar dos vaixells més a la seva esquadra, es trobaren amb una flota francesa igualment nombrosa però molt més ben preparada que els causà danys en almenys un vaixell i els impossibilità l'acostament a l'illa. Davant la inutilitat de continuar amb els intents, Byng tornà a Gibraltar (BLACKMORE, 2011, p. 126-127).

Aquesta acció li valgué a Byng ser acusat d'haver presentat poca resistència als francesos i ser enviat a Anglaterra per ser sotmès a un consell de guerra. La crònica francesa enaltidora de la pròpia proesa i, conseqüentment, poc objectiva amb l'episodi menorquí fou publicada en la premsa anglesa tres setmanes abans que Byng arribàs al seu país, mentre que el govern britànic no deixà passar l'oportunitat de garantir públicament que l'almirall havia estat arrestat i que seria castigat. Tot i que, quan Byng arribà a Anglaterra, el seu informe es publicà a la *London Gazette*, aquest fou tan esbiaixat, amb omissions de fragments importants, que deixà l'autor com el militar covard i indecís que cercava descriure la crònica francesa. Amb el govern cercant un cap de turc a qui culpar de la desfeta, una opinió pública manipulada i un procés judicial amb irregularitats, no sorprengué que la sentència fos la condemna a mort, tot i que el mateix tribunal recomanà unànimement la misericòrdia (BLACKMORE, 2011, p. 129). L'almirall Byng fou afusellat a bord del vaixell *Monarch*, que ell havia comandat, davant el port de Portsmouth.

El cos de John Byng es troba enterrat en l'església de Tots Sants de South Hill, un petit poble del comtat anglès de Bedfordshire. La llosa té gravat l'epitafi següent: «*The Honourable John Byng, Admiral of the Blue, fell a martyr to poli-*

tical persecution on March 14, in the year 1757; when bravery and loyalty were insufficient securities for the life and honour of a naval officer» (L'honorable John Byng, vice-almirall de la marina, caigué màrtir de la persecució política el 14 de març de 1757, quan el valor i la lleialtat eren seguretats insuficients per la vida i l'honor d'un oficial de la Marina). L'any 2007, el dia en què es complien 250 anys de la seva execució, es feu un acte d'homenatge en aquest temple parroquial en el qual una descendent de l'almirall denuncià les irregularitats del consell de guerra i la injustícia de la sentència, alhora que reclamava al govern britànic el perdó oficial i la reposició del seu honor, unes pretensions a les quals el ministre de Defensa es negava perquè establirien un precedent (BATES I NORTON-TAYLOR, 2007).

Per contra, el governador de Menorca, William Blakeney (1672-1761), fou aclamat a la seva tornada a Anglaterra i premiat amb una baronia de la seva illa natal, Irlanda.

França retornaria Menorca a la Gran Bretanya en virtut del Tractat de París, signat el 1763, amb el qual es posava punt i final a la Guerra dels Set Anys.

5. Gran Bretanya. Gitó crític. 1756. Llautó.

a/ Militar dret i de front, sostenint una bandera britànica. A l'esquerra, tres canons disparant. A la dreta, en segon pla, la popa d'un vaixell. Dalt, BRAVE BLAKENEY REWARD. Avall, a l'exerg, BUT · TO · B · GIVE · A · CORD.
r/ Militar dret, mirant al front però rebent un saquet de doblers d'una mà que surt de l'esquerra. A la dreta, vaixell. Dalt, WAS MINORCA SOLD. A mitja altura, flanquejant el cap del personatge, BY – B. Avall, a l'exerg, FOR · FRENCH · GOLD.

Ø: 35 mm Pes: 9,16 / 12,8 g Hawkins 394 / Eimer 653 R

Imatge: Subastas Jesús Vico, núm. 148, 7/06/2017, lot 1302.

Més informació: <http://numismatics.org/collection/1967.225.436>

<http://numismatics.org/collection/0000.999.37419>

<http://collections.rmg.co.uk/collections/objects/38876.html>

5a. Similar a l'anterior, però amb el bastó de Blakeney apuntant cap al vaixell a l'anvers, i figura de Byng més gran al revers, gairebé tocant la llegenda superior. Hawkins 395 / Crus. 184. RRR.

Imatge: CRUSAFONT, 2006, p. 317.

Detall de les lletres incuses

5b. Similar a l'anterior, però amb les paraules WAS, BY, B incuses. RRR.

Imatge: DNW. Subhasta del 24 de juny de 2009, lot 2042.

<https://www.dnw.co.uk/auction-archive/past-catalogues/lot.php?auction_id=152&lot_id=170700>

Es podria afirmar que el gitó en qüestió té un caràcter crític i representa tot un judici als protagonistes de l'episodi amb què la corona britànica perdé Menorca. D'una banda, a l'anvers s'enalteix la figura del governador Blakeney (el nom del qual està escrit incorrectament) amb una llegenda que el qualifica de valent alhora que reclama una recompensa pels seus serveis, que es faria efectiva en forma d'honor nobiliari en tornar al seu país. De l'altra, i en aparença, a ambdues cares es fa referència a l'almirall Byng en termes força denigrants: a l'anvers, davall de l'enaltiment a Blakeney, es demana una corda per a Byng, una forma de demanar-ne l'execució; al revers, presenta Byng com un traïdor que va vendre Menorca als francesos a canvi de doblers. Sembla que l'ànim de degradar l'almirall arriba al punt que ni tan sols hi surt el seu llinatge complet, sinó que se'l representa amb la lletra B.

Almirall John Byng

https://ca.wikipedia.org/wiki/John_Byng

William Blakeney

https://en.wikipedia.org/wiki/William_Blakeney,_1st_Baron_Blakeney

A la vista de les imatges i de les descripcions, els encunys de les variants 5a i 5b són els mateixos però diferents de la ref. 5. Mentre que la 5a sí que s'ha descrit en algun dels catàlegs més importants (HAWKINS, p. 680), la variant 5b només ha estat comentada en articles menors a revistes numismàtiques (YEATES, 1913; DANSON, 1980). Aquesta segona es tracta d'una variant raríssima de la qual l'any 1980 només es coneixien tres exemplars (DANSON, 1980, p. 261), tot i que n'hem localitzat un a la col·lecció del National Maritime Museum (visible a l'adreça web <http://collections.rmg.co.uk/collections/objects/38877.html>, amb el núm. d'inventari MEC1437) i un altre al web de la casa de subhastes DNW, d'on n'hem extret la imatge; la seva particularitat rau en el fet que les paraules WAS, BY i B del revers són incuses i semblen haver estat afegides posteriorment en la medalla amb uns punxons, mentre que a la 5a no són incuses sinó que venen gravades en l'encuny.

Yeates facilita una explicació plausible per aquest estrany joc de variants (YEATES, p. 255), que es basa en l'evolució del sentiment de l'opinió pública vers Byng. La concepció original del gitó fou la d'acusar Byng de forma despietada de vendre Menorca als francesos en fer-se públiques les primeres notícies de la desfeta; la llegenda sense els afegits incusos de la variant 5b hauria format part d'una petita glossa, com observa Dawson (DAWSON, p. 261).

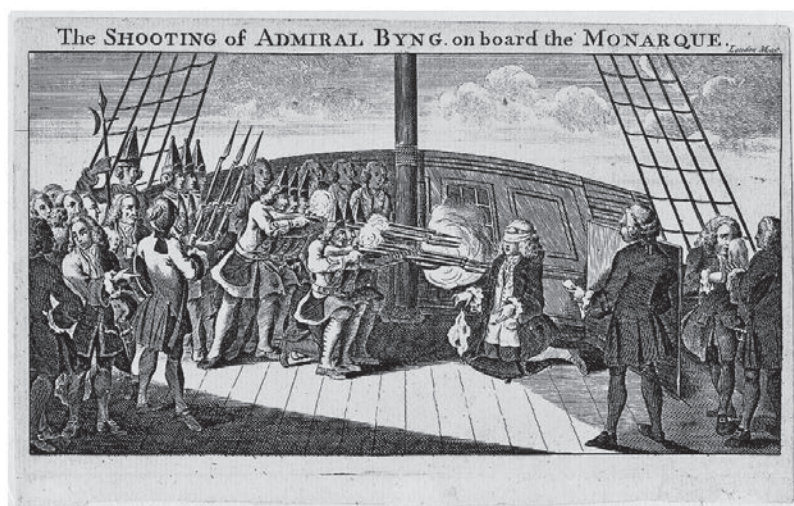
Brave Blakney reward

But to B, give a cord.

Minorca sold

For French gold.

Amb aquest ànim i amb aquestes llegendes s'encunyaren, doncs, els primers exemplars, dels quals tanmateix no es degué fer un tiratge gaire elevat. Segons Yeates, l'acusació de traïció no fou inclosa en el consell de guerra a què se sotmeté Byng, una circumstància que degué despertar alguns dubtes, si més no, en una part de l'opinió pública. Per aquest motiu, molt probablement el mateix fabricant dels gitons hi degué afegir amb un punxó en el seu taller la paraula WAS davant MINORCA SOLD, i també BY B flanquejant el cap de la figura que representa Byng, cosa que deixaria la llegenda amb una aparença d'una pregunta a la qual només li faltaria l'interrogant del final, com volent fer entendre que, després de tot, Byng podria no haver estat el culpable de la pèrdua de Menorca.

Afusellament de John Byng.
https://ca.wikipedia.org/wiki/John_Byng

Un cop executat Byng, els dubtes sobre la seva culpabilitat es degueren generalitzar; de fet, ja hem dit que fins i tot el tribunal que el va condemnar en va recomanar la misericòrdia. En un intent de reparar la memòria del militar ja finat, el gravador no només gravà les paraules WAS / BY B en els primers gitons i en els encunyats originals, sinó que feu un nou joc d'encunyats amb la mateixa llegenda completa. Si fos així, en realitat el gitó podria constituir una crítica al govern britànic que li feu pagar a Byng la pròpia ineptitud en equipar inadequadament la seva força naval.

Forrer atribueix el gravat d'aquesta medalla al medallista Joseph Charles Roettiers, una atribució un tant estranya i dubtosa tenint en compte que la medalla no presenta cap signatura i que Roettiers era justament francès (FORRER, 1912, p. 181, en esmentar la medalla titulada «*Loss of Minorca, 1756*»).

6. França. Medalla commemorativa de la presa de Menorca. 1756. Bronze. Gravadors: Jean Duvivier (anv.) / Laurent Leonard (rev.).

a/ Bust llorejat a la dreta de Lluís XV. Llegend: LUD · XV · REX CHRISTIANISS. A la base del bust, J · DUVIVIER F ·, la signatura del gravador.

r/ Victòria alada dreta sobre un globus, sostenint una corona naval i mural, una a cada mà. Llegendes: dalt, FOEDERUM VINDE; a l'exerg, MAGONIS ARCIBUS EXPUGNATIS M · DCC · LVI. Damunt de l'exerg, a l'esquerra, L. LEON, la signatura del gravador.

Ø: 41 mm Pes: - Hawkins no figura RR

Imatge: National Maritime Museum (Greenwich, London). Núm. inventari: MEC0822.

<<http://collections.rmg.co.uk/collections/objects/38262.html>>

7. França. Medalla commemorativa de la presa de Menorca. 1756. Bronze. Gravadors: François Marteau (anv.) / Charles Norbert Roettiers (rev.).

a/ Bust a la dreta de Lluís XV, amb els cabells fermats amb una cinta. Llegend: LUD · XV · REX CHRISTIANISS. A la base del bust, monograma FM.

r/ Similar a l'anterior, però amb petites diferències en la Victòria alada i amb la signatura ROËT-FILIUS.

Ø: 41 mm Pes: 32,3 g Hawkins 396 (var. no descrita) / Crus. 185 RR

Imatge: CRUSAFONT, 2006, p. 317 (pes: 39,1 g).

7a. Igual que l'anterior, però de plata. Hawkins 396 (variant descrita). Pes: 31 g. RRR.

Exemplar examinat de la col·lecció Gornès-Hachero (Menorca).

7b. Similar a la ref. 7, però amb la signatura FM en majúscules a l'anvers, i signatura L. LEON al revers (com el de la ref. 6). Hawkins 396. RRR.

Imatge: HAWKINS, 1885, p. 681.

La contrapart de la desfeta britànica són diverses medalles enaltidores de la victòria francesa i de la presa de Menorca que poc tenen a envejar a la que havien encunyat els britànics gairebé mig segle abans, en la qual sembla inspirar-se. A l'anvers, el bust amb el cabell enrinxolat del rei Lluís XV, coronat amb llorer o encintat, enalteix el caràcter triomfal de la monarquia francesa, mentre que la llegenda, en llatí, exalta el seu caràcter de rei cristià. Al revers, una Victòria alada dreta sobre un globus sosté a cada mà una corona, una naval i una mural. La llegenda de la part superior significa «[França] campiona dels tractats», mentre que la de l'exerg fa referència a l'episodi bèl·lic: «Port de Maó capturat 1756». Les tres medalles franceses que s'acaben de descriure presenten els mateixos motius i llegendes i una manufactura molt similar o pràcticament idèntica entre si, però el fet que hi hagin participat fins a quatre gravadors és mereixedor d'alguns comentaris addicionals.

La ref. 6 combina l'anvers de Duvivier i el revers de Leonard. Jean Duvivier fou un medallista nascut a Lieja (Bèlgica) el 7 de febrer de 1687 i finat a París el 30 d'abril de 1761. Va aprendre els rudiments de la gravació amb el seu pare, però als 18 anys va passar-se a la pintura. El 1710 es va traslladar a París, on va començar a atreure l'atenció. El 1712 va començar a gaudir del patronatge de Jean-Baptiste de Valdor, ambaixador del príncep de Lieja a París, qui li encarregà la primera feina medallística: una peça commemorativa del Tractat de Baden amb un retrat de Joseph Clement, elector de Baviera, bisbe de Lieja i arquebisbe de Colònia. El 1714, entrà a la seca francesa al servei del seu director, M. De Launay, on començà gravant una medalla representant Lluís XIV a cavall. Lluís

XV l'elegí, el 1719, per substituir Mauger, i romangué vinculat a la seca fins el 1729, tot i que continuaria la seva tasca medallística fins a la seva mort. Va participar en les exhibicions del Saló de París els anys 1737, 1739, 1740, 1746 i 1750. El 1738 perdé el favor del rei arran d'una discussió amb un altre medallista, Bouchardon. Per aquest motiu, es veié forçat a establir-se pel seu compte i fer feines per encàrrec. El 1743 tornà a rebre el favor reial i, el 1747, l'Acadèmia de Pintura i Escultura li encarregà una medalla amb el retrat del rei. Anys després de la seva mort, el 1798, el seu fill Bejamin, també medallista, li dedicà una medalla en què s'hi mostra un dels pocs retrats que existeixen del seu pare (FORRER, 1904, p. 683-685).²

Quant a la signatura L. LEON del revers, correspon al medallista Laurent Leonard (FORRER, 1907, p. 395). Va néixer el 1709 i morí a París el 26 de setembre de 1788. Treballava a la seca francesa on, entre 1772 i 1774, ocupà temporalment l'ofici de gravador en morir Charles Norbert Roëttiers. Va contribuir a la sèrie medallística de Lluís XV i es coneix almenys una medalla, de Lluís XVI i datada el 1775, en què es mostra la signatura amb el nom complet: L. LEONARD F. (FORRER, 1907, p. 395-396).

Pel que fa a les ref. 7, 7a i 7b, l'anvers és obra de François Marteau, que signa, en aquests dos casos (en altres, ho fa amb MARTEAU F), amb les inicials FM, tot i que a les dues primeres ho fa amb un monograma, i a la 7b amb les lletres majúscules. Tot i que l'expressió facial del rei és pràcticament idèntica a la del bust de Duvivier, els rínxols dels cabells presenten diferències notables i aquests venen fermats per una cinta en lloc de coronats del llorer. Val a dir que, com es pot apreciar en les imatges, si bé coneixem la fotografia d'un exemplar de la ref. 7, que combina l'anvers de Marteau i el revers de Roëttiers, només hem pogut accedir a un dibuix de la 7b, que, com hem vist, combina l'anvers de Marteau i el revers de Leonard. Cal suposar que aquest revers és idèntic al de la ref. 6, també de Leonard. Tanmateix, observant els detalls de les Victòries alades de Leonard i de Roëttiers, les diferències que s'hi veuen entre elles són visibles si s'hi para atenció, però són certament menors; tal vegada la més evident és el peu dret de la Victòria, que es veu sencer en la de Leonard i parcialment tapat pel globus en la de Roëttiers.

Poca biografia es coneix sobre François Marteau: la seva feina d'orfebre i medallista està documentada entre 1720 i 1759 i va gravar diverses medalles dedicades a Lluís XIV i Lluís XV, com ara les commemoratives de les batalles de Fontenoy (1745), de Rocoux (1746) i de Lawfeldt (1747), i la de la pau de Aix-la-Chapelle (1748). També gravà els encunyats de nombrosos gitons, com el gitó francoamericà de 1746 i el de la Cambra de Comerç de Burdeos de 1750;

2. Curiosament, en la relació de treballs medallístics de Duvivier, Forrer no hi esmenta aquesta medalla de la presa de Menorca.

el dedicat a l'arqueòleg alemany Baró von Stosch (1727); els commemoratius del casament de Lluís XV amb la princesa Maria Teresa d'Espanya (1745) i els de diverses campanyes i captures militars (Ypres i Furnes, 1744; Tournay i el sud dels Països Baixos, 1745; Brussel·les, Antwerp, Jemmapes, Bergen, Namur i Charleroi, 1746), o els dedicats a diverses societats, com l'Acadèmia de Dijon (1740) i la Société Académique de Chirurgie de París (1731 i 1741) (FORRER, 1907, p. 587-588).

Finalment, quant al gravador Roëttiers, el fet que signi com a ROËT FILIUS a les ref. 7 i 7a revela que es tracta de Charles Norbert Roettiers, membre d'una nissaga de medallistes que durant gairebé dos segles (XVII i XVIII) treballaren per als reis d'Anglaterra, França i Espanya (FORRER, 1912, p. 150-151). Charles Norbert nasqué a París el 15 d'agost de 1720 i morí el 19 de novembre de 1772. Fou fill del també gravador Joseph Charles Roëttiers, a qui sembla homenatjar amb la seva signatura més usada, ROËT FILIUS, i les seves variants. Entre 1753 i 1772 fou gravador general de les monedes franceses, de les quals signa algunes de les darreres. Com altres membres de la seva família, fou membre de l'Académie Royale de Peinture et de Sculpture, a la qual ingressà el 1764. Exposà medalles i gitons als Salons de 1753, 1761, 1765, 1769 i 1771 (FORRER, 1912, p. 152-155).

Defensa de Menorca contra els pirates sarraïns (1757)

No hem localitzat una citació bibliogràfica que especifiqui amb tota seguretat i claredat què commemora exactament aquesta peça. D'una banda, el web del National Maritime Museum afirma que commemora la Batalla de Menorca de l'any anterior i tradueix la llegenda llatina del revers RAPTORIBUS INGRUIT ULTRIX com «En venjança, ataca els lladres». De l'altra, el web cbg.fr, de CBG Numismatique Paris, afirma que commemora la lluita amb èxit contra els pirates sarraïns que infestaven la Mediterrània en aquella època i que capturaven cristians com a esclaus. Finalment, el web ma-shops.com, de l'empresa numismàtica Almanumis, diu que està dedicada a la victòria dels francesos sobre els musulmans a la costa menorquina en algun episodi que degué tenir lloc aquell any i que no hem sabut localitzar.

8. França. Gitó commemoratiu. 1757. Plata. Gravador: Charles Norbert Roettiers.

a/ Bust llorejat a la dreta de Lluís XV. Llegenda: LUD · XV · REX CHRISTIANISS.

r/ Una lleona lluitant amb dos tigris que han capturat els seus dos cadells. Llegendes: dalt, RAPTORIBUS INGRUIT ULTRIX; a l'exerg: MARINE 1757.

Ø: 29 mm Pes: 6,53 g Feuadent-1398 RR

Imatge: National Maritime Museum (Greenwich, London). Núm. inventari: MEC0685.

<<http://collections.rmg.co.uk/collections/objects/38125.html>>

Més informació:

<<https://www.worthpoint.com/worthopedia/1757-jeton-marine-ludovicus-xv-1926195980>>

<<https://www.ma-shops.com/almanumis/item.php?id=3709&lang=es>>

8a. Similar a l'anterior, però sense signatura i bust diferent a l'anvers; mateix revers. Feuadent-1397. RRR.

Imatge: ©CGB Numismatique Paris.

<https://www.cgb.fr/marine-galeres-royales-lutte-contre-les-pirates-musulmans-sup,fjt_288468,a.html>

El web Almanumis interpreta l'escena del revers: una gran lleona ataca dos lleopards que s'emporten els seus cadells. La lleona seria la marina francesa; els lleopards, els sarraïns; i els cadells, els cristians que eren capturats com a esclaus a Menorca, que, no ho oblidem, ja era territori francès; en altres paraules, la mare pàtria sortia en defensa dels seus fills. En qualsevol cas, sembla clar que el subjecte honorat en aquesta peça és la marina francesa, a la qual es refereix la llegenda de l'exerg (MARINE). Finalment, la signatura de l'anvers, R FIL, revela que també fou gravat per C. N. Roëttiers.

9. França. Gitó commemoratiu. 1757. Plata. Gravador: Joseph Norbert Roettiers.

a/ Bust de l'almirall Lluís Joan Maria de Borbó, duc de Penthièvre, a la dreta. Llegenda: L · J · M · DE BOURBON D · DE PANTHIEVRE AMIRAL · DE · FR · . Signatura en forma de monograma JCR sota el bust.

r/ Una lleona lluitant amb dos tigers que han capturat els seus dos cadells. Llegendes: dalt, RAPTORIBUS INGRUIT ULTRIX; a l'exerg: MARINE 1757.

Ø: 29 mm Pes: 7,3 g Feuadent-1395 RR

Imatge: National Maritime Museum (Greenwich, London). Núm. inventari: MEC0684.

<<http://collections.rmg.co.uk/collections/objects/38124.html>>

9a. Similar a l'anterior, però amb la signatura de l'anvers més gran; mateix revers. Feuadent-1396. RRR.

Imatge: ©CGB Numismatique Paris.

<https://www.cgb.fr/marine-galeres-royales-lutte-contre-les-pirates-musulmans-ttb,fjt_450574,a.html>

Lluís Joan Maria de Borbó (castell de Rambouillet, 16 de novembre de 1725 - castell de Bizy a Vernon, 4 de març de 1793) no va tenir una participació directa en la presa de Menorca ni en la defensa contra els sarraïns, però probablement se li dedicà aquest gitó perquè era l'almirall general de França, càrrec per al qual fou designat amb només onze anys i que ve reflectit en la llegenda de l'anvers. Per tant, era una forma d'homenatjar el màxim responsable de l'exèrcit francès per l'èxit obtingut.

La signatura de l'anvers està formada per les lletres JCR en forma de monograma, que es refereixen a Joseph Charles Roëttiers, membre de la nissaga de medallistes a què ens hem referit anteriorment i pare de Charles Norbert Roettiers. Nasqué el 1691 o 1692, i aprengué l'art del gravat amb el seu pare i el seu cosí, Norbert Roettiers. El 1711 obtingué el segon premi d'escultura a l'Académie Royale, que l'admeté com a membre el 1717 en presentar un retrat del rei destinat a una medalla d'aquella entitat. El 1715 fou designat gravador de les medalles del rei, i el 18 de juny de 1727, un més després del traspàs de Norbert Roettiers, fou designat per substituir-lo com a gravador general de la seca de París. Es casà el 1716 amb Catherine Hérault, amb qui tengué dos fills i

dues filles. Enviudà i es tornà a casar. Morí el 14 de març de 1779, als 87 anys (FORRER, 1912, p. 178-179).

Signà nombroses medalles, al començament amb R. FILIUS o similar per distingir-se del seu pare, el també medallista Joseph Roettiers, més endavant amb les seves inicials com a ICR o JCR, o amb el llinatge complet (FORRER, 1912, p. 179-182).

10. França. Gitó commemoratiu. 1757. Plata.

a/ Bust llorejat i cuirassat a la dreta de Lluís XV. Llegenda: LUD · XV · REX CHRISTIANISS. Sense signatura.

r/ Hèrcules apallissant Geriό. Llegendes: dalt, HERCULES BALEARICUS; a l'exerg: EXTRAORDINAIRE DES GUERRES 1757.

Ø: 28 mm Pes: - g Feuardent-857 RR

Imatge: ©CGB Numismatique Paris.

<https://www.cgb.fr/extraordinaire-des-guerres-la-poise-des-baleares-sup,fjt_06383,a.html>

Aquesta peça sense signar mostra uns motius d'inspiració clàssica. A l'anvers, el bust del rei es mostra llorejat i cuirassat, com si fos el d'un emperador romà; al revers, hi apareix una escena amb dues deïtats gregues: Hèrcules està apallissant el gegant tricèfal Geriό. En realitat es tracta d'una interpretació lliure ja que, segons la mitologia, Hèrcules va matar el gegant amb una fletxa enverinada després de robar-li el ramat. Encoratjada per la recent presa de Menorca (no de bades, el llinatge d'Hèrcules és *Balearicus* en aquest gitó), la nació francesa es veu a si mateixa i es mostra al món com un heroi capaç de batre sense pietat qualsevol enemic.

Commemoracions de diverses victòries (1758)

11. França. Gitó commemoratiu de les victòries de Wesel, Owego, Maó i Sant David. Cantell estriat. 1758. Plata.

a/ Bust de Lluís XV, a la dreta. Llegenda: LUDOVICUS XV ORBIS IMPERATOR.

r/ Quatre forteses en el camp. Llegendes: dalt, WESEL OSWEGO PORTMAHON; a l'exerg: EXPUG. STI. DAVIDIS ARCE ET SOLO AEQUATA.

Ø: 31 mm Pes: 11,24 g Chapman-172 RR

Imatge: National Maritime Museum (Greenwich, London). Núm. inventari: MEC0687.

<<http://collections.rmg.co.uk/collections/objects/38127.html>>

Més informació: <http://numismatics.org/collection/0000.999.22540>.

11a. Igual que l'anterior, però amb el cantell llis. Chapman-173.

La llegenda de l'anvers del gitó eleva Lluís XV a la categoria d'emperador del món. Quant al revers, es refereix a quatre victòries recents sobre posicions fortificades sota control britànic o dels seus aliats: el port de Maó, a Menorca, episodi al qual ja ens hem referit; Wesel, ciutat prussiana que fou ocupada pels francesos el 8 d'abril de 1757; Fort Oswego, al sud del llac Ontario, a l'Amèrica del Nord, un enclavament que les tropes franceses guanyaren a un grup més nombrós de soldats i milicians canadencs i indis en un episodi de la Guerra Franco-Índia que durà del 10 al 14 d'agost de 1756; i el fort de Sant David, una fortalesa britànica de la Badia de Bengala que el 1758, segons resa la llegenda de l'exerg, els francesos deixaren arrasada al nivell del terra (CHAPMAN, p. 32). Se'n desconeix el gravador.

Tractat de París (1783)

Cansades d'anys d'enfrontaments, amb les posicions força establertes i conscients de la impossibilitat que un desenllaç militar, el 3 de setembre de 1783, el Regne Unit i els Estats Units d'Amèrica signaren un acord amb el qual el primer reconeixia la independència del segon (que tanmateix ja s'havia declarat el 4 de juliol de 1776) i es posava fi a la guerra que els enfrontava. El mateix dia, els britànics signaren acords separatament amb Espanya, França i Holanda amb els quals es repartiren diverses colònies i territoris que estaven en conflicte. D'aquesta manera, Espanya recuperà altres territoris i mantingué el domini sobre Menorca, que havia ocupat l'any anterior, mentre que la Gran Bretanya consolidà el seu domini sobre Gibraltar.

12. Gran Bretanya o Estats Units. Medalla commemorativa. 1783. Peltre. Gravador: Johann Christian Reich.

a/ La Pau i la Llibertat dretes donant-se la mà, amb cinc escuts als seus peus, mentre les fortaleses de Maó i de Gibraltar, identificades amb les llegendes MAHO i GIBR, bombardegen vaixells al fons. Llegendes: dalt, SIC HOSTES CONCORDIA IVNGIT AMICOS; a l'exerg, PRVDENTIA & FATIS damunt la vista d'una ciutat que podria ser París.

r/ La Pau dreta, amb una cornucòpia i una palma a la mà, trepitjant la Guerra, ajaguda en terra i amb l'espasa trencada; damunt, un àngel tocant una trompeta, d'on surt la llegenda FIAT PAX. Llegenda: dalt, ENSIBVS EX MARTIS LVX PACIS LAETA RESVRGIT; a l'exerg, OPE VVLCANIT / 1783.

Ø: 43,5 mm Pes: 24 g Eimer 804 RR

Imatge: H.D. Rauch. Auction 107. 12-14 Nov 2018. Lot 1281.

<<https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=2849&lot=1281>>

Més informació:

- Heritage Tokens & Medals. Subhasta 1100, del 17-18 de setembre de 2008. Long Beach, Califòrnia (EUA). Heritage Auction Galleries. Lot 28006.

<<https://coins.ha.com/itm/betts-medals/tokens-and-medals/1783-peace-of-versailles-medal-with-copper-plug-choice-au/a/1100-28006.s?ic4=ListView-ShortDescription-071515>>.

Tot i que Eimer inclou aquesta medalla en el seu *British Commemorative Medals and their values*, les cases comercials que en subhastaren exemplars l'atribueixen a una iniciativa nord-americana, que tal vegada fou el territori que més guanyà amb la Pau de París perquè no només marcà el fi definitiu del conflicte amb la Gran Bretanya, sinó que assolí el reconeixement definitiu de la seva independència.

El treball li fou encarregat a un medallista alemany, Johann Christian Reich; aquest fet fa pensar que possiblement els encunys foren fabricats a la ciutat germànica on treballava el gravador, però que, posteriorment, foren transportats fins al país emissor, on es fabricaren les medalles. Nascut a Eisenberg devers 1740, establert a Fürth el 1758 i finat el 1814, Reich probablement començà

treballant com ajudant d'un fabricant de gitons, però establí un negoci propi devers el 1770 com ho mostren diversos gitons que porten la seva signatura, algunes de les quals es refereixen a la fam dels anys 1771 i 1772. També fou propietari d'una fàbrica d'orgues, rellotges, instruments matemàtics, caixes de música i altres objectes. Fou autor de nombroses medalles, de les quals les dues primeres més destacables, datades el 1773, commemoraven l'abolició de l'orde dels jesuïtes i la seva expulsió de Prússia, ambdues amb el retrat del papa Clement XIV. Posteriors són una altra dedicada a Clement XVI (1774), a l'elecció i a l'adveniment de Pius VI (1775); a la Pau de Teschen, en què es mostren els busts de l'emperador Josep II i el rei Federic II (1779); la promulgació de l'Edicte de Tolerància de Josep II (1782); la defensa de Gibraltar, amb el bust de George Augustus Elliot, Lord Heathfield (1783); en memòria del duc Max Julius de Brunswick (1785); retrat de l'aeronauta Blanchard (1785); en memòria de Frederic el Gran (1786), etc. Usà diverses fòrmules per signar les seves medalles: R., R.F., REICH; I.C. REICH FE.; I.C. REICH F.; IOH. CHR. REICH; IOC. CHRIST. REICH; ANSPACH. HOF. METALLIER, tot i que la medalla que aquí es presenta no està signada (FORRER, 1912, p. 69-72).

La necessitat de commemorar una pau multilateral converteix les empremtes de la medalla en un conjunt d'al·legories que li atorguen una certa complexitat. A l'anvers, s'hi troben les personificacions de la Pau i de la Llibertat dretes i donant-se la mà, un desig més utòpic que real per als nous temps que s'iniciaven amb el tractat, i, als peus, cinc escuts que poden identificar-se com els dels signants dels acords: Holanda (el lleó rampant), Irlanda (la lira; cal suposar que en representació de la Gran Bretanya, ja que Irlanda aleshores era britànica), Espanya (la torre), França (les tres flors de lliris) i els primers territoris que formaven els Estats Units (les barres horitzontals). Entre elles, més a prop de la de l'esquerra, s'hi albira una cornucòpia, símbol de l'abundància; el que sostenen a la mà és, d'una banda, un ramell que podria ser de branques d'olivera, símbol de la pau, i, de l'altra, un capell al capdamunt d'un pal, l'anomenat "*liberty pole*". Flankejant les figures, s'hi veuen les fortaleses de Maó i de Gibraltar bombardejant sengles flotes de vaixells, en record dels setges que tot just un any abans, el 1782, havien patit ambdues places amb resultats diferents per als contrincants, la corona britànica, d'una banda, i l'espanyola, ajudada pels francesos, de l'altra. A l'exerg, la imatge d'una ciutat que, segons les descripcions consultades, és París, on se signaren els acords. Pel que fa a les llegendes, són descriptives de les ànsies de pau de les parts: SIC HOSTES CONCORDIA IUNGIT AMICOS ("Per tant, aquesta pau entre enemics uneix els amics") i PRUDENTIA & FATIS ("Saviesa i destí").

Pel que fa al "*liberty pole*", fou un element simbòlic que s'erigí en les places de moltes poblacions nord-americanes durant la guerra de la independència i que s'ha representat també en altres elements numismàtics, com ara algunes

monedes de coure nord-americanes de finals del segle XVIII i de plata encunyades des de la segona meitat de la dècada dels anys 30 fins als 90 del segle XIX, i algunes monedes holandeses de la segona meitat del segle XVIII. Per tant, es podria afirmar que aquest atribut en concret vendria a representar l'assoliment de la independència de les primeres tretze colònies que esdevindrien els Estats Units d'Amèrica i, com a símbol independentista, constituïria un element favorable, però no definitiu, a la iniciativa nord-americana de la medalla.

Quant al revers, la figura principal és una personificació de la Pau, sostenint, en la seva mà dreta, una palma com a símbol de la victòria i, amb l'esquerra, abraça una gran cornucòpia, que vol destacar la prosperitat que duria la pau que se signava. Sota els seus peus, jeu, derrotada, una personificació de la Guerra, brandant una espasa trencada amb la mà dreta, amb el tros que falta a terra. Damunt, volant entre els níguls que ara deixen veure un sol radiant, que probablement simbolitza els nous temps, vola un àngel amb una corona en una mà i tocant una gran trompeta de la qual surten les paraules FIAT PAX ("es fa la pau"). Al fons, s'hi veu una altra fortalesa, aquesta sense identificar, bombardejant una flota de vaixells. Les llegendes també enalteixen la promesa d'una pau duradora: ENSIBUS EX MARTIS LUX PACIS LAETA RESURGIT ("Des de les espases de guerra, la llum de la pau alegrement es projecta cap endavant"), i, a l'exerg, OPE VULCANIT ("El treball es forjà") damunt la data (1783).

En definitiva, es tracta d'una tipologia medallística que transmet un missatge d'un optimisme inusual per a una època convulsa, que es podria entendre com el resultat de l'eufòria nord-americana en veure reconeguda la seva independència.

Captura de Menorca el 1798

La pau establerta amb el Tractat de París no fou duradora. Arran de la Revolució Francesa (1789), França entrà en guerra contra Espanya i Prússia, un conflicte que no s'acabà fins el 1795, quan se signà la Pau de Basilea. Tot just un any més tard, l'agost de 1796, Manuel Godoy, primer ministre de Carles IV, signà amb el representant de l'estat francès el Tractat de Sant Ildefons, en virtut del qual França i Espanya pretenien fer front comú per aturar l'expansionisme britànic. Poc temps després, ambdós països iniciarien un seguit d'hostilitats contra els interessos britànics arreu, principalment al continent americà, tot i que la Mediterrània no en fou aliena atès que els britànics hi cercaven indrets estratègics on establir-hi bases navals. Fou en aquest context quan l'almirall John Jervis va decidir enviar una expedició a Menorca, on va arribar el 7 de novembre de 1798. Després de desembarcar a les illes d'Addaia, les seves tropes anaren guanyant terreny: primer arribaren a es Castell, on es feren forts, i ocuparen, successivament, Fornells, es Mercadal i Ciutadella, ciutat que capitulà el 16 de novembre. Maó ja ho havia fet el dia 9.

13. Gran Bretanya. Medalla commemorativa. 1798. Llautó. Gravador: John Milton.

a/ Retrat llaurejat de Jordi III. Llegenda: GEORGIVS · III · REX. Davall, signatura del gravador: MILTON F[ECIT].

r/ Personificació de la Justícia, dreta i de front, aixecant la balança a l'alçada del front. Als seus peus, un rusc, una fona i unes pedres. Al fons, una fortalesa vora la mar a l'esquerra i un veler a la dreta. Dalt, SALUS POPULI. A l'exerg d'alguns exemplars, la data: 15 Nov 1798.

Ø: 51 mm Pes: - g Eimer 898 / Crus. 207 RRR

Imatge: Eimer-898.

13a. Igual que l'anterior, però d'or. Pes: 92 g. Tiratge: 5. RRR.

Segons Eimer (EIMER, p. 132), una nota en el catàleg manuscrit de Sarah Banks, la col·lecció de la qual fou llegada al Museu Britànic en el segle XIX, explica que aquesta medalla era una distinció concedida pels magistrats de Menorca. També diu que la data de la presa de Menorca («15 Nov 1798») està present, en alguns exemplars, en el diminut exerg de la medalla, just davall de la personificació de la Justícia, per bé que en l'única imatge a què hem tengut accés no s'aprecia clarament si hi és.

De la bibliografia consultada, les medalles d'or només surten esmentades a dues publicacions d'àmbit local (FLAQUER, 1914, p. 234-236; reproduïda a HERNÁNDEZ, p. 371); per tant, atès que no esmenta el d'aram, hem de suposar que el pes que hi indica és el de la medalla d'or. S'hi explica que cada medalla venia presentada en un estoig de vidre amb vora metàl·lica i que foren lliurades als regidors degans dels quatre ajuntaments en què quedà dividida l'illa (Ciuta-

della, Maó, Alaior i es Mercadal) i a l'assessor civil; s'esmenta que el regidor degà de Maó era Pere Montanyès i Cabanes, i l'assessor civil, el doctor Nicolau Orfila i Guàrdia. Flaquer en localitzà uns exemplars en mans de descendents de Montanyès i d'Orfila, i un tercer a la col·lecció numismàtica de l'estudiós Joan Ramis. L'origen d'aquestes medalles es troba en un reglament aprovat el 24 d'abril de 1799 titulat «Disposicions per a la correcció d'abusos a Menorca» que, a banda d'organitzar l'illa en els quatre municipis esmentats, establia que el rei anglès lliuraria una medalla d'or a cada jurat municipal, que l'havien de dur penjada del coll amb una cinta blava i que l'havien de traspassar als seus successors en el càrrec. La llegenda SALUS POPULI fa referència a la intenció de l'ordenança de corregir els abusos i les calamitats a què feia referència. Pel que fa als exemplars d'aram, deuen tractar-se de medalles merament commemoratives per obsequiar personalitats de rellevància.

El gravador de la medalla fou John Milton (19 de juliol de 1759- 11 de febrer de 1805), un gravador del qual, durant molts d'anys, es publicaren dades errònies fins que Stainton esbrinà la data de naixement i altres dades importants després de tenir accés a l'arxiu de la Royal Mint (STAINTON, 1983). Malgrat tot, poc se sap de la seva formació i de la seva tasca anterior a esdevenir medallista del príncep de Gal·les, el futur rei Jordi IV, i a l'accés a la Royal Mint britànica el març de 1787, on exercí de gravador auxiliar fins al març de 1797. En l'exercici d'aquest càrrec, gravà alguns gitons comercials, monedes i proves, d'entre els quals tal vegada el més conegut és el penic de les illes Barbados de 1788, tot i que molt probablement complementava aquesta feina, que li reportava unes modestes 80 lliures l'any i allotjament gratuït, amb la gravació de segells metàl·lics o de pedra, una habilitat per la qual també era reconegut (STAINTON, 1983, p. 134). La seva sortida de la seca britànica es produí després que es descobrí que havia subministrat encunys a falsificadors de monedes d'or estrangeres, principalment lluisos d'or francesos: després d'un període de dubte, en què la seca manifestà que hi havia perdut la confiança però que no hi trobava la comissió d'un delictes, el Tresor britànic ordenà que se'l despatxàs ja que considerà la seva acció intolerable per a un funcionari (STAINTON, 1983, p. 135-136).³

A partir d'aquell moment, es dedicà a atendre encàrrecs privats per fer medalles i gitons: *Fullarton tokens*, medalles de la Royal Society Rumford (1799) i de la Board of Agriculture (1802), etc. Després d'aquesta darrera data, la seva producció sembla decaure, probablement per la importància que va adquirir Birmingham en la producció medallística (STAINTON, p. 136). També va ser, durant molts d'anys, membre de l'exclusiva Antiquaries Society.

3. L'autor s'estén àmpliament en explicacions sobre aquest cas, basant-se en la documentació que va consultar en l'arxiu de la Royal Mint.

Conclusions

Al llarg del segle XVIII, la pràctica d'encunyar medalles i gitons experimentà, tant a la Gran Bretanya com a França, un fort impuls per dos motius que es retroalimentaren. D'una banda, l'augment de la necessitat dels estats per fer propaganda dels seus assoliments en les campanyes militars, cada cop més freqüents en el marc de conflictes bèl·lics amb els quals les grans potències competien per assolir o mantenir l'hegemonia mundial. De l'altra, la Revolució Industrial impulsà el desenvolupament d'unes tècniques i una maquinària que permeté assolir uns tiratges cada cop més alts i més barats i una millora en la qualitat de les encunyacions.

Menorca, com a camp de batalla en què s'enfrontaren les principals potències del moment (la Gran Bretanya, França i Espanya), fou objecte de referències medallístiques per part de les autoritats britàniques i franceses en tenir-hi lloc un capítol bèl·lic del qual sortiren victorioses, tot i que, en el cas de la Gran Bretanya, es donà relleu a un acte de traïció o, més ben dit, a una injustícia, una motivació ben inusual en les pràctiques medallístiques de l'època. Totes elles tenen en comú la finalitat de difondre i enaltir, tant davant el propi poble com davant de l'enemic derrotat, una acció propagandística que, al poder, li servia per legitimar-se interiorment i exteriorment. Tot i que les grans i sumptuoses medalles anaven adreçades a fer-ne ostentació davant personalitats importants, en alguns casos es feren versions més reduïdes, els gitons, perquè també arribassin a les capes socials inferiors.

Aquesta finalitat propagandística es veia reforçada, com era habitual a l'època, amb la representació de motius al·lusius a l'antiguetat clàssica, essencialment monarques presentats amb els atributs i l'aspecte dels emperadors romans, d'una banda, i, de l'altra, les al·legories que il·lustren la fita que commemoren en forma d'animals o de personatges poderosos, o de deïtats gregues o, més freqüentment, romanes, que representen la Victòria, la Pau, la Llibertat, la Prosperitat o la Guerra, totes amb uns atributs que les identifiquen. Això no obstant, també s'hi mostren imatges d'altres personatges aliens a la monarquia amb la vestimenta i els elements propis de l'època.

BIBLIOGRAFIA:

- BATES, Stephen; NORTON-TAYLOR, Richard. «No pardon for Admiral Byng. The MoD don't want to encourage any others». *The Guardian* (15/03/2007).
<<https://www.theguardian.com/uk/2007/mar/15/military.immigrationpolicy>>.

BLACKMORE, David S. T. (2011). *Warfare on the Mediterranean in the Age of Sail: A History. 1571–1866*. Jefferson, North Carolina (EUA): McFarland & Company, Inc.

CHAPMAN, S.H. (1920). *The Collection of American Historical Medals and Canadian Coins of W.H. Hunter Esq.* Filadèlfia. Disponible a Newman Numismatic Portal (<https://nnp.wustl.edu>).

CRUSAFONT I SABATER, Miquel (2006). *Medalles commemoratives dels Països Catalans i de la Corona Catalano-Aragonesa (s. XV-XX)*. Barcelona: SCEN (IEC).

DANSON, E.W. (1980). «A variety of a medallion commemorating the loss of Minorca, 1756». *The Numismatic Circular*, vol. LXXXVIII, no. 7. Londres: Spink & Son Ltd, p. 260-261.

EIMER, Christopher (2010). *British Commemorative Medals and their values*. Londres: Spink.

FLAQUER I FÀBREGUES, Joan (1914). «Medallas inglesas relativas a Menorca». *Revista de Menorca*, tom IX. Maó: Ateneo Científico, Literario y Artístico de Mahón, p. 230-236.

FLAQUER I FÀBREGUES, Joan (1923). «Bibliografía numismático-menorquina». *Revista de Menorca*, tom XVIII. Maó: Ateneo Científico, Literario y Artístico de Mahón, p. 293-328.

FORRER, L. (1904). *Biographical Dictionary of Medallists*, vol. 1. London: Spink & Son Ltd. Reimpressió d'A.H. Baldwin & Sons. Disponible a www.archive.org.

FORRER, L. (1907). *Biographical Dictionary of Medallists*, vol. 3. London: Spink & Son Ltd. Reimpressió d'A.H. Baldwin & Sons. Disponible a www.archive.org.

FORRER, L. (1912). *Biographical Dictionary of Medallists*, vol. 5. London: Spink & Son Ltd. Reimpressió d'A.H. Baldwin & Sons. Disponible a www.archive.org.

FORRER, L. (1916). *Biographical Dictionary of Medallists*, vol. 6. London: Spink & Son Ltd. Reimpressió d'A.H. Baldwin & Sons. Disponible a www.archive.org.

GOULD, Robert Freke (1906). *A Library of Freemasonry: Comprising Its History, Antiquities, Symbols, Constitutions, Customs, Etc., and Concordant Orders of Royal Arch, Knights Templar, A. A. S. Rite, Mystic Shrine, with Other Important Masonic Information of Value to the Fraternity Derived from Official and Standard Sources Throughout the World from the Earliest Period to the Present Time*, vol. IV. London-Filadèlfia-Mont-real: John C. Yorston. Disponible a www.archive.org.

HAVEN, Milford (1917). «Medallic illustrations of naval history». *British Numismatic Journal* 13. British Numismatic Society, London, pp. 169-184.

<https://www.britnumsoc.org/publications/Digital%20BNJ/pdfs/1917_BNJ_13_7.pdf>.

HAWKINS, Edward (1885). *Medallic illustrations of the history of Great Britain and Ireland to the death of George II*. Londres: Augustus W. Franks & Herbert A. Grueber. Disponible a Google Llibres.

HERNÁNDEZ SANZ, Francesc (1908). *Compendio de Geografía e Historia de la isla de Menorca*. Maó: Bernardo Fàbregues i Sintès.

HERNÁNDEZ SANZ, Francesc (1922). «Medallón conmemorativo de la coronación de Jorge I de Inglaterra (1714)». *Revista de Menorca*, tom XVII. Maó: Ateneo Científico, Literario y Artístico de Mahón, p. 251-255.

JUAN VIDAL, Josep (2008). *La conquesta anglesa i la pèrdua espanyola de Menorca com a conseqüència de la guerra de Successió a la Corona d'Espanya*. Palma: El Tall Editorial.

STANTON, T. (1983). «John Milton, Medallist, 1759-1805». *British Numismatic Journal*, vol. 53. Londres: British Numismatic Society, p. 133-162.

<https://www.britnumsoc.org/publications/Digital%20BNJ/pdfs/1983_BNJ_53_10.pdf>.

YEATES, F. (1913). «Loss of Minorca, 1756». *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, 13, p. 254-256. <<http://www.jstor.org/stable/42663850>>

Una medalla inèdita d'Eusebi Arnau per a la Junta Provincial de Sanitat

ROSSEND CASANOVA¹

Fa un anys, un numismàtic va adquirir l'encuny d'una medalla no coneguda d'Eusebi Arnau. Per tal de veure'n els relleus, en va fer extreure curosament una còpia en positiu, que ara donem a conèixer, augmentant així la ja llarga producció del nostre escultor documentada per Isabel Marín.² Ens referim a la medalla que Arnau va obrar el 1892 per a la Junta Provincial de Sanitat de Barcelona i de la qual només coneixem l'esmentat encuny, un model que havia de servir per al distintiu dels seus membres i que tot fa pensar que no es va fabricar mai.

La Junta Provincial de Sanitat

El 2 d'octubre de 1720, la nova organització política de Felip V, de caràcter centralista i unificadora a través dels Decrets de Nova Planta, va permetre al Consell de Castella d'introduir una sèrie de mesures en matèria de salut pública. D'aleshores ençà, la *Suprema Junta de Sanidad* es dedicà principalment al problema de la pesta i a centralitzar les qüestions sanitàries en general.³ Aquesta precedí les *Juntas Provinciales de Sanidad*, creades per una Reial Ordre del 19 de març de 1805, que significà un nou procediment en qüestions sanitàries: ara serien les capitànies generals les encarregades dels assumptes de la salut, i els capitans generals, els seus respectius presidents.

Com a organisme estatal a Catalunya, cada província era responsabilitat del seu governador civil, l'autoritat política que el 1997 fou reconvertida en el delegat del Govern. El governador civil de Barcelona, com a cap polític, presidia la Junta Provincial de Sanitat de Barcelona, atès que era la representació oficial de

1. Doctor en Història de l'Art i vicepresident de la SCEN.

2. MARÍN SILVESTRE, Isabel. *L'obra medallística de l'escultor Eusebi Arnau*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2005.

3. VARELA PERIS, Fernando. "El papel de la Junta Suprema de Sanidad en la política sanitaria española del siglo XVIII", dins: *DYNAMIS. Acta hispanica ad medicinae scientiarumque historiam illustrandam*, núm. 18, Universidad de Granada, Granada, 1998, pp. 315-340.

l'Estat a la província en matèria sanitària. Entre les seves atribucions, tenia cura de la salut pública i regulava l'elaboració i l'aplicació de vacunes, controlava les pompes fúnebres, nomenava els metges, feia inspeccions alimentàries, reglamentava els escorxadors, emetia informes sobre l'estat higiènic de diferents espais, investigava les adulteracions del vi o l'estat de la carn, donava instruccions pel transport d'aliments o reglamentava els pous negres, entre altres.⁴

A banda d'aquestes diligències, també celebrava actes oficials i, en una data encara desconeguda, decidí encarregar un distintiu o emblema per als seus membres. Probablement va ser una idea del governador civil Manuel Vivanco⁵ i s'encarregà a la casa de Bernat Castells de Barcelona. Aquesta empresa, dedicada a la fabricació i venda d'articles militars, amb taller propi a partir de 1876, havia esdevingut la principal proveïdora de l'exèrcit i de l'armada (tenia per lema "*Al ejército español*").⁶ Aleshores, tenia la botiga al carrer d'Escudillers i el taller a Gràcia. Equipat amb maquinària moderna que donava molt bons acabats, produí moltíssimes medalles i treballà tant per a particulars com per a l'administració. No sorprèn, doncs, que Castells fos l'empresa barcelonina escollida per davant de les altres que també produïen medalles a la ciutat, com Vallmitjana (taller de 1873), Masriera (1872) o Gelabert (1887).

Castells feia projectes propis, però sol·licitava els més artístics a escultors de renom. Per tant, és probable que encarregués el model a Eusebi Arnau. L'escultor havia assolit una dimensió pública amb les medalles de l'Exposició Universal de Barcelona de 1888 (fabricades per Castells); també havia col·laborat amb aquesta empresa modelant les medalles *Marquès de Campo* (1886) i *Barcelona a Colom* (1892), editada aquesta en ocasió del quart centenari del descobriment d'Amèrica. Segons explica el periodista Josep Roca i Roca a les pàgines de *La Vanguardia* el 1891, «Eusebio Arnau es un escultor joven que se encuentra en el período de su crecimiento. A cada nueva obra que ejecuta, da un paso de gigante y es de esperar que llegará muy lejos. [...] A Eusebio Arnau, si le queréis hablar, deberéis ir a verle a su taller. Allí pasa todo el día. El taller de Arnau está situado en un aposento bajo y muy reducido -seis u ocho metros en cuadro todo lo más- de la casa que el señor Xifré posee en las calles del Conde de Asalto y de Barbará. Allí en aquel pasadizo, a no mucha distancia de un lavadero, se pasa todo el día el joven escultor. Su estudio carece en absoluto de adornos y de galas. Arnau no conserva ni el boceto de sus obras y es que nada de lo que ejecuta le satisface, y mucho menos después de algún tiempo de haberlo hecho».⁷

4. SABATÉ, Ferran. "La sanitat pública a Catalunya entre 1885 i 1939", dins: *Catalan Historical Review*, núm. 10, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2017, p. 165.

5. El polític sevillà Manuel Vivanco Menchaca (1934-1905) va ocupar el càrrec de governador civil de Barcelona entre el 15 de maig de 1891 i el 31 de gener de 1892.

6. CRUSAFONT, Miquel de. *Medalles conmemoratives dels Països Catalans i de la Corona catalano-aragonesa*: (S. XV-XX). Institut d'Estudis Catalans. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Barcelona, 2006, pp. 64 i 65.

7. ROCA I ROCA, Josep. "Los artistas de la Exposición: Eusebio Arnau", *La Vanguardia*, Barcelona, 3 de

Un distintiu per als membres de la Junta

El model de medalla per al distintiu que emprarien els membres de la Junta Provincial de Sanitat degué estar enllestit el gener de 1892, perquè al febrer, el governador civil Nicolás-María de Ojesto y Díaz-Agero⁸ el va remetre a la Direcció General.⁹ El 1892, la Junta tenia la seu a l'edifici de la Llotja, de manera que hem de suposar que una prova de la peça va ser portada fins allà. Per circumstàncies que desconeixem, no va ser produïda (i si ho va ser, no n'hem trobat la constància documental). L'encuny quedà en possessió de Castells, que en desmuntar-se el taller i dispersar-se els seus fons va passar a mans privades fins al propietari actual. Aquest en va fer l'esmentat positiu, de manera que ara podem veure l'aspecte de la medalla acabada. Es tracta d'una peça oval que presenta, a l'anvers, una figura femenina -personificació de la Salut - asseguda entre dos joves dempeus. Té un estel radiant sobre el cap (l'Èxit) i aixeca una corona de llorer amb la mà esquerra (la Victòria), mentre recolza la dreta a l'espatlla d'un dels joves, que està envoltat dels atributs de la Farmàcia (Copa d'Higiene) i la Medicina (alambí). A l'altre costat hi ha el segon jove, que sosté un corn de l'abundància que vessa fruites i flors. A l'exerg hi ha la llegenda en llatí: / SALUS / POPULI / SUPREMA / LEX ESTO / (La salut [o salvació] del poble és llei suprema), que és el primer principi del Dret Públic romà. Envoltada per una simple gràfila, la peça està signada al costat esquerra en vertical: ARNAU.

El revers, amb una gràfila igual, presenta al camp l'escut d'armes coronat de la Diputació de Barcelona (escut de la província homònima) i du com a llambrequins una branca de llorer i una d'olivera, unides per una cinta i envoltades per la llegenda: / * JUNTA PROVINCIAL DE SANIDAD */ BARCELONA /. Està signada al costat esquerra: CASTELLS BARNA. A més, en tractar-se d'una medalla per al distintiu dels membres de la Junta, hem de suposar que s'hi afegiria una anella i que aniria suspesa d'una cinta amb un passador o tanca.

Estilísticament, aquesta peça respon al treball d'Arnau proto-modernista. La roba de la figura femenina recorda altres treballs que el medallista i orfebre Pau Vidal havia fet per a Castells durant la dècada de 1880 (medalla *Institut del Foment del Treball Nacional*).¹⁰ En tot cas, l'estel radiant és molt similar al que el mateix Arnau havia situat a la medalla de premi *Exposició Universal de Barcelona* de 1888, malgrat que les figures ja tenen un component més evolucionat cap a al tipus modernista, superant la figura encarcerada i poc gràcil de la medalla *Exposició Nacional de Lugo* de 1896 (obra de Masriera Hermanos), amb

maig de 1891, pp. 1 i 2.

8. El polític salmantí Nicolás-María de Ojesto y Díaz-Agero (c. 1850-1918) va ocupar el càrrec de governador civil de Barcelona entre el 9 de febrer i el 29 de juliol de 1892.

9. El diari *La Vanguardia* publica: «Por este Gobierno civil se ha remitido a la Dirección general el modelo de medallas para el distintivo que deben usar los individuos de la Junta provincial de Sanidad». "Notas locales", *La Vanguardia*, Barcelona, 14 de febrer de 1892, p. 2.

el mateix estel i una postura semblant. La figura femenina i l'estel radiant tornen a ser semblants a la medalla *Ajuntament Constitucional de Barcelona. Llei de 7 de febrer de 1795* (produïda per Castells el 1896), que al revers presenta un escut de composició similar.

Resta per fer, segurament, un estudi aprofundit sobre la Junta Provincial de Sanitat de Barcelona, com ja s'ha fet amb altres.¹¹ Part de la documentació conservada es troba a l'Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona, on hi consten referències a algunes medalles, com *Epidèmia colèrica* de 1885, encunyada per Castells amb el coure proveït per Celestí Ribas,¹² com també la medalla *Voluntaris catalans a la Campanya de Cuba* de 1892, igualment produïda per Castells i també per encàrrec de la Diputació de Barcelona.¹³ Aquest estudi podria oferir una visió global de totes les medalles promogudes per la Diputació de Barcelona on, sense cap mena de dubte, aquesta d'Arnau i Castells hi sobresortiria qualitativament.

10. CRUSAFONT, Miquel de. *Medalles commemoratives*, *Cit. Supra.*, p. 90 i 91.

11. És el cas, per exemple, de la de Girona. PUIGVERT SOLÀ, Joaquim M. "La Junta de Sanitat de la província de Girona (1834-1868) o l'ombra allargada del 'paradigma miasmàtic'", dins: *Miscel·lània Ernest Lluch i Martin*, Fundació Ernest Lluch, Barcelona, 2006. Agraïm la informació facilitada pel Sr. Alfons Zarzoso, director del Museu d'Història de la Medicina de Catalunya i president de la Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica de l'IEC.

12. És la peça número 727 del catàleg de Miquel de Crusafont. Vegeu: CRUSAFONT, Miquel de. *Medalles commemoratives*. *Cit. Supra.*, p. 442.

13. És la peça número 851 del catàleg de Miquel de Crusafont. *Cit. Supra.*, p. 476.

Antonio Bagué prefranquista: el carnet dels Jocs Florals de Montevideo de 1913

ROSSEND CASANOVA¹

Va ser l'any 1913 quan la societat coral Catalunya Nova de Montevideo encarregà al jove terrassenc de vint-i-nou anys Antonio Bagué el carnet per als assistents als Jocs Florals de la ciutat. El que no sabien els promotors catalanistes és que aquell escultor es convertiria, anys després, en un fervent defensor del franquisme. Aquest text exposa, a partir d'aquella peça, el context social que la va originar i fa un detall biogràfic del seu autor, que obrà diverses medalles.

Catalunya Nova a l'Uruguai

Des que el basc Bruno de Zabala va fundar la ciutat de Montevideo el 1726, van ser molts els immigrants que la van poblar, principalment colons de les illes Canàries, de Galícia i del País Basc. Però a partir de 1778, amb el Decret de Lliure Comerç que va permetre Catalunya comercialitzar amb l'Amèrica hispànica sense passar pel monopoli de Cadis, s'hi establí una important colònia catalana que, amb el temps, es convertí en l'elit mercantil i política de la ciutat, vinculada al moviment independentista uruguaià de principis del 1800.

L'arribada d'emigrants catalans a la capital de l'Uruguai va propiciar la creació d'entitats que els agrupessin i servissin d'auxili, malgrat que van tenir una vida força atzarosa: l'any 1881 es fundà la primera societat d'envergadura, el Centre Català de Montevideo, que tenia un teatre amb vuit-centes localitats, un gran cafè, sales de joc, oficines i biblioteca.² En fundar-se, però, fou titllat d'espanyolista i un grup descontent i més decididament nacionalista se n'escindí i

1. Doctor en Història de l'Art i vicepresident de la SCEN.

2. Les entitats formades per emigrants catalans i les activitats que mantenien viu l'esperit català eren freqüents en altres països de Sud-Amèrica, com és el cas, per exemple, del conegut Casal Català de Buenos Aires, fundat el 1886 i que a partir de 1888 ja celebrà Jocs Florals, on els treballs de poesia i prosa eren publicats en un intent d'unir la col·lectivitat catalana a través de la literatura.

va crear, ja el 1886, la societat catalanista Rat Penat. El 1890, les dues entitats havien desaparegut, però, el 1908, l'impuls associatiu tornà a reunir els catalans en un segon Centre Català que va tenir noves escissions l'any 1910, quan de les discrepàncies entre els cantaires sorgiren dues entitats corals, l'Orfeó Català de Montevideo i la societat coral Catalunya Nova.³ Aquesta última prenia el nom de l'agrupació fundada el 1895 a Barcelona pel compositor Enric Morera.⁴

La societat coral Catalunya Nova de Montevideo funcionà tres anys, del 1910 al 1913, quan es va realitzar la peça que ens ocupa. Malgrat que ho aparenti, no és estrictament una medalla, sinó que es tracta d'un identificador o carnet per als membres de la societat que participaren als Jocs Florals. L'anvers presenta l'escut de Catalunya i, al camp, dins d'un oval, el bust d'una noia jove amb corona de llorer, amb els ulls clucs i posat serè, que bé pot interpretar-se com una personificació de la Poesia, representació indiscutible del certamen literari. Al seu voltant, encerclant l'oval, hi ha fulles d'estil medievalitzant, semblants a les que hi ha a la part superior. Dins de l'oval, sobre l'espatlla de la jove, hi ha la signatura de l'escultor: "Es. A. BAGUÉ" i, a l'escut, a la vora dreta, la del fabricant: "TAMMARO". Al revers, s'hi descobreix que la peça és, en realitat, una placa prima d'argent incús (19 gr), com una xapa lleugera, batuda i acabada amb l'oval daurat. La part posterior, buida, inclou dues faixes horitzontals soldades del mateix material on hi ha inscrit, en relleu, *Jochs Florals* en lletra gòtica a dalt, i "MONTEVIDEO - MCMXIII" a baix. Per les faixes s'insereix un cartonet d'igual perfil que la peça i que hi encaixa, i que du imprès, en lletres vermelles, "CATALUNYA NOVA" a dalt, "Carnet D'Adjunt" al mig i "Don..." a sota, alhora que hi ha un segell estampat amb tinta blava amb les inicials "J. F." [Jocs Florals] dins d'un cercle.⁵ Miquel de Crusafont donà notícia d'aquesta peça fa deu anys a *Acta Numismàtica* i la reproduí amb el cartronet, indicant en aquell cas "Carnet D'Honor", dada que ens porta a pensar que, a més del "Carnet D'Adjunt", potser se'n van fer per altres modalitats.⁶

L'escultor Antonio Bagué (Terrassa, 1884 - Bahía Blanca, Argentina, 1972) obrà puntualment medalles. Segons ens indica Leonel Bettinelli, director de la

3. El 1930, el Centre Català es va dissoldre i una altra entitat, el Casal Català, passà a ser l'única entitat de la colònia catalana a l'Uruguai. JENSEN, Silvia, "La reserva espiritual de Catalunya: los casales catalanes de América durante el franquismo", dins: BLANCO, Juan Andrés (ed.), *El asociacionismo en la emigración española a América*, UNED, Zamora, 2008, p. 143.

4. El 1896, la societat coral barcelonina Catalunya Nova debutà a l'Ateneu Barcelonès. De caràcter nacionalista, provocà polèmiques tant per la seva interpretació musical de les obres de Clavé com per la seva actitud política i per la seva vinculació al moviment modernista. Fou dirigida per Morera fins a la fi del 1900, i després, entre altres, per Joan Gay (1901-1902) i per Cassià Casademont (1908-1917 i 1919-1936). <https://www.encyclopedia.cat/EC-GEC-0016502.xml>.

5. "Leonel Bettinelli y la casa Tamarro" dins: *UNAN Numismática. Revista digital bimestral de la Unión Americana de Numismática*, any II, número 16, gener-febrer 2017, p. 29.

6. CRUSAFONT, Miquel de. "Novetats i precisions sobre les medalles commemoratives dels Països Catalans (I)", dins: *Acta Numismàtica*, núm. 39, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2009, p. 207 i 208.

casa de medalles Tammaro de Montevideo, aquesta peça va ser executada als seus tallers el setembre de l'any 1913.⁷ I també ens informa que Bagué gravà el motiu a mà alçada, directament sobre l'acer del qual es va treure l'encuny.

El carnet va ser lliurat als membres dels Jocs Florals i als poetes catalans radicats a Sud-Amèrica que millor cantessin a l'amor, a la poesia més patriòtica o a la història catalana. En foren jurats l'escriptor, professor i diplomàtic uruguaià Juan Zorrilla de San Martín (1855-1931), autor de nombrosos poemes, i l'escriptor i polític uruguaià José Enrique Rodó (1871-1917), fill d'un mercader català, entre altres prestigiosos noms.

De Montevideo a Coronel Suárez

De jove, Bagué havia començat la seva carrera artística formant-se al costat de l'escultor Agustí Querol i col·laborat amb l'arquitecte Josep Puig i Cadafalch. Ja als 14 anys, guanyà diversos premis en escultura, tot i que el primer gran reconeixement li arribà a l'Exposició Hispano-Francesa de Saragossa de 1908, on guanyà una segona medalla dins de l'Exposició d'Art Contemporani. Amb els diners del premi, viatjà per Europa i retornà el 1909, però amb l'inici de la Segona Guerra de Melilla decidí marxar i provar sort a les Amèriques, establint-se a Buenos Aires, on va exposar en una galeria del carrer Florida i on, ja el 1910, feu diverses medalles en ocasió del centenari de la independència, malgrat que no hem trobat la seva signatura al llibre de referència *La Revolución de Mayo en la medalla*.⁸ L'any 1912 es traslladà a l'Uruguai i establí el seu taller a la capital. Allà dugué a terme escultures i també medalles, i col·laborà amb la casa Tammaro, una empresa històrica del país: és on l'any 1913 hi obrà l'esmentat carnet. A Montevideo, hi residí tres anys i, el 1915, retornà novament a Buenos Aires (al poble González Catán) i, uns anys després, a Espanya, d'on marxà el 1933 per tornar novament a Argentina. En aquella època, patí una crisi matrimonial, se separà de la seva esposa i prengué cura de la seva filla Itatí. S'establí a la ciutat Coronel Pringles i, després, a Coronel Suárez. En aquesta última, muntà un estudi de fotografia, treballà de professor de dibuix i pintura, alhora que hi realitzà dos monuments importants: el *Mástil Patrio* (1935),⁹ bas-tit a iniciativa seva i consistent en un pedestal sobre el qual s'aixeca el pal de

7. Agraïm al senyor Leonel Bettinelli l'amabilitat de facilitar-nos les dades de l'empresa Tammaro, que dirigeix.

8. FERRARI, Jorge N.; GONZÁLEZ CONDE, José María; SANCHEZ CABALLERO, Horacio A., *La Revolución de Mayo en la medalla*, Comisión Nacional del Sesquicentenario de la Revolución de Mayo – Asociación Numismática Argentina, Buenos Aires, 1960.

9. En els tres costats hi ha les paraules "HONOR, PATRIA i LIBERTAD", que Bagué interpretà de la següent manera: "*HONOR de todos los argentinos que saben laborar para su patria sin escamotear sacrificios para contribuir a su grandeza. PATRIA, hermosa palabra que en todos los instantes de la vida debe ser convertida en hechos. Inculcársela bien al niño es algo gigantesco hacia el porvenir. Y LIBERTAD: en ella está condensada la aspiración de la humanidad*". Vegeu: <http://www.coronelsuarez.tur.ar/index.php/attractivoscs>.

quaranta-cinc metres (el més alt d'Amèrica) i que suporta la bandera argentina, i el denominat *Cristo Redentor* (1936), que presenta Crist amb els braços estesos coincidents amb una gran creu de dotze metres d'alçada. Hi ha altres petits conjunts escultòrics a la ciutat, i a Tornquist hi bastí un Calvari.¹⁰ En honor seu, la ciutat li dedicà un carrer.

L'any 1951, Bagué s'establí a Bahía Blanca, on desenvolupà la pintura, sobretot els paisatges de la serralada de la Ventana, sense oblidar l'escultura. A la ciutat de Bordenave, hi va fer el *Monumento al Gaucho* (1970), un conjunt de seccions planes amb figuracions escultòriques als seus costats. Morí l'abril de 1972 a l'edat de 88 anys.¹¹

Adhesió al franquisme

Segons l'historiador Rodrigo J. Vecchi, el *Mástil Patrio* i el *Cristo Redentor* són dos monuments lligats als sectors hegemònics locals, l'Església Catòlica i el Partido Demócrata Nacional, però que també presenten conceptes de l'ideari nacionalista i clerical defensats, entre d'altres, per Falange Española, agrupació a la qual Bagué s'adherí de manera notòria a partir de 1936.¹² Els monuments representaven els valors morals, però també foren uns mitjans per imposar una concepció del món i els seus valors, basant-se en els conceptes de Déu, Pàtria i Llar, idees que constaven al basament del pal ("*Patria, Honor, Libertad*") i en el Crist ("*Dios, Patria, Hogar*").

Aleshores, a la ciutat Coronel Suárez hi dominava, en els àmbits polítics i socials, una forta tendència conservadora i clerical, una situació que és el reflex del que passa en l'àmbit nacional des del cop d'estat del 6 de setembre de 1930, que impulsa una estreta relació estat-església.¹³ L'ascens del Catolicisme a Coronel Suárez coincideix amb els moviments totalitaris europeus que arriben a l'Argentina. Així, si el feixisme i el nazisme captaren adeptes, el franquisme aconseguí un consens important, en especial als sectors propers a l'Església. Per ell, la Guerra Civil Espanyola representava el terreny on s'enfrontaven "*los superiores valores culturales y religiosos de Occidente y la barbarie marxista*", i admirava com el franquisme defensava l'Església i el paper, contrari a l'ateisme, plantejat pels feixisme i pel nazisme.¹⁴

10. <http://ecosdelaciudad.com.ar/Templates/Anivers-Escultor.html>.

11. <http://extranet.cooperativaobrero.coop/revista/may05/nota3.html>.

12. VECCHI, Rodrigo J., "Dios, Patria y Falange. Catolicismo e Hispanidad en la obra escultórica suareñese de Antonio Bagué", *Jornadas de Humanidades*, Historia del Arte, Bahía Blanca, Argentina, 11-13 d'agost de 2005.

13. Es produeix un creixement exponencial de la influència de membres del clergat i dels grups catòlics, accentuat a partir del Congrés Eucarístic Internacional que se celebrà a Buenos Aires el 1934.

14. *Cit. Supra.* VECCHI, Rodrigo J.

En una entrevista que concedí a un diari local, poc després del començament de la guerra, Bagué defensà l'aixecament franquista perquè veia el govern republicà com “una antesala del comunismo”, [...] “dictando leyes exclusivamente a favor del obrero [...] por la forma autoritaria de los sindicatos, en los cuales solamente se contempla aquello que es beneficioso para el trabajador, con mengua de la otra fuerza que impulsa la industria y el comercio”.¹⁵ Aquesta simpatia el portà a ser designat, el novembre de 1936, *delegado de servicio de la Falange Española de las J.O.N.S.* a Coronel Suárez per Enrique Cabré Moré, *jefe provincial*, amb seu a Bahía Blanca. Gràcies a ell, es creà, l'octubre de 1937 a Coronel Suárez, una seu de la *Falange Española de las Juntas Ofensivas Nacional-Sindicalistas* (J.O.N.S.). A l'Argentina, l'organització feixista estava a càrrec de militants arribats d'Espanya en missió de propaganda, encarregats de formar filials a tot el territori argentí i d'aconseguir fons per a la causa.

Bagué aconseguí desenvolupar la seva producció escultòrica a l'Argentina en un context polític i social molt conservador, i al llarg de la seva vida va mantenir una perspectiva ideològica basada en l'ordre i l'autoritat, idees que l'aproparen al franquisme primer i al peronisme després, mantenint una forta vinculació amb l'Església i la seva doctrina. De fet, quan predicava, Bagué incloïa la defensa de la hispanitat (referint-se al passat imperial espanyol i la necessitat de reconstruir-lo), del paper central de l'Església, d'un estat fort i centralitzat que instaurés un sentiment d'esperit nacional i d'amor a la pàtria, la defensa de la propietat privada i un clar respecte per les jerarquies socials.

Falange Española constituí per a Bagué un moviment en què es manifestaren els diferents aspectes d'un pensament ja construït i que s'evidenciaren, amb anterioritat i de forma paral·lela a la seva participació, en la seva obra escultòrica, com els esmentats *Mástil Patrio* i *Cristo Redentor*, on s'observen les idees de nacionalisme, clericalisme i hispanitat. Ben lluny del carnet de Catalunya Nova, del qual mai més tornà a parlar.

15. Cit. *Supra*. VECCHI, Rodrigo J.

Fig. 1. Antonio Bagué als anys 30

Fig. 2. La matriu gravada per Bagué en talla dolça i trempada.

Fotografia cortesia de la casa Tamaro de Montevideo, Uruguai.

Fig. 3. Anvers i revers de la plaqueta que serví de carnet per als Jocs Florals.

Presentació de la medalla de l'Alta Distinció de la Generalitat Valenciana. Sis-cents anys d'una estructura d'estat

VICENT JOSEP FORTEA MARZÀ*

El propòsit d'aquest escrit era fer una descripció i presentació de les principals medalles que atorguen els diferents governs, avui autonòmics, dels antics estats de la Corona Catalano-Aragonesa. Però la urgència del temps en què es va pensar i la dificultat trobada en segons quines administracions a l'hora de facilitar informació ha fet impossible aquest propòsit. Però s'ha donat l'avinentsa que, durant aquest any 2018, s'han celebrat els 600 anys de la confirmació legal, el 1418, d'una institució cabdal en l'estructura estatal del Regne de València, que no és altra que la Generalitat Valenciana. Una manera, doncs, de no deixar passar aquesta important efemèride és presentar i descriure la medalla, de gran valor estètic i artístic, anomenada "Alta Distinció de la Generalitat Valenciana", aprofitant que la mateixa Generalitat ens ha facilitat les seues característiques.

No obstant això, la creació de la Generalitat no és producte de l'atorgament d'un decret en una data determinada. Ja des de mitjan segle XIV, les Corts Valencianes anomenaven comissionats del General del Regne (o Corts del Regne, que és una denominació equivalent) per tal de recollir i administrar donatius que demandava el rei. Poc després, es crearan els impostos indirectes que, per no tindre exempció de cap classe ni per a ningú, s'anomenaran "generalitats" i que gestionaran els mateixos comissionats o diputats. Pels mateixos anys, al Principat de Catalunya ocorria una cosa semblant amb la necessitat d'anomenar uns diputats (futura Generalitat) que gestionaren els impostos, ja que els motius i necessitats del rei Pere el Cerimoniós en exigir un esforç econòmic per la guerra amb Castella eren els mateixos.

* Investigador i vocal de la SCEN.

Fig. 1. Escut reial (Pere el Cerimoniós). Segle XIV. Anònim. Pedra blava, 112x66x28 cm. Museu de Belles Arts de València. Procedent de l'enderroc de les muralles i porta de la "Sharea" de la ciutat de València.
Exposició: "La Memòria del Regne".

Les tres dates més importants en l'evolució d'aquesta institució política dita Generalitat són: la primera, quan el 1362, a les Corts de Montsó, el rei Pere III demana ajut per la guerra que l'enfrontava amb Castella i s'aproven els impostos indirectes anomenats "generalitats"; aleshores, ja es nomenen uns diputats per recollir aquestos impostos. La segona data és el 1403, durant les corts 1401-1407, quan es crea l'estructura de la Diputació del General, formada per sis diputats, dos per cadascun dels tres braços (reial, militar i eclesiàstic). I, finalment, la tercera data, 1418, que és la que s'agafa com a l'inici de l'institució política, durant les Corts del 1417-1418, convocades per Alfons el Magnànim, quan la Diputació del General, o més popularment anomenada Generalitat, es consolida com a òrgan permanent amb un mandat de tres anys i comença a actuar de manera independent de les Corts.

Tot açò ve detallat al capítol sisè de les ordinacions fetes en dites Corts del 1417-18. A part dels sis membres representants dels tres braços, que són els titulars de la representació política, la Generalitat la composaven també un escrivà, un agutzil, sis jutges comptadors (inspecció), tres administradors (juristes tributaris) i tres clavaris (tresorers). Aquest òrgan no actua sempre com un simple recaptador d'impostos, sinó que assumeix funcions de la més alta representació política dels valencians. És un exponent del règim pactista característic de la Corona Catalano-Aragonesa, com passava als Països Baixos, i a diferència de Castella i de França, on era el rei qui gestionava els impostos.

Fig. 2. Cartell del Congrés Internacional d'Història: "La Veu del Regne".
600 anys de la Generalitat Valenciana.

No cal dir que les autoritats valencianes i les institucions culturals i universitats han celebrat aquesta efemèride del 2018 amb diversos actes, entre altres el Congrés Internacional d'Història "La Veu del Regne", dirigit pel catedràtic Antoni Furió, i unes exposicions al Palau de la Generalitat anomenades *La Memòria del Regne*, entre les quals destaca, per la seua excepcionalitat i interès, una mostra de monedes de les seques valencianes. En esta exposició ha intervingut com a comissari, juntament amb Pere Pau Ripollés i Manuel Gozalbes, el membre de la nostra junta directiva de la SCEN, Antoni Sendra.

Fig. 3. Cartell anunciador de les exposicions al Palau de la Generalitat Valenciana:
La Memòria del Regne. 600 Anys de la Generalitat Valenciana.

No podem deixar de recordar segons quins fets per ser conscients d'on venim, i no acabar creient-nos que som un poble a qui se li ha concedit graciosament una "autonomia política", quan en realitat hem exercit la nostra sobirania durant quasi cinc segles fins que fou estroncada per les armes. Doncs és per aquest motiu que aprofite l'avinentesa per unir ambdues coses, història i medallística, per presentar i descriure la medalla anomenada *Alta Distinció de la Generalitat Valenciana*.

DESCRIPCIÓ DE LA MEDALLA

Anvers

La medalla està plena de simbologia medieval valenciana. Per exemple, la forma octogonal, que és la figura geomètrica emblemàtica de l'art gòtic valencià. Un drac alat a l'anvers, una altra vegada una icona valenciana. Dracs alats els trobem com a tòtems tant en processons del Corpus, com a la imatge de Sant Jordi com a monstre i objecte de respecte. També en l'heràldica de les nostres institucions públiques. Des que el rei Pere el Cerimoniós el converteix en cimera del casc, va indissolublement i definitiva unit a la simbologia del regne valencià. De qualsevol manera, el drac alat es manifesta com la figura heràldica més estimada pels valencians, encara que ja des del començament del segle XVII el poble valencià vulgarment li dona el nom del Rat Penat. A l'anvers trobem, a sobre del drac alat, la llegenda escrita en valencià medieval i manllevada del *Tirant lo Blanc* "AB ANIMO SFORÇAT", unint així el nostre tòtem amb l'obra èpica del Tirant. Premiant aquells que s'han esforçat en la defensa dels interessos valencians.

Revers

Tres tipus d'elements decoratius encerclen l'escut valencià i la llegenda de la part central del revers de la medalla. El primer està format per elements gòtics tardans que s'entrellacen i que recorden el frontó decoratiu de la Porta de Serrens de València. El segon element està format per motius hexagonals, que és un tema propi de l'ornamentació geomètrica islàmica, encara que es poden relacionar també amb el nostre àmbit cultural amb les rajoletes gòtiques de Paterna i Manises anomenats "alfardons". El tercer, llaç recte o cordó, és un motiu típicament islàmic sobretot en l'ornamentació de les guixeries. Tots aquests motius encerclen l'escut de la Generalitat. Aquest escut va envoltat per la llegenda "E BESAM LA TERRA", frase que diu Jaume I a la seua *Crònica* en el seu primer acte com a rei dels valencians, en vore el seu penó amb les quatre barres, alçat a les torres de València en senyal de rendició.

Anvers

Revers

Característiques

La medalla té forma octogonal regular de 45 mm d'apotema. El pes aproximat és de 700 g. El gruix màxim del relleu de l'anvers és de 9,8 mm, mentre que el del revers fa 2,2 mm.

Les primeres medalles foren realitzades en plata de 900 mil·lèsimes, 100 mil·lèsimes de coure, i totalment banyades en or de 24 quirats. Actualment, són fetes totes en bronze.

S'han encunyat a la Fàbrica Nacional de Moneda y Timbre, amb encunyats fets al seu departament de gravat.

L'autor de la idea general i del disseny definitiu de la medalla és l'artista Jordi Ballester Bonilla (València, 1941), que va estar encarregat de supervisar i tenir cura del procés de fabricació.

L'artista que va realitzar el model matriu en tres dimensions i a escala major que el definitiu és l'escultor Tónico Ballester Vilaseca (València, 1910-2001).

Se crea la medalla per Decret 28/1986, de 19 de març, sent president de la Generalitat Valenciana el Molt Honorable Joan Lerma Blasco.

Aquesta medalla ha passat per moltes vicissituds. Fou creada pel govern socialista de Lerma el 1986, però quan el Partit Popular, amb Zaplana de president, governava la Generalitat, l'any 2003 es va canviar aquesta medalla per una altra més simple de plata amb sols l'escut de la Generalitat. En època del president Camps, el 2008, es va fer un decret pel qual a tots aquells que tenien atorgada l'Alta Distinció de la Generalitat se'ls concedia l'Orde de Jaume I el Conqueridor. Des de maig de 2015, que governa la Generalitat la coalició PSOE-Compromís, s'ha tornat a la medalla original anteriorment descrita però fabricada únicament en bronze.

La medalla té una corresponent insígnia de solapa feta en plata que es mostra a continuació:

Agraïments

A Jesús Huguet, secretari executiu del Consell Valencià de Cultura, per facilitar-me el llibret explicatiu de la medalla.

A Adolf Sanmartin, de la Generalitat Valenciana, per la informació tècnica i, sobretot, per la seua amabilitat i paciència.

A Josep Palomero, de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, per acompanyar-me pel laberint del Minotaure.

NOTES

1. He de dir que, en la descripció de la medalla de l'Alta Distinció de la Generalitat Valenciana, m'he basat exclusivament en el treball que va fer Jesús Huguet quan era cap de servei de Publicacions de la Conselleria de Cultura Educació i Ciència, on descriu la simbologia i proposa, ell mateix, les frases per a la nova medalla que s'havia de crear, així com la informació sobre els artistes que la crearen.

2. A Adolf Sanmartin li dec tota la informació sobre l'organització i decrets relacionats amb les medalles de la Generalitat Valenciana, així com les fotografies que me va deixar fer i me va proporcionar.

3. Sobre el tema de l'origen de la Generalitat, m'he basat en l'article de Mª Rosa Muñoz Pomer, "Les Corts i la Diputació de la Generalitat", pàg. 169, publicat al catàleg *Les Corts Forals Valencianes, Poder i Representació*, de l'exposició feta a València el 1994.

Tresors i troballes monetàries XXXIV

TROBALLA DE VALLCORB (comtal)

*MIQUEL de CRUSAFONT**

Núm.: AN-96.

Lloc: Vallcorb, prop de S. Martí de Maldà.

Composició: 1 mancús bilingüe de Ramon Berenguer I.

Dates límit de l'ocultació: finals del segle XI.

Localització: desconeguda.

Data de la troballa: vers 1965.

Circumstàncies de la troballa: desconegudes.

Descripció:

Mancús bilingüe de Ramon Berenguer I (1035-1076).

Vàrem tenir la moneda a les mans en ésser-nos mostrada, però no tinguérem l'ocasió ni de fotografiar-la ni de pesar-la. La peça havia aparegut doblegada i, en assajar d'adreçar-la, s'hi havia produït una fissura. La conservació no era gaire bona, però vàrem anotar que almenys s'hi veien les lletres M i S. Referència: CrusCG-1826.

Comentaris:

La circulació generalitzada dels mancusos d'or al comtat de Barcelona i, en menor proporció, en altres comtats catalans, com el d'Urgell, va quedar clarament demostrada en el treball d'Anna M. Balaguer, tant per l'aplec de troballes com per l'anàlisi minuciosa de la documentació notarial. Avui encara es podria ampliar aquesta constatació fent nous buidats de diferents sèries documentals publicades per la Fundació Noguera. En qualsevol cas, ens ha semblat que seria útil de conèixer un altre lloc d'aflorament, malgrat ens manquin dades més concretes per a la descripció de la peça.

* Doctor en Història. President de la SCEN

Bibliografia:

BALAGUER, A. M., *Història de la moneda dels comtats catalans*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 1999.

CRUSAFONT, M. *Catàleg General de la Moneda Catalana*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 2009.

TROBALLA DE LA REAL (MALLORCA) (occità)

JAUME BOADA*

Núm.: AN-97.

Lloc: camp erm sense urbanitzar, situat entre el Polígon de Can Valero i la barriada del Secar de la Real, a uns 3 km del centre històric de Palma.

Data límit de l'ocultació: molt probablement primera meitat del segle XIII, poc després de la conquesta de Mallorca.

Localització: en mans d'un particular.

Data de la troballa: 2017.

Circumstàncies de la troballa: accidental.

Descripció:

Diner de billó de Provença de Ramon V (1148-1194) o Ramon VI (1194-1222), de Tolosa (Provença Rodaniana).

a/ +R.COMES. Flor de set pètals.

r/ -M-D-V-X-. Creu interior.

Pes: 0,4 g Ø: 14-15 mm Crus.Occit.-124

Comentari:

Per proximitat cronològica, el més probable és que la moneda s'encunyàs sota l'autoritat de Ramon VI (1194-1222), tot i que no es pot descartar que sigui del seu pare, qui havia finat només 35 anys abans de la campanya contra Al-Mayûrqa; de fet, el desgast pronunciat de la moneda denota una circulació prolongada. Aquesta troballa documenta la participació d'homes de procedència

* Investigador numismàtic i membre de la SCEN.

tolosana, o amb vincles amb Tolosa, a la conquesta de Mallorca el 1229. No debades, les cròniques faciliten noms d'alguns occitans que tingueren relació amb Tolosa o amb els seus comtes: el marí occità Berenguer Gairan, còmit de la nau reial i bon coneixedor de Mallorca, on havia estat diverses vegades en viatges comercials; Aspàreg de la Barca, aleshores arquebisbe de Tarragona però que havia estat prebost de Sant Esteve de Tolosa fins al 1205, a més de bisbe de Comenge i bisbe de Pamplona, qui va aportar homes i diners a la conquesta de Mallorca i que va ser present a les Corts de Barcelona de 1228 en què es va acordar la conquesta de l'illa; Oliver de Termes, qui va lluitar al costat del comte de Tolosa abans i després de participar a la conquesta de Mallorca al servei de Jaume I; i Jasbert de Barberà, militar occità de llinatge nobiliari càtar nascut al castell d'Alaric, a prop de Carcassona, qui va estar al servei de Ramon VI de Tolosa per lluitar contra els croats de la croada albigesa i va participar en la conquesta de Mallorca al servei de Nunó Sanç. Algunes estimacions aboquen xifres que donen una idea de la importància de la participació occitana en la conquesta i posterior repartiment: gairebé un 30% d'embarcacions, un 28,78% dels repobladors de la zona atorgada a Nunó Sanç i un 11,25% dels beneficiats pel repartiment de cases de la ciutat eren d'aquest origen (SANTAMARIA, 1986, pp. 12-14, entre altres dades contemplades en aquestes i en pàgines posteriors).

La localització de la peça, a escassos 400 metres del monestir de la Real, pot no ser una casualitat. Amb un document datat a Lleida el 13 de setembre de 1232, Jaume I facultava precisament Nunó Sanç perquè fundàs a la Ciutat de Mallorques una abadia cistercenca. Mentre això succeïa, Sanç feu diverses donacions als cistercencs de Poblet de diverses propietats que li havien pertocat en el repartiment i s'havia fet bastir un alcàsser en un paratge privilegiat i amb abundància d'aigua en el qual, almenys devers 1236, ja s'acollien monjos. Aquest alcàsser esdevingué l'abadia cistercenca de la Real a mitjan 1239 i l'any següent el titular ja era un abat. Per tant, és possible que la pèrdua de la moneda es produís durant els anys en què Nunó Sanç i els seus homes freqüentaren el paratge, tal vegada durant la construcció de l'alcàsser que esdevindria, uns anys més tard, abadia. Entre aquells personatges hi podria haver Jasbert de Barberà o alguna coneixença seva dels temps al servei del comte de Tolosa pocs anys abans, tot i que cal no descartar alguna altra possibilitat relacionada amb els personatges esmentats anteriorment, o amb el fet que, en època musulmana, Mallorca ja mantenia comerç amb Provença.

Bibliografia:

CRUSAFONT I SABATER, Miquel de (2012). *Història de la moneda de l'Occitània catalana (s. XI-XIII)*. Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (Institut d'Estudis Catalans).

AMENGUAL I BATLE, Josep (2008). *El Monestir de Santa Maria de la Real*. Ciutat de Mallorca: Missioners dels Sagrats Cors.

MORA, Pau; ANDRINAL, Lorenzo (1982). *Diplomatari del Monestir de Santa Maria de la Real de Mallorca I: 1232-1360*. Els autors: Palma.

SANTAMARÍA, Álvaro (1986). «Comunidades occitanas en la conquista y repoblación de Mallorca (1)». *El Regne de Mallorca i el sud francès*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, pp. 9-19.

Gran Enciclopèdia Catalana. [enciclopedia.cat].

TROBALLA DE POLLENÇA (portuguès)

JAUME BOADA

Núm.: AN-98.

Lloc: zona muntanyosa del municipi de Pollença (Mallorca), en un indret anomenat Rota d'en Rotger, a prop de la carretera Ma-10 (Andratx-Pollença).

Data límit de l'ocultació: incerta, segona meitat del segle XIII o segle XIV.

Localització: desconeguda.

Data de la troballa: 2015.

Circumstàncies de la troballa: accidental, durant una excursió.

Descripció:

Diner de Portugal de billó a nom d'Alfons III (1248-1279).

a/ A(LF)ONS R(EX). Creu interior amb estrelles i creients alternant espais.

r/ -(PO)-(R)T-VG-(AL). Armes portugueses.

Pes: 0,9 g Ø: 15-16,5 mm Gomes 01.09

Comentari:

Tot i tractar-se d'una moneda portuguesa medieval força corrent, la seva localització en un àmbit relativament llunyà com Mallorca pot considerar-se un testimoniatge de la presència portuguesa a Mallorca en la segona meitat del segle XIII.

Aquesta presència començà el maig de 1232, pocs anys després de començada la conquesta de Mallorca, quan Pedro Sanches, fill del rei Sanç de Portugal i de Dolça, filla de Ramon Berenguer IV, es presentà davant Jaume I a l'illa (ORTEGA, 2012, p. 83). En aquest moment, Pere ja havia heretat el comtat d'Urgell i el senyoriu de Valladolid de la seva dona, finada l'any anterior. Probablement per la desconfiança de Jaume I vers l'aventurer portuguès per regir un comtat tan important com el d'Urgell, el rei va aconseguir que el permutàs pel senyoriu de Mallorca i Menorca i li atorgà una novena part de la porció reial. Com és sabut, el nou senyor de Mallorca va fer encunyar moneda a nom seu el 1233, una acció que Jaume I desaprovà.

Pere arribà a Mallorca acompanyat d'un petit seguici de cavallers, funcionaris i personal de la seva casa d'origen castellà i portuguès, entre els quals repartí aproximadament el 50% de les propietats que li havien pertocat a la serra de Tramuntana, a la Ciutat de Mallorques i als actuals pobles d'Inca, Sineu, Petra, Artà, Montuïri i també Pollença. Entre els portuguesos hi havia Pelai Núñez, Garcia Núñez, Aries Núñez i Pedro Pérez. Dins l'àrea pollencina, li correspongueren 1.147,86 hectàrees, repartides entre vint-i-dues hisendes (CATEURA, 2010, p. 35; ORTEGA, 2012, pp. 83-84).

Per tant, la presència de portuguesos a l'àrea de Pollença sembla, així, documentada i, tenint en compte els anys en què regnà Alfons III de Portugal (1248-1279), a nom del qual està encunyada la moneda en qüestió, degué estendre's més enllà de 1244, quan Pere de Portugal permutà amb el rei el senyoriu de Mallorca i Menorca per algunes viles i castells de València. Conseqüentment, la pèrdua d'aquesta moneda es degué produir en la segona meitat del segle XIII, tot i que a la vista del pronunciat desgast que presenta, no seria estrany que encara hagués circulat dins el segle següent.

Tot i pertànyer a una època posterior, és pertinent recordar ara la troballa de cinc kilos de moneda portuguesa medieval de finals del segle XIV, trobada a Mallorca a finals dels anys 30 del segle XX i que recollí l'investigador portuguès José Antonio Godinho Miranda (vegeu bibliografia).

Bibliografia:

CATEURA BENNÀSSER, Pau (2010). *Mallorca en el segle XIII*. Conèixer Mallorca, 1. Palma: Consell de Mallorca.

CRUSAFONT I SABATER, Miquel de; TRILLA PARDO, Emilio (2005). «Emissió monetària inèdita de Pere, senyor de Mallorca (c. 1233)». *Acta Numismàtica* 35. Barcelona: SCEN (IEC), pp. 57-66.

GODINHO MIRANDA, J.A.P. (1982). «Moedas de D. Fernando I de Portugal (1367-1383) encontradas en Malhorca». *Acta Numismàtica* 12. Barcelona: SCEN (IEC), pp. 173-176.

GOMES, Alberto (2001). *Moedas portuguesas e do território português antes da fundação da nacionalidade*. Lisboa: Associação Numismática de Portugal.

ORTEGA VILLOSLADA, Antonio (2012). «La 'Extremadura' mediterránea: Mallorca en el siglo XIII», dins *La historia peninsular en los espacios de frontera: las "Extremaduras históricas" y la "Transierra" (siglos XI-XV)*, pp. 73-85. Monografías de la Sociedad Española de Estudios Medievales, 2. Cáceres / Murcia: Sociedad Española de Estudios Medievales / Editum.

TROBALLA DE BAGES (comtal)

MIQUEL de CRUSAFONT

Núm.: AN-99.

Lloc: Bages (prop de Narbona, actual departament de l'Aude, França).

Composició: òbol del comtat d'Empúries de Pons Hug V (1277-1313).

Dates límit de l'ocultació: finals s. XIII, inicis del s. XIV.

Localització: desconeguda.

Data de la troballa: vers 1970.

Circumstàncies de la troballa: desconegudes.

Descripció:

Òbol de billó de Pons Hug IV d'Empúries.

a/ +COMES EMPR Espasa dreta entre dos escudets comtals

r/ +POCI9 VGO: Creu patent amb flors de cinc o sis pètals als espais

Pes: 0,27 g Ø: 14 mm CruCG-1920

Lletres gòtiques, però E i V llatines. Al revers, les dues roses de dalt són de cinc pètals i les de baix de sis. Al revers, després de VGO, tres punts situats en vertical.

Comentaris:

Troballa feta fora de l'àmbit del comtat, per bé que no excessivament lluny ja que Bages és a sota de Narbona i ben a prop dels límits del comtat del Rosselló, del qual sabem que tenia prou lligams (i enfrontaments) amb el d'Empúries. D'altra banda, és a prop del front marítim, de manera que també podria haver arribat pel comerç marítim de la zona.

Hi ha petites varietats en referència al prototipus descrit, com ara la sèrie de tres punts en acabar la llegenda del revers i les flors de només cinc puntes en els camps 1 i 2 del revers i potser també de l'anvers, tot i que en aquest cas no es veu prou clar i, per tant, no es pot assegurar.

Bibliografia:

BALAGUER, A. M., *Història de la moneda dels comtats catalans*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 1999.

CRUSAFONT, M., *Catàleg General de la Moneda Catalana*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 2009.

TROBALLA DE SANTA MARGALIDA (MALLORCA) (reial mallorquí)

JAUME BOADA

Núm.: AN-100.

Lloc: necròpoli de Son Real (Santa Margalida, Mallorca).

Data límit de l'ocultació: amb posterioritat al 1300, data de creació de la moneda mallorquina d'un dobler, probablement sota Jaume II o Sanç.

Localització: Ajuntament de Santa Margalida.

Data de la troballa: 2018.

Circumstàncies de la troballa: en el decurs de les excavacions arqueològiques.

Descripció:

Dobler de billó de Jaume II de Mallorca (1276-1285; 1298-1311).

r/ +IACOBUS:-:DEI:GRA (sep. 3 creus). Creu llatina que talla per baix.

Pes: - g Ø: 20 mm Crus.CG-2506

Comentari:

El 17 d'agost de 2018 sortí publicada al *Diario de Mallorca* la notícia de la troballa de sis esquelets humans d'una antiguitat d'uns 2.500 anys a la necròpoli de Son Real, en el municipi mallorquí de Santa Margalida, a la costa de la Badia d'Alcúdia; tot i que el titular parla de cinc esquelets, l'article es refereix a sis i detalla que foren trobats repartits en quatre tombes diferents. Segons el rotatiu, els treballs d'excavació estaven arribant al seu punt i final i els arqueòlegs no esperaven trobar més restes humanes que les que havien localitzat anteriorment.

La moneda fou localitzada en una de les tombes, una circumstància que l'arqueòleg en cap de l'excavació, Jordi Hernández, atribuï a la pèrdua fortuïta d'algú que volgué espoliar la necròpoli a l'edat mitjana. La notícia no descriu la moneda i es limita a dir que estava pendent de neteja i de datació, però en publica la fotografia del revers, en la qual es pot llegir clarament la llegenda del dobler de Jaume II i, en sortir reproduïda devora una escala, se'n pot extreure la mida (i, per tant, la certesa que es tracta d'un dobler). El mateix arqueòleg apunta que fa uns cinquanta anys aparegué una «moneda similar» (no n'especifica la identificació) en l'interior d'una altra tomba de la mateixa necròpoli.

Bibliografia:

CÓRCOLES, Pep (2018). «Los arqueólogos de Son Real localizan cinco restos humanos más en la excavación». *Diario de Mallorca*, 17/08/2018, p. 13.

<<https://www.diariodemallorca.es/part-forana/2018/08/17/arqueologos-son-real-localizan-cinco/1339713.html>> (18/12/2018).

TROBALLES DEL CASTELL DE PONTS (aquità)

MIQUEL de CRUSAFONT

Núm.: AN-101.

Lloc: Castell de Pons (Ponts).

Composició: dos ardots de l'Aquitània anglesa.

Dates límits de les pèrdues: principis del s. XV.

Localització: desconeguda.

Data de la troballa: vers 1975.

Circumstàncies de la troballa: en superfície, casuals i separadament.

Descripció:

1. Ardit de billó baix d'ENRIC IV d'Anglaterra, duc d'Aquitània (1399-1415).

a/ EN... Figura dreta de front coronada i nimbada, portant espasa
r/ -FRA...-...-...- Creu de triple traç que talla la llegenda amb lliris i lleopards alternant als espais

Pes: (0,98) g Ø: 19 mm Poey d'Avant-3116 i següents

2. Ardit de billó baix d'Enric IV d'Anglaterra, duc d'Aquitània (1399-1415).

a/ ENR...IE Figura de front coronada i nimbada, portant espasa
r/ -F.-CIE(rosa)-D.-...- Creu de triple traç que talla la llegenda, amb lliris i lleopards alternant als espais

Pes: 0,96 g Ø: 19 mm Poey d'Avant-3116 i següents

Comentaris:

Els ardits aquitans dels sobirans anglesos com a ducs d'Aquitània, un numerari de billó de baixa llei, varen tenir una àmplia circulació a l'Aragó i fins i tot a Catalunya, i hi ha diferents disposicions manant-los retirar o prohibint-los. N'hi ha notícia els anys 1457 i el 1461, entre d'altres (vegeu l'entrada "ardit" al *Glossari*). Malauradament, no s'han publicat gaires troballes fetes a Catalunya, per bé que molt probablement s'ha perdut la notícia de molts afloraments.

Bibliografia:

POEY D'AVANT, F., *Monnaies féodales de France*, vol. II, París, 1860.

CRUSAFONT, M. DE, *Glossari català de Numismàtica*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 2017, entrada "ardit", p. 81, on es faciliten les referències bibliogràfiques de les prohibicions.

TROBALLES D'AGRAMUNT 6 (aquità)

MIQUEL de CRUSAFONT

Núm.: AN-102.

Lloc: Rodalia d'Agramunt.

Composició: dos ardit de l'Aquitània anglesa i un de la francesa.

Dates límit de les pèrdues: s. XV.

Localització: desconeguda.

Dates de les troballes: anys 1970-1980.

Circumstàncies de la troballa: separatament, en superfície i en camps de conreu.

Descripció:

1. Ardit de billó baix d'Enric IV d'Anglaterra, duc d'Aquitània (1399-1415).

a/ ENR... Figura dreta de front coronada i nimbada, portant espasa
r/ -...-...-...-... Creu de triple traç que talla la llegenda amb llirs i lleopards alternant als espais

Pes: (0,80) g Ø: 19 mm

Poeys d'Avant-3116 i següents

2. Ardit de billó baix d'Enric IV d'Anglaterra, duc d'Aquitània (1399-1415).

a/ ENRIC...IE Figura drete de front, coronada i nimbada, portant espasa

r/ -FRA-CIE-D..-AQL...- Creu de triple traç que talla la llegenda amb llirs i lleopards alternant als espais

Pes: 1 g Ø: 19 mm Poey d'Avant-3116 i següents

3. Ardit d'argent de Carles de França (1469-1472).

a/ KAROLVS DEX AQUITANIE Rei de front, coronat i portant espasa

r/ SIT NOMEN.....(repicat) Creu interior. Llir al 1r i lleopard al 4t

Pes: (0,88) g Ø: 20 mm Poey d'Avant-3158

Comentaris:

És aplicable a aquesta troballa tot el que hem dit per a la del Castell de Ponts. De tota manera, en aquesta, i de forma excepcional, hi ha un ardit d'argent del duc Carles de França, germà del rei Lluís XI (1461-1483), que va assolir de fer-se cedir pel seu germà el ducat d'Aquitània un cop el rei de França el va recuperar dels anglesos. De tota manera, morí al cap de tres anys. La presència d'aquest tipus d'argent és singular ja que, en conjunt, el numerari d'ardits aquitans era de llei molt baixa. De tota manera, es tracta de troballes individuals, de manera que la peça bé pogué circular per més valor que les altres.

Bibliografia:

POEY D'AVANT, F., *Monnaies féodales de France*, vol. II, París, 1860.

Les medalles de proclamació de les terres de parla catalana, de Jaume Boada Salom¹

MIQUEL de CRUSAFONT^{2*}

Els agraïments, a l'autor, en primer lloc, per la feina feta, i a les institucions que n'han fet possible la publicació, són els primers temes obligats en tota presentació d'un llibre. I en segon lloc, em plau de constatar que sempre l'eixida d'una nova publicació esdevé tota una festa ja que ens mostra com s'han acrescut els nostres coneixements, com el treball tenaç de l'autor ha donat els seus fruits i com aquests arriben ara a tots nosaltres.

Pel que fa a la numismàtica, em plau de recordar que, considerant-la en tota la seva amplitud, incideix en una matèria en la qual el nostre estat català medieval hi va excel·lir, en saber crear un enginyós mecanisme de coordinació en el context complex de la Corona Catalano-Aragonesa i en anar sempre al primer rengle de totes les innovacions dels països més avançats de l'Europa del seu temps, que és com dir, del món. Els nostres estudis numismàtics ens apropen a la història econòmica i són, per tant, un element important per a la construcció d'una història global.

En aquesta ocasió, el tema ens situa en una època especialment obscura de la nostra història. En concret, en els anys que segueixen el 1714 i el seu entorn, quan aquell estat florent va ésser anorreat i arreglerat per un altre molt més endarrerit, tant econòmicament com ideològicament. Això no treu, és clar, que no hi hagi aspectes d'aquella etapa que puguin tenir tot el seu interès com a coneixement històric del període, del seu perfil polític i econòmic i, fins i tot, dels esforçats intents per fer aflorar la nostra veritable personalitat.

* Doctor en Història. President de la SCEN

1. BOADA SALOM, Jaume, *Les medalles de proclamació de les terres de parla catalana. Catalunya, València i Balears (1724-1843)*, Col·lecció Medallística, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC) i Institut d'Estudis Baleàrics, Barcelona, 2018.

2. El text que segueix s'ha extret dels que s'empraren a les presentacions que vaig fer a Barcelona el dia 22 de maig del 2018 a l'Institut d'Estudis Catalans, en l'acte presidit pel president de l'Institut d'Estudis Catalans, i a Palma el dia 18 de juny del 2018 a la seu de la Conselleria de Cultura del Govern de les Illes Balears, presidit per la seva consellera de Cultura.

Pel que fa a l'autor d'aquesta obra, Jaume Boada Salom, penso que la primera cosa que ens cal dir és que som, certament, davant d'un numismàtic o, tal com avui en diem amb preferència, d'un historiador de la moneda, però també d'una persona d'horitzons amplis, amb un acusat sentit de la responsabilitat, molt sensible i del tot enamorat de la seva terra mallorquina i de la llengua i cultura que compartim tots plegats.

Les seves versions en català d'antics llibres de viatgers anglosaxons a Mallorca dels segles XIX i inicis del XX, que ell ens ha volgut fer conèixer, tenen una gran vivesa i un redactat amable, fidel i llegidor, però sempre van acompanyades d'un treball documental que ens situa magníficament els seus protagonistes i relators.

El seu llibre sobre les emissions mallorquines de peces de 30 sous d'argent de l'any 1821 semblaria singular: tot un llibre per a una sola moneda! Però aviat descobrim un bon gruix d'allò que cada vegada interessa més als numismàtics. Ens referim a poder saber què hi ha al darrere d'aquella peça. Tot el gruix d'història i el drama dolorosíssim d'una pesta devastadora i l'abnegació de les autoritats i els voluntaris que no dubten a desobeir les ordres estultes d'un temible rei absolutista per servir el bé suprem de qualsevol govern i de qualsevol actuació pública: la SALUS POPULI, una divisa que significativament trobem gravada en aquelles peces d'argent.

Pel que fa al llibre actual, *Les medalles de proclamació de les terres de parla catalana*, penso que el seu títol ja constitueix una clara declaració d'intencions. Reflecteix una realitat indiscutible, tot i haver de topiar amb la incomprensió d'alguns.

Les dues frases dedicatòries, l'una en suport dels que sofreixen persecució per les seves crítiques a la monarquia, i l'altra, d'un fi humor anglès, sobre la ment singular dels sobirans, també ens donen unes bones indicacions.

Jaume Boada ha estudiat a fons les festes de proclamació dels nous sobirans en els segles XVIII i XIX i, tot seguit, n'ha copsat la intencionalitat. La monarquia absoluta, lluny de cap mena de mecanisme de participació dels ciutadans en l'elecció dels governants, teatralitzava, amb aquestes festes, la pretesa adhesió del poble, tot comprant-la amb celebracions i festes i amb el llançament de peces de plata que asseguraven una assistència abundant. El poble havia aclamat públicament el seu rei. El rei, doncs, no sols era legítim *POR LA GRACIA DE DIOS*, sinó també per la voluntària acceptació dels seus súbdits.

Quan l'autor va començar l'estudi d'aquestes peces, comptava amb ben pocs antecedents. El més notable, el d'Adolfo Herrera, *Medallas de proclamación y jura de los Reyes de España* (Madrid, 1882), un estudi ben fet però ja molt antic, de manera que era obvi que calia una actualització, tot i que era ben incert aventurar si es podria avançar gaire en aquest terreny.

Com ja dic al pròleg, llavors es produeix una mena de miracle o de prodigi. On semblava que no hi havia res o gairebé res a pouar, el treball atent i tenaç és capaç de donar-nos una nova panoràmica renovadora que suposa un avenç espectacular. Però aquest aparent prodigi té unes explicacions ben clares en la intensitat de la feina realitzada. Boada ha treballat, en primer lloc, en els arxius, ja que ell sempre ha considerat primordial la recerca de documentació nova. En aquest cas, això significava explorar els arxius locals de dotze poblacions, prou allunyades les unes de les altres. En segon lloc, ha fet una recerca documental dels treballs publicats, com ara els fulletons propagandístics de les festes o bé les cròniques de l'època de cada proclamació. En tercer lloc, ha hagut de fer la recerca pròpiament numismàtica, és a dir, la recerca del material, resseguint museus, col·leccions privades i fins i tot catàlegs de venda. Complertes les actuacions en aquestes tres àrees de recerca, hom pot observar la importància del material recollit:

206 documents, la major part inèdits.

102 fonts documentals publicades, cròniques sobretot.

72 tipus monetaris i moltes varietats inèdites.

Amb aquestes bases, Boada ja podia plantejar-se el treball interpretatiu. I posats en aquest terreny, cal constatar que la tasca que l'autor s'ha imposat supera, en molt, allò que se sol fer en aquests casos. Efectivament, s'hi ha fet l'estudi dels apartats següents:

1. Antecedents d'aquestes festes i fixació del seu model.
2. Artistes i gravadors que varen dissenyar i obrar les peces.
3. Volums d'emissió i forma de distribució.
4. Costos de l'emissió i problemes de finançament.
5. Utilització política del fet per les entitats emissores, d'una banda, recaptant favors reials i, de l'altra, fent aflorar simbologies pròpies ja anul·lades.
6. Detalls de les festes i aspectes contradictoris, com ara la tolerància de certes formes de celebració que acabaven finalment a bastonades.
7. Aproximació d'aquestes peces medallístiques als tipus monetaris.
8. Els casos, àmpliament existents, de festes de proclamació sense l'emissió de medalles.
9. Procés detallat de les cerimònies i les seves incidències, poble a poble.
10. Valoració global del fenomen, tal com ja hem avançat.

Es tracta, doncs, de l'exploració d'un terreny ben proper al poder, podríem dir que un espai àulic, però que resulta molt significatiu, tant pels seus propòsits polítics com per les curioses interaccions entre el sobirà, les autoritats locals i el poble que aquestes festes propiciaven.

Tenim, doncs, un nou llibre de referència i ben gustosament en felicitem l'autor i tots els que han col·laborat a tirar endavant aquest projecte. Un cop més, i ja són dotzenes els casos que podríem recordar, tot això ha estat possible gràcies al treball tossut, tenaç i rigorós de l'autor, una feina mai pagada i prenent un temps a les ben legítimes hores de descans.

Si situem ara la tasca de Boada en el seu context estudiós, podem recordar que després del llibre de Joaquim Botet i Sisó, *Les monedes catalanes* (1908-11), hi va haver gairebé mig segle d'espai buit fins que no vàrem tenir un altre numismàtic de relleu, Leandre Villaronga. I si ens referim a Mallorca en concret, després d'un primer treball de Joaquim Maria Bover (1810-1865), *Historia de la Casa Real de Mallorca* (1855), hi ha el magnífic estudi d'Àlvar Campaner (1854-1894), *Numismática Balear* (1879), i a continuació un espai buit de més de cent anys, és a dir, fins que no apareix Jaume Boada.

Malgrat, doncs, alguns treballs fets per altres especialistes forans, els estudis sobre la temàtica mallorquina o de la Corona Catalano-Aragonesa no han tingut continuïtat a Mallorca mateix i el cert és que no sempre podem tenir la sort de comptar amb un especialista que treballi les visions de conjunt, però també les del seu territori.

Cert és que, darrere de Boada, esperem que d'altres puguin seguir amb aquests estudis, però en Jaume Boada ja és una realitat com a estudiós competent i crec que cal aprofitar aquesta oportunitat i ajudar-lo perquè pugui dur a terme la seva tasca. Podríem dir que Mallorca el necessita, però també que Jaume Boada es mereix de sobres de trobar un camí una mica menys difícil per poder dur a terme els seus programes, que de segur que són ambiciosos i molt necessaris.

Recensions bibliogràfiques

VÀRIA

SANAHUJA ANGUERA, XAVIER, “A Chartalist view of Numismatics (Fundaments and Necessities of the Discipline 30 years after the Work by Peter Spufford: ‘Money and its use in Medieval Europe’)”, *Imago temporis: medium Aevum* 11, Universitat de Lleida, Lleida, 2017, p. 53-93. Versió original en català: “Una visió cartalista de la Numismàtica (Fonaments i necessitats de la disciplina 30 anys després de l’obra de Peter Spufford: ‘Money and its use in Medieval Europe’)”, pp. 415-449.

En aquest article publicat per *Imago Temporis*, l’autor analitza conceptes fonamentals de la numismàtica i de la història de la moneda, disciplines auxiliars de la Història, centrant-se en l’època medieval i assenyalant les seves mancances a Catalunya i a Espanya.

La primera part de l’article està dedicada a explicar l’origen i utilitat de la moneda. Sanahuja rebutja el pensament monetarista de Nicolau d’Oresme i de tots els seus successors fins arribar al neoliberalisme del segle XXI, que afirmen que la moneda és un bé comú, creada originàriament per a facilitar les transaccions comercials. Des d’un punt de vista cartalista, la moneda es defineix com l’instrument de pagament amb el qual el poder polític mesura els recursos econòmics de l’administració i facilita la seva distribució, així com la recaptació d’excedents. Comprendre que la moneda es va inventar i es continua emetent per a finançar projectes, recaptar impostos i pagar funcionaris (mestres, metges, policies i militars), i no pas per facilitar el comerç entre particulars és fonamental per poder-la estudiar històricament.

A continuació, l’autor desgrana l’evolució de la numismàtica al llarg del segle XX i constata que els tres objectius de la disciplina rarament s’aborden conjuntament. Aquests tres objectius són, en primer lloc, la descripció, la correcta atribució i la catalogació dels exemplars monetaris conservats amb el pas del temps; en segon lloc, la comprensió del funcionament pràctic de les monedes físiques i del sistema monetari vigent en un territori i en un temps determinats; i,

en tercer lloc, la comprensió global del concepte i de la utilitat de la moneda dins de la societat. De les tres branques, la més coneguda dins dels ambients acadèmics és la tercera, en bona part de resultes de l'èxit que tingué l'obra de Peter Spufford *Money and its use in Medieval Europe*, publicada l'any 1988 i que segueix un patró purament monetarista. Segons Sanahuja, l'obra de Spufford ha condicionat excessivament, durant els darrers trenta anys, l'estudi de la història de la moneda a Europa pel fet d'assimilar-la al comerç.

Després de repassar la historiografia catalana dedicada a l'estudi de la moneda, des del segle XIX fins a l'actualitat, l'autor proposa uns objectius per a la disciplina:

1.- Separar l'estudi de la moneda, en els àmbits acadèmics, de l'arqueologia i de l'epigrafia.

2.- Prioritzar la recerca i la preservació de la informació per sobre de la protecció de la museïtzació.

3.- Ampliar i millorar les catalogacions sistemàtiques de les sèries monetàries.

4.- I, el més necessari, crear manuals numismàtics posats al servei de l'historiador que incorporin eines de recerca com la identificació dels sistemes monetaris de compte en ús; la identificació de les successives sèries monetàries fabricades i/o en circulació; la confecció de taules verificades amb les denominacions que rebien les monedes (oficial, nominal, popular, etc.) i llurs valors de canvi (entre elles i en relació amb altres monedes coetànies), establerts de manera oficial, oficiosa o lliurement fixats pel costum o l'ús quotidià entre particulars; la seriació verificada dels batiments de cada tipus monetari determinat, incloent la informació de la data d'inici, la data final i el lloc de la fabricació, l'espai geogràfic circulatori, i també les dates d'inici i final de circulació oficial o oficiosa en un territori determinat; la indexació cronològica dels documents monetaris publicats; i la confecció d'un glossari de termes especialitzats, que inclogui mots relacionats amb la fabricació i circulació de la moneda, especificant-ne l'ús temporal i, si s'escau, geogràfic.

ANS

GENERALITAT VALENCIANA. «Les seques valencianes. La col·lecció de Vidal Valle Ortí». *La memòria del Regne. 600 anys de la Generalitat Valenciana*, Presidència de la Generalitat, València, 2018, p. 36-40.

Aquest article forma part del llibre editat en ocasió de l'exposició que va tenir lloc al Palau de la Generalitat i que commemorava el sisè centenari de la consolidació de la Generalitat Valenciana com a institució permanent. Aquest petit llibre, d'una extensió d'unes quaranta pàgines, té quatre apartats: un sobre la memòria del Regne, que sintetitza la història de la Generalitat; un sobre l'escut de la institució, un tercer sobre el Palau Vell i, finalment, el dedicat a la numismàtica i objecte d'aquest comentari.

Amb textos de Pere Pau Ripollés, de la Universitat de València (coordinador del món antic i contemporani); Manuel Gozalbes, del Museu de Prehistòria de València (coordinador del món antic); Joan Antoni Sendra (coordinador de l'època medieval i moderna), i David Francès (coordinador de l'època musulmana), aquest capítol se subdivideix en quatre subapartats, que es corresponen amb les quatre seccions en que s'ha dividit l'exhibició de les monedes.

El primer subapartat, «Les primeres encunyacions: ibers, romans, visigots i musulmans», fa una breu enumeració de les seques que funcionaren en terres valencianes sota aquests successius dominadors. El segon, titulat «El Regne de València: La creació d'una moneda pròpia», i el tercer, «L'edat moderna: la puixança del taller de València», tracten del període històric objecte de la commemoració, és a dir, de l'època en què es crea una seca a la qual ja podem considerar pròpiament valenciana. En aquests dos apartats ja s'entra una mica més al detall en la descripció de la moneda foral valenciana i en la seva evolució. Comença amb la creació de la primera moneda el 1247 per Jaume I, el ral valencià de billó, del qual es podria haver apuntat que fou emès per circular també a Mallorca. Fa un repàs de bona part de les tipologies, tot i que passa per alt una obra monetària que és de les més belles fetes per la seca de València, el ducat de Joan II. L'última encunyació que esmenta el text és de l'època de Carles II i obvia els divuitens encunyats per l'Arxiduc Carles, les últimes monedes pròpiament valencianes, tot i que, a l'apartat gràfic, sí que en mostra un exemplar datat el 1707. Finalment, al quart subapartat, «Del modern al contemporani: La desaparició de la producció monetària», es limita a parlar breument del Decret de Nova Planta, de la desaparició dels furs i de la imposició del sistema monetari castellà.

En resum, es tracta d'un llibret-guia força digne i documentat, atractivament il·lustrat i didàctic per al públic en general i recolzat, almenys pel que fa a la numismàtica, pels experts més reconeguts del País Valencià.

ANBS

MÓN ANTIC

AGUILERA HERNÁNDEZ, Alberto, *Imágenes para una nueva Roma: iconografía monetar de la Colonia Caesar Augusta en el periodo Julio-Claudio*, Borja, Centro de Estudios Borjanos-Institución “Fernando el Católico”, 2017, 320 p.

La tesi doctoral d'Alberto Aguilera repassa la iconografia empremtada a les monedes encunyades a Caesarugusta durant el regnat dels primers emperadors de la dinastia Júlio-Clàudia (August, Tiberi i Calígula). Els tipus i les llegendes monetàries reflecteixen una intencionalitat ideològica destinada a potenciar la identi-

tat comunitària i, alhora, a legitimar el poder de l'estat imperial. Com a elements més singulars, l'autor destaca la innovació del tipus de revers amb bou mitrat com originari de Caesaraugusta, o l'ús de l'acrònim toponímic CCA com a motiu central de monedes de valors mitjans. Aguilera també destaca que Caesarugusta fou l'única seca occidental de la romanitat en batre monedes pòstumes a nom de Germànic († 19 dC) i d'Agripina la Major († 33 dC), o l'única de la Península en fabricar monedes amb la imatge de Lívia asseguda amb pàtera i ceptre.

XSA

CARDON, Thibaud; KIND, Jean-Yves, "Piéforts baronniaux bretons du département des monnaies et médailles de la BnF", *Cahiers Numismatiques* 215, Société d'Études Numismatiques et Archéologiques, París, 2018, p. 31-40.

Els autors descriuen i donen, per primera vegada en fotografia, la descripció de vuit piéforts de la Bretanya, mostrant, una vegada més, l'ús reiterat d'aquests tipus de peces en l'estat francès i la seva àrea d'influència.

Miquel de Crusafont

CHEVILLON, Jean-Albert; OLIVIER, Bertaud, "Marseille grecque: un nouveau groupe préclassique à la tête d'Athéna au casque attique/crabe", *Cahiers Numismatiques* 217, Société d'Études Numismatiques et Archéologiques, París, 2018, p. 3-6.

Seguint en els seus estudis sobre el numerari grec emès i circulant en l'arc mediterrani que va de Marsella a Sagunt, els autors ens presenten un nou tipus amb cap d'Atenea a l'anvers i cranc al revers. El nou tipus té la particularitat d'haver emprat el mateix encuny de revers amb cranc que un altre tipus marcellès amb cap d'Apol·lo a l'anvers, cosa que mostra la solidesa de l'atribució a aquesta seca i l'ús d'encunys encara en bon estat per a combinar amb altres anversos de tipologia diferent.

Miquel de Crusafont

LE GUENNEC, Marie Adeline, "De l'usage de jetons à motifs érotiques: les *spintriae* romaines", *Bulletin de la Société Française de Numismatique*, 72/10, Journées "Sensualité et sexualité en numismatique", París, desembre 2017, p. 421-426.

Ha estat fins fa poc un lloc comú de designar com a *spintriae* uns gitons d'època romana amb escenes eròtiques a una de les cares i associar-los a un ús continuat en el temps i destinats a donar accés a prostíbuls. Darrerament, s'ha publicat un treball més a fons d'A Campana (2009) i s'han fet diferents aproximacions rigoroses al seu ús i a la seva cronologia. L'autora ens fa un detallat es-

tudi de la qüestió, partint de múltiples fonts i va mostrant com moltes d'aquestes creences són completament llegendàries. Per començar, tot sembla indicar que mai en època romana aquestes peces varen rebre aquest nom, que sembla ésser una invenció del s. XVII. El nom *sptintria*, en època romana, designa més aviat una persona dedicada a prostituir-se. D'altra banda, hi ha peces amb reversos numerals, iguals que els de les peces de tipus eròtic, que semblen indicar algun ús fiscal. També sembla que la cronologia seria força limitada. I, finalment, la hipòtesi que sembla més probable és que aquestes peces tinguessin alguna relació amb el joc i no pas amb el sexe.

Miquel de Crusafont

MEDIEVAL

BARROCA, Mário Jorge, "Os seis exemplares da *Siliqua* de requiário", a *Nummus*, 2a Sèrie, Vol. XL, Porto, 2017, p. 29-45.

Es coneixen cinc exemplars de síliqua a nom del rei sueu Requiari (448-456 dC), encunyades a Bràcara, capital del regne. Totes elles es conserven en museus públics de Braga (Museu D. Diogo de Sousa), París (Biblioteca Nacional de França) i Porto (Casa do Infante). Un sisè exemplar, a Berlín (Münzkabinett), sembla ser una còpia antiga de l'exemplar de París.

ANS

COUPLAND, Simon; SCHIESSER, Philippe, "Une obole hybride inédite de Saint Martin de Tours attribuable à Charles le Chauve (840-877) correspondant à deux types d'oboles pour Tours", *Bulletin de la Société Française de Numismatique* 72/07, París, 2017, p. 290-296.

La llarga sèrie de peces de Carles el Calb amb revers XPISTIANA RELIGIO no havia estat, fins ara, atribuïda a cap taller concret, tot i que alguns autors ja havien assenyalat que un ampli grup d'aquestes peces podria ésser de S. Martí de Tours. Els autors ho poden certificar amb l'aparició i descripció d'un òbol híbrid que combina un anvers amb +SCI MARTIN MONETA i un revers amb temple i PISTIANA RELICIO. Aquesta descoberta pot aclarir, doncs, la procedència i la cronologia de moltes peces, fins ara considerades incertes en aquest sentit. Els autors aporten també dades d'altres monedes carolíngies híbrides a nom de Carles, d'una banda, i Pipí d'Aquitània, de l'altra, que semblen correspondre al període de lluita entre ells.

Miquel de Crusafont

NUÑEZ MENESES, Pablo, *Moneda medieval gallega. Catálogo comentado*, 2017, 438 p.

Nuñez Meneses publica el primer volum de la seva tesi doctoral, defensada l'any 2017 a la Universitat de Santiago de Compostel·la. Aquest primer volum és concebut com un catàleg comentat de la moneda medieval gallega. Els altres dos volums estaran dedicats a la història monetària de la Galícia medieval i al recull de monedes medievals conservades en museus gallecs. El llibre imprès no presenta nom d'editorial ni tampoc lloc de publicació. El pròleg el signa Antonio Roma Valdés, que també és doctor en Història per la mateixa universitat.

El catàleg està dividit en cinc apartats: moneda sueva, moneda visigoda, moneda dels segles VIII-X, moneda de la plena edat mitjana i moneda baixmedieval. Els dos primers apartats designen un àmbit polític (un regne), mentre que els tres finals designen un àmbit temporal que no distingeix l'entitat política emissora de les monedes. De fet, des del segle VIII, el llibre no esmenta en cap moment a quin regne pertanyia Galícia.

L'apartat III, dedicat a les monedes dels segles VIII-X, consisteix en la recopilació d'exemplars monetaris fabricats fora de Galícia però trobats en contextos arqueològics de la regió. Com que aquesta recopilació serà tractada en profunditat en el volum tercer de l'obra, l'apartat es redueix a unes poques pàgines que resumeixen les troballes.

A l'apartat IV, l'autor cataloga els tipus monetaris coneguts de fabricació gallega (sobretot a Sant Jaume de Galícia) i s'entreté a identificar tots els exemplars coneguts, registrant la seva aparició en vendes i subhastes públiques o la seva presència en museus. La qualitat de les fotografies és notable i serveix de gran ajuda a l'hora d'identificar clarament les variants tipològiques localitzades per a cada emissió. Seguint l'opinió de Roma, Nuñez Meneses desestima que les lletres aïllades a les monedes lleoneses del segle XII puguin ser marques de seca. Per tant, no atribueix a Lugo cap emissió lleonesa d'Alfons VII o de Ferran II marcada amb la lletra L, tal com han fet altres autors abans, però reconeix que l'emissió de moneda a Lugo és ben documentada. L'autor assenyala la possibilitat que els morabatins lleonesos d'Alfons IX fossin fabricats a Sant Jaume de Galícia, de resultes de l'existència de documentació històrica que així ho afirma. A partir d'aquest regnat, les marques d'algunes monedes suggereixen poder-se identificar amb marques de seca de la Corunya, Lugo i Ourense.

Les monedes catalogades a l'apartat V es caracteritzen per haver estat fabricades més abundantment i de manera gairebé exclusiva a la Corunya (excepte unes poques emissions a Sant Jaume i a Tui). Per aquest motiu, el catàleg relaciona meticulosament les variants conegudes de cada tipus, però només esmenta la procedència d'aquelles variants que són més rares. L'autor dubta a l'hora

d'unificar les denominacions de les monedes del regnat d'Alfons X, ja que a voltes utilitza els noms oficials (*dinero prieto*, *pujesa*), mentre que en altres fa servir els noms populars (*dinero de seis lineas*, *seisén*), i en alguns casos barreja els primers amb denominacions incorrectes d'origen modern (*novén*, *meaja*). És lloable que l'autor desestimi l'existència d'una moneda catalogada des d'antic, però mai reproduïda amb claredat, com és el *cornado* de la Corunya de Pere I; i que dubti de l'atribució a la Corunya d'algunes emissions rares d'Enric II amb marca C aïllada (a diferència de la marca CV, ben atribuïda a la ciutat gallega). Nuñez Meneses cataloga també les emissions gallegues de Ferran I de Portugal i aporta imatges de bona qualitat de peces raríssimes, com els mitjos tornesos que mostren la Torre d'Hèrcules en el seu anvers, o les barbudes i graves de la seca de Tui. Les monedes de Ferran de Portugal amb marca M, ocasionalment atribuïdes a Milmanda, són fotografiades i comentades en el catàleg, però l'autor no considera provada la seva procedència gallega.

Completen el catàleg un estudi metal·logràfic de 59 monedes de diferents regnats, analitzades per fluorescència de raigs-X, i un recull d'imatges de documents escrits rellevants per a la història monetària de Galícia. Esperarem l'aparició del segon volum de l'obra de Pablo Nuñez Meneses que inclogui el registre i l'estudi de la documentació escrita que ha permès establir la catalogació d'aquest primer volum.

Xavier Sanahuja Anguera

PÉREZ SÁNCHEZ, Jaime; FRANCÈS VAÑÓ, David; i RODRÍGUEZ PÉREZ, Ramón, *El felús magrebí en el tercer siglo de la Hégira (siglo IX d.C). Contexto histórico y circulación en al-Andalus*, França, Omni, 2017, 132 p.

Els felusos magrebins del segle IX apareixen freqüentment en troballes i col·leccions de la Península Ibèrica i, d'aquesta manera, assenyalen l'existència d'uns lligams socials i polítics estrets entre les dues vores del mar Mediterrani. Fins ara era impossible d'assajar de classificar-los adequadament. I no és només que la numismàtica espanyola s'hagi desentès tradicionalment d'aquestes petites peces de coure, sinó que tampoc cap autor estranger no els ha dedicat una atenció especialitzada. La catalogació de les monedes de les dinasties aglàbida, idríssida o rustàmida passa per unes poques obres i uns pocs autors que, tradicionalment, han preferit centrar les seves recerques en les monedes d'or i d'argent. El projecte de recerca dels tres autors –Pérez, Francès i Rodríguez– era, per tant, molt ambiciós. El bon ull intuïtiu de David Francès és prou conegut pels lectors d'*Acta Numismàtica*. Però val la pena que ens acostumem a recordar els noms dels seus companys de recerca: Jaime Pérez, des de Barcelona, i Ramón Rodríguez, des de Còrdova. Tots tres són, avui dia, investigadors molt preparats per obtenir resultats nous i útils per a la numismàtica medieval musulmana. I tots

tres, malauradament com és habitual, actuen al marge d'universitats, museus i institucions públiques relacionades amb la disciplina.

El llibre publicat per Omni inclou un estudi i un catàleg. Ambdues parts són extraordinàries. No disposàvem de gairebé res, i ara tenim un repertori de 140 tipus monetaris diferents, inèdits o molt poc coneguts que hi apareixen descrits, atribuïts, pesats, mesurats, dibuixats, i fotografiats.

La part primera i més important de l'estudi i del catàleg correspon a la dinastia Idrissida (789-985 dC, al Marroc), que estava ben estudiada pel que fa a l'argent, però romania gairebé desconeguda pel que fa al coure. Entre els tres catàlegs d'Eustache (*Corpus des dirhams idrissites et contemporains*), Lane Poole (*Catalogue of the Oriental coins in the British Museum*) i Lavoix (*Catalogue des monnaies musulmanes de la Bibliothèque Nationale*), sumen un sol felús idrissida catalogat, concretament en el darrer dels tres llibres. Jaime Pérez i companyia en descriuen vuitanta-set de diferents. No es tracta d'una feina fàcil, atès que aquestes monedes apareixen en molt mal estat. De tres-cents exemplars estudiats, "*ninguno contiene completas sus leyendas, y en gran parte solamente son visibles las áreas centrales*". Els autors estudien les particularitats de les llegendes, com ara l'existència de formes abreujades d'escriure els números de la data, que havien equivocat moltes catalogacions anteriors; o els símbols i noms característics de la dinastia, com ara el nom Alí, utilitzat per ressaltar les seves arrels religioses, o les palmeres ornamentals estilitzades que apareixen en molts felusos des de l'època d'Idris II (192-213 AH). La major part de felusos no duen el nom de la seca, i els que el duen es redueixen a tres úniques seques: Al-Aliya, Tahert, i Walila.

Una segona part és dedicada a una desena d'emissions singulars de felusos del Magreb occidental procedents d'entitats polítiques efímeres o subsidiàries. Comprèn emissions dels grups heterodoxes kharigites i mutazilites a Tudga i a Tànger, així com de l'emirat idrissida dels Banu Sulayman, a Tlemcen.

La tercera part s'ocupa de la poc coneguda numismàtica de la dinastia Rustàmida (767-969 dC, sobretot a Algèria). Dels Rustàmides, fins i tot s'havia escrit que no havien encunyat moneda. Els autors rastregen la bibliografia i comproven l'existència de felusos i dirhams publicats anteriorment que cal atribuir a aquesta dinastia. Amb aquesta base, poden refer un catàleg de felusos que inclou fins a onze tipus rustàmides, més un dotzè de precedent: el felús amb data 142 AH i seca Ifriquiya, encunyat a Qayrawan pel governador Abd al-Rahman ibn Rustam, futur fundador de l'imamat ibadita a Tahart. Les seques de felusos rustàmides conegudes són Tlemcen, Tahert i Al-Mubarak.

La quarta i darrera part cataloga els felusos de la dinastia Aglàbida (800-909 dC, sobretot a Tunísia). Es tracta d'unes monedes també molt mal encunyades i de difícil lectura. Malgrat això, la seva catalogació prèvia era la millor entre les

dinasties tractades en haver-hi alguna obra precedent. La principal característica de tots els felusos aglàbides és la presència del mot “Galaba” en alguna part del camp de la moneda. Es cataloguen vint-i-cinc felusos, datats entre el 186 i el 240 AH, de les seques d’Ifriquiya / Al-Qayrawan, i Al-Mubarak.

Finalment, i com apèndix, la cinquena part del catàleg cataloga cinc felusos abàssides encunyats al Magreb entre els anys 165 i 181 AH. Són emissions anteriors i els autors no les han volgut obviar, però les han situat al final de tot per no pertànyer a cap de les dinasties nord-africanes independents.

D’aquests tres autors, ens n’arribaran més sorpreses. Per separat, han demostrat la seva competència. Junts poden reescriure la numismàtica musulmana del nord d’Àfrica i de la Península Ibèrica.

Xavier Sanahuja Anguera

PÉREZ SÁNCHEZ, Jaime, “Morabetinos alfonsinos”, a *Manquso* 9, Madrid-Lorca, 2018, p. 55-85.

L’autor cataloga i descriu tots els morabatins alfonsins coneguts encunyats al Regne de Castella entre els segles XII i XIII. La descripció raonada dels tipus inclou comentaris sobre les formes i variants d’escriptura dels mots de la llegenda, i assenyala errors recurrents en les classificacions històriques, atès que l’escriptura cúfica que presenten és sovint difícil d’interpretar. Per tal d’establir definitivament les llegendes emprades a les monedes, l’autor les dibuixa totes, any per any, descartant la data de 1234 de Safar per error de lectura. Els morabatins alfonsins es poden dividir en tres tipus principals. El primer tipus el componen morabatins escrits exclusivament en àrab, encunyats a Toledo entre 1211 i 1221 de Safar (1173-1183 dC). El segon grup és el dels morabatins bil·lingües, fabricats entre 1222 i 1256 de Safar (1184-1218 dC), també a Toledo. Tots ells duen el nom ALF (d’Alfons VIII) al mig del camp de l’anvers, excepte un únic exemplar conegut, de l’any 1253 de Safar, que du el nom HENRIC (d’Enric I). Pérez no dubta de l’autenticitat d’aquesta darrera peça. Finalment, Pérez certifica l’existència de morabatins reduïts, amb pes de 3,53 grams i 26 mm de diàmetre, fabricats a Sevilla a nom d’Alfons X (1252-1284 dC). Es tracta dels morabatins nous que s’esmenten a les fonts documentals.

XSA

PLIEGO, Ruth, “The circulation of copper coins in the Iberian Peninsula during the Visigothic Period: New approaches”, *The Journal of Archaeological Numismatic*, 5: *Les trouvailles de monnaies de bronzes romains en contexte médiéval*. Brussel·les, 2015-2016, pp. 125-160.

Molt s'ha escrit sobre els coures visigots després de la nostra monografia. Internacionalment, el fet fou acceptat sense problemes. En el nostre àmbit estatal s'ha escrit de tot, però mai aplicant el mètode científic, és a dir, sense fer una anàlisi completa i exhaustiva sobre les hipòtesis precedents. Així, s'ha parlat de SPANIA, i encara d'altres per a les peces amb SP, sense tenir mai present que hi ha exemplars amb SPL que ho desmenteixen de pla. D'altra banda, però, hi ha una part molt positiva i és que han anat aflorant multitud de petits coures atribuïbles al període, generalment al sud peninsular i en xifres globals que doblen o més els 229 exemplars que vàrem descriure llavors. Molts d'aquests afloraments han estat fruit d'excavacions arqueològiques, un fet que sovint ens ha aportat les necessàries dades de context que ens poden anar ajudant a perfilar les cronologies i el coneixement dels paràmetres en què foren encunyades aquestes curioses sèries, encara tan difícils de situar amb exactitud.

Ruth Pliego ha enfocat l'estudi del tema sense prejudicis, és a dir, no amb ànim de contradir perquè sí, sinó amb ganes d'ampliar informació i de saber-ne més. En aquest treball, ha analitzat i sotmès a crítica tota la literatura generada sobre la qüestió i n'ha fet, en aquest treball, una anàlisi global.

En primer lloc, ha resumit i sintetitzat totes les aportacions creant una taula de les diferents tipologies, en la qual es comprenen els tipus descrits per nosaltres i totes les altres aparegudes després. Ha fet després un estudi rigorós de les zones d'aflorament, mostrant com Sevilla i la seva zona són una àrea privilegiada en les troballes d'aquest tipus de peça i posant l'accent en el seu port fluvial com a lloc possible d'entrada i eixida de mercaderies, cosa que explicaria l'eixida de peces del país a llocs allunyats. Les evidències de tota mena, i entre elles les troballes, la porten a concloure que almenys els tipus amb SP i SPL són indubtablement d'ISPALI (o Hispalis), és a dir, de Sevilla, cosa que la porta a descartar teories arbitràries, com que tot aquest coure pugui ésser d'origen bizantí. Com és habitual, els que teoritzaven així s'havien "oblidat" que hi ha peces amb ERM, fins ara només atribuïbles al rei Ermenegild, de la mateixa manera que Marot es va "oblidar" que a Cullera havia aflorat un trient de Vamba perquè aquesta peça li destorbava la seva cronologia del jaciment.

Entra després a analitzar els llocs d'emissió i, fora d'Is pali, no admet altres tallers importants que es puguin identificar. Jo ja entenc la seva desconfiança amb les nostres aventurades lectures dels monogrames, però per negar-les caldria plantejar alternatives. En qualsevol cas, ens sembla risible la que va plantejar algú, segons la qual les peces que vaig atribuir a Emèrita portarien el bust amb cap a l'anvers i el mateix bust, però decapitat, al revers. Val a dir, però, que és la única teoria alternativa aportada fins ara sobre aquestes interpretacions. I mai s'hauria d'haver oblidat que si volem negar alguna cosa, és obligatori de plantejar una hipòtesi alternativa que es pugui demostrar com a millor.

Discuteix després la hipòtesi d'una possible seca bizantina a Màlaga i fa veure que no es pot assimilar el grup malagueny amb el que nosaltres vàrem atribuir, molt hipotèticament, a Còrdova perquè els bustos de l'anvers miren al revés i les creus del revers són diferents.

També recull el resultat del nostre darrer treball sobre la plata visigoda, un numerari ja conegut des de fa temps, però amagat darrere allò que en Mateu y Llopis va qualificar, amb ben poca fortuna, d'etapa monetària "previsigoda". Ja Reinhart, al seu dia, va criticar durament aquest terme que, de fet, qualifica com d'"anterior als visigots" un numerari que és imitatiu de les sèries romanes i després bizantines, però que és plenament visigot. Si s'hagués tingut en compte aquest fet, ja hauria caigut fa molt de temps l'afirmació axiomàtica que "els visigots només havien emès moneda d'or", perquè eren ben conegudes algunes sèries d'argent d'aquest període imitatiu.

Pliego fa després una anàlisi exhaustiva de les diferents sèries monetàries dels diferents pobles bàrbars i ens fa veure que hi ha comportaments de tota mena i que s'hi barregen diferents gèneres d'emissions, entre les quals no manquen les sèries ciutadanes, com les visigodes de coure que porten l'explícita llegenda CIVITA i que, per tant, no sembla que puguin ésser altra cosa.

En definitiva, l'autora conclou que no hi ha dubte que hi ha un numerari de coure visigot i que va circular coure propi i aliè en temps dels visigots, tot i admetent que l'arqueologia ens ha de precisar encara moltes coses.

En definitiva, un treball seriós sobre la qüestió i, fins ara, l'única anàlisi àmplia i aprofundida sobre el tema dels coures d'aquest temps, davant dels quals molts autors es limiten a parlar de "*los pretendidos cobres visigodos*" sense gosar de prendre cap posició o que, i tot és prou negatiu, plantegen hipòtesis absurdes que resten tombades amb les més elementals evidències.

No cal dir que els acurats estudis generals de context que hi afegeix l'autora ens ajuden a entendre millor aquest numerari i a fer-nos veure que unes emissions singulars, tant pel metall com probablement per l'autoritat emissora, no constitueixen cap excepció en el context de les encunyacions dels pobles germànics.

Miquel de Crusafont

PLIEGO, Ruth, "King's names on Visigothic bronze coins: a new minimus from Ispali in the name of Leovigild", *American Journal of Numismatics*, 30, Nova York, 2018, pp. 245-258.

En el treball anterior, Ruth Pliego ja explicava que havia trobat un coure visigot amb un monograma que, de primer, havia pensat que pogués significar Còrdova, però que després va entendre que podia significar Recared. Ara, l'autora ens documenta un altre tipus amb un altre monograma atribuïble a Leovi-

gild. Cal dir que ambdues peces porten, al revers, un monograma cruciforme perfectament llegible com SPAL, és a dir, la antiga Hispalis o Sevilla. Aquestes peces estan clarament relacionades amb les que portaven ERM i que ja vàrem descriure nosaltres, l'evidència de les quals ella encara ha pogut augmentar fins als sis exemplars.

Ja hem dit abans que aquesta peça amb ERM ha estat ignorada pels nostres contradictors. Pliego pensa, pietosament, que això va succeir perquè la vàrem publicar en un apèndix, però també veu que més endavant en vàrem publicar dues peces més en un altre article, sense que això fes canviar res.

Pliego ens mostra com el sistema de monogrames ja fou emprat en el món imperial bizantí, en alguns coures, i com els monogrames cruciformes són també retrobables en altres objectes d'origen visigòtic i no monetaris. D'altra banda, també retroba monogrames cruciformes en els amonedaments d'altres pobles germànics. Tot plegat ens demostra que es tracta d'una pràctica perfectament coherent que s'explica millor en els petits coures, a causa de l'avantatge de poder inserir llegendes llargues en peces de mida molt petita.

La seriació ERMenegild-LEOVIGILD-RECARED, tot en peces atribuïbles a Hispalis, ens canvia més el panorama ja que ens aporta una sèrie de coures indubtablement visigots i indubtablement reials. Ara caldrà, doncs, encaixar la cronologia dels altres coures d'aquesta seca que no porten nom reial.

En qualsevol cas, es tracta d'una demostració definitiva i indiscutible sobre l'emissió de coures en el context visigot i per sobirans visigots.

Miquel de Crusafont

RUEDA RODRÍGUEZ-VILA, Pablo, "Las pesas monetarias castellanas en el siglo XV", a *Omni* 12, 2018, p. 178-192.

L'objectiu de l'article de Pablo Rueda és documentar la normativa que regulava l'ús dels pesals monetaris a la Castella del segle XV i presentar un catàleg d'exemplars coneguts anteriors a la reforma dels Reis Catòlics del 1488. En total, l'autor registra fins a vuit ordres i pragmàtiques reguladores (quatre anteriors a 1488), i cataloga vint-i-cinc pesals, entre unitats, divisors i múltiples.

XSA

MODERN I CONTEMPORANI

BELLUTEAU, Georges; MELMOUX, Pierre-Yves, "La Monnaie de Perpignan (1711-1793)", editat com a *hors-série* 3 de *La Pallofe*, Associació Numismàtica del Rosselló, Société Française de Numismatique i Museu de Monedes i Medalles Josep Puig, Perpinyà, 2017, 196 pàgines.

Com a complement i ampliació de l'estudi de Christian Charlet que començem aquí mateix, aquest volum, publicat també amb motiu de les *Journées Numismatiques* de Perpinyà del 2017, fa l'estudi dels amonedaments francesos a la seca de Perpinyà des de la seva reobertura l'any 1711, gràcies a la tenaç pressió del Duc de Noailles fins al 1793. Es tracta, doncs, de les peces amb la Q, marca de distintiu de seca, que cobreix justament l'espai no analitzat ni sistematitzat per Jean Mazard (*Histoire Monétaire et Numismatique Contemporaine 1790-1963*, París, 1965), que completa la història de les emissions perpinyaneses fins a la cloenda del taller l'any 1835, en temps del rei Lluís Felip de França (1830-1848). Pocs anys més tard, la fabricació se centralitzaria a París.

El treball de Belluteau i Melmoux ha estat realitzat amb una gran minuciositat i representa una ampliació i millora d'una primera versió de 114 pàgines del 2012, que fou editat com a *hors-série* 1 de *La Pallofe*. L'estudi actual en té 196, de manera que no es tracta d'una breu posada al dia, sinó d'una reelaboració completa amb amplis sectors completament inèdits. En la introducció indiquen que han deixat de banda la història de la creació del taller, que resta ben documentat en el treball de Charlet i de col·laboradors que recensionem aquí mateix. Tot seguit, entren en matèria relacionant els directors de la seca de Perpinyà, amb les seves heràldiques i signatures, i una breu explicació de cada personatge, amb la cronologia de la seva actuació i els documents del seu nomenament. A continuació, relacionen, historien i donen les signatures i les cronologies dels gravadors, dels guardes, dels controladors, dels assajadors, dels substituïts del Procurador General i dels diferents càrrecs de la seca, ocupant en total trenta-sis pàgines de gran format.

Tot seguit, s'entra en la fabricació de les monedes; es facilita una síntesi dels documents coneguts i del seu contingut, regnat per regnat i, dins de cada un d'ells, la relació cronològica de les emissions, on es detallen les característiques bàsiques, els anys d'emissió de cada tipus amb els seus volums, les peces localitzades amb els seus pesos, peces de mostra i fotografies. Quan escau, es dona notícia de tipus desconeguts que apareixen bé a la documentació, bé en catàlegs de diverses menes, amb una valoració de la credibilitat d'aquestes fonts. Aquest sector, com és natural, resulta el més voluminós i ocupa un centenar de pàgines.

Finalment, hi ha un apèndix on hi trobem els edictes reials, amb il·lustracions de plànols de la seca i detalls de l'edifici, així com imatges de documents originals o dels seus encapçalaments. En alguns d'ells, s'hi veuen els dibuixos de les peces a fabricar. També hi ha documentació abundant referent a l'edifici de la seca i la seva història al llarg dels anys de les emissions, i fins i tot algun gravat d'algun dels gravadors.

L'obra es clou amb una copiosa bibliografia que ocupa onze pàgines i encara es completa amb un breu lèxic, la llista dels gravadors generals, les abreviatures i l'índex general.

Com es pot comprendre, l'obra conté una quantitat ingent de treball i els resultats són d'una exhaustivitat difícilment superable. Amb raó, l'eminent numismàtic francès Michel Amandry ha pogut escriure, en comentar l'obra, que es tracta de "l'estudi més complet i més detallat com mai abans s'havia realitzat en referència a la vida d'un taller monetari".

Miquel de Crusafont

CHARLET, Chritian; PROT, Richard, "Patards d'argent et de billon de la principauté de Château-Regnault décriés per le roi d'Espagne Philippe IV en 1627", *Bulletin de la Société Française de Numismatique* 73/01, Paris, 2018, pp. 8-14.

El principat de Château-Regnault fou un domini dels sobirans espanyols que, en la cronologia estudiada, ocupaven llavors els Països Baixos i el Franc Comtat. El sistema monetari dels Països Baixos fou modificat l'any 1612 per l'arxiduc Albert d'Àustria i la seva esposa, la infanta espanyola Isabel, i des de llavors s'emeteren peces sobre els valors del patagó i els seus divisors, un d'ells l'anomenat *patard*. L'any 1627, el rei espanyol es queixava de les falsificacions d'aquestes monedes a diferents llocs, entre ells al principat de Château-Regnault, i prengué diferents mesures. L'any 1629, la princesa de Conty va vendre el principat al rei de França Lluís XIII i les falsificacions o còpies se seguiren batent. Fins ara, aquestes peces, que a voltes porten dates i en altres no, eren d'una gran raresa i, per tant, es feia difícil la identificació dels tipus falsificats. Els autors constaten que, des d'ara i amb molts més exemplars, aquesta separació comença a fer camí.

Miquel de Crusafont

CHARLET, Christian, amb la col·laboració de BELLUTEAU, G.; GOT, S.; LEBRAT, L.; MELMOUX, P-Y. "Le duc de Noailles et la Monnaie de Perpignan /1709-1723)", publicat com a *hors-série* 2 de *La Pallofe*, Associació Numismàtica del Rosselló, Société Française de Numismatique i Museu de Monedes i Medalles Josep Puig, Perpinyà, 2017, 141 p.

Tot i que es fa ben evident que els treballs aplegats no han estat pas improvisats, no hi ha dubte que les *Journées Numismatiques* de la Societat Francesa de Numismatique, fetes a Perpinyà l'any 2017, han estat ben fructuoses, amb l'aportació de les comunicacions habituals, però també de l'aparició de dos grans treballs que resulten fonamentals per a documentar i sistematitzar les emissions fetes al Rosselló pels sobirans francesos entre el 1711 i el 1793.

El primer d'ells és el que ara comentem, que ens documenta amb gran detall les actuacions del duc de Noailles i les seves exitoses gestions a fi de poder

tenir una seca a Perpinyà. D'una banda, i com a responsable militar de la zona i d'algunes de les campanyes en l'àmbit peninsular, hi havia en aquest entestament un mòbil, podríem dir que tradicional, en les iniciatives d'origen militar: les necessitats de finançament de l'exèrcit. Charlet, però, també hi troba altres motivacions complementàries, estudiant bé el personatge i la seva documentació sobre el tema.

El text, que recull amb tot detall les actuacions del duc des del 1709, es complementa admirablement amb l'altra monografia de Belluteau-Melmoux que també comentem aquí i que, a més de les dades documentals necessàries a una cronologia més àmplia, aporta el material numismàtic que va eixir d'aquesta iniciativa.

Miquel de Crusafont

MELMOUX, Pierre-Yves, "Catalogue des sous de Louis XIV frappés a Perpignan de 1644 a 1647. *La Pallofe* 56, Associació Numismàtica del Rosselló, Perpinyà, 2017, pp. 43-47.

No hi ha dubte que, per poder començar a pensar en treballs interpretatius, hi ha d'haver unes bones bases materials i, en el cas de les monedes medievals i modernes, també documentals. Pel que fa al numerari perpinyanès, ens consta que l'autor fa temps que treballa la part documental. Pel que fa a la part material, ara ens ha donat una mostra de la seva forma rigorosa de treball, recopilant tots els exemplars dels quals pot tenir notícia i en les descripcions dels quals no dona per segura cap peça que no hagi pogut verificar. És una forma d'evitar aquells nombrosos "fantasmes" que, a voltes, es van eternitzant en les catalogacions numismàtiques.

Melmoux ha anat cercant exemplars i els ha anat descrivint any per any, tenint en compte totes les variables: llegendes, detalls diferencials en l'encuny i contramarques, arribant així a un repertori força més complet del que fins ara s'havia anat descrivint

Miquel de Crusafont

VILA, Pep, "Joaquim Botet i Sisó, poeta, traductor, folklorista, crític i estudiós de la llengua i la literatura catalanes", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* 58, Girona, 2017, p. 71-125.

És una satisfacció i, en certa manera, un alleujament per als numismàtics que la polifacètica i important figura del gironí Joaquim Botet i Sisó comenci a aflorar a la llum pública. Això és especialment important que sigui a Girona, la ciutat que lògicament l'hauria de reivindicar i que, fora d'alguna excepció

com ara el congrés que se li va dedicar fa un any, només un carrer d'extrarradi recordava fins fa poc la seva figura.

El treball, molt ben documentat i que conté exemples d'alguns dels seus textos, és especialment dedicat a la seves facetes de literat i de lingüista, però també ens fa saber d'algunes obres que manquen a la bibliografia que li vàrem dreçar al seu dia i ens informa de l'existència, a la Biblioteca de Catalunya, d'un fons de 58 cartes, gairebé totes de tema numismàtic, que constitueix el fons de manuscrits 1880, fins ara inexplorat. Aquest fons degué entrar juntament amb el manuscrit de *Les monedes catalanes* i es complementa, com diu l'autor, amb el fons de l'Arxiu Municipal de Girona, *Papers de J. Botet i Sisó*, que si bé fou treballat per nosaltres, mai l'hem publicat encara de forma exhaustiva.

Miquel de Crusafont

BOADA SALOM, Jaume. «Els ploms eclesiàstics de la parròquia de Sencelles», a *I Jornades d'Estudis Locals de Sencelles*. Ajuntament de Sencelles, Sencelles, 2018, p. 323-335.

L'únic avantatge de tenir empantanegada una investigació durant anys és que, al llarg d'aquest temps, a l'investigador li poden sorgir nombroses oportunitats per donar a conèixer una part de les seves troballes; a més, quantes més parts publica, més gent hi ha que s'assabenta de la seva cabòria. El problema, però, és que si l'espera s'allarga i les oportunitats proliferen, al final el resultat pot no tenir aquell gust de novetat que a l'autor li hauria agradat.

Això li pot estar passant a Boada sobre els ploms eclesiàstics de Sencelles: tot i que la informació localitzada sobre aquesta parròquia mallorquina en particular no és, ni de bon tros, de les més extenses, ja du publicats diversos articles sobre el tema, en els quals, a més, es veu obligat a posar el lector en antecedents perquè algunes d'elles sorgeixen fora dels àmbits numismàtics i cal aclarir què redimonis eren els ploms eclesiàstics. En aquest cas, l'autor ho ha de fer com a explicació prèvia a l'exposició de les escasses notícies que ha pogut reunir sobre els ploms de la parròquia de Sant Pere d'aquesta vila del pla de Mallorca, tot i que no per això deixen de constituir una informació inèdita. Ara només falta que l'Arxiu Diocesà de Mallorca actuï amb la diligència que s'espera d'un arxiu de la seva categoria, acabi un inventari que fa massa temps que dura i li doni a l'autor via lliure per desentranyar la informació que li falta per acabar una investigació que va engegar fa uns disset anys.

GALÍ, Jordi. *Pere Cerezo. Entre Girona i Argentina*. Fundació Josep Irla. Barcelona, 2018.

Aquest llibre homenatja Pere Cerezo, qui fou batlle de Girona durant una de les èpoques més difícils de la seva història, la Guerra contra el Feixisme. De tarannà progressista, i com tants altres personatges importants de l'època, va acabar exiliant-se al seu país natal, l'Argentina, i mai més no va tornar a trepitjar terres catalanes. La vessant numismàtica d'aquesta publicació, profusament il·lustrada amb fotografies i documents de l'època, rau en el fet que va ser precisament Cerezo una de les dues autoritats les signatures de les quals apareixen en els bitllets que l'Ajuntament de Girona va emetre durant la contesa. Un exemplar d'aquests bitllets, el de 50 cèntims, il·lustra la pàgina 129.

Jaume Boada

MEDALLÍSTICA

POELS, André; VANDAMME, Luc; VAN DRIESSCHE, Jacqueline. *Godefroid Devree-se 1861-1941*. Limburgse Commissie voor Numismatiek vzw, Bèlgica, 2018.

La comunitat de numismàtics belgues, molt activa en l'estudi i la difusió dels seus nombrosos medallistes i empreses fabricants, ha publicat força llibres des de la creació de la primera entitat especialitzada, la *Société Royale de Numismatique de Belgique - Koninklijk belgisch Genootschap voor Numismatiek*, fundada el 1841 i encara avui en actiu. Aquesta tradició s'ha vist continuada en els nostres temps amb altres entitats i una llarga llista d'estudiosos, entre els quals voldríem destacar la figura de Luc Vandamme, vicepresident de la societat *Promotie van de Medaille - Promotion de la Médaille*. Aquest antic gerent del Banc Belfius ha publicat nombrosos estudis sobre medallistes històrics i contemporanis, com Pierre Joseph Braemt, Oscar De Clerck, René Harvent, Nedda el-Asmar, Danièle Debay, Marit Hartman, Gustave Jacobs, Griet Jonker, Jouvenel, Dolf Ledel, Alfons Mauquoy, Hedwig Pauwels, Marcel Rau, Raf Mailleux, Alphonse Michaux o Charles Van der Stappen, entre d'altres. També és autor d'estudis globals sobre les medalles del Congo, les del Festival de Música d'Anvers, les de la reina Elisabeth, les del Museu de la Ginebra de Hasselt, les que representen Pieter Paul Rubens, les dels nobles belgues de 1830 als nostres dies, les de la col·lecció numismàtica del príncep Karel, així com de l'*Enciclopèdia dels medallistes de la Seca de Brussel·les*.

Algunes d'aquestes publicacions les ha elaborat a títol individual, i d'altres en col·laboració amb diferents estudiosos, com succeeix en el nou llibre *Gode-*

froid Devreese 1861-1941, una voluminosa obra de 724 pàgines i tres quilos de pes que recopila i cataloga tota la producció coneguda fins ara del medallista belga, considerat el màxim renovador d'aquesta disciplina artística al seu país. L'edició s'ha fet amb la participació de la Comissió de Numismàtica de Limburg, una associació d'amants de la medallística que té per objectiu compartir coneixements i promoure'ls.

El llibre comença amb una breu biografia de Devreese, una justificació bibliogràfica i una reflexió sobre la seva correspondència al Fons Lefébure (conservat al Gabinet de Manuscrits de la Biblioteca Reial de Bèlgica), un arxiu que conté documentació de les empreses que fabricaven medalles i dels propis medallistes, amb significatives dades sobre les seves activitats. També dedica un capítol a algunes peces remarcables que pertanyen a la Maison Losseau (Devreese cedí al seu amic Léon Losseau una important col·lecció de medalles i foses) que signa Jacqueline Van Driessche. Aquestes primeres pàgines són en francès, les següents són en neerlandès i inclouen una introducció i 466 fitxes de les peces. Aquestes fitxes es presenten de forma cronològica, de manera que es pugui seguir l'evolució creativa i professional de Devreese. Cada fitxa inclou dades significatives en relació al fabricant, el nombre de peces produïdes o les varietats en les mides, el pes o els materials emprats. És un encert, també, la inclusió al final de cada fitxa d'altres treballs de Devreese del mateix moment, de manera que, per exemple, es pot relacionar la medalla dedicada a la inauguració d'un monument amb el monument mateix, essent ambdós obra seva.

Al final, s'inclou un apartat que documenta foses de bronze de gran format basades en medalles (algunes són còpies dels discos per al torn reductor) així com medalles fetes amb materials poc freqüents, com l'ivori, i peces que, per manca d'informació, no s'han pogut datar ni identificar. El llibre conclou amb una llista de paraules clau que permet localitzar les principals referències a les fitxes.

Devreese destacà com a escultor des de ben jove, però s'incorporà al món de la medalla tardanament, als 34 anys, tot i que la seva producció començà a ser important a la dècada següent. Treballà amb les principals empreses del sector (Fonson, Michaux, Janvier & Duval, Wolfers...) i retratà nombroses personalitats del seu temps, des de la reialesa a importants famílies nobles i benestants, així com professionals de la política, l'empresariat, la justícia, la medicina o l'educació. Realitzà una importantíssima producció de medalles durant la Primera Guerra Mundial i fins a la seva mort, durant la Segona. Per tot això, aquesta merescuda publicació permet finalment conèixer millor la seva obra i reivindicar-lo com un dels mestres de la medalla belga del segle XX.

Rossend Casanova

TRIGUEIROS, Antonio Miguel, “Fidelidade ao rei à patria 1823: Fontes inéditas de duas populares medalhas honoríficas”, a *Nummus*, 2a Sèrie, Vol. XL, Porto, 2017, p. 89-111.

L'autor aporta documents inèdits i dades quantitatives sobre l'emissió, a la seca de Lisboa, de la condecoració portuguesa més popular del regnat de Joan VI, establerta l'any 1823. La distinció duia la reial efígie a l'anvers i la inscripció “*Fidelidade ao Rei e à Patria*” al revers. També aporta informació sobre una condecoració contemporània anomenada “*Heroica Fidelidade Transmontana*”, del mateix any 1823.

ANS

VANDAMME, Luc; BONNETAIN, Corinne, *Armand Bonnetain (1883-1973). Een kunstig kunstenaar. Un artiste artisan*, (edició bilingüe franco-neerlandesa), Société archéologique de Namur, Namur, 2018.

El Centre Arqueològic, d'Art i d'Història de la Tour d'Anhaive, situat al districte de Jambes de la ciutat belga de Namur, va celebrar entre l'11 de setembre i el 16 de desembre de 2018 l'exposició monogràfica “Armand Bonnetain (1883-1973). Un artista artesà”, consagrada a aquest reputat escultor i medallista belga. Per a l'ocasió s'edità el catàleg homònim, que juntament amb un segon llibre de l'historiador Luc Vandamme, *Armand Bonnetain 1883-1973* (Herent, 2018), configuren les dues publicacions de referència.

El catàleg s'inicia amb una introducció de Fiona Lebecque, presidenta del Centre d'Archéologie, d'Art et d'Histoire de Jambes, que cita les anteriors experiències numismàtiques celebrades a la Tour d'Anhaive i continua amb una presentació de Cédric Visart de Bocarmé, president de la Société Archéologique de Namur, que rememora la data de 1830, quan va néixer Bèlgica com a estat independent i, amb ell, diverses entitats culturals preservadores del patrimoni, com la *Société* que presideix, fundada el 1845. Aquesta entitat compta amb més de 150.000 objectes (monedes, medalles, matrius, etc.) i el seu fons s'enriqueix cada any amb donacions, com la de 2016, quan Corinne Bonnetain, neboda de l'artista, donà tot el fons del seu taller, un arxiu que conté documentació comptable, fotografies, guixos, models, matrius i medalles, algunes d'elles proves d'artista. Finalment, justifica la selecció de les peces exposades, que són una novetat i que ajuden a comprendre el caràcter innovador, artístic i humà de l'obra de Bonnetain.

El llibre segueix amb un primer article escrit per Corinne Bonnetain, la darrera dipositària familiar del fons de l'artista, on explica les seves vivències d'infantesa, quan podia mirar i no tocar, fascinada pels múltiples objectes que

l'escultor tenia en vitrines i per les peces del taller, on Bonnetain hi feia personalment la fosa de les medalles d'argent. En fa una biografia a partir del material documental que acompanya amb imatges inèdites i dibuixos procedents dels seus "carnets", on el medallista escriu i il·lustra des de la seva vida militar durant la Gran Guerra fins als procediments de la fosa de les seves peces. El text conclou amb els interessos del medallista en la seva darrera etapa de la vida, com el seu jardí florit a tocar del taller, i amb unes reflexions sobre la seva personalitat i el seu pensament sobre la medalla.

Tot seguit, hi ha sis capítols escrits per l'expert numismàtic Luc Vandamme que segueixen un mateix patró: una explicació del tema i una selecció de peces. El primer capítol tracta el seu sobrenom, "el Pisanello del segle XX", atès que admirà la tècnica i l'obra de l'italià, que va voler seguir. Val la pena assenyalar que les peces reproduïdes no estan situades cronològicament, sinó segons el text que les relaciona amb l'artista renaixentista, de manera que s'ofereix la identificació entre allò reflexionat i el reproduït. El segon capítol tracta sobre la seva família i el començament de la seva carrera, i les medalles reproduïxen els retrats dels seus parents, inclòs el seu autoretrat. El tercer capítol està dedicat a la seva passió per la natura, que plasmà en peces de diversos formats, tant per a particulars com per a institucions. El quart capítol tracta sobre les medalles dels francmaçons, on s'hi destaquen els signes representats a les peces, les persones retratades i els artistes que ho eren, com Godefroid Devreese, un altre medallista belga. El cinquè capítol parla de l'admiració que Bonnetain va tenir pels seus predecessors, no només els grans noms del Renaixement, sinó també pels de l'Antiguitat, doncs coneixia bé les monedes gregues gràcies a la col·lecció del seu germà, de les quals feia còpies o les utilitzava com a models per a les seves peces. El sisè i últim capítol està consagrat a les monedes que va realitzar per a Bèlgica (5, 10, 20 i 50 francs belgues), per al Congo Belga (1, 2, 5, 10 i 50 francs belgues), per a Luxemburg (1, 2 i 5 francs luxemburguesos) i fins i tot per al País Basc republicà (1 i 2 pessetes) i que daten de 1937.

Rossend Casanova

PUBLICACIONS
DE LA
SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS
NUMISMÀTICS

(pròpies o editades en conveni amb altres entitats)

Anuari Acta Numismàtica

Acta I, II i III (1971, 1972, 1973)	Exhaurides
Acta IV a 11 (1974 a 1981)	Pocs exemplars
Acta 12 a 49 (entre 1982 i 2019)	40 €

Col·lecció Complements d'Acta Numismàtica. Dirigida per M. de Crusafont i X. Sanahuja

1. III Simposi Numismàtic de Barcelona. 1986.....	40 €
2. VILLARONGA, L., <i>Monedes de plata emporitanes dels segles V-IV aC.</i> 1997	40 €
3. VILLARONGA, L., <i>Les dracmes ibèriques i llurs divisors.</i> 1998.....	40 €
4. CRUSAFONT, M. de, <i>Pesals monetaris de la Corona Catalano Aragonesa.</i> 1999...	40 €
5. VILLARONGA, L., <i>Les monedes de plata d'Emporion, Rhode i les seves imitacions.</i> 2000.....	40 €
6. LLORENS, M. M.; AQUILUÉ, X., <i>Ilercavonia-Dertosa i les seves encunyacions monetàries.</i> 2001.....	40 €
7. VILLARONGA, L., <i>Les dracmes emporitanes de principi del segle II aC.</i> 2002.....	40 €
8. VILLARONGA, L., <i>La plata emporitana. De la segona guerra púnica, final del segle III aC.</i> 2003	40 €
9. RIPOLL, M. E., <i>La seca o casa de moneda de Barcelona.</i> 2008	40 €
10. CARRADICE, I.; SANAHUJA, X.; BENAGES, J., <i>Les monedes de Vespasià de la Província Tarraconensis.</i> 2010	40 €
11. CRUSAFONT, M. de, <i>Història de la moneda de l'Occitània catalana (s. XI-XIII).</i> 2012.....	40 €

Col·lecció Història Monetària Catalana. Dirigida per M. de Crusafont

1a. VILLARONGA, L., <i>Numismàtica antiga de la península Ibèrica.</i> 2004	80 €
1b. — <i>Els amonedaments visigots i musulmans (en preparació)</i>	
2. BALAGUER, A. M., <i>Història de la moneda dels comtats catalans.</i> 1999.....	80 €
3. CRUSAFONT, M. de, <i>Història de la moneda de la Corona Catalano-Aragonesa medieval (Excepte els comtats catalans),</i> 2015	100 €
4. CRUSAFONT, M. de, <i>La moneda catalana local.</i> 1990.....	80 €
5. CRUSAFONT, M. de, <i>Història de la moneda de la Guerra dels Segadors.</i> 2001...	80 €
6. — <i>La moneda de la Corona Catalano-Aragonesa des dels Àustries fins a la fi de les emissions (en projecte).....</i>	
7a. TURRÓ A., <i>Les emissions oficials de la Guerra Civil (1936-1939). I: Andorra, Illes Balears i Catalunya.</i> 2007.....	130 €
7b. — <i>Les emissions oficials de la Guerra Civil (1936-1939). II: València i la Franja (en projecte).....</i>	
8. CRUSAFONT, M. de, <i>Medalles commemoratives dels Països Catalans.</i> 2006	100 €
9. CRUSAFONT, M. de, <i>Catàleg general de la moneda catalana.</i> 2009	100 €
10. CRUSAFONT, M. de, <i>Glossari català de numismàtica.</i> 2017.....	100 €

Col·lecció Medallística. Dirigida per R. Casanova

1. MARÍN, I. <i>L'obra medallística de l'escultor Eusebi Arnau.</i> 2005	30 €
2. BOADA, J. <i>Les medalles de proclamació de les terres de parla catalana: Catalunya, València i Balears (1724-1843)</i>	40 €

Col·lecció Tria de reedicions. Dirigida per M. de Crusafont i J. Boada

<i>Obra numismàtica esparsa i inèdita de J. Botet i Sisó.</i>	
Ed. i capítols introductoris de M. de Crusafont. 1997	30 €
VILLARONGA, L., <i>Obra numismàtica esparsa. I-Tresors.</i> 2008	30 €
VILLARONGA, L., <i>Obra numismàtica esparsa. II-Grec i ibèric d'àmbit català.</i> 2010	30 €
VILLARONGA, L., <i>Obra numismàtica esparsa. III-Temes metodològics.</i> 2013	30 €
VILLARONGA, L., <i>Obra numismàtica esparsa. IV-Àmbits aragonès, vascó, celtíber i occità. Ikalkusken.</i> 2013	30 €
VILLARONGA, L., <i>Obra numismàtica esparsa. V-Ulterior, romà i varis. Gloses i textos biogràfics. Bibliografia.</i> 2014	30 €
DESSI, Vincenzo, <i>La moneda de Sardenya medieval i moderna. Bases documentals.</i>	
Edició i breu anàlisi de M. de Crusafont. 2016	30 €

Publicacions singulars

<i>I Simposi Numismàtic de Barcelona. I.</i> 1979	30 €
<i>I Simposi Numismàtic de Barcelona. II.</i> 1979	30 €
<i>II Simposi Numismàtic de Barcelona.</i> 1980	30 €
BALAGUER, A. M.; CRUSAFONT, M. de, Òrrius. <i>Estudi preliminar de la troballa de monedes comtals (junt amb memòria d'excavació).</i>	
Encàrrec de la Generalitat de Catalunya a la SCEN. 1983	Exhaurit
DATZIRA, S., <i>La moneda a la Catalunya central.</i> 1991	Exhaurit
VILLARONGA, L., <i>Tresors monetaris de la península Ibèrica anteriors a August. Repertori i anàlisi.</i> 1993	20 €
BALAGUER, A. M., <i>Del mancús a la dobla. Or i paries d'Hispania.</i> 1993	25 €
BENAGES, J., <i>Les monedes de Tarragona.</i> 1994	60 €
CRUSAFONT, M. de; COMAS, R., <i>El flori d'or català. Catalunya, València, Mallorca.</i> 1996 ..	25 €
LLORENS, M. M.; RIPOLLÉS, P. P., <i>Les encunyacions ibèriques de Lauro.</i> 1998	20 €
SANAHUJA, X., <i>La seca del Principat de Catalunya (1809-1814).</i> 2003	25 €
SANAHUJA, X., <i>La moneda municipal a Reus i el seu entorn (s. XV-XVIII).</i> 2005	20 €
BOADA, J., <i>Les monedes de 30 sous mallorquins del 1821.</i> 2007	Exhaurit
BENAGES, J., <i>Corpus de les monedes visigodes de Tarragona.</i> 2007	150 €
VILLARONGA, L.; BENAGES, J., <i>Les monedes de l'Edat Antiga a la Península Ibèrica (anglès/català).</i> 2011	100 €

Fons cedit

VILLARONGA, L., <i>La moneda de Barcelona.</i> 1976	15 €
GOIG, E., <i>La moneda catalana de la Guerra de la Independència (1808-1814).</i> Segona edició. 1977	20 €
VILLARONGA, L., <i>Numismàtica antiga de Hispania.</i> 1979	50 €
VILLARONGA, L., <i>Les monedes ibèriques de Tàrraco.</i> 1983	30 €
CRUSAFONT, M. de, <i>Barcelona i la moneda catalana.</i> 1989	20 €
CRUSAFONT, M. de, <i>Història de la moneda catalana. Interpretació i criteris metodològics.</i> 1996	30 €
PLANELL, A., <i>Ibiza y Formentera, ayer y hoy.</i> 1984	Gratuït
PLANELL, A., <i>La moneda antiga de Ibiza.</i> 1980	Gratuït

Totes aquestes obres són disponibles a l'Institut d'Estudis Catalans, amb un 30 % de descompte per als socis de la SCEN. Dirigiu-vos a Distribució Editorial, at. Sr. Manuel Pascual, Carme, 47, 08001 Barcelona, tel.: 932 701 636, e-mail: publicacions@iec.cat

INDICACIONS PER ALS AUTORS

Normes d'admissió:

1. Els articles que es lliurin per a ésser publicats a *Acta Numismàtica* han de complir els cànons habituals dels treballs de recerca: han de fer alguna aportació nova, sia material, documental o interpretativa, han de tenir en compte els treballs anteriors i han de documentar les dades i informacions manllevades d'altres obres amb notes a peu de pàgina o amb una bibliografia al final.
2. La revista admet articles en la llengua pròpia de cada autor.
3. Per a garantir la qualitat dels treballs que es publiquin, la Direcció de la revista i el Consell de Redacció sotmetran els articles rebuts a la informació d'experts en cada matèria.

Normes de presentació:

1. Els articles han d'anar encapçalats pel títol i el nom de l'autor en majúscules. S'han de presentar en suport paper i, a més, en suport informàtic, sigui en disquet, CD o un altre suport, preferentment en Word i amb un interlineat d'un espai i mig.
2. Les figures i els gràfics s'han de presentar a part, numerats correlativament, identificats amb el nom de l'autor i el títol de l'article i amb indicació del lloc on s'han d'incloure dins el text. Les monedes i medalles s'han de reproduir a mida real, amb imatges d'anvers i revers i, si cal, acompanyades d'ampliacions. Les descripcions de les peces han d'incloure la transcripció minuciosa de les llegendes i la descripció del tipus de cada cara, així com els pesos i diàmetres reals, la referència bibliogràfica o la indicació que són peces inèdites i la xifra o lletra que les identifica a les il·lustracions.
3. Les mencions a altres autors o els aclariments s'han de fer en notes a peu de pàgina, que s'han de presentar al final del text i per ordre correlatiu. Si per a les mencions s'opta per una bibliografia al final, s'hi remetrà des del text amb la indicació entre parèntesis del nom de l'autor, l'any de la publicació a la qual es remet i la pàgina o pàgines corresponents. En aquest segon cas, si hi ha més d'un treball d'un mateix autor s'han de numerar seguint un ordre cronològic. Aquesta bibliografia s'ha d'ordenar per ordre alfabètic d'autors i els noms dels autors s'han d'indicar amb el cognom en majúscula, seguit de coma i la inicial del nom, seguida de punt.
4. Les mencions bibliogràfiques s'han de fer de la manera que s'indica a continuació: Llibres: cognom en majúscules, inicial del nom seguida de punt, títol en cursiva, lloc d'edició, any i pàgines. Revistes: cognom en majúscules, inicial del nom seguida de punt, títol de l'article entre cometes, nom de la revista en cursiva, volum, entitat editora, lloc d'edició, any i pàgines.

